

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ
ВОЈНА АКАДЕМИЈА
ДОКТОРСКЕ АКАДЕМСКЕ СТУДИЈЕ

СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ЧИНИЛАЦ
СИСТЕМА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ У УСЛОВИМА
ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

-ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА-

Ментор
генерал-мајор у пензији
проф. др Митар Ковач

Студент
потпуковник
Љубомир Дуловић

-Београд, 2019.-

САДРЖАЈ

УВОД	6
1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА	10
2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА	12
3. ЦИЉЕВИ И ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	13
4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА.....	16
5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	17
І ДЕО	
ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ	18
1. ГЛОБАЛНИ ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ КАО ДЕО ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ..	19
2. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ КАО ЕКОНОМСКИ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	24
3. СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КАО ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА.....	29
3.1. МЕЂУНАРОДНИ МОНЕТАРНИ ФОНД.....	33
3.2. СВЕТСКА БАНКА	35
3.3. СВЕТСКА ТРГОВИНСКА ОРГАНИЗАЦИЈА	38
4. МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ КОМПАНИЈЕ КАО НОСИОЦИ ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА	41
4.1. Појам, циљ и карактер мултинационалних компанија	41
4.2. Моћ мултинационалних компанија и њихов удео у светској економији .	45
5. ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА	47
5.1. АТЛАНСКЕ И ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ	48
5.1.1. НАТО (<i>NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION</i>).....	49
5.1.2. ЕВРОПСКА УНИЈА.....	51
5.1.3. РЕГИОНАЛНА САРАДЊА КАО ИНСТРУМЕНТ НАТО И ЕУ.....	54
5.2. ЕВРОАЗИЈСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ	55
5.2.1. ЗАЈЕДНИЦА НЕЗАВИСНИХ ДРЖАВА	56

5.2.2. ОРГАНИЗАЦИЈА УГОВОРА О КОЛЕКТИВНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ	58
5.2.3. ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА САРАДЊУ	59
5.2.4. БРИКС	59
5.3. ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ НАРОДА И ДРЖАВА КАО ПОСЛЕДИЦА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	61
6. ГЛОБАЛНИ ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ И СОЦИОЕКОНОМСКЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ	68
6.1. СОЦИОЕКОНОМСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	69
6.2. БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	77

II ДЕО

СОЦИОЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ..... 85

1. НЕОЛИБЕРАЛНИ ЕКОНОМСКИ КОНЦЕПТ У СРБИЈИ	85
2. ПОЈАМ, ПРИЛИВ И ЕФЕКТИ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СРБИЈИ	92
3. ОСНОВНИ ЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ.....	98
3.1. БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД.....	98
3.2. СПОЉНИ И ЈАВНИ ДУГ	101
3.3. СПОЉНОТРГОВИНСКА РАЗМЕНА	104
3.4. ИНФЛАЦИЈА.....	106
3.5. ТРЖИШТЕ РАДА	107
4. СИРОМАШТВО КАО ПОСЛЕДИЦА ТРАНЗИЦИОНОГ ПРОЦЕСА.....	111
5. ОДНОС ЕКОНОМСКОГ И ДЕМОГРАФСКОГ ФАКТОРА.....	118

III ДЕО

ЉУДСКИ РЕСУРСИ У СИСТЕМУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ..... 127

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О СИСТЕМУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	127
2. ЉУДСКИ РЕСУРСИ У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ.....	133
2.1. УПРАВЉАЊЕ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	135
2.2. СТРАТЕГИЈСКО, ДОКТРИНАРНИ, НОРМАТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР УПРАВЉАЊА ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ.....	139

2.3. Подзаконска акта којима се стварају услови за извршење надлежности управљања људским ресурсима	146
2.4. Савремено безбедносно окружење и едукација	147

IV ДЕО

АНАЛИЗА И ТУМАЧЕЊЕ ПОКАЗАТЕЉА О СТАНОВНИШТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ЧИНИОЦУ СИСТЕМА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ..... 154

1. ДЕМОГРАФСКА СИТУАЦИЈА У СВЕТУ	154
1.1. Становништво света	154
1.1.1. Број, дистрибуција и пројекције становништва	154
1.1.2. Фертилитет и наталитет као позитивна компонента природног прираштаја и утицај на старење	158
1.1.3. Очекивани животни век и старост становништва.....	162
1.1.4. Миграције становништва	166
1.2. Становништво Европске уније	168
1.2.1. Број и кретање становништва	168
1.2.2. Трансформација старосне структуре	169
1.2.3. Миграције и мигрантско становништво.....	171
1.3. Демографски показатељи у окружењу	172
1.4. Вероисповест као кључно етнокултурно обележје	180
2. СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	187
2.1. Анализа проблема смањење броја становника и процес биолошког старење становништва Србије	187
2.2. Број становника.....	189
2.3. Густина насељености	193
2.4. Кретање становништва.....	196
2.4.1. Природно кретање становништва.....	196
2.4.2. Механичко кретање становништва-миграције	204
2.5. Структура становништва	212
2.5.1. Старост и пол	212
2.5.2. Етнокултурне карактеристике	227
2.5.2.1. Национална припадност	228

2.5.2.2. ВЕРОИСПОВЕСТ	229
2.5.2.3. МАТЕРЊИЈЕЗИК	229
2.5.3. <i>ЕКОНОМСКИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА</i>	230
2.6. ПРОЈЕКЦИЈЕ СТАНОВНИШТВА	236
2.7. ВРЕДНОВАЊЕ ДЕМОГРАФСКОГ РЕСУРСА И ДЕМОГРАФСКОГ РАЗВОЈА	240
2.8. СТАНОВНИШТВО ПО ТЕРИТОРИЈАЛНИМ ЦЕЛИНАМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	248
2.9. РАЗМЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА	263
2.9.1. <i>ПРОПАДАЊЕ СЕЛА</i>	266
2.9.2. <i>ОЖИВЉАВАЊЕ СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ</i>	268
2.9.3. <i>ПРАЖЊЕЊЕ ПОГРАНИЧНИХ ПОДРУЧЈА</i>	276
2.10. ТЕРИТОРИЈАЛНА ДИМЕНЗИЈА НЕРАВНОМЕРНОСТИ РАЗМЕШТАЈА СТАНОВНИШТВА И ПОТРЕБЕ ЈЕДИНИЦА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ	289
ЗАКЉУЧАК	299
ЛИТЕРАТУРА	309
ПРИЛОЗИ	332

УВОД

Сагледавање социоекономског стања у условима глобалних економских процеса и проучавање промена у становништву описивањем основних стања становништва, природног и механичког кретања, промена у погледу обележја, пројекција и прогноза анализом статистичких података из Пописа становништва и других статистичких публикација, потребно је јер је становништво са својим карактеристикама носиоц одлучујућих способности нужних ради обављања безбедносне и одбрамбене функције, као и у свеукупном функционисању државе. Истраживање конкретног проблема додатно се оправдава неповољним демографским процесима и трендовима до депопулације под утицајем комплексних и вишедимензијалних глобалних процеса. Имајући у виду природу истраживаног проблема и разматрање сложеног и деликатног комплекса питања, сагледавање и разумевање проблема проучавања становништва Републике Србије као чиниоца система националне безбедности у условима глобалних економских процеса, захтевало је комплексно мултидисциплинарно истраживање.

Рад се састоји од основних поставки научног истраживања садржаног у уводу, четири поглавља, закључних разматрања у којима су сумирана теоријска знања и представљени и синтетизовани најважнији домети и резултати рада и заједно са литературом и прилозима чини прегледну и систематичну целину усклађену са дефинисаним предметом истраживања.

У првом делу докторске дисертације под називом „Глобалне економске промене“, најпре ће се појмовно одредити појам економске глобализације и глобални економски процеси. Имајући у виду да означавају потпуно истоветне процесе и стања, отклањају се проблеми у њиховом појмовном одређењу ради бољег разумевања и упоредног коришћења. Сагледаће се и различито поимање неолибералног концепта глобалних економских процеса, његове одлике, одређење и противуречности, као и последице које производи. Приказаће се концентрација моћи коју је створио у процесу глобализације неолиберални економски концепт са глобалним финансијским и економским институцијама утичући на међународне монетарне, инвестиционе и трговинске токове.

Институционални оквир за функционисање глобалних економских процеса исказаће се кроз деловање Међународног монетарног фонда, Светске банке и Светске трговинске организације, чиме је истакнута њихова значајна улога као светских финансијских и економских институција. Одлучујући утицај који остварују на глобалну

економију и економске односе чини их уједно и носиоцима глобалних економских процеса. Амбијент који стварају највише погодује мултинационалним компанијама (МНК) чинећи их доминантним не само у економској већ и политичкој, социјалној и културној сфери. У том оквиру даће се појам, циљ, карактер, моћ мултинационалних компанија и њихов удео у светској привреди. Минимизирање улоге државе је неминовна последица увећања моћи мултинационалних компанија, чинећи их слабијим актерима, немоћним да контролишу глобалне економске процесе. Нова дистрибуција моћи, чини Међународни монетарни фонд (ММФ), Светску банку (СБ), Светску трговинску организацију (СТО), мултинационалне компаније (МНК) и велике силе добитницима глобалних економских процеса.

У првом делу разматраће се и интеграције као једна од полазних тачака неолибералног концепта глобализације. У том смислу указаће се и на упоредне дезинтеграционе процесе, настале као последица тежњи за монополистичким положајем Сједињених Америчких Држава (САД) и њених савезника у глобалним економским процесима, који су генерисали стање нестабилности, сукоба и конфликта са дугорочним потенцијалом за бројне и веће опасности у свету. Разматраће се и ефекти глобалних економских процеса на сиромаштво, неједнакост и безбедност. Резултати ће указати да глобални економски процеси и околности које генеришу условљавају пораст и продубљивање социоекономских и безбедносних ризика.

Други део „Социоекономске промене у Републици Србији“ биће посвећен анализи ефеката до којих је довео неолиберализам као економски концепт глобализације у Републици Србији. Транзиција која је имала за циљ успостављање функционалне тржишне привреде, применом неолибералног економског концепта уоквиреног мерама стабилизације, либерализације и приватизације, није оживела и оздравила привреду. Успешност спровођења мера, која су суштински средства којим се остварује успешна привредна реформа, погрешно је тумачено као мера успеха. Овим се само губи веза са економском стварности и правим циљевима привредне реформе које морају подразумевати економски раст, повећање запослености и раст животног стандарда.

Сагледаће се стране директне инвестиције (СДИ) у нашој земљи, као и обим, динамика и секторска структура прилива страног капитала. У раду ће бити приказано да је већи део прилива СДИ био повезан са процесом приватизације и да због тога и није био у функцији привредног раста или развоја. Свакако да СДИ представљају важну полугу

економског развоја, нарочито у ситуацијама када недостаје капитал за решавање кључних развојних проблема, али не смеју бити једини спас. Указаће се и на предности и мањкавости државних подстицаја за привлачење СДИ у виду новчаних и других стимулација за отварање нових радних места. Притоме ће се истаћи потреба сагледавања свих фактора од којих зависе позитивни и негативни ефекти СДИ и обезбеђење веће транспарентности поступка у приливу СДИ.

Фокус истраживања биће на анализи примењених препорука неолибералног економског концепта који ће се пратити путем стања индикатора економског развоја, који представљају квантитативну оцену процеса спровођења привредних реформи. Анализираће се сиромаштво као вишедимензионалан проблем где и неекономске димензије играју значајну улогу у његовом приказивању. Посебно ће се истаћи далекосежне последице које сиромаштво има по стање и кретање становништва. У том смислу, говориће се о појмовном дефинисању и основним показатељима сиромаштва, дистрибуцији сиромаштва по регионима и типу насеља, категоријама становништа које су највише изложене ризику сиромаштва и о стању показатеља сиромаштва у Србији поређењем са подацима у ЕУ. Указаће се на узајамни однос економског и демографског фактора, односно како промене економског и политичког чиниоца мењају становништво, тако и становништво утиче на целокупни привредни и друштвени живот. Веза између економског и демографског фактора разматраће се у оквиру сагледавања кретања и структуре становништва у општинама различитог степена развијености. Демографски подаци које бележе неразвијене општине сугеришу да је економска неразвијеност основни разлог који води демографском назадовању са врло неповољним тенденцијама.

У трећем делу „Људски ресурси у систему националне безбедности“ сагледаће се систем националне безбедности и у том оквиру систем одбране и Војска Србије. Дефинисаће се људски ресурси и њихово поистовећивање и повезаност са кадровима. Повезаност и условљеност система националне безбедности и становништва одређена је чињеницом да су људски ресурси основни ресурс система националне безбедности који у ширем смислу чине сви људски потенцијали РС. Упоредивањем управљања људским ресурсима у систему националне безбедности са другим организацијама уочиће се да нема битних разлика. Посебна пажња усмерена је на стратегијски, доктринарни, нормативно-правни и плански оквир управљања људским ресурсима у ВС и подзаконска акта којим се стварају услови за извршење надлежности управљања људским ресурсима. Обуци и

образовању као медијатору и креатору људског фактора дат је посебан значај, примарна и неизмерива улога.

Четвртим делом „Анализа и тумачење показатеља о становништву РС као чиниоцу система националне безбедности“ сагледаће се демографско стање и тенденције у свету, ЕУ и суседним земљама. У том смислу, говориће се о броју, старости, природном и механичком кретању, дистрибуцији и пројекцијама укупног становништва и становништва по вероисповести, а ради упоређивања са демографским показатељима у Републици Србији. Помоћу анализе проблема смањења броја становништва и процес билошког старења становништва Републике Србије идентификоваће се негативни аспекти постојећег стања становништва Републике Србије. Даће се уобичајени, најважнији и најактуелнији показатељи по административно територијалним јединицама Републике Србије и целинама геопростора ратишта Србије, који се могу сагледати из пописних резултата: број становника и густина насељености; природно и механичко кретање-миграције (са више релевантних аспеката); социоекономска структура (од полно-старосне, етнокултурне, образовне до економске), и; пројекције становништва.

Индексом демографског ресурса и формираним моделом вишекритеријумске анализе, применом АХП методе на скуп критеријума обухваћених демографским развојем, одредиће се и вредновати демографски ресурси Републике Србије и територијалних јединица регионалног нивоа, а посматрани региони ће се разврстати кроз различите типове подручја са аспекта карактеристика демографских ресурса и потенцијала. Приказаће се размештај становништва на територији Србије по територијалним целинама, са посебним освртом на преразмештај становништва који карактерише пражњење пограничних делова и руралних средина. Сагледаће се расположивост становништва према просторном размештају пројектоване величине Војске Србије, као и кретање становништва које подлеже војној обавези. Поред података Републичког завода за статистику, користиће се и подаци Министарства унутрашњих послова, Министарства финансија, Републичког геодетског завода, Националне службе за запошљавање и Института за заштиту здравља Србије. Ово подразумева додатну обраду података из пописа Републичког завода за статистику, селекцију и укрштање обележја неопходних за креирање табела, које су биле основа за аналитички рад, а потом за извођење закључака у складу са постављеним задацима.

1. ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Савремени свет, нарочито од седамдесетих година XX века, карактеришу глобални процеси који су обједињени појмом глобализација. Глобализацију чине економски, друштвени, политички, културни, еколошки, технолошки и безбедносни процеси планетарног карактера. Њиховим деловањем, упоредо са завршетком Хладног рата, устоличава се глобални поредак, означавајући почетак новог доба и зачетак једног новог светског друштва које ће, чинило се, коначно превладати разлике и поделе у њему. Гледајући сада с временском дистанцом, показало се да су истовремено, управо ти процеси уоквирени неолиберализмом, увелико утицали на продубљивање разлика у друштву. Иако је глобализација на почетку имала обећавајући потенцијал за решење светских проблема неједнакости, сиромаштва и стварање просперитетног светског друштва, чини се да су разлике и проблеми већи него икада. Друштвене неједнакости, велике социјалне разлике, сиромаштво, незапосленост, константне политичке и економске кризе, институционалне дезорганизације, итд, јесу последице глобалних процеса заснованих на неолиберализму као економском концепту. Сиромашне земље и земље у развоју због слабих капацитета, најрањивије су и највише осећају последице.

Технолошки напредак и модернизација који су несумљиво одиграле најзначајнију улогу у настанку и развоју глобализације, довеле су до противречности и у демографском развоју света. Успеси у области науке утицали су на снижавање смртности и повећање људског живота, значајно повећавајући становништво у Азији, Африци и Латинској Америци у односу на развијене земље. Са друге стране последице неолибералног концепта глобализације узрокују у развијеним земљама неповољне демографске процесе и трендове, додајући и озбиљне размере депопулације, нарочито у бившим социјалистичким земљама Европе, укључујући и Републику Србију. Последице глобалних процеса у демографији ових земаља непосредно се манифестују смањењем бракова, одлагањем рађања и смањењем новорођенчади мењајући динамику и раст становништва. Резултати Пописа 2011. на територији Републике Србије указују да промене у друштвеном и економском развоју доводе до промена и у демографским процесима чије су карактеристике смањење становништва, смањење морталитета становништва, веће смањење наталитета, смањење природног прираштаја и промене у структуру становништва са негативним предзнаком.

Смањењем могућности националних држава да поступају у складу са својим интересима, неизбежно производи посебне димензије ризика и опасности. Такве

околности производе и енорман раст демографских проблема који се на европском простору огледа упоредним растом очекиваног трајања живота и смањењем наталитета, значајно мењајући демографску структуру становништва. Имајући у виду тешке економске и социјалне прилике у Србији условљене деловањем глобалних процеса, смањење броја становника због природног прираштаја и иселјавања, генерисаће негативан демографски тренд и биће озбиљан ограничавајући фактор укупног развоја, укључујући безбедност и одбрану, у дужем периоду. Описивање основних стања становништва (број; темпо раста; полна, старосна структура; итд.), природно и механичко кретање становништва (смртност, ферилитет и миграције) њихове промене у погледу обележја, пројекције и прогнозе становништва, као и праћење и анализа глобалних процеса заснованих на неолибералном концепту, представља значајно полазиште у планирању политике одбране, политике унутрашње безбедности као и других области друштвеног живота.

Економски, демографски и социјални проблеми енормно расту, све чешћа легализација насиља, рата и интервенција чини од света опште место ризика¹. Стога је од суштинске важности поседовање сазнања о деловању глобалних процеса заснованих на сету неолибералних економских политика и квантитативном, квалитативним и пројектованом оквиру становништва, за ефикасан систем националне безбедности у континуитету. Односно, поседовање ових података је битна и неопходна претпоставка процеса одлучивања и управљања на свим нивоима у оквиру овог система. Управо сагледавањем глобалних процеса и статистичких података о становништву, у значајној мери може се унапредити доношење одлука које Републици Србији обезбеђују заштиту националних интереса што је општи циљ и смисао постојања и функционисања система националне безбедности.²

У конкретном истраживању дефинисани су хипотетички ставови: неолиберални концепт глобалних процеса представља основу за сагледавање промена структуре становништва Републике Србије; структуру неолиберализма као економског концепта глобализације чини либерализација трговинских токова и страних директних инвестиција, приватизација, заштита приватне својине и дерегулација; функционисање на основама неолибералног концепта глобализације огледа се кроз отварање тржишта, уклањање

¹ Стојановић, С.: Перспективе безбедности савременог света, *Војно дело* 4, 2008, стр.13.

² *Стратегија националне безбедности Републике Србије* (Службени гласник РС број 88/09), стр. 10-11.

царинских баријера и либерализацију трговине као одлика глобалног тржишта; демографска структура Републике Србије значајно се мења под утицајем неолибералног концепта глобализације на становништво као један од основних елемената државе; промене у динамици и расту становништва сврставају Републику Србију у државе које карактеришу демографске промене са негативним предзнаком; перманентно погоршање демографске ситуације у Републици Србији, поред економских и социјалних последица, носи и одређене безбедносне и одбрамбене ризике; са аспекта безбедности и одбране, погоршана демографска ситуација може резултовати стањем и структуром становништва које подлеже војној обавези, а које не одговара потребама система националне безбедности.

Хипотетички ставови су послужили као основ идентификовања предмета истраживања и хипотеза. Истраживање је посебно значајно, имајући у виду утицај актуелних глобалних процеса на становништво као значајан ресурс и утицајан чинилац система националне безбедности, а ради извршавања мисија и задатака. Резултати истраживања пружиће могућност сагледавања становништва које је својим значајем и реалним потребама суштински садржано у систему националне безбедности, дајући му пуну афирмацију, која је у теоријским разматрањима често само формално споменута.

Расположива сазнања показују да проблем становништва као чиниоца система националне безбедности у условима глобалних економских процеса, до сада није у довољној мери научно истражен. Стога, синтезом резултата досадашњих истраживања и анализом деловања глобалних процеса заснованих на неолибералном концепту и стања и кретања становништва овај проблем би се целовитије истражио, чиме би се дао допринос функционисању система националне безбедности, а ради стварања услова за остваривање националних интереса Републике Србије.

Из суштине проблема истраживања и хипотетичких ставова намеће се следеће основно питање: „Какав је утицај становништва Републике Србије на систем националне безбедности у условима глобалних економских процеса?“

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање се односи на глобалне економске процесе у периоду после 1989. године и њихов утицај на становништво, као чинилац националне безбедности. Посебан приоритет дат је на Војску Србије као незаобилазан елемент система националне

безбедности. У том смислу може се дефинисати прелиминарно одређење предмета истраживања као: „*Становништво као чинилац система националне безбедности у условима глобалних економских процеса у периоду после рушења Берлинског зида.*“

Суштински предмет истраживања се односи на становништво Републике Србије и разматрање односа стања и кретања становништва и система националне безбедности у условима глобалних економских процеса.

Предмет истраживања је са теоријске стране разматран у постојећој литератури парцијално, тако да знања која постоје нису обједињена и приказана као целина кроз сагледавање релација, веза и утицаја становништва Републике Србије на систем националне безбедности у условима глобализације засноване на неолибералном концепту. Није познат утицај неолибералног концепта глобалних процеса на обележја, стање, кретање, пројекције и прогнозе становништва Републике Србије, као и међусобне везе, начини и степени утицаја глобалних процеса, становништва и система националне безбедности. Са тог аспекта истраживање је значајно, како би се анализом становништва Републике Србије, у условима неолибералног концепта глобализације, идентификовао њихов утицај на систем националне безбедности, а у сврси стварања могућности за повољан амбијент у области безбедности и одбране као и у свим друштвеним областима.

3. ЦИЉЕВИ И ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Јединствен научни циљ није могуће одредити због сложености предмета истраживања који је карактеристичан за области истраживања различитих друштвених наука. Циљ истраживања је научна дескрипција и научно предвиђање појава и процеса који одређују утицај глобалних процеса на становништво Републике Србије као чинилац система националне безбедности, посматрано у периоду од пада Берлинског зида 1989. године, применом више група научних метода, демографском статистиком и анализом. Истраживање ће идентификовати структуру, кретање и промене у оквиру становништва Републике Србије у условима глобалних економских процеса и утврдити због чега и у којој мери промене у структури и кретању становништва утичу на систем националне безбедности са тежиштем на Војску Србије као, незаобилазан део система националне безбедности. На нивоу научног предвиђања идентификоваће се промене у оквиру становништва Републике Србије, које могу имати утицај на безбедност и одбрану Републике Србије.

Резултати истраживања обезбеђују сагледавање стања и кретања становништва у условима глобалних економских процеса и утицај на систем националне безбедности. Овим се доприноси развоју критичког мишљења и продубљивању научних сазнања о глобалним економским процесима и њиховом утицају на промене у стању и кретању становништва, а ради обављања безбедносне и одбрамбене функције Републике Србије.

Истраживање ће пружити могућност да се резултати истраживања користе за потребе система националне безбедности Републике Србије, кроз обезбеђивање потребних података за процес планирања и доношење ваљане одлуке, уједно дајући допринос и развоју стратегије и унапређењу методологије наука одбране.

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања, **генерална хипотеза** од које се полази, и чијом верификацијом током истраживања треба доћи до релевантних закључака, гласи: *„Становништво Републике Србије мења се у условима глобалних економских процеса. Промене у демографској ситуацији Републике Србије могу и даље резултовати стањем које не одговара потребама система националне безбедности.“* Генерална хипотеза је операционализована кроз четири посебне хипотезе:

а) Прва посебна хипотеза

Глобалне економске промене, које се пре свега односе на стварање светског слободног тржишта, проузрокују битне социоекономске и безбедносне последице.

Индикатори:

- Глобализација сиромаштва;
- Економска неједнакост између држава и унутар њих;
- Економска, социјална и демографска поларизација између развијених и неразвијених земаља;
- Безбедносни ризици на глобалном нивоу;

б) Друга посебна хипотеза

Глобални економски процеси у функцији остваривања интереса најмоћнијих западних земаља, кроз неолибералну доктрину садржану у препорукама и мерама светских финансијских и економских институција и активностима мултинационалних компанија мењају социоекономску структуру Републике Србије.

Индикатори:

- Мере стабилизације;
- Либерализација тржишта;

- Приватизација предузећа;
- Стране директне инвестиције;
- Основни економски показатељи у Републици Србији;

в) Трећа посебна хипотеза

Промене у Републици Србији значајно утичу на становништво Републике Србије, доводећи до промене броја и структуре становништва са негативним предзнаком.

Индикатори:

- Број становника и густина насељености;
- Природни прираштај;
- Старост и пол;
- Градско и сеоско становништво;
- Економски састав становништва.

г) Четврта посебна хипотеза

Диспропорција између потреба и могућности за становништвом које подлеже војној обавези даље ће се интензивирати због укупних негативних демографских трендова.

Индикатори:

- Показатељи становништва које подлеже војној обавези;
- Површина у км² по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима и размештају јединица;
- Број становника по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима и размештају јединица;
- Број становника на км по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима и размештају јединица;
- Број становника по полу и старосним групама по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима и размештају јединица;
- Просечна старост по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима и размештају јединица;
- Национална припадност и вероисповест по регионима, оперативно географским целинама, граничним подручјима;
- Величина мирнодопског и ратног састава Војске Србије и однос према постојећем, расположивом и пројектованом становништву.

4. НАЧИН ИСТРАЖИВАЊА

Демографски чинилац система националне безбедности у условима глобалних економских процеса као предмет истраживања, научни циљеви, задаци и очекивани ниво научног сазнања, те хипотезе које преко индикатора треба верификовати, захтевају избор и коришћење више група научних метода: основне методе, опште научне методе и методе за прикупљање података.

У раду ће бити примењене све основне методе са тежиштем на каузалној анализи. Хипотетичко-дедуктивна метода, статистичка метода и метода моделовања примарно ће се користити у истраживању од опште научних метода. Од метода за прикупљање података примарно ће се користити се метода анализе садржаја докумената. Истраживање има карактер теоријско-емпиријског поступка, у којем се комбинују теоријски и емпиријски методи научног истраживања.

Тежишно ће се примењивати статистичка метода и метода анализе садржаја докумената. Коришћењем статистичке методе прикупиће се, обрадити и анализирати подаци о становништву у унапред задатим временским оквирима. У складу са предметом истраживања, статистичко истраживање засниваће се на потпуном обухвату свих јединица скупа (становника Републике Србије) који се обезбеђује на основу пописа становништва. Када је реч о анализи структуре становништва или других скупова у оквиру демографије, примењиваће се методе и поступци дескриптивне и аналитичке статистике (релативни бројеви, дистрибуција фреквенције средње вредности и мере дисперзије). Анализа садржаја докумената користиће се за анализу домаће и стране литературе и то из књига, брошура, монографија, докторских дисертација (написаних и одбрањених), стручних радова, закључака са симпозијума, саветовања, статистичких публикација и др. који се односе на различита обележја глобалних процеса заснованих на неолибералном концепту, становништво и систем националне безбедности. Квантитативни показатељи, добијени статистичком методом испитивања и анализе, подаци о различитим обележјима глобалних процеса, становништву и систему националне безбедности добијених методом анализе садржаја докумената, поред других показатеља, послужиће и као основа за предвиђање постајања и функционисања система националне безбедности у дужем периоду, а ради адекватног деловања које обезбеђује извршење додељених мисија и задатака.

5. НАУЧНА И ДРУШТВЕНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

У Србији се последњих деценија одвијају демографске промене са негативним предзнаком и ниске стопе економске активности као последица деловања глобалних економских процеса. Додатно погоршање негативног аспекта постојећег стања становништва Србије са транзиционим променама превазилази демографски оквир и намеће потребу да држава, у оквиру својих надлежности, својим деловањем обезбеди услове за спречавање и отклањање штетних последице које произрокују у свим областима друштвеног живота.

Научни оправданост истраживања заснива се на продубљивању и проширивању сазнања о предмету истраживања и његовом уграђивању у теоријски фонд знања. Истраживање омогућава научну критику и усавршавање научних сазнања о глобалним економским процесима и њиховом утицају на становништво Републике Србије као чинилац система националне безбедности. Резултати у области сазнавања се огледају у сагледавању становништва у условима глобалних економских процеса, а ради обезбеђења националних и одбрамбених интереса Републике Србије на потребном нивоу. Верификаторски резултати се односе на потврђивање утицаја глобалних процеса на становништво и значај становништва као ресурса у систему националне безбедности. У научној литератури ова тема у облику јединственог научног дела, није обрађена и презентована у складу са дефинисаном темом и предметом истраживања.

Основа друштвене оправданости се налази у доказивању потребе и значаја узимања у разматрање становништва као ресурса система националне безбедности, који се налази под утицајем глобалних процеса, а у директној вези је са заштитом националних и одбрамбених интереса и тако узрочно-последично утиче на систем националне безбедности. На овај начин се у значајној мери обезбеђује систем националне безбедности у складу са потребама и могућностима и истовремено спречава његово нарушавање. Овим истраживањем ће се помоћи свим доносиоцима одлука да донесу ваљану одлуку за систем националне безбедности.

I ДЕО

ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ

Глобализација је означила почетак новог времена и зачетак једног новог светског друштва које ће, чинило се, коначно превладати разлике и поделе. Гледајући сада, с временском дистанцом, показало се да су истовремено управо ти процеси, увелико утицали на продубљивање разлика у друштву. Ово се посебно односи на економске процесе глобализације, подручје које данас изазива највише полемика. Иако је глобализација на почетку имала обећавајући потенцијал за решење светских проблема неједнакости и сиромаштва и стварање просперитетног светског друштва, чини се да су разлике и проблеми већи него икада.

Глобалне економске промене, што се пре свега односи на стварање светског слободног тржишта, ипак нису дале жељене резултате. Историја се, изгледа, опет понавља - с једне стране имамо већину угњетених и обесправљених људи, а с друге традиционално богате земље и регије, моћне финансијске и нафтне кругове, мултинационалне и транснационалне компаније које постају још богатији и остварују незамисливо велике профите, ускраћујући остварење првобитних стремљења глобализације. Тврдња како ће глобализацијом светско друштво, организовано у јединствено светско слободно тржиште, довести до смањења сиромаштва и повећање општег благостања засигурно није дала планирани резултат, али зато су нови економски односи отворили врата за нове могућности мултинационалних и транснационалних компанија, што ове и користе. Њихов профит представља темељ новог поретка у свету.

Свакодневне вести о социјалним немирима, терористичким нападима, ратовима, побунама и протестима незадовољних маса чине неодрживим такав поредак и остављају утисак краја света. Најразноврснији ризици узрокују мањак безбедности и на националном и на глобалном нивоу. Војне интервенције, регионални конфликти, етнички и верски екстремизам, тероризам, пролиферација оружја за масовно уништавање, заједно са конфликтима мотивисаних етничким тензијама, културним и верским разликама могу резултирати на крају и светским ратом. Додајући експанзионистичку политику Америке, као једине преостале силе после Хладног рата добијамо посебну, једнако страшну безбедносну димензију.

1. ГЛОБАЛНИ ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ КАО ДЕО ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Глобалне процесе обједињене појмом глобализација није једноставно дефинисати. Етимолошки корен је латинска реч глобус-округло тело лопта, што се може објаснити: (1) који је попут глобуса, сферичан, округао, заокружен (2) који се односи на цели свет; светски (3) целокупан, укупан.³ Енглеска реч „*the globe*“ значи Земља, земаљска кугла, округло или лоптасто небеско тело. Глобализација у Oxford Dictionary of New Words је процес којим предузећа или друге организације развијају међународни утицај или почетак рада на међународном нивоу; страховања због све веће глобализације светске привреде.

Не постоји једна јединствена дефиниција глобализације, управо због њене сложености и вишедимензионалности. Свака дефиниција мање или више усмерена је на неке од процеса на планетарном нивоу, уз напомену да су најприсутније дефиниције у којима се поистовећује са збивањима у економским процесима. Једна од најбитнијих околности која је допринела овом је пресудна улога економских промена у развоју глобализације после Хладног рата, које су омогућиле и убрзале промене и у другим процесима. Стварање друштва које данас познајемо као глобално текло је упоредо са већом отвореношћу и стварањем различитих облика интегративних процеса нарочито у економији које су узроковале нове технологије, нарочито комуникационе и информационе, као и развој транспортних система. На убрзање процеса глобализације утицали су и прихватање правила тржишног привређивања од већине земаља које подразумева политичке промене и промене улоге државе, либерализацију тржишта робе, капитала и услуга, укидање трговачких ограничења и слободно деловање тржишта. Пресудна улога економских дешавања у већини случајева своди глобализацију на економске процесе, иако она обухвата све друштвене процесе и односе који имају планетарни карактер и који се манифестују у свим димензијама светских збивања.

Поједностављено можемо рећи да је глобализација скуп прекограничних процеса, покренутих незапамћеним развојем модерне технологије, који су довели до убрзања економских процеса а који се одражава у социјалној, политичкој, културној и свим другим подручјима друштва, дакле глобалног је, светског значења. Глобализација подразумева (политички, социјални, еколошки, економски, културолошки, образовни, медијски, па чак

³ Анић, В., Голдстеин, И.: *Рјечник страних ријечи*, Нови Либер, Загреб, 2000, стр. 491.

и идеолошки) процес који тежи свеобухватности света.⁴ Због међусобног преклапања и одређених заједничких веза не може се извршити строго одвајање и потпуно и јасно разграничење појединих процеса, односно димензија глобализације. Зато глобализација и представља скуп или збир њених процеса планетарног карактера који су међусобно повезани и испреплетани. На ово указује и Балибар констатујући да је глобализација без сумње доминантно мултидимензионална, јер су економско, политичко и културно поље простори којима се она равноправно распостире и чијим умрежавањем твори мамутско клупко њихове међузависности.⁵

У ширем смислу подразумева све активности живота људи које прелазе границе националних држава и у основи је настанак сложене мреже међусобне повезаности, која значи да на наше животе све више утичу одлуке и догађаји који се одигравају далеко од нас. Њено основно обележје је, дакле, опадање значаја географске удаљености и територијалних граница, за разлику од националних држава.⁶ Она представља скуп процеса којима се земље у свету везују економски, политички и војно у међузависне односе.⁷ Посматрајући глобализацију као шири друштвени процес Гиденс (Giddens) је дефинише као интензификацију друштвених односа који повезују удаљена места на начин да су локалне прилике обликоване догађајима који су се одиграли стотинама километара далеко и вице верса.⁸

У ужем, економском смислу, глобализација је повезивање света на економским основама услед чега долази до повећања мобилности људи, роба, капитала и рада са истовременом и снажном интеграцијом економских активности и повећањем међузависности. Она представља повезивање које превазилази оквире националне државе, а циљ им је повећање економског раста и богатства. Глобализација је чвршћа интеграција земаља и народа света до које се долази огромним смањивањем трошкова транспорта и комуникација, као и рушењем вештачких баријера за проток робе, услуга, капитала, знања и (у мањој мери) људи преко граница, говори Стиглиц (Stiglitz).⁹ Вулетић једноставно

⁴ Турек, Ф.: *Глобализација и глобална сигурност*, Интерланд, Вараждин, 1999, стр.16.

⁵ Балибар, Е: *Ми, грађани Европе*, Београдски круг, Београд, 2003.

⁶ Нејвуд, Е: *Politika*, Clio, Beograd, 2004, стр. 268.

⁷ Кегли Ч. и Виткоф Ј.: *Светска политика – тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Београд, 2006, стр. 646.

⁸ Гиденс, Е.: *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 69.

⁹ Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*, SBM-x, Београд, 2004, стр. 23.

истиче да је глобализација тржишно - подстакнут а не политички - вођен процес.¹⁰ Са друге стране Видојевић је означава као процес и систем конфликтног повезивања света чију садржину, облике, циљеве и учинке првенствено одређују планетаризација капитала, интереси, утицај и сила најмоћнијих корпорација и земаља, пре свега САД.¹¹ О томе говори и Бек (Beck) подразумевајући под глобализацијом процесе путем којих транснационални актери са различитим изгледима на моћ, оријентацијама, идентитетима и мрежама пресецају и подкопавају суверене националне државе.¹²

Фридман (Friedman) је једноставно дефинише као преплитање тржишта, технологија информационих система и телекомуникационих мрежа на начин којим се смањује свет од величине медијума до величине малог. Глобализацију пре свега одликује незабележен и убрзан развој модерне технологије, због чега се њено значење пореди са значењем индустријске револуције из 19. века. Развој технологије, нарочито у области телекомуникација и транспорта, пре свега проналазак интернета, створио је услове повећане повезаности и убрзане комуникације, независно од просторне удаљености. Ови услови олакшане комуникације омогућили су убрзање и повећање економских активности између држава, које су сада могле пословати такође независно од просторне удаљености и државних граница.¹³

Стиглиц (Stiglitz)¹⁴, као искрени заговорник глобализације, истиче: „пустошеће ефекте које глобализација може имати на земље у развоју, посебно на сиромашне у тим земљама.“¹⁵ Ипак и даље чврсто верује да слободна трговина и интеграција националних економија омогућава просперитет човечанству и остварење добробити за све применом начина управљања и организовања кроз сарадњу што већег броја субјеката међународног права на основу утврђених правила и процедура. Процес вредносно одређује као неутралан, сматрајући да може бити и добар и лош, у зависности од начина управљања

¹⁰ Вулетић, В: *Глобализација – мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 160.

¹¹ Видојевић, З.: *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 15.

¹² Beck, U. (1999): What is Globalization?, in Held, D. and McGrew A.: *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity Press, Cambridge, 2000, page 99-105.

¹³ Foreword to the Anchor Edition and Opening Scene: The World Is Ten Years Old in Friedman, T. : *The Lexus and the olive tree*, Farrar, Straus Giroux, New York, 1999.

¹⁴ Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*“, SBM-х, Београд, 2004. Џозеф Е. Стиглиц је добитник Нобелове награде за економију. Дело је резултат искуства стечена радом у Белој кући и Светској банци.

¹⁵ Исто, стр. 9.

глобализацијом.¹⁶ Истовремено, осуђује и данас присутне, једностране акције од стране владе најбогатије и најснажније земље света.

И Багвати (Bhagwati) делом „У одбрану глобализације“¹⁷ указује да правилним управљањем глобализација није део проблема, већ део решења и најмоћније средство социјалне добробити за свет.

Сублимирајући искуства и истраживања великог броја аутора, темељно и свеобухватно Печулић,¹⁸ одувек присутну глобализацију, одређује као објективан и нужан планетарни процес, који падом берлинског зида, подржан технолошком и информатичком револуцијом, рушећи све зидове доводи планету у глобални поредак. Даље указује да ауторитативни лик, односно тамна страна глобалног процеса супростављена светлој, у условима међузависности и повезаности, под утицајем владајућих глобалних елита, потискује глобализацију са хуманим ликом која испољава свеприсутну немоћ у остваривању просперитета целог човечанства. Стога, посебно наглашава да ово није борба за глобализацију или против ње, већ се сукоб води између форми глобализације. Аутор, сматрајући да је овде реч само о једној форми глобализације, сагласан је са Томасом Фридманом (Thomas Friedman), новинаром, писцем и познатим заговорником глобализације: „Највећу претњу глобализацији данас представља сама глобализација; она садржи семе властите деструкције. Више је начина на који систем (светски поредак) може просто да изазове отпор и побуну, или да постане толико опресиван да се велика већина становништва у великом броју великих земаља осећа губитницима и да стога запрети одржању целог система. Глобализација је претешка, сувише наметљива, превише је неправична према превеликом броју људи, исувише је дехуманизујућа.“¹⁹

Разумевање суштине глобализације на најједноставнији начин, занемарујући идеолошке ставове, дали су Маркс (Marx) и Енгелс (Engels) пре више од сто педесет година у делу „Манифест комунистичке партије“²⁰ говорећи о буржоазији: „Буржоазија не може да постоји а да непрекидно не револуционире оруђа за производњу, дакле односе производње, па, дакле, и целокупне друштвене односе...Стално револуционисање производње, непрекидно потресање свих друштвених односа, вечна несигурност и кретање

¹⁶ Stiglitz, J.: *Глобализација и двојбе које изазива*, Алгоритам, Загреб, прво издање, 2004, стр. 40-41.

¹⁷ Bhagwati, J.: *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2009.

¹⁸ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.

¹⁹ Исто, стр. 195.

²⁰ Маркс, К., Енгелс, Ф.: *Манифест комунистичке партије*, Библиотека марксизма-лењинизма, 1945, стр. 31-44.

одликују буржоаску епоху од свих ранијих...Потреба за све раширенијим тржиштима где ће продати своје производе гони буржоазију преко целе Земљине кугле...Буржоазија је експлоатацијом светског тржишта дала космополитски карактер производњи и потрошњи свих земаља...Брзим побољшањем свих оруђа за производњу, бескрајно олакшаним саобраћајем буржоазија увлачи у цивилизацију све, па и најварварскије нације. Јефтине цене њених роба јесу тешка артиљерија којом она руши све кинеске зидове, којом она и најупорнију мржњу варвара против странаца присиљава на капитулацију...Једном речи, она ствара свој свет по сопственом лику...Она је нагомилала становништво, централизовала средства за производњу и концентрисала својину у мало руку.“

Праћена питањем да ли је процес или пројекат²¹, глобализација никог не оставља равнодушним. И поред покушаја да се објасни да је данас у посустајању, оно што је скривено и маскирано и даље није безазлено и служи као средство за специфичне циљеве. Смањење интензитета и брзине процеса може бити реципрочна мера на страх од ширег насиља узрокованог неравномерношћу и неједнакошћу коју је сама произвела. Присталице глобализације сматрају да је то процес који вуче ка друштвеном прогресу у свим његовим аспектима (економско-политичком, технолошком, културно-научном), доприносећи да сви (и богати и сиромашни) постају богати.²² На другој страни су они који сматрају да је глобализација искључиво „пројекат доминације Запада“, нове империјалне политике „американизације“ света. Док за једне глобализација означава интеграцију света и стварање глобалне економије и културе, за друге она означава поделе и сукоб цивилизација. За добитнике она представља цивилизацијски напредак, док је за губитнике деструктивна сила, која продубљује јаз између богатих и сиромашних, стварајући услове да богати буду још богатији, а сиромашни још сиромашнији.²³

Чудно је да и поред добро сагледаних узрока, последица и димензија, врло прецизног аналитичког рада чији параметри показују значајне узнемиравајуће појаве и кретања, међународне институције своде проблем само на „крхке државе.“²⁴ Погрешно дефинисан проблем као резултат не може дати ефикасан пут излаза из кризе. Светска банка указује да 1,5 милијарди људи живи у земљама које су погођене политичким и

²¹ Вулетић, В.: Глобализација-процес и/или пројекат, Зборник *Глобализација*, НСПМ, 2003, стр. 80.

²² Stiglic, Dž. E: *Противречност глобализације*, SBM-x, Београд, 2004, стр. 225-263.

²³ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр. 5-25.

²⁴ The World Bank: *World Development Report Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington, 2011, page 2.

криминалним насиљем, без спомињања ниских примањима и захтева за јачање националних институција. Председник Светске банке Роберт Б. Золицк (Robert B. Zoellick) каже „ Деца која живе у крхким државама имају 2 пута више шансе да буду неухрањени и 3 пута веће шансе да не иду у школу“, даље указујући на „неопходност координације безбедности и развоја јер ефекти насиља се могу проширити на суседне државе и друге делове света.“²⁵ Нажалост није споменута наметнута економска политика која је у функцији крупног финансијског капитала развијених привреда, продубљујући сиромаштво и неједнакост, узроковала пораст свих облика насиља.

Садашњи глобални економски процеси као и економска глобализација подразумевају свеопшту либерализацију, дерегулацију и приватизацију уз минималну улогу државе која је иницирана хегемонијом слободног тржишта, неолибералним економском концептом, а чије функционисање институционално обезбеђују светске финансијске и економске институције. Имајући у виду да означавају потпуно истоветне процесе и стања, може се констатовати да су им основна значења истоветна, упоредива, међузависна, тако да се могу упоредо користити.

2. НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ КАО ЕКОНОМСКИ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Економска глобализација кроз процес интеграције националних привреда у јединствену, светску привреду, повећава економски просперитет као и могућности за развој обезбеђујући ниже цене, повећање запослености, већу производњу и виши стандард живота. То је процес раста међународних токова роба, услуга, капитала и људи, а све је то подржано путем либерализације и развоја нових технологија.²⁶

Неолиберализам, као економски концепт глобализације представља сет економских политика које су постале распрострањене крајем XX века. Главне тачке овог феномена укључују: ослобађање приватних компанија од било каквих државних ограничења наметнутих од стране државе, без обзира на социјалну штету; веће слободе за међународну трговину и инвестиције; редукција плата и укидање радничких права стечених после многогодишњих борби; укидање контроле цена; тотална слобода за кретање капитала,

²⁵ The World Bank: *World Development Report Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington, 2011, page xii.

²⁶ Савић, Љ.: Глобализација као светски процес – перспективе, *Економске теме*, бр. 2., Економски факултет Ниш, 2003, стр. 13.

добра и услуга; редукција јавних трошкова за социјалне услуге као што су образовање и здравствене услуге; редукција помоћи за сиромашне слојеве популације, па чак и редукција трошкова за одржавање путева, мостова и водоснабдевања, а све у име редукције улоге државе; смањење државне регулације свих елемената који би могли да умање профит, укључивши и заштиту животне средине; продаја државних предузећа приватним инвеститорима, укључујући банке, кључне индустријске капацитете, железницу, аутопутеве, произвођаче електричне енергије, школе, болнице, па чак и воду за пиће; елиминација концепта “јавних добара “ и “заједничког интереса “ и њихова замена синтагмом “индивидуална одговорност.“²⁷ Надјачана и развлашћена, држава улази у зачаран круг зависности од инвестиција и кредита и континуиране претње о измештању капитала у друге земље, где као губитник постаје слуга који не само да служи него и усваја и спроводи идеологију господара.

У светским размерама, доктрина неолиберализма је наметнута помоћу јаких финансијских институција као што су Међународни монетарни фонд, Светска банка, Светска трговинска организације.²⁸ Оснивањем две наднационалне финансијске институције (ММФ и СБ) начињени су и први кораци ка постепеној либерализацији економских односа.

Јединствене дефиниције неолиберализма нема. Реч је о скупу идеја које формулише „Вашингтонски консензус“²⁹ коју је као кованицу 1990. године увео економиста Вилијамсон (Williamson)³⁰, обједињујући основне принципе на којима треба да почива економска политика латиноамеричких држава.³¹ Односно, то су тачке које би чиниле тржишно усмерене реформе (макроекономска дисциплина, тржишна економија, слободна трговина и директне стране инвестиције) којим би се капитал који је отишао због дужничке

²⁷ Martinez, E., Garcia, A.: What is neoliberalism, National Network for Immigrant and Refugee Rights, 1997. Познати борци за људска права Елизабет Мартинез и Арнолдо Гарсија (1997) дефинисали су неолиберализам за потребе активиста.

²⁸ Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*“, SBM-х, Београд, 2004, стр. 37-67. Овде је указао на поразну политику финансијских институција који ради јачања међународних банака извлачи вишак вредности од сиромашног становништва.

²⁹ Williamson, J.: ”A Short History of the Washington Consensus”, CIDOB, Barcelona, 2004. и <http://www.J.Williamson, What Washington Means by Policy Reform, Peterson Institute for International economics, What Washington Means by Policy Reform>

³⁰ Џон Вилијамсон је економиста запослен у Институт за међународну економику у Вашингтону, САД (Institute for International Economics u Washingtonu, DC, SAD).

³¹ Године 1989, Институт за међународну економику у Вашингтону, организовао је конференцију о Латинској Америци. У уводу је Џон Вилијамсон (John Williamson) објаснио десет реформи, за које је сматрао да су минимум који економска струка сваке земље мора применити (одатле реч консензус).

кризе, вратио, а ради оживљавања привреде. Иста група препорука је касније примењена и на остатак света. У даљем формулисању ових принципа кључну улогу су имали Међународни монетарни фонд, Светска банка за обнову и развој и Министарство финансија САД. Све три институције имају седиште у Вашингтону, па отуда и назив.

Вашингтонски консензус у десет тачака препоручује:

1. Буџетску (фискалну) дисциплину да би се избегао дефицит биланса плаћања који доводи до инфлације која углавном погађа сиромашне, док богати измештају своје богатство у иностранство.
2. Усмеравање јавне потрошње у области који пружају подршку привредном расту и помажу најсиромашнијим слојевима становништва.
3. Пореску реформу којом се смањују пореске стопе а проширује основ за опорезивање.
4. Укидање ограничења код формирања каматних стопа, односно њихова либерализација.
5. Политику компетитивних девизних курсева - чврсти фиксни или слободни флукутирајући чији циљ би требао да буде конкурентност извоза.
6. Либерализацију трговинских токова.
7. Либерализацију страних директних улагања.
8. Приватизацију.
9. Дерегулацију тржишта, у смислу смањења препрека за улазак и излазак из њега.
10. Заштиту приватне својине.

И поред прихватљивости неких тачака за економску политику земље, концепт вашингтонског договора по садржају усмерен је на остваривање интереса крупног капитала и најразвијених земаља запада. Примена овог концепта у економском развоју земаља у развоју дао је поразне резултате.³² Занемаривање развоја институција и равномерне расподеле дохода због пренаглашавања макроекономске стабилности, приватизације и либерализације, урушили су могуће темеље развоја мање развијених земаља. О неприхватљивости прописивања готово потпуно исте рецептуре од стране ММФ у свим земљама без обзира на њихове специфичности и огромне разлике, констатацију упућује и Стиглиц (Stiglic): „Али за ММФ је одсуство детаљних

³² Душанић, Ј.: Транзиција у Србији-да ли је неуспех био неизбежан, *Економски анали*, тематски број, април 2006, стр.161.

информација од мањег значаја, пошто та институција тежи за приступом: „једна мера пасује за све.“ Проблематичност таквог приступа постала је посебно евидентна када се Фонд суочио са изазовима економија у развоју и оних у транзицији.³³

Пример Аргентине из 2002. године показао је сву погубност коју са собом носи процес транснационализације земаља у развоју. Помно пратећи инструкције Међународног монетарног фонда у реструктуисању привреде, а у циљу укључивања у светско тржиште, наведена јужноамеричка држава створила је спољни дуг у износу од 120 милијарди долара што је довело прво до потпуног економског, а након тога и политичког краха.³⁴ О вези између транзиционог процеса и нарастања сиромаштва, и поред понављања обећања о смањењу сиромаштва, указује Стиглиц (Stiglic), наводећи податке из Русије: 1989. године само 2% било сиромашно, а крајем 1998. године, удео сиромашних нагло се повећао на 23,8% укупне популације (као норма користила се потрошња од 2 долара дневно), додајући да су друге постсоцијалистичке земље бележиле сличне, ако не и веће порасте сиромаштва.³⁵ Исти аутор упозорава да је стваран број људи који живе у сиромаштву порастао за скоро сто милиона. То се десило на крају двадесетог века када је просечни годишњи раст светског дохода био око 2,5%.³⁶

Фереира (Ferreira) наводи податак да је две године пре пада Берлинског зида 2.2 милиона људи живело са мање од 1 долара дневно у Централној и Источној Европи (укључујући СССР). Овај број порастао је на скоро 14.5 милиона до 1993. године.³⁷ Према извештају Светске банке у 1998. години процењено је да 20% становништва транзиционих земаља Европе и Централне Азије преживљава са мање од 2,15 долара дневно. Само деценија пре тога тај проблем погађао је 4% становништва ових земаља.³⁸ Процењени удео сиромашних у укупном становништву ових земаља (испод линије сиромаштва (4 долара дневно)) за период 1987-88 и 1993-95 увећао се са 4% на 45% (1987/88-13,6 милиона, 1994/95-168 милиона). Нема сумње да се сиромаштво у у земљама у транзицији нагло и драматично увећано, док је крајње сиромаштво још увек мање него у земљама у развоју.³⁹

³³ Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*, SBM-х, Београд, 2004, стр. 49.

³⁴ Џуверовић, Н (2008): Аргентина vs ММФ, *3 магазин*, 4/2008.

³⁵ Stiglic, Dž.E.: *исто*, стр. 162.

³⁶ Stiglic, J.E.: *Globalization and Its Discontents*, New York, 2002, p. 19.

³⁷ Ferreira, F.: *Economic Transition and the Distribution of Income and Wealth*, The World Bank, 1997, p.2.

³⁸ The World Bank: *Making Transition Work for Everyone Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*, The World Bank Washington, D.C., 2000, p. 1.

³⁹ Transition Report 1999 *Ten years of transition*, European Bank for Reconstruction and Development, London.1999,p. 16.

Повећање сиромаштва било је знатно веће и знатно трајније и упорније него што су многи очекивали на самом почетку процеса. Чак и у најуспешнијим земљама као што је Пољска где се сиромаштво константно смањивало после 1994. године-када је досегло врхунац-стопа сиромаштва је још увек у 1998. години била виша него у 1991. години.⁴⁰ Сиромаштво се није увећавало само због пада друштвеног производа, већ и због веће неједнакости у дистрибуцији дохода. Неједнакост је увећана у свим привредама у транзицији, уз велике варијације у региону.⁴¹

И помоћ државе приватном финансијском сектору и банкама у САД као центру неолиберализма, током финансијске кризе, велики је ударац идеји о саморегулишућој моћи слободног тржишта и минималној улози државе. Слично се дешавало и у многим европским државама. Услед насталог проблема немогућности функционисања тржишта, дошло се до ситуације да државе интервенишу спасавајући највеће компаније, што је у супротности са неолибералним принципима. Крајњу цену су платили порески обвезници, а број сиромашних у тим земљама је наставио да расте.⁴² Тако да је данас ипак све присутнија свест о неолиберализму као главном узроку економске кризе.

Примену неолибералне теорије, потпомогнуте стварном или привидном кризом у некој земљи, коју економисти називају економска шок терапија, Клејн (Klein) обједињава концептом доктрина шока. Кроз примере примене ове доктрине, правећи паралелу између разних техника из приручника за испитивање које код затвореника изазивају дезорјентисаност и стање шока ради добијања признања и шок терапије у економији, открива се и политичка позадина. Наметнута, без пристанка народа, приватизација, дерегулација и резање јавне потрошње, као главне тачке неолибералне теорије чикашке школе, доводе до осиромашивања, израбљивања великих делова света и потчињавања земаља и народа. Доктори шока, односно глобални профитери, користећи шок у друштву, односно кризе изазване брзом трансформацијом ка слободном тржишту у своју корист, једини су добитници насталог хаоса.⁴³

Еминентни економиста Стиглиц (Stiglic) упутио је незамисливо оштре критике на рачун “шок терапија”, Вашингтонских договора и неолиберализма, изјављујући: „Постоје

⁴⁰ The World Bank: Making Transition Work for Everyone *Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*, исто, р. 1.

⁴¹ Исто, стр. 10-15.

⁴² Јевтић, Д.: Повећање економских неједнакости као изазов безбедности, *Војно дело*, Београд, лето/2014, стр. 122.

⁴³ Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008.

бројни случајеви који показују да савети ММФ нису у складу са интересима земље којој су упућени. Зато се морате дипломатски супротставити „шок терапеутима“ и „монетарним, тржишним фундаменталистима“ из ММФ, бранећи властите интересе, јер улог у транзицији је много већи од економије - у питању је развој целокупног друштва⁴⁴. У време осамостаљења Републике Словеније ректор Љубљанског универзитета и потпредседник Владе, главни „архитекта“ успешне транзиције словеначке привреде Јоже Мецингер супроставио се разорној шок терапији ММФ-а. Иако делимичан успех, омогућио је да Словенија данас стоји много боље него остале југословенске републике.⁴⁵ Један од водећих идеолога неолиберализма Милтон Фридман (Milton Friedman), две године пред смрт покајнички је рекао: „Признајем, нисам био у праву, показало се да владавина закона вероватно елементарнија од приватизација“. Почетком деведесетих година прошлог века његова порука земљама у транзицији је била: „приватизујете, приватизујте и само приватизујте.“⁴⁶ И Сол (Saul) истиче да пророци глобализације који су говорили: „Приватизујте, приватизујте, приватизујте“, данас кажу да су грешили зато што је национална владавина закона важнија. Водеће личности које су некад говориле да би националне државе требало подврћи економским снагама данас говоре да би их требало изнова оснажити како би се суочиле с глобалним војним метежом.⁴⁷

3. СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ КАО ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИР ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

Потреба за оснивањем финансијских и економских институција који ће утицати на међународни монетарни и финансијски систем, промет роба, услуга и капитала са циљем бржег развоја земаља које су у развоју и отклањања опасности од економских криза у будућности, наметнула се после другог светског рата на Међународној монетарној и финансијској конференцији у Бретон-Вудсу, 1944. године. Закљученим споразумима основани су Међународни монетарни фонд и Међународна банка за обнову и развој са циљем обезбеђења међународне финансијске и монетарне сарадње (међународно плаћање и средњорочно и дугорочно финансирање). Склапањем Општег споразума о царинама и

⁴⁴ Ковачевић, М.: Узроци дубоке економске кризе у Србији, *Школа бизниса*, Нови Сад, 3/2010, стр.8.

⁴⁵ Хорват, Б.: *Религија тржишног фундаментализма*, СВМ-х, Београд, 2004, стр.300-301.

⁴⁶ Ковачевић, М.: Катастрофалне последице највеће заблуде економске науке „неолиберализам“ припремљено за Саветовање о глобалној кризи и неолиберализму, у Београду 18.05.2012. године.

⁴⁷ Sol, R. Dž.: *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2010, стр. 9-10.

трговини, као следећи корак, заокружен је институционални оквир за функционисање глобалних економских процеса на релацији међународних монетарних, инвестиционих и трговинских токова.

Идеја стварања међународних финансијских и економских институција била је прогресивна и имала је основни циљ спречавање великих економских криза, као главне претње међународном миру и безбедности, обезбеђујући стабилност у свету и онемогућавајући настанак великих ратова. Током времена, задаци и надлежности ових институција су се мењали и проширивали у правцу прилагођавања нормама слободног тржишта уоквирених Вашингтонским консензусом, резултујући променом економске политике за готово све националне економије.⁴⁸ Под неодољивим притиском земља за земљом подвргавала се захтевима масовне приватизације, дерегулације, укидања царина, укидања контроле страних директних инвестиција, елиминисању контроле цена, снижавању пореза МНК, увођењу контроле надница и драстичној редукацији за социјалну и здравствену заштиту.⁴⁹

Свака од поменутих институција има своју позицију и улогу, њихови утицаји се преплићу, формирајући систем институција којим се управља и усмерава глобализација. Улога ММФ у спречавању настанка економских криза спроводи се додељивањем потребних зајмова ради одржавања ликвидности, уз обавезу спровођења одређене економске политике у складу са захтевима ММФ. Задатак СБ је обезбеђење пројеката и давање позајмица за њихову реализацију. Њене надлежности су се током времена прошириле и на обезбеђење зајмова за структурно прилагођавање. Обезбеђење услова слободне трговине улога је СТО.

У свом раду су полазили од савршености тржишта и неопходности слободне трговине за све државе као основне претпоставке неолибералног економског концепта. У том контексту њихов рад, усмерен на решавање економских проблема, финансијских криза и транзицију социјалистичких земаља у земље тржишних привреда, подразумевао је примену истих мера без обзира на њихове карактеристике, степен економског развоја и друге специфичности и особености. Примена мера које су подразумевале приватизацију, либерализацију и стабилизацију у циљу успостављања слободног тржишта довела је до дерегулације и неуспеха у скоро свим земљама у којима је спроведена.

⁴⁸ Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008, стр. 163.

⁴⁹ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 71.

У таквом систему, са једне стране тржиште неразвијених земаља отвора се за стране производе који су и далеко конкурентнији у односу на домаће производе док, са друге стране постоје баријере од стране развијених земаља које онемогућавају увоз производа неразвијених земаља. Земљама које траже помоћ намећу се неповољни међународни споразуми на националном и интернационалном нивоу, остављајући их без адекватних економских и политичких инструмената док, развијеним земљама дају се неограничена права. И додељивање кредита земљама са финансијским проблемима подразумева да развијене државе као даваоци зајма остварују више новца него што би добиле применом референтних каматних стопа на тржишту.

У пракси су искуства показала да прихватање норми слободног тржишта, под изговором добробити за земљу у којој се примењује, резултује катастрофалним социјалним и економским последицама и није у функцији помоћи неразвијеним земљама.⁵⁰ Чосудовски (Chossudovsky) говори да банке и МНК спроводе отворену колонизацију националних привреда легитимним манипулисањем тржишним силама по правилима СТО. Он даље истиче да одредбе пружају легитимитет глобалним банкама и МНК у њиховом настојању да дестабилизују државне установе, натерају националне произвођаче у стечај и на крају ставе под своју контролу целе земље.⁵¹

И транзициони процеси на просторима бивше Југославије, у складу са препорукама ММФ, потврђују да универзална примена правила ММФ даје лоше резултате. Шок терапија у почетним фазама транзиције довела је до великог пада производње и друштвеног производа. Спроведене мере довеле су до незапослености, раста корупције, повећана је неравномерна расподела дохода и степен сиромаштва.⁵² Економски раст, запосленост и животни стандард, са пресудном улогом за стабилност земље, нису били у приоритету ММФ.

Сврха стварања ових међународних институција требала је да се огледа у појачаном капацитету за решавање економских криза. Уместо стабилизације глобалне економије, светске економске кризе и економске кризе у појединачним државама постале су све чешће. Током периода 1970. - 2007. године било је 124 банкарске кризе, 208 валутне кризе

⁵⁰ Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008, стр. 165.

⁵¹ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 28-29.

⁵² The World Bank: *Транзиција првих десет година Анализа и поуке за Источну Европу и бивши Совјетски*, The World Bank, Washington, 2000, стр. 29-35.

и 63 дужничке кризе (неколико земаља су доживеле више криза).⁵³ Чосудовски (Chossudovsky) правилно примећује да је пакет мера реформи под окриљем ММФ и Светске банке, примењен у земљама у развоју, један кохерентан програм привредног и социјалног пропадања.⁵⁴

Институционални оквир глобалних економских процеса који чини ММФ, СБ и СТО интензивирањем транснационалних активности и поспешивањем глобалне економске ефикасности транснационалних актера уз значајну подршку МНК имао је највећи значај на усмеравање процеса глобализације. Концентрација моћи у овим институцијама, у директној вези са централизацијом доношења одлука којима се утиче и одређују кретања глобалних економских процеса, ствара услове за прераспodelу моћи у оквиру глобалног система. Стојановић констатује да су међународне транснационалне институције, пре свега ММФ, СБ и СТО, чија активност има формални карактер, главне полуге неформалних центара моћи глобалног управљања.⁵⁵ САД као идејни творац међународних финансијских институција са највише уложеног капитала под њиховом формалном контролом има и неформалну контролу глобалних економских процеса, а у циљу повећање моћи најразвијених земаља запада. Јаку америчку доминацију над међународним финансијским институцијама, истиче и Бжежински (Brzeziński) и додаје да су оне део америчког система.⁵⁶

Суверено владајући националним економијама, отварајући тржишта малих земаља уз непротивљење протекционистичким мерама којима богате земље штите своју привреду, представљају средство притиска на мале земље, чиме обезбеђују доминантан положај најбогатијим земљама, нарочито САД. Печулић констатује да се управљање економском глобализацијом и наднационалним институцијама показује као превасходно западни пројекат чији је циљ је одржавање супремације запада.⁵⁷ Сходно наведеном приступу, и Стојановић указује на чињеницу да ММФ, СБ и СТО пресудно утичу на глобалне економске процесе. Исти аутор сматра да заједно са моћним националним државама из којих потичу мултинационалне компаније, намећу структурно прилагођавање и услове који нису у интересу неразвијених земаља излажући њихове привреде либерализацији

⁵³ Laeven, L. and Valencia, F.: *Systemic Banking Crises: A New Database*, 2008, IMF Working Papers,

⁵⁴ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 65.

⁵⁵ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.86.

⁵⁶ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 31.

⁵⁷ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр. 14.

спољнотрговинских и финансијских токова. Максимално користећи све пружене погодности, мултинационалним компанијама стварају се неслућене могућности да у тако неравноправном односу остварују огромне профите, чинећи велику штету неразвијеним земљама.

3.1. Међународни монетарни фонд

Међународни монетарни фонд⁵⁸ (The International Monetary Fund IMF) је организација која ради на подстицању глобалне монетарне сарадње, обезбеђује финансијску стабилност, олакшава међународну трговину, промовишу високу запосленост и одржив економски раст и смањује сиромаштво широм света. Данас ММФ има 189 земаља чланица, међу којима је и Република Србија. Статут о оснивању ступио је на снагу 27. децембра 1945. године, а пословање је започело 1. марта 1947. године.

На конференцији ОУН у Бретон Вудсу, Њу Хемпшир, САД, у јулу 1944. године, постигнута је сагласност о основању ММФ, као специјализоване агенције ОУН са седиштем у Вашингтону. На тој конференцији 44 земаља тражило је да се изгради оквир за економску сарадњу како би се избегло понављање Велике депресије 1930-тих година.

Основна мисија ММФ-а је да обезбеди стабилност међународног монетарног система. Она то чини на три начина: праћењем (надзором) глобалне економије и привреде земаља чланица - надзор међународног монетарног система и праћење економске и финансијске политике својих 189 земаља чланица (указивање на могуће ризике по стабилност и давање савета о потребним прилагођавањима економске и финансијске политике; кредитирање земљама са стварним и потенцијалним платнобилансним тешкоћама (финансијска помоћ) - не позајмљују за конкретне пројекте већ за поновну стабилност своје валуте, континуитет у плаћању за увоз и стварању услова за јак економски раст; и давање практичне помоћ чланицама (техничка помоћ), развојно техничка помоћ и обука - помаже земље чланице у креирању и спровођењу економске политике која подстиче стабилност и раст кроз јачање сопствених институционалних капацитета и способности.

⁵⁸ Fritz-Krockow, B. and Parmeshwar Ramlogan, P.: *International Monetary Fund handbook : its functions, policies, and operations*, Washington, 2007. и; Народна банка Србије, Односи Републике Србије са Међународним монетарним фондом (Интернет). Доступно на: https://www.nbs.rs/internet/cirilica/40/40_1/index.html (приступљено 22. септембра.2018).

Одлуђивање је пропорционално висини оснивачког улога, тако да најважније одлуке доносе 7 најбогатијих земаља: САД, Канада, Јапан, Велика Британија, Француска, Немачка и Италија. Активности спроводи на основу Споразума, а извршавају се путем организованог вођства у форми Одбора гувернера, Извршног одбора и Управног директора са тимом од 2400 запослених из око 140 земаља. Данас се ММФ више понаша као акционарско друштво него орган УН.

Бивша Социјалистичка Федеративна Република Југославија била је једна од земаља учесница Бретонвудске конференције и оснивач ММФ и СБ. Дана 14. децембра 1992. године одлуком Одбора извршних директора ММФ-а констатовано је да је СФРЈ престала да постоји, чиме је престало и њено чланство у ММФ-у. Одбор извршних директора ММФ-а је 20. децембра 2000. године донео одлуку, с ретроактивним дејством од 14. децембра 1992. године, да је СР Југославија испунила услове за чланство у тој институцији. Континуитет Републике Србије у односу на државну заједницу Србија и Црна Гора, као и да Република Србија наставља чланство са свим правима и обавезама које проистичу из тог чланства, ММФ је потврдио 21. јула 2006. године. Република Србија чланица је конституенце Швајцарске, изборне групације преко које остварује своје право гласа у ММФ-у и Светској банци од децембра 2000. године.

У периоду од 2000. године ММФ је обезбедио финансијску подршку Републици Србији у оквиру следећих аранжмана:

- Хитна постконфликтна помоћ као подршка програму економске стабилизације и обнављању институција и администрације СР Југославије одобрена 20. децембра 2000. године.
- Стенд-бај аранжман (stand-by аранжман) као финансијска подршка даљим макроекономским и структурним реформама закључен 11. јуна 2001. године.
- Трогодишњи Аранжман за продужено финансирање којим је подржан економски програм стабилизације и реформи одобрен 13. маја 2002. године.
- Стенд-бај аранжман из предострожности закључен 16. јануара 2009. године, који је услед неочекиваног погоршања спољног финансијског окружења повећан 15. маја 2009. године.
- Осамнаестомесечни стенд-бај аранжман из предострожности одобрен 29. септембра 2011. године. Овај аранжман закључен је у циљу очувања макроекономске и финансијске стабилности у земљи и побољшања инвестиционе климе. Прва

ревизија аранжмана у фебруару 2012. године није окончана позитивно због одступања од договореног фискалног програма, а одобрена средства нису искоришћена.

- Нови стенд-бај аранжман у трајању од 36 месеци као подршка договореном економском програму за период од 2015-2017. године одобрен 23. фебруара 2015. године.
- Нови програм сарадње уз подршку Инструмента за координацију политике одобрен је 18. јула 2018. године. Циљ програма је одржавање макроекономске и финансијске стабилности и наставак структурних и институционалних реформи за подстицање бржег и свеобухватног раста, стварања нових радних места и побољшања животног стандарда.

Одобравање аранжмана Међународног монетарног фонда представља позитиван сигнал за потенцијалне инвеститоре у Србију, као и показатељ да Влада и Народна банка Србије воде кредибилну економску политику.

3.2. Светска банка

Међународна банка за обнову и развој, (IBRD) чији је назив временом прерастао у Светску банку⁵⁹ настао је као потреба, коју је посебно истицала Велика Британија, да се формира једна међународна банка која би обезбедила средства за финансирање обнове и развоја.⁶⁰ Идеја је прихваћена на састанку 17 земаља у Атлантиску ситију јуна 1944. године. Седиште Светске банке, као и ММФ је у Вашингтону, са око 7000 запослених. Поред тога има још преко 3000 запослених широм света. Данас има 189 земаља чланица, међу којима је и Република Србија. Чланице могу бити само чланице ММФ. Године 1947. добила је статус специјализоване агенције ОУН. У првим годинама тежиште је било на обнови привреда ратом разрушених земаља, а касније финансирање неразвијених земаља тј. постала је искључиво банка за развој.

⁵⁹ The World Bank: *A guide to The World Bank third edition*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, 2011.

⁶⁰ За разлику ње, ММФ је настао као потреба да се регулишу проблеми међународних плаћања и девизних курсева на чему је тежишно инсистирала САД.

Светска банка⁶¹ се веома често јавља и под називом Група светске банке која се састоји из одвојених институција - поред Међународне банке за обнову и развој основане 1945. године, су и:

- Међународна финансијска корпорација (ИФЦ) основана 1956. године са циљем да унапређује економски развој подстицањем даљег развоја производних приватних предузећа земаља чланица, нарочито у мање развијеним подручјима (тј. допуњује ИБРД).
- Међународна асоцијација за развој (ИДА), основана 1960. године ради подстицања економског развоја, повећања продуктивности са циљем подизања животног стандарда у мање развијеним областима света, путем позајмица финансијских средстава по условима који су мање оптерећујући од комерцијалних кредита за биланс плаћања, а повољни су за потребе економског развоја (такође допуњује ИБРД).
- Агенција за гаранцију мултилатералних инвестиција (МИГА), основана 1988. године ради подстицања кретања привредног капитала у земљама у развоју путем давања гаранција против некомерцијалних ризика. Односно, издаје гаранције за стране инвестиције у земљи и гарантује улагања у земљама чланицама, са циљем подстицања прилива инвестиција у производне сврхе у земљама у развоју-чланицама (тј. допуњује ИБРД и ИФЦ).
- Међународни центар за решавање инвестицијских спорова (ИЦСИД) основан 1965. године са циљем решавања спорова насталих између приватних инвеститора и влада земаља кад постоји обостран пристанак, а ради изградње атмосфере узајамног поверења.

Главни циљ Светске банке је да помаже финансирању пројеката слабије развијених земаља када приватни капитал није заинтересован за такве задатке. Самим тим Банка преузима ризик и издваја велику количину новца за финансирање. Неки од најважнијих задатака и функција Светске банке су: помоћ земљама чланицама да обнове и развију своју економију, а самим тим и друге државне функције (олакшавањем инвестирања у производне сврхе); даје кредите, односно позајмице за производњу и зајмове за унапређење инфраструктуре и бројне објекте чија изградња може да траје јако дуго – што представља њену најважнију функцију (стављање на располагање финансијска средства по повољним условима за привредне сврхе); подстицање међународне трговине и одржавање равнотеже у билансним плаћањима.

⁶¹ За ИБРД и ИДА користи се често назив Светска банка.

Као развојна, али и финансијска институција помаже финансирању различитих пројеката конкретних земаља уз обезбеђење уредне отплате позајмљених средстава по тржишним условима. Зајмови се, када приватни сектор није у могућности да финансира пројекат, дају владама земаља чланица, предузећима (јавна и приватна), банкама, али уз обавезну гаранцију владе. Одобравају се средњорочни и дугорочни зајмови, са роком враћања до 20 година (било је и дуже) и грасе периодом (период до почетка отплате) обично 5 година. Основни извори средстава код Светске банке су: уплаћени део квота земаља чланица, задуживање на међународном финансијском тржишту, повраћај раније датих кредита и оствареног дохотка.⁶²

Органи Банке су: Одбор гувернера, Одбор извршних директора и председник. Доминантни утицај на рад Светске банке, као и ММФ-а има САД, јер поред тога што је председник Американац⁶³, САД има највећу квоту, највећи број гласова, највећи број запосленика. Такође, највећи део средстава је прикупљен на америчком финансијском тржишту.

Групација Светске банке кроз помоћ у промовисању услова за одрживи развој и отварање нових радних места, лакшем приступу друштвеном капиталу и услугама, као и унапређењу јавног сектора, доприноси бољем квалитету живота људи у Србији. Банка делује кроз партнерство са званичним властима, осталим учесницима у власти на локалном нивоу и међународном заједницом, која се бави развојем, како би обезбедила успешну транзицију Србије ка тржишно оријентисаној привреди. Од свог оснивања 1944. године Светска банка финансирала је многе значајне пројекте у Србији, од железничке пруге Београд-Бар, па до хидро-система Ибар-Лепенац и термо-електране Колубара А. Између 2001. и 2008. године, Светска банка финансирала је 32 пројекта у Србији са преко једном милијардом америчких долара. Банчина експертиза и финансијска подршка одиграле су важну улогу у реформи сектора банкарства, просвете, енергетике, јавних финансија и социјалног сектора у Србији. Значајна је њена улога и у приватизацији једног броја државних и друштвених предузећа. Такође је помогла и у модернизацији граничних прелаза; реформи правосуђа; обнови путне мреже; унапређењу услуга у области заштите човекове средине, здравства и запошљавања; а помогла је Србији и у развијању ефикаснијег пословног окружења. Светска банка наставља да пружа услуге експертизе и

⁶² The World Bank: *A guide to The World Bank third edition*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, 2011, page 43-47.

⁶³ Неформалним договором председник је увек држављанин САД, а извршни директор је из Западне Европе.

подршке Србији у областима као што су реформа пензијског система, пољопривреде и катастра. Тренутни програм Светске банке у Србији усредсређен је на три приоритета која је одредила Влада Србије: 1. Поспешивање динамичног раста економије базираног на развоју приватног сектора како би се обезбедило да приходи становништва наставе да се приближавају нивоу у Европи. 2. Обезбеђивање могућности за учешће што ширих делова становништва у привредном у расту. 3. Управљање надолazeћим ризицима у области екологије и природних катастрофа.⁶⁴

3.3. Светска трговинска организација

Идеја о формирању међународне трговинске организације настала је на конференцији УН у Бретон Вудсу, Њу Хемпшир, САД, у јулу 1944. године. Званично, СТО (WORLD TRADE ORGANIZATION)⁶⁵ је основана 1995. године, али заправо постоји дуже од тога, јер је до тада била „привремена“ примена Општег споразума о царинама и трговини (ГАТТ). Такође, оригиналне чланице оснивачи СТО су преговоре одвијале под окриљем ГАТТ-а. СТО је стална међународна организација чији институционални оквир чини: Министарска конференција, Општи савет, Савети, Комитети, Радне групе, а сачињавају их овлашћени представници земаља чланица. Седиште СТО је у Женеви. СТО има преко 160 чланова који чине 98% светске трговине. Преко 20 земаља тражи да се придруже СТО. Чланство у СТО-у један је од кључних корака интеграције земље у модерне међународне економске односе и истовремено важан елемент подршке процесу унутрашњих економских реформи.

Светска трговинска организација (СТО) је једина глобална међународна организација која се бави правилима трговине међу земљама. СТО има више улога: организација за либерализацију режима међународне трговине тј. примене трговинских споразума СТО и надзор над њима, форум за преговоре владе о трговинском споразуму, решавање трговинских спорова између њених чланова, надзор над трговинском политиком чланица и подржавање потребе земаља у развоју.

⁶⁴ Светска банка Канцеларија у Србији: *СВЕТСКА БАНКА У СРБИЈИ Успешно партнерство*. (Интернет) Доступно на: http://siteresources.worldbank.org/INTSERBIA/Resources/SBbrosura_srpski.pdf (приступљено 19. новембра 2018) и Dokument Grupe Svetska banka: *STRATEŠKI OKVIR ZA PARTNERSTVO ZA REPUBLIKU SRBIJU ZA PERIOD OD 2016. DO 2020. FISKALNE GODINE*, The World Bank, 2015.

⁶⁵ ISAC Fund Центар за међународне и безбедносне послове: *Водич кроз светску трговинску организацију*, ISAC Fund, Београд, 2015.

Основни принципи СТО су:

- принцип најповлашћеније нације подразумева да државе не смеју да праве разлику између својих трговинских партнера. Одобрити некој земљи посебан третман (на пример, нижу царинску стопу за неки производ) исто мора да се уради за све остале чланице СТО,
- принцип "националног третмана" који се базира на обезбеђењу једнаког третмана стране и домаће робе или услуга и вршилаца услуга или између страних и домаћих носилаца права интелектуалне својине,
- принцип транспарентности у трговинским политикама чланица СТО,
- принцип смањења трговинских баријера,
- принцип промовисања коректне конкуренције,
- принцип онемогућавања произвољног постављања баријера,
- принцип развоја и економских реформи.

Влада Републике Србије⁶⁶ на седници одржаној 19. новембра 2004. године донела је Одлуку да се поднесе захтев за чланство у Светску трговинску организацију, по принципу „двоструког колосека“, а имајући у виду пуну аутономију спољнотрговинске политике Србије.⁶⁷

Процес приступања СТО одвија се кроз усклађивање националних законодавстава са правилима СТО и преговарање о нивоу либерализације приступа тржишту роба и услуга са заинтересованим чланицама СТО. Србија је у завршној фази процеса приступања већ неколико година. Билатерални преговори са већином чланица Радне Групе за приступање су окончани и до сада је наилазила на подршку кључних чланица СТО у процесу, а посебно ЕУ. Што се тиче мултилатералног нивоа, Србији је остало само још једно отворено питање: усаглашавања Закона о генетски модификованим организмима и укидање апсолутне забране промета овим производима, пошто правила СТО забрањују системску (апсолутну) забрану увоза/извоза било којег производа за којег није непобитно научно доказано да угрожава људско здравље (дакле СТО не регулише специфично

⁶⁶ Тодоровић, Б.: *За што Србија треба да уђе у Светску трговинску организацију анализа*, ISAC Fund Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, 2017.

⁶⁷ Центар за либерално-демократске студије: *Четири године транзиције у Србији*, Центар за либерално-демократске студије, Београд, 2005, стр. 385-387. Европска унија у октобру 2004. године усваја приступ „двоструког колосека“, којим се, у суштини, Србији и Црној Гори омогућава да одвојено преговарају о економским питањима. У децембру 2004. године, СЦГ је повукла свој захтев за пријем, а Србија и Црна Гора истовремено поднеле одвојене захтеве за пријем у чланство СТО.

трговину генетски модификованим производима). Усклађивање домаћих прописа са правилима и принципима СТО није подложно преговорима и ниједна земља није приступила овој организацији док није у потпуности усагласила прописе са постојећим правилима. Међутим, као и у случају многих држава чланица ЕУ које су исказивале и исказују скепсу према генетски модификованим организмима, Србија има могућност да ово питање регулише на другачији начин не кршећи правила СТО, кроз успостављање свеобухватних и ригорозних контрола, означавање производа и информисање грађана.

Искуство земаља које су после 1996. године приступиле СТО, показује да свако ново приступање оставља све мање простора за задржавање прописа који нису у потпуности усаглашени са правилима СТО. Хармонизација са прописима и правилима СТО у суштини значи да се мора извршити значајна либерализација спољнотрговинског режима, односно његово устројство у погледу заштите политике на начин који је у складу са правилима СТО.

Чланство у СТО представља један од кључних корака интеграције земље у модерне међународне економске односе, као и неопходан корак у процесу придруживања и предуслов за приступање Европској унији. У том смислу, приступање СТО представља и важан елемент развојне стратегије земље у транзицији, као и земаља у развоју.

Основне предности чланства у СТО огледају се у следећем :

- могућност приступа тржиштима других земаља под равноправним условима,
- сигнал страним инвеститорима о стабилности и предвидљивости економског система-смањује се фактор ризика за потенцијалне улагаче,
- коришћење међународно договорених правила, као оптималног оквира за изградњу домаће тржишне привреде и реформу привредног законодавства,
- коришћење међународно договореног механизма решавања трговинских спорова у заштити сопствених трговинских интереса,
- уживање користи мултилатерално договорене клаузуле најповлашћеније нације (предност у смислу да се не може једнострано повући дата обавеза приступа тржишту без одговарајуће компензације, као у случају када је обавеза билатерално договорена).

4. МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ КОМПАНИЈЕ КАО НОСИОЦИ ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

Друштвена и политичка реалност није се развијала онако како су заговорници глобализације најављивали на почетку последње деценије двадесетог века. Наметнути неолиберални економски концепт озбиљно је демантован исходом глобалних процеса са истовремено две супротне димензије, с једне стране економску супериорност, а са друге стране социјалну инфериорност. Масовна дерегулација, приватизација и либерализација капитала и његово преношење у руке приватног предузетништва, затим слободно кретање капитала у потрази за најповољнијим условима за пласман, смањење средстава за социјалне издатке, као и драстично смањивање помоћи земљама у развоју, условили су поражавајуће неуспехе и болне последице које отварају просторе дуготајне нестабилности света. Истовремено, подстакнут је снажан процес наглог и све израженијег богаћења и вишеструког повећања профита мултинационалних или транснационалних корпорација.

4.1. Појам, циљ и карактер мултинационалних компанија

Појава мултинационалних компанија уско је везана уз прву индустријску револуцију када су створене околности за почетак и шире деловање компанија. Развој транспорта и тадашње технологије омогућује пословање компанијама на међудржавном и међуконтиненталном нивоу. Свој први прави замах и успон компаније доживљавају после Другог светског рата, у време деколонизације и нафтне кризе 1973. године. Пословање, односно производња робе или пружање услуга у више од једне земље чини их различитим од других домаћих предузећа. Стога, мултинационална или транснационална компанија је она компанија која поседује макар једну филијалу у иностранству.⁶⁸ Према доступним подацима Конференције Уједињених нација о трговини и развоју УНЦТАД (United Nations Conference on Trade and Development) постоји око 82.000 ових компанија са 810.000 филијала и њихов број се континуирано повећава. Само податак да трећина укупног светског извоза роба и услуга припада њима говори о њиховој великој и све већој улози у светској економији.⁶⁹

Њихов циљ је зарада профита и у томе нема ничег лошег. Мултинационалне

⁶⁸ Wilkins, M.: The History of Multinational Enterprises, Rugman Alan (editor), *International Business*, 2007, The Oxford Handbook, p. 5

⁶⁹ UNCTAD: *World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*, UNCTAD, New York and Geneva, 2009, p. 17.

компаније нису нова појава, нити се њихово значење везује искључиво за процесе глобализације, али глобализација - оваква каква је данас - представља раздобље ренесансе за компаније. Глобализација, у основи противречан процес са много могућности и опасности чини се највише погоднује МНК. Вешто балансирајући између пословних прилика и оштре конкуренције њихова доминација није само у економској већ и политичкој, социјалној и културној сфери, са могућношћу не само да повратно делују већ и контролишу иницијалне процесе. При свему томе, изванредно је нарасла економска и политичка моћ мултинационалних компанија које су постале један од главних инструмената неоколонијалистичке експлоатације, нарушавања суверенитета и ограничавања независности многих земаља. Политика примарне улоге тржишта омогућује им да у земљама и регионима контролишу производњу, робне токове, политику цена и инвестиција, али и да остварују огранан идеолошки и политички утицај.⁷⁰

Употребна вредност знања и високе технологије којом располажу МНК и која се огледа кроз максимизовање економске супериорности и политичке моћи, омогућава им и проналажење начина за увећани профит и његов одлив из земље домаћина. Инвестиције америчких фирми у земље у развоју, у периоду од 1980. до 2000., обезбедиле су прилив профита из ових земаља у износу од 620 милијарди долара на уложених 320 милијарди долара.⁷¹ Управо су МНК допринеле да 20% становништва у развијеним земљама држи 80% светског богатства, као и да земље у развоју имају нејаке привредне субјекте, слабе преговарачке моћи у светским оквирима, указује Унковић.⁷² Слободна трговина требала је да омогући изједначавање добити развијених и неразвијених земаља, али је у основи довело до раслојавања унутар земаља и повећања неједнакости између њих.

Погрешне системске поставке довеле су до тога да су, са једне стране, МНК носиоци развоја користан за државу и друштво и представљају алтернативан механизам за убрзан развој због немогућности самосталног инвестирања или задуживања земаља у развоју и неразвијених земаља. Позитивни ефекти се огледају и кроз повећање производње, раст запослености локалног становништва, потенцијалну корист од нових знања, нових технологија, развоја домаћег кадра и управљачких способности којим се подиже ниво конкурентности производње и извоза. На другој страни, гомилају се

⁷⁰ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.70.

⁷¹ Унковић, М.: *Међународна економија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010, стр 72.

⁷² Исто, стр. 72.

проблеми. Полазећи од дугорочног увећања профита као примарног мотива, производња се сели у земље са најповољнијим условима генеришући незапосленост у земљи порекла, док плате у земљи домаћина задржава ниским.

Тражећи излаз из неразвијености земља домаћин пружа уступке у пословању МНК који повећавају њихов профит. Немогућност финансирања повећаних потреба за инвестицијама принуђава их, да у складу са интересима МНК, осигурају слободно тржиште без ограничења, јефтину радну снагу, јефтине сировине, ниске порезе и друге трошкове пословања и ослобађање од обавеза које постоје у државама из којим долазе. Пратећи ту логику, непостојање закона и других прописа о заштити животне средине значи повећање профита кроз смањење трошкова. Неравноправно партнерство продубљује сиромаштво и ствара штету и негативне ефекте по грађане и земљу домаћина. Земље из којих долазе увећавају економску снагу чиме се компензује пораст незапослености због сеобе капитала.

Обзиром на своју улогу у економији земље домаћина, мултинационалне компаније стичу посебну позицију: као власници главних грана привреде тих земаља, они не само да могу разбити јединство њихове привреде - везујући најразвијенији и најважнији део тих привреда за центре у иностранству - већ могу и да изазивају поремећаје у привреди било које земље, са несагледивим економским и политичким последицама. То је последица присутности и снажног деловања страног капитала у слабо развијеним земљама, у којима тај капитал није под контролом влада тих земаља, него је обично обрнуто.⁷³

Борба за опстанак у условима конкуренције, пре свега економске, створила је и нове моралне оквире у процесу глобализације. У циљу стварања и повећања профита, у условима немилосрдне конкуренције „дозвољена” су и користе се сва средства. Ради доминације својих економија моћне националне државе стоје иза својих МНК и својом глобалном политиком и утицајем спремно их подржавају у њиховој мисији.⁷⁴ Санкције су управо једно од таквих средстава за наметање културних, духовних и осталих норми оног ко их намеће. САД као носиоц глобализма, иако прокламују широке видове глобалистичких принципа, само у 20 веку примениле су 120 унилатералних санкција, преко 60 их је уведено у последњих пет година 20. века. Председник Бил Клинтон (Bill Clinton) у току свог првог мандата увео је нове економске санкције у 35 земаља, што

⁷³ Прпић, И.: *Глобализација и демократија*, Факултет политичких наука, Загреб, 2004, стр. 88-92.

⁷⁴ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.71.

је чинило у том тренутку 42% светске популације и 19% светског извоза.⁷⁵ Према извештају америчког министарства финансија (The Office of Foreign Assets Control (OFAC) / United States Department of the Treasury) у 2018. години на снази је 29 различитих свеобухватних или селективних програма санкција које подразумевају блокирање имовине и трговинска ограничења за постизање циљева спољне политике и националне безбедности.⁷⁶

Од стране глобалне елите одвија се и инструментализација међународних организација (ОУН, ЕУ, ОЕБС и др.) и устоличује ауторитарни светски поредак на принципима хијерархије и доминације. Ограничење суверенитета националне државе постаје неминовност у таквим условима. Интерес крупног капитала је под паролом „хуманог интервенционализма“ омогућио отворено мешање и доминацију велесила над неразвијеним земљама. Пример овога је и агресија НАТО и двоипомесечно присуство „Милосрдног анђела“ у Србији. Стоуб Талбот (Strobe Talbott), који је за време бомбардовања Србије водио Заједнички обавештајни Комитет за дипломатију Пентагона и Стејт департмента, у предговору књиге директора за везе Џона Нориса⁷⁷ каже: „стварни циљ тог бомбардовања није имао никакве везе са бригом за косовске Албанце - стварни узрок био је то што Србија није спроводила тржишне, социјалне и економске реформе, што значи да је то била последња оаза Европе која се није повиновала неолибералним програмима под управом САД, па је то морало бити уклоњено.“⁷⁸

Не треба заборавити да су корпорације приватно власништво, чији су циљеви пре и изнад свега што већа уштеда и профит. Визионар који је већ проглашен пророком, од стране магазина „Тајм“, чије су се тврдње о великој светској финансијској кризи оствариле, поново указује да ствари иду погрешним путем: „снага глобализма, путем трговачких уговора, дерегулације и приватизације смањује способност националних држава да делују с било каквом политичком независношћу. Проистекли вакуум моћи ће испунити само једна алтернатива - мултинационалне корпорације.“⁷⁹

⁷⁵ Joksimović, A.: Sankcije kao sredstvo u spoljnoj politici SAD posle hladnog rata, *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006, Vol. LVIII, no. 4, str. 469 -491.

⁷⁶ United States Department of the Treasury, *Sanctions Programs and Country Information*. (Интернет) Доступно на: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Pages/Programs.aspx> (приступљено 29. септембра 2018).

⁷⁷ John Norris, *Collision Course: NATO, Russian and Kosovo* (foreword by Strobe Talbott).

⁷⁸ Мандић, Д (2006).: Косово треба поделити, *Политика* 08.мај.2006. године.

⁷⁹ Sol, R. Dž.: *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2010.

4.2. Моћ мултинационалних компанија и њихов удео у светској економији

Мултинационалне компаније су махом из најбогатијих земаља, првенствено Сједињених Држава.⁸⁰ Њихове активности оправдавају се термином глобализације. Слободан проток капитала и роба, максимизација профита као постицај и циљ, заштићени су и охрабрани законским оквирима и мерама које доносе организације као што су СТО, Светска банка и ММФ. Правила и закони слободног тржишта дају компанијама слободе и широк простор деловања на глобалном нивоу. Отварање тржишта, уклањање царинских баријера и либерализација трговине погодују само великим и богатим тржиштима, државама, регионима и појединцима.⁸¹

Студија која је имала за циљ да одговори на питање колико су мултинационалне компаније оствариле свој део обећања из изјаве директора Џенерал моторса Чарлс Вилсона (Charles Wilson) из 1952. године "Оно што је добро за Џенерал Моторс добро је за земљу", као и да испита економску и политичку моћ 200 највећих светских компанија, дошла је до следећих података. Укупна продаја 200 најбољих компанија већа је од укупне економије свих земаља, осим 10 највећих и 18 пута је већа од укупног годишњег прихода 1,2 милијарде људи (24% укупне светске популације) која живи у "озбиљном" сиромаштву. Иако је продаја 200 најбољих компанија еквивалент од 27,5% светске привредне активности, они запошљавају само 0,78% радне снаге у свету. Између 1983 и 1999, њихов профит порастао је 362 %, док је број људи које запошљавају порастао за само 14,4%.⁸²

МНК су најмоћнији актер у светској трговини и светској привреди чија снага и моћ којим наступају на тржишту маргинализује значај великог броја држава које су сада споредни привредни субјекти. О уделу у светској привреди говоре подаци којима располаже УНЦТАД. У 2010. години МНК су створиле нову вредност у износу око 16 трилиона долара, што чини преко 25% глобалног ГДП (Gross domestic product-бруто

⁸⁰ GLOBAL 2000: *The Worlds Biggest Companies-Forbes*. (Интернет) Доступно на: <https://www.forbes.com/global2000/#674bda67335d> (приступљено 30. септембра 2018). "Форбсова" листа обухвата 2.000 компанија с укупним приходом од 39,1 билиона долара, оствареном добити од 3,2 билиона долара и у којима је запослено 90 милиона радника. Седиште највећих фирми налази се у 60 земаља. САД имају највише компанија на "Форбсовој" листи – 560. Кина има 291 компанију у првих 2000 и први пут 2018. године заједно са САД дели првих 10 места.

⁸¹ Global Justice Now: *Controlling Corporations The case for a UN Treaty on Transnational Corporations and Human Rights September 2016*.

⁸² Anderson, S. and Cavanagh, J.: *Top 200-The rise of global corporate power*, Institute for Policy Studies, Washington, 2000.

домаћи производ) са учешћем преко једне трећине у извозу.⁸³

И последњи извештај Global Justice Now, организације са седиштем у Великој Британији која користи податке CIA-е и Fortune Global 500, сагласан је са наведеним: Данас, 10 највећих МНК економски је снажније од чак 180 држава света. Такође, 69 МНК је у 100 највећих светских економских субјеката, док у 200 највећих светских економских субјеката, МНК је чак 153, а држава само 47. У склопу извештаја, Nick Dearden директор Global Justice Now упозорава: „Огромно богатство и моћ тих корпорација у самој је сржи бројних светских проблема, од растуће неједнакости до климатских промена. Данашња трка за што бржом зарадом удар је на људска права милиона људи на планету. Наше бројке сведоче да је проблем из године у годину све гори (у 2000. од 100 највећих светских економских субјеката 51 су МНК).“ Најмоћније националне економије - САД, Кина, Немачка, Јапан, Француска, В. Британија, Италија, Бразил и Канада - заузимају првих девет места, а онда се појављује МНК. Република Србија је рангирана на 273 месту.⁸⁴

Земље из којих долазе мултинационалне компаније, су и земље које су доминанте у међународним финансијским и економским институцијама. По извештају Комисије за трговину и развој Уједињених нација из 2006. године структура сто највећих мултинационалних корпорација по земљама порекла, изгледа прилично монолитно. Већина њих, тачније 56 је пореклом из земаља Европске уније, 27 са територије Сједињених Држава, а 9 из Јапана док остатак долази из осталих развијених капиталистичких држава (Канада, Хонг Конг, Сингапур и Швајцарска).⁸⁵

У извештају Global Justice Now из 2016. подаци се незнатно разликују. Од 100 највећих МНК 56 (16 Велика Британија) долази из ЕУ, затим 23 из САД, из Јапана 10 и Кине 5 (1 Хонг Конг, 1 Тајван). По 1 међу 100 највећих МНК има Аустралија, Бразил, Канада, Кореја, Малезија и Израел. Порекло 20 највећих МНК је следеће: 8 је из САД, 6 из ЕУ, 4 из Кине, 1 из Јапана и 1 из Кореје. Међу првих 10 МНК, поред Јапана одакле долази

⁸³ UNCTAD: *World Investment Report, overview*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2011, page viii.

⁸⁴ Global justice now: *10 biggest corporations make more money than most countries in the world combined*. (Интернет) Доступно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/2016/sep/12/10-biggest-corporations-make-more-money-most-countries-world-combined> (приступљено 30. септембра 2018). На сајту се може наћи упоредна листа држава и МНК по вредности.

⁸⁵ United nation Commission on Trade and Development, 2006. The world's top 100 TNC, ranked by foreign assets, Erasmus University database.

1 МНК, по 3 потичу из САД, ЕУ и Кине.⁸⁶ Међу 10 највећих МНК 7 има седиште у развијеним западним земљама. У 20 највећих само 4 (седиште је у Кини) не припада овом простору. Уколико анализирамо 100 највећих МНК, на оне које долазе из Европе и САД отпада 89.

Применом специфичног сета економске политике кроз државни интервенционизам и тржишно оријентисане привреде у приватном власништву, представљајући један од најбољих примера државног капитализма, Кина постаје кључни актер светске економије. Први пут у 2018. години, кинеске и америчке МНК деле првих 10 места.⁸⁷ Враћајући Азију у средиште економских збивања, јасно се потврђује да не постоји само један друштвени и економски модел. Својим деловањем ван колосека утврђених неолибералним концептом озбиљно нарушавају економски поредак устројен од стране најмоћнијих западних земаља предвођених САД. У основи специфичне неолибералистичке политике је национални неуспех, а то потврђују и напред изнети подаци, тако да се постављају питања на која се морају дати одговори као полазна тачка за све јавне политике: Шта је свет у коме ми живимо и шта ми треба да урадимо да напредујемо у њему?⁸⁸

5. ИНТЕГРАЦИЈЕ И ДЕЗИНТЕГРАЦИЈЕ КАО ПОСЛЕДИЦА ГЛОБАЛНИХ ЕКОНОМСКИХ ПРОЦЕСА

Означавајући све процесе повезивања, глобализација је у Оксфордском политичком речнику, одређена као универзалан процес или низ процеса који производе повезаност и међузависност између држава и друштава повезујући их у један модеран светски систем.⁸⁹ Слично наведеном, по Видојевићу, глобализација је "процес и систем конфликтног повезивања света чију садржину, облике, циљеве и учинке првенствено одређују планетаризација капитала, интереси, утицај и сила најмоћнијих корпорација и земаља, пре свега САД."⁹⁰ Наведеним приступом доминантно се уочавају процеси повезивања и нови облици организовања на локалном, регионалном и светском нивоу, кроз спонтани или

⁸⁶ Global justice now: 10 biggest corporations make more money than most countries in the world combined. (Интернет) Доступно на: <https://www.globaljustice.org.uk/news/2016/sep/12/10-biggest-corporations-make-more-money-most-countries-world-combined> (приступљено 30. септембра 2018).

⁸⁷ GLOBAL 2000: The Worlds Biggest Companies-Forbes. (Интернет) Доступно на: <https://www.forbes.com/global2000/#674bda67335d> (приступљено 30. септембра 2018).

⁸⁸ Friedman, T. and Mandelbaum, M.: *America Really Was That Great*, The New York Times, November 2011

⁸⁹ *The Concise Oxford Dictionary of politics (second edition)*, ed. Iain Mclean, Alistair, McMillan, Oxford University Press, 2003, p. 223.

⁹⁰ Видојевић, З.: *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 15.

насилно наметнути процес, који води ка новом устројству и хијарархији у свету, у којем је држава у другом плану. Тотална слобода за кретање капитала, добара и услуга, као једна од главних тачака неолибералног концепта глобализације, нужно је условљена и немогућа је без склапања разних врста арамана између држава, а све зарад интегрисаности како економије, а онда и других области држава. Функционисање савременог света није могуће без стварање наднационалних заједница, а ни националне државе не могу опстати без интегрисања у њих.

Мале земље настоје да диспропорцију између потреба и могућности у остваривању својих интереса, првенствено економских, политичких и безбедносних, надоместе укључивањем у процесе интеграције и унапређењем сарадње са најугицајнијим субјектима међународне заједнице и државама у региону. Промене у свету на које не могу утицати а које их могу учинити колатералном штетом, указују да за мале земље интеграције представљају нужност која може бити и шанса и опасност. Могућу стихију у процесу интеграција изазвану некритичким прихватањем разних „добромерних“ савета појединих међународних организација и других глобалних актера може контролисати једино правно уређена држава, коју води компетентна влада. У таквим условима страх од глобализације и интеграција је неоправдан. Нажалост у односу између глобалних и државних интереса често се даје предност глобалном, тако да држава сама себи практично смањује утицај у својим оквирима, доводећи неминовно до нестабилности, правећи „крхку државу.“⁹¹

5.1. Атланске и европске интеграције

Пример институционализације ових глобалних стремљења је НАТО као политичко војна организација и заједница европских земаља ЕУ (Европска унија), као првенствено економска и политичка заједница. Овде убрајамо и различите формалне облике регионалне сарадње. Поред тога, као алтернатива досадашњем једнополарном свету који су милом или силом усмеравали НАТО, Европска Унија са својим чланицама, препознају се организације које покушавају да сруше његову хегемонију и успоставе вишеполарни свет, а у које спадају Евроазијске регионалне организације и БРИКС које предводе Русија и Кина.

⁹¹ The World Bank: *World Development Report Conflict, Security, and Development*, The World Bank, Washington, 2011.

5.1.1. НАТО (North Atlantic Treaty Organization)

НАТО (North Atlantic Treaty Organization) је политичко-војна организација, посвећена испуњавању циљева изнетих у Северноатлантском уговору⁹² (оснивачки акт НАТО). Основна улога НАТО је заштита слободе и безбедности свих њених чланица, политичким и војним средствима, а заснива се на сарадњи, усаглашавању и заједничком планирању, на политичком и војном нивоу.

Државе оснивачи (дванаест држава које су 4. априла 1949. године у Вашингтону потписале Северноатлантски Уговор) су: Белгија, Данска, Исланд, Луксембург, Норвешка, Уједињено Краљевство (Велика Британија), Канада, Француска, Италија, Холандија, Португал, Сједињене Америчке Државе.

Савезу је с временом приступило још седамнаест Европских држава, у седам кругова проширења: 1952.-Грчка, Турска; 1955.-Немачка; 1982.-Шпанија; 1999.-Чешка, Пољска, Мађарска; 2004.-Бугарска, Естонија, Латвија, Литва, Румунија, Словачка, Словенија; 2009.-Албанија, Хрватска; 2018.-Црна Гора (укупно 29 земаља чланица).

Почивајући на идеји недељивости безбедности Северне Америке и Европе, НАТО је постао средишња одбрамбена и безбедносна институција у евроатлантском простору. Као такав, НАТО је и највидљивији израз трансатлантских односа. Северноатлантски уговор изричито потврђује право на индивидуалну или колективну самоодбрану, утемељену у члану 51. Повеље УН.⁹³ Кључни део Северноатлантског уговора чини члан 5.⁹⁴ којим се утврђује да ће у случају оружаног напада на једну или више држава потписница Уговора, све остале њене чланице помоћи државу или државе потписнице које су нападнуте, користећи право на индивидуалну или колективну одбрану.

Северноатлантски савез (НАТО) је успоставио и политичко-војни програм-Партнерство за мир⁹⁵ усмерен ка стварању поверења између НАТО-а и земаља централне и

⁹² The North Atlantic Treaty, Washington D.C., 4 April 1949.

⁹³ Закон о Повељи Уједињених нација ("Службеном листу ДФЈ", број 69/45), члан 51. Повеље Уједињених нација: „Ова Повеља не вређа ни у ком погледу природно право на индивидуалну и колективну самоодбрану у случају оружаног напада против ма кога члана Организације Уједињених нација, док Савет безбедности не предузме потребне мере да би се одржао међународни мир и безбедност. Мере предузете од чланова Организације у вршењу права самоодбране биће одмах саопштене Савету безбедности и неће ни на који начин доводити у питање овлашћења и одговорност Савета безбедности по овој Повељи да предузме у свако доба акцију коју би сматрао потребном ради одржања или успостављања међународног мира и безбедности.“

⁹⁴ The North Atlantic Treaty, Washington D.C., 4 April 1949.

⁹⁵ ISAC fond, *Partnerstvo za mir*, Beograd, 2010. До данас, позиву да се придруже Партнерству за мир одазвале су се 34 државе: Албанија, Азербејџан, Аустрија, Белорусија, Бугарска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Чешка, Финска, Грузија, Хрватска, Естонија, Ирска, Јерменија, Казахстан, Киргистан, Летонија, Литванија,

источне Европе и некадашњег СССР-а кроз успостављање билатералне сарадње. Сврха Партнерства за мир је да повећа стабилност, умањи претње по мир и безбедносно ојача односе између партнерских земаља и НАТО. Програм је успостављен 1994. године и данас окупља 22 земаља.

Програм Партнерство за мир са јасно утврђеним циљевима и инструментима, створио је добар темељ за изградњу евроатлантског партнерства. Коначно, овај програм је успоставио оквир за билатералну сарадњу између сваке државе партнера појединачно и НАТО, у целини, а који се превасходно спроводио кроз Индивидуални програм партнерства (Individual Partnership Programme, IPP).

Република Србија позвана је да приступи Програму „Партнерство за мир“ на НАТО самиту у Риги 29. новембра 2006. године, заједно са Босном и Херцеговином и Црном Гором. У складу са овим позивом и одлуком Владе Републике Србије, потписан је Оквирни документ 14. децембра 2006. године у Бриселу, чиме је Србија и формално постала учесница Програма „Партнерство за мир“. У Презентационом документу о циљевима Републике Србије у Програму „Партнерство за мир“ јасно је истакнуто да ће учешће Србије у Програму „Партнерство за мир“ бити у складу са економским, финансијским, људским, материјалним и осталим могућностима. Учешће у програму Партнерство за мир доприноси суштинском учвршћивању међународног положаја и угледа Републике Србије. Кроз активно учешће у програму Партнерство за мир Република Србија је у могућности да, заједно са НАТО, његовим чланицама и другим учесницима у овом програму, сарађује у свим областима од интереса, реафирмише залагање за снажење регионалне и шире међународне стабилности и доприноси тиме одрживом и дугорочном развоју региона. Интезивно учешће у програму Партнерство за мир је у складу са постављеним спољнополитичким приоритетима Републике Србије и у функцији је што бржег приближавања европским интеграцијама.

НАТО је примарно настао као војна и одбрамбена евроатлантска војна алијанса чији је тежишни задатак био одбрана Запада, пре свега Европе, од војне инвазије Совјетског савеза у околностима биполарне поделе света и хладног рата између две водеће

Мађарска, Северна Македонија, Малта, Молдавија, Пољска, Румунија, Русија, Словачка, Словенија, Србија, Швајцарска, Шведска, Таџикистан, Туркменистан, Узбекистан и Украјина. Свој интерес и корист од чланства у Партнерству за мир, препознала је традиционално неутрална Швајцарска, али исто тако и развијене чланице Европске уније као што су Аустрија, Финска и Шведска.

светске супер силе. На самиту у Вашингтону⁹⁶1999. године, НАТО је изашао из оквира члан 5. Северноатлантског уговора. Кључне промене су: сагласност око неопходности проширења НАТО-а на исток; преузимање улоге гаранта демократских вредности у свету и заштитника људских права; могућност предузимања војних акција Алијансе ван територија држава чланица НАТО-а и, уколико је потребно, без мандата Уједињених нација.⁹⁷ Оружана агресија на СР Југославију 1999. године, спроведена без одлуке Савета безбедности УН, уз кршење члана 51. Повеље УН, ради наводне "хуманитарне катастрофе" је прва војна интервенција којом је НАТО приказао кључну улогу и задатке које је добио на педесетогодишњицу свог оснивања. Управо на овоме се темељи и констатација Радиновића, да као глобални безбедносни фактор, НАТО жели да буде замена за снаге УН, односно да се позиционира као војска светске организације. Али, не војска која ће поштовати одлуке и чекати одлуке УН, него ће те одлуке наметати и радити по својој вољи у складу са стратешким интересима Запада, као што је то урадила за време агресије на СР Југославију.⁹⁸

5.1.2. Европска унија

Европска унија (ЕУ) је заједница 28 држава, заснована на истим вредностима и циљевима, као што су: поштовање људског достојанства, слободе, демократије, једнакости, правне државе, поштовање права човека, укључујући и лица која припадају националним мањинама. Ове вредности су заједничке државама чланицама у друштву које карактеришу плурализам, недискриминација, толеранција, правда, солидарност и једнакост између мушкараца и жена.⁹⁹

Појам Европска унија¹⁰⁰ први пут је уведен Уговором о Европској унији (Уговором из Мастрихта) који је ступио на снагу 1993. године. Уговором о Европској унији, надлежност Уније делила се на три подручја (стуба). Први стуб обухватао је три

⁹⁶ THE READER'S GUIDE TO THE NATO SUMMIT IN WASHINGTON 23 - 25 APRIL 1999, Office of Information and Press NATO, Brussels, 1999.

⁹⁷ Пророковић, Д.: Стратегија НАТО 2020 и Варшавски самит: континуитет позиционирања НАТО у источној Европи, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 20.

⁹⁸ Радиновић, Р.: Актуелно стање, стратегија и перспективе НАТО савеза, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 10.

⁹⁹ Borhart, K-D.: *Abeceda prava Evropske unije*, Kancelarija za publikacije Evropske unije, Luksemburg, 2010.

¹⁰⁰ Оснивање Европских заједница

- 1951 - Европска заједница за угљ и челик
- 1957 - Европска заједница за атомску енергију
- 1957 - Европска економска заједница
- 1992 - Европска унија

Заједнице: Европску заједницу за угаљ и челик, Европску економску заједницу и Европску заједницу за атомску енергију, јединствено тржиште и јединствену валуту. Други стуб се односио на Заједничку спољну и безбедносну политику, а трећи стуб на Сарадњу у правосуђу и унутрашњим пословима. Један од најважнијих инструмената Европске уније је проширење.¹⁰¹

Република Србија је после потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском унијом, дана 29. априла 2008. године, поднела захтев за пријем у чланство ЕУ (22. децембар 2009.). После препоруке Европске комисије да се отворе преговори о приступању са Србијом (22. април 2013.), на првој међувладиној конференцији између Србије и ЕУ означен је почетак приступних преговора на политичком нивоу (21. јануар 2014.).¹⁰² Од 35 преговарачких поглавља до сада су отворена:

Поглавље 32 - Финансијски надзор и Поглавље 35 - Нормализација односа Београда и Приштине (14. децембар 2015.).

Поглавље 23 - Правосуђе и основна права и Поглавље 24 - Правда, слобода и безбедност (18. јул 2016.).

Поглавље 5 - Јавне набавке и Поглавље 25 - Наука и истраживање (13. децембар 2016.).

Поглавље 26 - Култура и образовање и Поглавље 20 - Предузетништво и индустријска политика (27. фебруар 2017.).

Поглавље 7 - Интелектуална својина и Поглавље 29 - Царинска унија (20. јун 2017.).

Поглавље 6 - Право привредних друштава и Поглавље 30 - Економски односи са иностранством (11. децембар 2017.).

Поглавље 13 - Рибарство и Поглавље 33 - Финансијска и буџетска питања (25. јун 2018.).

До распада Варшавског уговора Европска унија има пре свега економски и политички карактер. Појава низа регионалних криза која су у великој мери угрожавала

¹⁰¹ Виткус, Г: *Европски мозаик 28 држава Европске уније*, Делегација Европске уније у Републици Србији у Београду. Београд, 2017. Од свог оснивања ЕУ је прошла кроз више таласа проширења, тако да су се државама оснивачима (земље Бенелукса (Белгија, Луксембург, Холандија), Италија, Француска и Њемачка), придружиле: 1973: Данска, Ирска и Велика Британија; 1981: Грчка; 1986: Шпанија и Португал; 1995: Аустрија, Финска и Шведска; 2004: Чешка, Кипар, Естонија, Летонија, Литванија, Мађарска, Малта, Пољска, Словачка и Словенија; 2007: Бугарска и Румунија; 2013: Хрватска. Статус држава кандидата за чланство у Европској унији имају: Албанија, Црна Гора, Северна Македонија, Турска и Србија, док статус потенцијалних држава кандидата имају: Босна и Херцеговина и самопроглашена држава Косово. Неке државе нису чланице Европске уније али учествују у тзв. Европском економском простору: Норвешка, Исланд и Лихтенштајн (чланице ЕФТА-е).

¹⁰² ISAC fond, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, Београд, 2014.

стабилност ЕУ створило је услове за нове основе у Заједничкој спољној и безбедносној политици и адекватан напредак у војној области. Од 1992. године¹⁰³ ЕУ располаже Еврокорпусом као војном формацијом чија начела ангажовања произилазе и из Петерсбершке декларације.¹⁰⁴ Еврокорпус може бити ангажован и у операцијама које предузимају међународне организације као што су УН, ЕУ, ОЕБС или НАТО. Из јединица које су на располагању Еврокорпус може да ангажује највише 60.000 људи.¹⁰⁵

Утврђена неопходност властитих војних капацитета, који би били у стању да брзо реагују на појаву кризе и спрече њену ескалацију, за резултат је дало утврђивање „главног циља“ ЕУ којим се подстиче развој војних снага способних за брз размештај, тзв. Снаге за брзе интервенције. Данас, тренутне војне капацитете за брзо распоређивање чине 2 ЕУ борбене групе у приправности, са по 1500 војника и официра и поморском и ваздушном компонентом. Могу се распоредити у року од 10 дана од доношења одлуке.¹⁰⁶ У мисијама Заједничке безбедносне и одбрамбене политике ЗБОП ангажовани су и представници Војске Србије: ЕУНАВФОР–АТАЛАНТА; ЕУФОР РЦА; ЕУТМ–СОМАЛИЈА; ЕУТМ МАЛИ.

И поред сталног унапређење политичких, економских и војних капацитета, ЕУ се није ослободила пресудног утицаја САД и даље је инструментализована у функцији интереса администрације САД-а.¹⁰⁷ Последњих година ЕУ се суочава са изазовима најозбиљнијим у њеној историји. Економске неприлике које су довеле до поделе на север и југ, проблематична будућност евра, избегличка криза, јачање исламског тероризма, очигледне мањкавости досадашњег начина руковођења заједницом и идеолошки антагонизам између оних који желе тешње уједињене и оних који заговарају јачање ауторитета националне државе прете да распад и пропаст ЕУ буде реална опција.

Обећања о високим стандардима и бољем животу пожуривале су земље источног блока да у уђу у ЕУ. Пријем ових сиромашних народа и држава подразумевао је губљење националног суверенитета и преношења значајних државних надлежности на

¹⁰³ Treaty on European Union (Maastricht Treaty), 7 February 1992.

¹⁰⁴ PETERSBERG DECLARATION, WESTERN EUROPEAN UNION COUNCIL OF MINISTERS, Bonn, 19 June 1992. Задаци из Петерсбурга су интегрални део европске безбедносне и одбрамбене политике и укључени су у Уговор о Европској унији (1992./1993.). Ови задаци односе се на: хуманитарне и задатке спашавања, задатке одржавања мира и управљање кризом укључујући и мировне акције. Задаци су постављени Петерсбуршком декларацијом коју је усвојило Веће министара Западноевропске уније 1992. године.

¹⁰⁵ Институт за међународну политику и привреду, *Европојмовник*, Београд, 2005, стр. 40.

¹⁰⁶ ISAC fond, *Vodič kroz poglavlje 31 pretpristupnih pregovora Srbije sa Evropskom unijom*, Београд, 2015.

¹⁰⁷ Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 46.

администрацију у Бриселу. Данас, проширење као један од најважнијих инструмената ЕУ подсећа на идеологију комунизма и пропаганде о бољем животу.¹⁰⁸ Ипак, државе Западног Балкана, у којима се налази и Србија, данас се налазе у различитим фазама процеса приступања ЕУ. Њихов заједнички стратешки циљ је пуноправно чланство у ЕУ.

5.1.3. Регионална сарадња као инструмент НАТО и ЕУ

Регионална сарадња је веома значајан критеријум евроатланске заједнице чији је начелни циљ развој међудржавних односа. Одвија се кроз бројне иницијативе, организације, тематске иницијативе и дугорочне пројекте сарадње, врло разноврсне по форми од класичних међународних уговора до мрежа сарадње. Присутна је у бројним области, по следећем:

- Трговинска и привредна сарадња;
- Инвестиције, развој инфраструктуре, енергетике, саобраћаја и информационо друштво;
- Демократизација и друштвени развој (парламентарна сарадња, развој људског потенцијала, сарадња цивилног друштва). Приоритетне области сарадње обухватају проблематику европских интеграција, посебно хармонизацију законодавства са стандардима ЕУ, затим демократску контролу сектора безбедности и контролу буџета;
- Безбедност, одбрана и изградња поверења.

Регионална сарадња је основни елемент европских интеграција и обавеза коју земље процеса стабилизације и придруживања преузимају успостављањем билатералних односа с Европском унијом, а која им је постављена као предуслов даљег развоја међусобних односа земље потписнице и Европске уније. Данас постоји више од 50 организација и иницијатива регионалне сарадње на Балкану, односно у југоисточној Европи. Као један од спољнополитичких приоритета, Република Србија придаје посебан значај развоју сарадње са земљама региона, као основу за одржање и повећање стабилности и промовисање свеукупне добросуседске сарадње. Сталан напредак и продубљивање регионалне сарадње, посебно кроз регионалне иницијативе, иде у сусрет обавезама које проистичу из процеса европских интеграција и доприноси интеграцији овог дела Европе у Европску унију.

¹⁰⁸ Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 46.

5.2. Евроазијске интеграције

Стварање глобалног друштва под униполарним водством САД и најмоћнијих западних земаља и њихових интереса прати нарушавање суверенитета и ограничавање независности многих земаља. Институције, правила и норме којима се управља глобалном економијом и колективном и регионалном безбедношћу омогућавају западним земљама водећу улогу упркос чињеници да представљају малу групу земаља и мањи део светске популације.¹⁰⁹

Повучени наведеним искуствима, остали главни чиниоци глобалног геополитичког поредка (првенствено Кина, Русија, Индија) раде на оснивању регионалних како економских тако и безбедносних савеза на равноправним партнерским односима како би повећали капацитет у разговорима са осталим главним чиниоцима глобалног геополитичког поредка (САД и НАТО). На ово обавезују и постављени императиви империјалне геостратегије САД усмерени на очувања Америке као једине глобалне силе и раст институционализације глобалне сарадње. Бжежински (Brzeziński) објашњава концепт терминологијом која је својствена времену античких империја, „спречавати завере и сачувати безбедносну зависност међу вазалима, одржавати зависне територије покорним и заштићеним и пазити да се варвари не удруже.“¹¹⁰

И поред високо постављених циљева, постојећи интегративни процеси на евроазијском простору, своде се на лабаво повезане групације, без јасно изражене визије. У њиховој сарадњи доминирају формални приступи у оквирима консултација са најчешћим одсуством заједничких активности. Мали број чланица, са обавезама које нису јасно одређене и обавезујуће, и поред обећавајућег потенцијала чини ове интеграције још увек удаљене од респективног и незаобилазног партнера без могућности да угрози постојећи светски поредак. Бројне и сложене проблеме још више усложњава ситуација у вези конфликта у Сирији и Украјини као и озбиљни економски и политички проблеми водећих земаља ових групација на које упозорава и Светски економски форум.¹¹¹

¹⁰⁹ Chantam House and The National Intelligence Council: *Globalization and future architectures: mapping the global future 2020 Project*. Report of a conference on 6 June 2005, Chantam House, London, 2005.

¹¹⁰ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 40-41.

¹¹¹ Esposito, M. (19 April 2016): *What is the state of the BRICS economies?*, article, World economic forum, 2016. Mark Esposito is a member of the Teaching Faculty at the Harvard University's Division of Continuing, a Professor of business and economics, with appointments at Grenoble Ecole de Management and Hult International Business School.

У последње време више пажње се посвећује стратешком партнерству и билатералној сарадњи Русије, Кине и Индије, наравно без запостављања постојећих организација. О томе говори и Стратегија националне безбедности Руске Федерације указујући на специјалну пажњу која ће у наредном периоду посветити развијању односа и стратешког партнерства са Кином и Индијом, као и стварању нераскидивих веза са државама Азијско-тихоокеанског региона, Јужне Америке и Африке.¹¹² Да и Кина иде у том правцу сведочи документ „Кинеска војна стратегија“ која даје приоритет сарадњи са Русијом кроз свеобухватно стратешко партнерство.¹¹³

5.2.1. Заједница независних држава

Заједница независних држава (ЗНД) (*Содружество Независимых Государств (СНГ)*) је основана 8. децембра 1991. године. Лидери Руске Федерације, Украјине и Републике Белорусије у Алма Ати потписали су Споразум о оснивању 21. децембара 1991. године. Председници једанаест суверених држава су током 1991., 1992. и 1993. године ратификовали Споразум о основању. Република Азербејџан, Република Јерменија, Република Белорусија, Република Казахстан, Киргистан, Молдавија, Русија, Таџикистан, Туркменистан, Узбекистан и Украјина равноправно су формирале Заједницу независних држава (изостале су само балтичке државе Естонија, Летонија и Литванија). Туркменистан је изашао из сталног чланства 2005. године, али има статус придружене чланице. Грузија се придружила земљама ЗНД 1993. и иступила 18. августа 2009. године. Украјина је иступила након Кримске кризе 2014. године.¹¹⁴

На самиту у Минску 22. јануара 1993. године усвојена је Повеља Заједнице где су дефинисан и следећи циљеви:

- Сарадње у политичким, економским, еколошким, хуманитарним, културним и другим областима;

¹¹² Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации.

¹¹³ The State Council Information Office of the People's Republic of China: *China's Military Strategy White Papers*, Beijing, 2015.

¹¹⁴ Суспендовањем Споразума о политичкој и економској сарадњи између Украјине и ЕУ од стране тадашњег председника Украјине Виктора Јануковича почињу вишемесечни протести под именом „Евромајдан“ који су резултовали доласком на власт прозападне украјинске власти. У проруским источним деловима Украјине долази до негодовања и немира који прерастају у оружани сукоб. После четири године Крим се ујединио са Русијом, а Доњецка и Луганска Народна Република су подручја у ратном стању, премда влада примирје.

- Свеобухватан и уравнотежен економски и друштвени развој држава чланица у оквиру заједничког економског простора, међудржавна сарадња и интеграција;
- Обезбеђивање људских права и основних слобода у складу са општепризнатим принципима и нормама међународног права и документима ОЕБС-а;
- Сарадња између држава чланица у очувању међународног мира и безбедности, примена ефикасних мера за смањење наоружања и војне потрошње, укидању нуклеарног оружја и другог оружја за масовно уништење, постизање општег и потпуног разоружања;
- Омогућавање грађанима држава чланица слободне комуникације, контакте и кретање у Заједници;
- Узајамна правна помоћ и сарадња у свим областима правних односа;
- Мирно решавање спорова и сукоба између држава Заједница.¹¹⁵

Раст политичке и војне моћи, повезивање и јачање веза са својим бившим републикама и другим државама Евроазијског простора, чиме би били оснажени економски, војни и политички интереси Руске Федерације потенцијално су највећа опасност по интересе САД и НАТО. Стварањем напетости и ометањем интеграционих процеса у евроазијском региону, Запад остварује негативан утицај на остварење руских националних интереса, наводи се у стратегији Руске Федерације, посебно истичући украјинско питање.¹¹⁶ Евроазија је центар светске моћи чијом доминацијом се контролишу два од три најнапреднија и економски најпродуктивнија региона у свету, и представља шаховску таблу-простор за „игру“, на којој наставља да се води борба за светски примат, каже Бжежински (Brzeziński).¹¹⁷ У том контексту за украјински проблем могло би се рећи да слаби удар на амерички примат у Евроазији. На домете овог проблема својим становништем да повратком контроле над Украјином Русија аутоматски поново поседује потребна средства да постане моћна империјална сила, указује и Бжежински (Brzeziński).¹¹⁸

Русија, поред огромног животног простора и природних ресурса, једина располаже стратешким војним арсеналом способним да се супротстави интересима САД, подсећа

¹¹⁵ Раздел I. УСТАВ Содружества Независимых Государств (Интернет) Доступно на: <https://www.http://www.cis.minsk.by/page.php?id=180> (Приступљено 03. октобра 2018).

¹¹⁶ Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации.

¹¹⁷ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 36-37.

¹¹⁸ Исто, стр. 47.

Ковач. Зато је крајњи циљ постхладноратовског ширења НАТО-а, у складу са стратешким интересима САД-а, војно окружење Русије и дезинтеграција Русије као јединствене функционалне државе. Управо због тога се заговара изолација од централне Европе и изазивају локални ратови дуж те линије поделе, уз сталне санкције, изазивајући унутрашње социјалне противречности и сукобе, упозорава Ковач.¹¹⁹

Одмереним ангажовањем Русије и чврстим односом према проблемима у окружењу, али пре свега изузетно брзим реаговањем целог система националне безбедности, у оквирима стратегијско-доктринарних докумената, Русија брани своје националне интересе. Овим Русија поправља статус велике силе на светској политичкој сцени и постаје незаобилазан чиниоц са којим се мора разговарати о светским питањима и без које се светски проблеми не могу решити.¹²⁰

5.2.2. Организација Уговора о колективној безбедности

Организација Уговора о колективној безбедности¹²¹ (Организација Договора о колективној безбедности, ОДКБ) је војни савез на постсовјетском простору који данас окупља Белорусију, Јерменију, Казахстан, Киргистан, Русију и Таџикистан. Области деловања су борба против међународног тероризма и екстремизма, неовлашћен промет опојним и психоактивним дрогама, оружје, транснационални организовани криминал, илегалне миграције и друге претње по безбедност држава чланица. Реализација циљева остварује се ефикасним системом колективне безбедности и тесном сарадњом са свим заинтересованим државама и међународним организацијама које предводи УН (Члан 7-10). У циљу јачања и ширења ОДКБ у Декларацији шефова држава - припадника уговора о колективној безбедности (Москва, 19. децембра 2012. године) између осталог, Шангајска организација за сарадњу позвана је на развој сарадње у области безбедности и заједничко супротстављање савременим претњама и изазовима. ОДКБ је изразила спремност да сарађује у изградњи поверења у Азији, борби против нових изазова и претњи, као и развој регионалне безбедности.

¹¹⁹ Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 43-44.

¹²⁰ Каравидић, З., Ковач, М.: Афирмација Руске Федерације као велике силе, *Војно дело*, Београд, 3/2018, стр. 123-125.

¹²¹ У С Т А В ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА О КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

5.2.3. Шангајска организација за сарадњу

Шангајска организација за сарадњу (Шанхайская организация сотрудничества ШОС) је регионална политичка, економска и безбедносна међународна организација, коју данас чине: Кина, Руска Федерација, Казахстан, Таџикистан, Киргистан, Узбекистан, Индија и Пакистан. Формирана 15. јуна 2001. године Декларацијом о оснивању.¹²² У почетку, док је Кина настојала да ШОС буде стабилан извор сировина и тржиште, дотле је Русија усмеравала активности ка борби против тероризма, екстремизма, сепаратизма. Значајне разлике њихових опредељења биле су оптерећујуће за међусобно поверење и добросуседску сарадњу.¹²³ И док једни сматрају ШОС противтежом за НАТО интересе у Централној Азији,¹²⁴ за друге вековни антагонизми узрокују дубоко укорено неповерење и препрека су за чвршћи савез између Кине и Русије.¹²⁵ Растуће претње НАТО и САД убрзало би превазилажење несугласица, јер заједно могу надјачати НАТО и САД. На ово указује и Бжежински (Brzeziński), велика коалиција Русије и Кине и можда Ирана направљена због заједничке муке била би потенцијално, најопаснији сценарио којим би се довео у питање статус Америке.¹²⁶ Војни савез Русије и Кине би најпре могао бити кроз Шангајску организацију за сарадњу.

5.2.4. БРИКС

БРИКС је савез 5 најзначајнијих држава које бележе брзи привредни раст. Кина, Индија, Бразил, Русија и Јужноафричка Република обухватају око 40% светског становништва. Истовремено. економије тих земаља заједно стварају око четвртине светског бруто друштвеног производа.¹²⁷ Састанак званичника ових држава, одржан је у лето 2008. године у Јекатеринбургу (самит је назван БРИК). Дана 13. априла 2011. године у чланству организације примљена је Јужноафричка Република након чега се за њу користи енглеска скраћеница БРИКС као термин који означава потенцијал за снажан економски блок ових земаља у развоју.¹²⁸ На петом самиту БРИКС у Дурбану,

¹²² Declaration on establishment of the Shanghai Cooperation Organization, <http://missions.itu.int/kazaks>

¹²³ Lo, B.: *Ten things everyone should know about Sino-Russian relationship*, Centre for European reform, 2008.

¹²⁴ Bailes, A., Dunay, P., Guang, P. and Troitskiy, M.: *The Shanghai Cooperation Organization*, SIPRI Policy Paper No. 17, 2007.

¹²⁵ Jakobson, L., Holtom, P., Knox, D. and Peng, J.: *China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties*, SIPRI Policy Paper No. 29, 2011.

¹²⁶ Бжежински, З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999, стр. 55

¹²⁷ *Grow global - building business in BRIC nation*, Grant Thornton International Ltd, 2012.

¹²⁸ Goldman Sachs: *Global Economics Paper No: 134: How Solid are the BRICs?* The Goldman Sachs Group, 2005.

Јужноафричка Република, 26. и 27. марта 2013. године Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужноафричка Република учврстиле су сарадњу и договориле су заједничко оснивање нове банке за развој као противтеже Светској банци.¹²⁹ На томе је нарочито инсистирала Кина која нема превелико поверење у ММФ и Светску банку.

Представници земаља БРИКС на самиту у бразилском граду Форталезе потписали су 15. јула 2014. споразум о формирању Нове развојне банке (New Development Bank) која је 2015. године почела са радом. Циљ оснивања је финансирање развојних и инфраструктурних објеката, одрживог развоја и успостављања равнотеже у глобалним финансијама. Почетни капитал банке износи 50 милијарди америчких долара. Као посебан инструмент, од стране држава чланица БРИКС, одређен је и износ девизних резерви чији почетни фонд износи 100 милијарди америчких долара.¹³⁰

Од основања Нове развојне банке до краја 2017. године одобрено је кредита у износу 3,4 милијарде УСД. Само у 2017. години одобрено је шест пројеката у укупном износу од преко 1,8 милијарди УСД. Сви ови пројекти фокусирали су се на побољшање одрживости и унапређење неке од критичних развојних потреба земаља чланица.¹³¹

Нестабилност, неравнотежа и криза глобалног управљања као кључне карактеристике савремене међународне ситуације условиле су и оснивање БРИКС-а. Неопходност успостављања алтернативних центара моћи у светској политици и економији произилази из немогућности да Запад сам успостави стабилан светски поредак. Свака држава БРИКС-а већ има јаке позиције: Кина - економију, Бразил - потенцијал природних ресурса и екологије, Индија - јак демографски и научни потенцијал, Јужноафричка Република - геостратешку позицију као врата Африке. Највећа предност Русије је њена политичка и војна моћ. Проблем је што и даље свака држава на светској позорници самостално промовише своје интересе. И Запад сматрајући га ривалом, користећи праксу селективног партнерства са пет земаља, покушава да спречи консолидацију БРИКС-а на светској сцени. Стога, отргнути се из хегемоније САД-а према полицентричном светском поретку одређују као главни задатак. У томе смислу поновно се наглашава идеја, која је постала садржај свих руских докумената, да је недопустиво уплитање у унутрашња

¹²⁹ *The strategy for BRICS economic partnership*(2014) Ufa, Russian Federation.

¹³⁰ Agreement on the New Development Bank – Fortaleza, July 15 Agreement on the New Development Bank

¹³¹ New Development Bank (2018), OPENING ADDRESS BY PRESIDENT K. V. KAMATH AT THE THIRD ANNUAL MEETING OF THE NEW DEVELOPMENT BANK, SHANGHAI, CHINA. (Интернет) Доступно на: https://www.ndb.int/president_desk/opening-address-president-k-v-kamath-third-annual-meeting-new-development-bank-shanghai-china/ (Приступљено 03. октобра 2018).

питања држава и кориштење међународних институција, понајвише Савета безбедности УН-а, за свргавање "непримерених" влада у разним државама."¹³²

5.3. Дезинтеграције народа и држава као последица глобализације

Глобални процеси са интеграцијама као објективном тенденцијом данашњег деловања, условљени технолошким напретком, модернизацијом и међузависношћу за резултат могле су имати рационална и објективно могућа решења многих светских противречности. Ипак, једина светска супер сила са својим савезницима давањем кредита Међународног монетарног фонда и Светске банке за помоћ (посебно оним земљама које су, пре тога, довели у кризу економским и политичким захтевима) и војном силом НАТО за сламање сваког могућег отпора, упоредо креирају и дезинтеграционе процесе.

Доминиција и монополистички положај богатих земаље над технолошким напретком и хегемонија једне преостале силе, генерисали су нове полове: богати Север (Центар) као готово једини добитник глобалних процеса и сиромашни Југ (Периферија) са опустошеном привредом без контроле над својом судбином и без наде у друкчији свет. Остали главни чиниоци глобалног геополитичког поретка (Кина, Русија, Индија) са економијама у снажном замаху и растућим заједничким потенцијалом тежећи равноправним партнерским односима утичу на оба супростављена процеса, пружајући алтернативу постојећем економском, политичком и војном поретку и одржању привилегованог положаја богатих.

Период после завршетка Хладног рата, условљен нестанком биполарне равнотеже снага и глобалним процесима трасирао је прераспodelу моћи у корист САД и њених савезника. Створено стање између земаља Ковач и Форца одредили су као нови светски поредак¹³³, чије карактеристике се огледају у следећем: дуализам друштвено-политичких система заменио је униполаризам западних вредности (интереса); пројекција богатства од стране светских моћника, проузроковала је пројектовање сиромаштва тзв. трећег света; супростављање униполарности и тежња ка мултиполарности од појединих центара моћи;

¹³² Черненк, Е.(2013): Россия нашла значение БРИКС, *Газета "Коммерсантъ"* 11.март. На захтев премијера Димитрија Медвједева израђен је Документ "Русија у групи БРИКС. Стратешки циљеви и како их постићи" у чијој припреми су учествовали представници Руске академије наука, удружење Руски мир и ПИР-центра. Документ је руским пословним новинама Коммерсант доставила влада ради презентације јавности, уочи самита БРИКС-а у Дурбану у Јужноафричкој Републици 26 и 27. марта 2013.године

¹³³ Ковач, М., Форца Б.: *Историја ратне вештине, период 1920-2000. године*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000, Београд, стр. 228. Нови светски поредак тумачи се као мноштво процеса, активности и тенденција усмерених ка вођењу међународних односа и заједница у смеру његових креатора.

демографска "експлозија" појединих региона; инструментализација ОУН у име једине преостале суперсиле и војно-политичког блока; укрштање процеса националног и наднационалног у светским и регионалним размерама и друго.¹³⁴

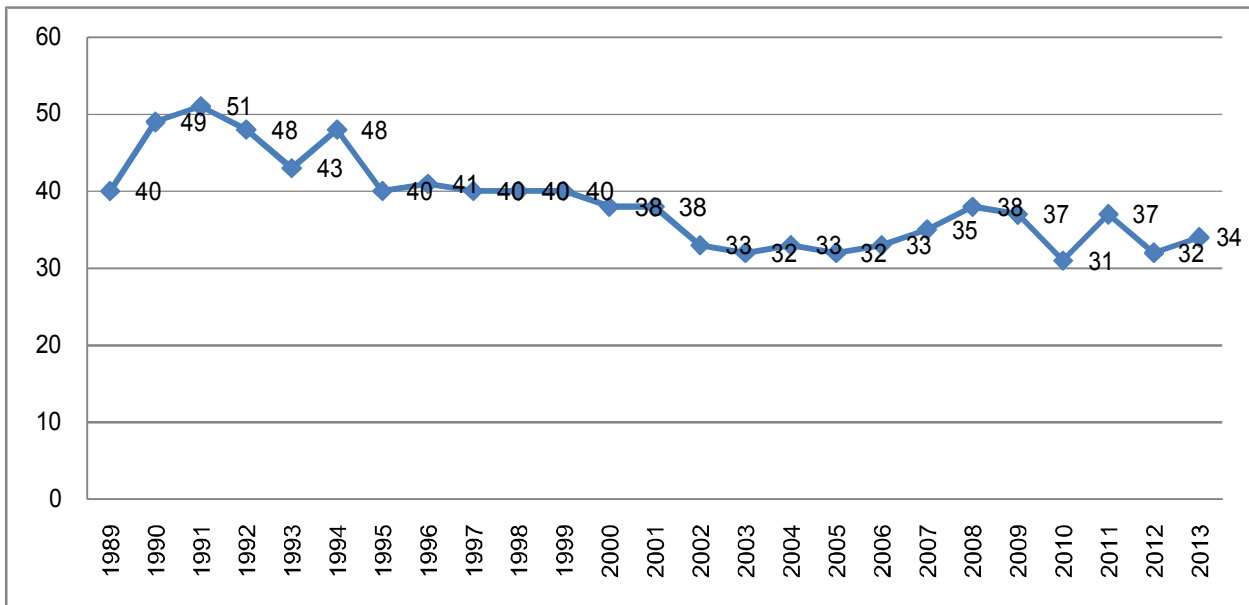
Уместо трајног и стабилног мира који су многи очекивали, падом Источног блока означен је почетак универзалне хегемоније запада формирајући коалицију најбогатијих земаља на чијем врху се налази једина супер сила, САД.¹³⁵ Концентрација моћи у једном центру, на рачун већег броја држава одређује правце и смерове глобалних односа. Губитак озбиљног ривала и свођење вероватноће избијања општег рата у светским размерама на минимум, пружа могућност западним земљама да креирају, усмеравају и контролишу сопствену глобалну доминацију. Давањем националног третмана западним банкама и ТНК на свим подручјима делатности замењена је отворена колонизација ратом и успостављање западних протектората, наводи Чосудовски (Chossudovsky) и додаје да рат у физичком смислу уништава све оно што није разорено кроз дерегулацију, приватизацију или наметањем реформи слободног тржишта.¹³⁶ Нова прерасподела моћи произведена глобалним процесима није умањила проблеме и потенцијалне ризике. У пракси су испољене многе противречности које стварају неповољно глобално безбедносно окружење и креирају сукобе мањих размера у оквиру локалних и евентуално регионалних ратова, као безбедносну последицу.

¹³⁴ Ковач, М., Форца Б.: *Историја ратне вештине, период 1920-2000. године*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000, Београд, стр. 228.

¹³⁵ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр. 143.

¹³⁶ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 12.

Графикон 1: Број оружаних сукоба¹³⁷ у свету 1989-2014

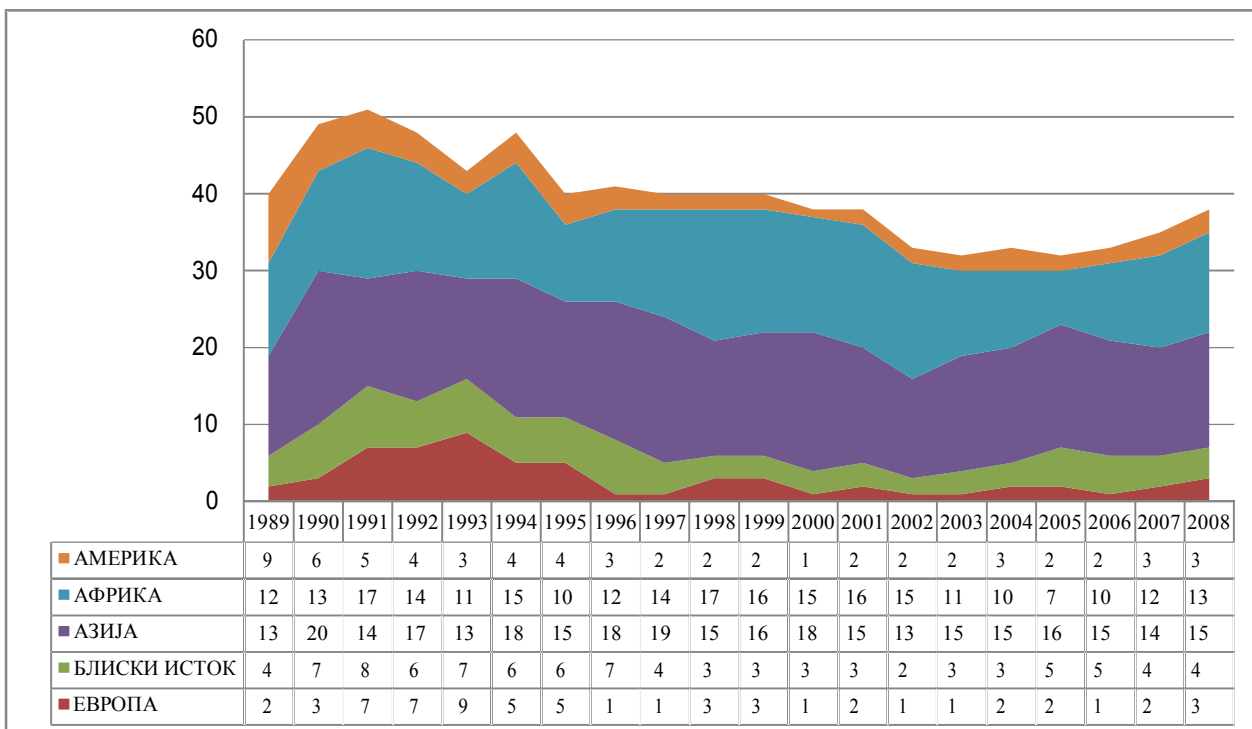
Извор: Pettersson, T., Wallensteen, P.: Armed conflicts, 1946–2014, *Journal of PEACE RESEARCH* Volume 52 Issue 4, 2015, page 536-550.

У оваквим условима и међународне институције показују забрињавајућу слабост, спорост и безидејност у прилагођавању или редефинисању своје улоге и значаја у очувања мира и безбедности. Доминантан утицај САД и њених савезника умањила је значај Уједињених нација која своју функцију подређује војним, политичким и економским интереса најмоћнијих земаља света. Томе доприносе и селективне интервенције великих сила, зарад својих геостратешких интереса, које све чешће игноришу колективну безбедност коју гарантује Повеља УН, свдећи је на наоружавање Запада у држању светског Југа под Дамакловим мачем војног интервенционизма.¹³⁸ Управо, процеси глобализације, сами по себи, чине позицију неразвијених и малих земаља незавидном. Велики број ових сукоба и избија пре свега, у овим земљама, односно земљама Трећег света.

¹³⁷ The Joint Doctrine & Concepts Centre Ministry of Defence (2004), JSP 383 THE JOINT SERVICE MANUAL OF THE LAW OF ARMED CONFLICT, Shrivenham, page 29. Оружани сукоб је: а) било која несугласица између држава и која доводи до интервенције припадника оружаних снага; б) прибегивање оружаним снагама између држава или дуготрајно оружаном насиљу између власти и организоване наоружане групе у држави.

¹³⁸ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 143.

Графикон 2: Број оружаних сукоба у свету по регионима 1989-2014

Извор: Pettersson, T., Wallensteen, P.: Armed conflicts, 1946–2014, *Journal of PEACE RESEARCH* Volume 52 Issue 4, 2015, page 536-550.

Регионална дистрибуција војних интервенција јасан је показатељ да су жртве интервенције земље сиромашног Југа (Периферија), односно земље Трећег света „зона конфликта“.

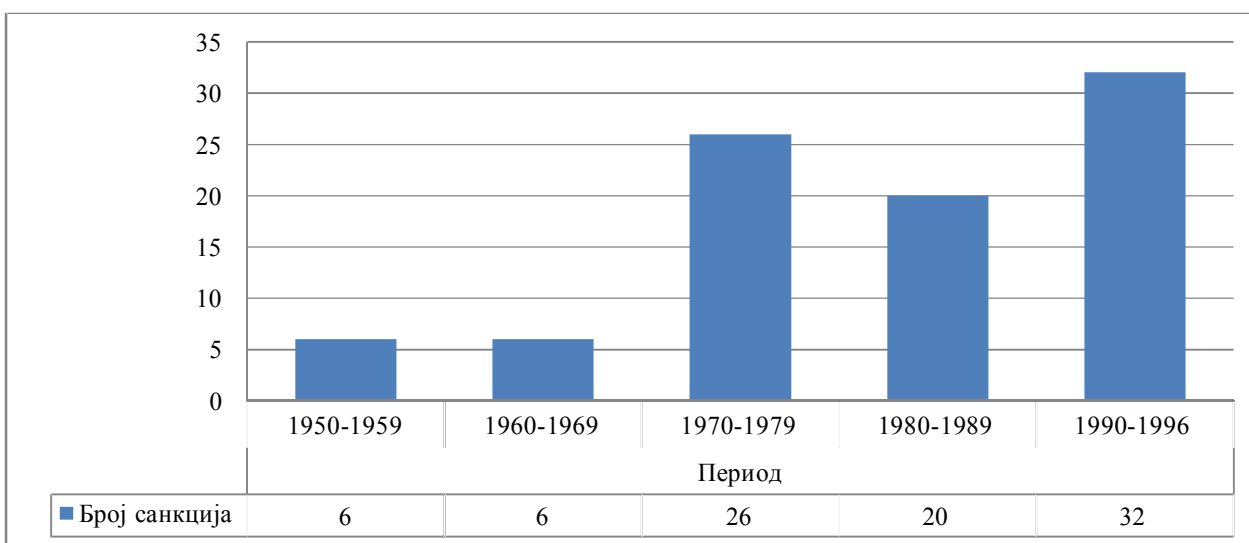
Настојање великих сила да остваре доминантну улога у глобалним процесима карактерише широк спектар могућег деловања, од пружања финансијске помоћи до војних интервенција. Посебно се истичу санкције као средство замене за примену војне силе. Примењују се са циљем ширења глобалног утицаја, „ширења демократије” према сопственим стандардима, демонстрације силе и моћи и промене понашања санкционисане државе у складу са условима постављеним од стране САД.¹³⁹ У шездесет случајева санкција између 1945. и 1990. године, две трећине су покренуте и спроведене од стране САД као владајућег хегемона. Оправдавање за примену санкција налазе у чињеници да се њима избегава опасност од коришћења војне силе. Важно је истаћи чињеницу да је до

¹³⁹ Joksimović, A.: „Санкције као средство у спољној политици САД после хладног рата“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2006, Vol. LVIII, no. 4, str. 469 -491.

1998. године половина светског становништва живело у државама које су биле под санкцијама УН¹⁴⁰.

САД су увеле унилатералне економске санкције у више од 70 држава: Мексико, Гватемала, Хондурас, Коста Рика, Панама, Колумбија, Куба, Хаити, Белизе, Венезуела, Парагвај, Канада, Азербејџан, Јерменија, Грузија, Белорусија, Украјина, Молдавија, Румунија, Југославија, Италија, Тунис, Мароко, Алжир, Мауританија, Гамбија, Либерија/Нигерија, Демократска Република Конго, Ангола, Сирија, Либан, Јордан, Кувајт, Либија, Египат, Бахреин, Судан, Ирак, Иран, Катар, У. А. Е., Саудијска Арабија, Оман, Јемен, Цибути, Сомалија, Уганда, Руанда, Бурунди, Танзанија, Русија, Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Киргистан, Таџикистан, Афганистан, Пакистан, Индија, Бангладеш, Сри Ланка, Малдиви, Северна Кореја, Јапан, Кина, Бурма, Тајван, Лаос, Тајланд, Вијетнам, Камбоџа, Вануату, Индонезија.

Графикон 3: Санкције које су уводиле САД у периоду 1950-1996

Извор: Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.197.

Мотив који је покретао интервенције великих сила на територије других држава је интерес, односно борба за превласт и прераспodelу ресурса и мање више је константа током целе историје човечанства. Вашингтонским самитом НАТО и САД као водећа земља НАТО¹⁴¹ преузимају улогу и заштитника људских права и гаранта демократских вредности. Потпуно нов начин приступа значају људских права одредио је улогу и значај

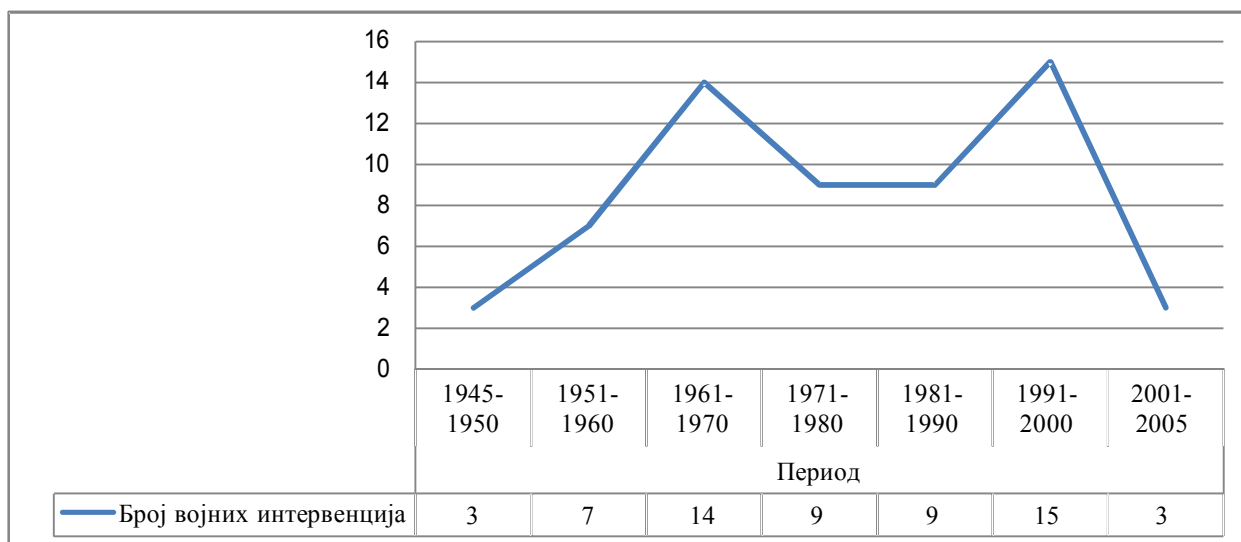
¹⁴⁰ Кегли, Чарлс В. Јр., Виткоф, Јудин Р.: *Светска политика, тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија, Београд 2006, стр. 741.

¹⁴¹ THE READER'S GUIDE TO THE NATO SUMMIT IN WASHINGTON 23 - 25 APRIL 1999, Office of Information and Press NATO, Brussels, 1999.

саме државе. Давањем примата међународном праву у односу на права суверених држава умањена је улогу и значај принципа државног суверенитета до његовог поништавања.

Усвојена улога обезбедила је легитимитет НАТО и САД за проширивање зоне своје одговорности са сопствених територија на територије других земаља, на основу процена њихове угрожености. У таквом систему САД као водећа земља НАТО, под плаштом заштите угрожених људских права и ширења демократије и универзалних вредности, разбија и уништава државе и организације које не могу да контролишу или које, у потрази за ресурсима и тржиштем, делују у супротности са њиховим интересима и интересима мултинационалних корпорација.¹⁴² Како Ковач даље примећује, порастом економске моћи Запада, НАТО постаје још агресивнија војно-политичка организација, коју користе неформални центри моћи мултинационалних корпорација у потрази за јефтиним ресурсима и новим тржиштима. Додаје да је тај поход првенствено усмерен ка Истоку, рушећи пред собом традиционалне државе и народе који не сарађују у процесу насилне глобализације света.¹⁴³

Графикон 4: Војне интервенције у свету по деценијама 1945-2005

Извор: Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.196.

Треба обратити пажњу на чињенице из хронологије војних интервенција. Од Другог светског рата оне се појављују у свакој деценији, али се учесталост појављивања разликује по деценијама, с тим да је врхунац војних интервенција био у последњој деценији XX века. Сви случајеви војних интервенција, у периоду после Хладног рата изведени су од стране и

¹⁴² Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 47.

¹⁴³ Исто, стр. 47.

због интереса земаља богатог Запада, пре свега САД. Сведоци смо да су очување мира и заштита људских права као повод и изговор били и остали инструменти моћних за наметање своје воље непослушним и slabим државама. Мићовић упозорава да колико год та брига имала хуманитарну садржину, она се често злоупотребљава за остваривање неких других циљева, а националне мањине служе само као параван иза којег се ти циљеви прикривају. Даље наводи да је новија историја препуна примера злоупотребе „бриге“ за мањине, подсећајући на Хитлерове демагошке паролe о угроженим Немцима у Пољској и Чехословачкој, које су му представљале повод за агресију на ове земље.¹⁴⁴

Табела 1: Војне интервенције у периоду 1989-2005

Година извођења интервенције	Земља жртва интервенције	Носилац интервенције
1989	Панама	САД
1990	Кувајт	Ирак
1991	Ирак	САД, Велика Британија, Француска
1992	Сомалија	САД
1993	Ирак-Курди	Турска
1993	Ирак	САД
1994	Хаити	САД
1995	Ирак-Курди	Турска
1995	Ирак	САД
1995	Република Српска	НАТО
1996	Ирак-Курди	Турска
1996	Ирак	САД
1997	Ирак-Курди	Турска
1998	Сомалија	САД
1998	Авганистан	САД
1998	Ирак	САД, Велика Британија,
1999	Ирак	САД, Велика Британија,
1999	СР Југославија	НАТО
2001	Авганистан	САД
2003	Ирак	САД, Велика Британија,

Извор: Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр.197.

¹⁴⁴ Мићовић, В.: *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја, Београд, 2001, стр. 157.

Наведени преглед је јасан знак империјалне свести САД и водећих западних земаља. Војне интервенције су инициране од стране великих сила, док су земље периферије жртве интервенције.

Поред све дубље економске, социјалне и демографске поларизације, подаци веома убедљиво потврђују да је свет у сталном стању нестабилности, сукоба и конфликта који дугорочно имају потенцијал за бројне и веће опасности у свету. Све ово указује да, уместо глобалног мира и стабилности као кључне претпоставке глобалних процеса у транзицији света, а ради слободног протока роба, капитала и информација, значај војне силе све више расте. Растућа међузависност, повезивање и сарадња суочава се са све интензивнијим процесима дезинтеграције чији је негативан резултат дубља поларизација на линији Севера и Југа односно, развијених и неразвијених, актуелизујући сукобљавања ради задржавања доминантне позиције и надмоћи најбогатих земаља, пре свега САД. Све израженија граница између неразвијеног и развијеног света, која се због глобалних економских процеса претвара у непремостив јаз између добитника и губитника глобализације, није само економски проблем. Обухватом војних интервенција, имајући у виду носиоце и жртве као и размере војних интервенција, видљиво је да граница између неразвијеног и развијеног света је извор и затегнутости и сукоба. Печулић правилно уочава и закључује да је блоковска подела света замењена новом поделом света: „зоном мира“ коју чине богате, демократске и међузависне земље Запада, и „зоном конфликта“ коју чини Трећи свет - подручје експлозивних конфликта, претећег хаоса и непријатељи мира.¹⁴⁵

6. ГЛОБАЛНИ ЕКОНОМСКИ ПРОЦЕСИ И СОЦИОЕКОНОМСКЕ И БЕЗБЕДНОСНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Амерички новинар и познати колумниста Њујорк тајмса Томас Фридман (Thomas Friedman) 1999, заговорник глобализације, каже: „Упоредо са окончањем Хладног рата настаје глобализација америчког капитализма. Рећи ћете: сувише окутан модел. Можда, али то је златна лудачка кошуља која је превасходно амерички производ. Глобализација има изразито амерички лик. Ми верујемо да америчке институције морају све остале да пошаљу на гробље историје. Насупрот традиционалним освајачима, ми се не задовољавамо тиме да покоримо друге него инсистирамо да постану слични нама, разуме

¹⁴⁵ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 143.

се за своје сопствено добро. Американци су апостоли брзог света, непријатељи традиције, пророци слободног тржишта, првосвештеници високе технологије. Ми желимо да свет следи наше вођство.¹⁴⁶ Оптимизам не деле сви, Манделбаум (Mandelbaum) закључује, да свет „после хладног рата, исто као и свет за време тог рата не оскудева у проблемима, сукобима и неизвесностима“.¹⁴⁷ И други теоретичари савремени свет све више препознају као простор глобалне узбурканости (*Розенау*) и општег метежа (*Бжежински*). Неизвесност је постала главно обележје начина живота, а неочекивани догађаји - опште место (*Розенау*).¹⁴⁸

6.1. Социоекономске последице глобализације

Вашингтонским консензусом, чију срж чини усмерење ка дерегулацији, приватизацији, либерализацији и независности централних банака са улогом која је сведена искључиво на контролу инфлације, наметнуто је тржиште као регулаторни механизам. Привредни субјекти такмиче се на тржишту, у условима слободног деловања односа понуде и тражње и несметане конкуренције, уз минималну улогу државе. Као резултат, по аутоматизму, настаје економски раст и развој, али обично на штету социјалне државе. Наметнут пакет реформи, формулисан искључиво сходно интересима МНК, сам по себи постиче стварање и повећање профита на штету животног стандарда и квалитета живота огромне већине становништва. Трговинске и макроекономске реформе под контролом ММФ, СБ и СТО иду за тим да смишљеном манипулацијом силама које владају тржиштем спроведу мирну „колонизацију“ појединих земаља, наводи Чосудовски (Chossudovsky). Даље упозорава да је ово прави облик ратовања и да се морају схватити опасности ратовања. Односно, рат и глобализација су једно те исто питање.¹⁴⁹

Обећања реформатора да ће прелаз на тржишну привреду после почетне кризе, рецесије и високе незапослености донети врло брзо оздрављење економије у земљи, нису се остварила. Повећана ефикасност као циљ приватизације није обезбедила брзо надокнађивање привременог пада а затим и брзи раст и приближавање развијеним земљама. Свеукупно посматрано, структурно прилагођавање привреде отворило је простор за страну робу и капитал на уштрб уништене домаће привреде. Са преузимањем кључних

¹⁴⁶ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 105.

¹⁴⁷ Манделбаум, М.: *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004, стр. 41.

¹⁴⁸ Симић, Д.: *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 12 и 13.

¹⁴⁹ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 11.

делова привреде, стечена је значајна и моћна улогу МНК у држави која им омогућава елиминисање домаће конкуренције, као и остваривање екстра профита. Немоћна држава под сталном претњом пресељења производње одржава наднице ниским, умањује пореске обавезе, ослобађа од плаћања комуналија и разних такси, испоручује енергенте по повлашћеним ценама, и др.

„Слободнотржишне“ реформе на суров су начин допринеле отварању нових привредних простора, осигуравајући притом профитабилност наметањем невероватно ниских надница и дерегулацијом тржишта радне снаге. Цела скала реформи које ММФ, СБ и СТО намећу по свету, игра одлучујућу улогу у регулисању трошкова радне снаге у име капитала у рукама великих корпорација.¹⁵⁰ Таква политика је у земљама у развоју, довела до: смањења стопе привредног раста, повећања незапослености, обарања потрошње и стандарда, одлива капитала по систему отплата и камата на спољни дуг, социјалних напетости, продубљивања кризе, повећања стопе инфлације, погоршање услова трговине, погоршање конкурентне способности привреда и слабљењу девизних курсева и девизних резерви.¹⁵¹ Истовремено, у развијеним земљама, због алокације капитала у земље где су нижи порези, јефтинија радна снага и сировине, долази до раста незапослених и смањења приходовне стране буџета, стварајући низ социјалних проблема.

Видљиве последице су пораст броја незапослених и битно мање зараде радника у градовима и земљорадника, указује Чосудовски (Chossudovsky) и додаје да се овај нови светски привредни поредак храни људском бедом и јефтином радном снагом: високи нивои незапослености на националном нивоу, и у развијеним и земљама у развоју, допринели су смањивању стварне куповне моћи надница. Незапосленост је интернационализована, а капитал се пребацује из једне у другу земљу у сталном трагању за све јефтинијом радном снагом.¹⁵²

Ипак, сиромаштво и неједнакост као проблем више је изражено у земљама у развоју. Развијене земље, МНК из тих земаља и међународне економске и финансијске институције иако заступају начела слободног тржишта, примењују их у складу са својим интересима. Држава у развијеним земљама интервенише у економији и видљива је, нарочито у периодима кризе. Ради заштите сопствене привреде примењују се

¹⁵⁰ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 10.

¹⁵¹ Ристић, К., Комазец, С. и Ристић, Ж.: *Економика капитала и финансирање развоја*, ЕтноСтил, Београд, 2016, стр. 61-62.

¹⁵² Чосудовски, М: *исто*, стр. 6.

протекционистичке мере којима се светске институције не противе. Истовремено, наведене институције, помоћу услова које постављају за добијање кредита, често врше притисак за спровођење економске политике у земљама које су их тражиле, а односе се на стварање слободног тржишта и вођење адекватне макроекономске политике, у складу са интересима развијених земаља и њихових МНК. Тако креирано светско тржиште од стране међународних економских и финансијских институција оставља развијеним земљама и њиховим МНК на милост и немилост остатак света. Богате земље постају све богатије, а сиромашне све сиромашније, доводећи до неравнотеже суверених држава и повећања неједнакости између њих. Овај нови облик привредне и политичке доминације—један облик „тржишног колонијализма“—кроз наизглед „неутрално“ преплитање тржишних сила, потчињава и људе и владе.¹⁵³

Глобализација несумљиво подстиче раст БДП-а, што би као резултат требало да да смањење сиромаштва. Али смањење сиромаштва је врло мало у поређењу са оствареним стопама раста.¹⁵⁴ Насупрот силовитом повећању економске ефикасности која доводи до брзог увећања богатства уске елите, упоредни процес је демонтирање социјалне државе, повећања социјалне неједнакости и глобализација сиромаштва. На једној страни ужи слој богатих постаје све богатији, док на другој страни сиромашних је све више и све више пропадају. Неравномерно распоређено друштвено богатство чини све веће и заоштреније супротности између богатих и сиромашних. Родрик (Rodrik) је у праву кад истиче да је глобализација повлачење дубоке линије раздвајања између групе која поседује вештину и покретљивост за процват на глобалним тржиштима и оних које их не поседују, као што су радници, пензионери и еколози и владама заглављеним између њих.¹⁵⁵

Организација за храну и пољопривреду Уједињених нација FAO процењује да је скоро 870 милиона људи, или сваки осми човек у свету гладан (2010-2012). Скоро сви гладни људи, 852 милиона, живе у земљама у развоју, што представља 15% становништва земаља у развоју. Преостали део или 16 милиона неухрањених људи је у развијеним

¹⁵³ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 22.

¹⁵⁴ Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*“, SBM-х, Београд, 2004, стр. 19. „Растућа подела на оне који имају и оне који немају, повећала је у Трећем свету број страшно сиромашних - који су за живот имали мање од једног долара дневно. Упркос обећању о смањењу сиромаштва понављаном током последње деценије 20. века, стварни број људи који живе у сиромаштву је у том периоду порастао за скоро 100 милиона. То се десило истовремено са просечним годишњим растом светског дохотка од око 2.5%.“

¹⁵⁵ Rodrik, D.: *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1997, p.2.

земљама.¹⁵⁶ Друштвено-економски напредак у многим земљама региона Азије и на Пацифику учинио је да број неухрањених особа опадне за 30%, односно са 739 милиона на 563 милиона. Тако да је удео неухрањених у региону смањен са 23,7% на 13,9%. Латинска Америка и Кариби су такође напредовали. Са 65 милиона гладних у 1990-1992 њихов број је смањен на 49 милиона у 2010-2012, тако да је број неухрањених опао са 14,6% на 8,3%. Међутим, стопа напретка је недавно успорена. Број гладних у Африци је увећан, са 175 милиона на 239 милиона (у периоду од 2007-2012 њихов број је увећан за 20 милиона). Скоро свака четврта особа је гладна. У Подсахарској Африци, бележи се континуиран раст неухрањености (од 2007 број неухрањених је порастао за 18 милиона). Развијени региони такође бележе пораст неухрањености, са 13 милиона у периоду 2004-2006 на 16 милиона у 2010-2012, преокренувши сталан пад у претходним годинама (20 милиона неухрањених је било у 1990-1992).¹⁵⁷

Сиромаштво у свету је различито распрострањено по регијама. Већина регија постиже незнатан напредак у борби против сиромаштва, док у Африци расте број сиромашних. Смањење сиромаштва у југоисточној Азији у првом реду је последица глобализације, док у Кини и Индији, које имају најбоље резултате на овом плану, то нема везе са глобализацијом. Према подацима UNDP, процењује се да је стопа екстремног сиромаштва (1,90 долара дневно) са 35% у 1990. пала на мање од 11% у 2013. години (више од две трећине). Источна Азија и Пацифик бележе најбоље резултате, јер је проценат људи који живе са мање од 1,90 долара дневно пао са 60,2% 1990. на 3,5% у 2013. Следи југ Азије, где се проценат смањио са 44,6% на 15%. Екстремно сиромаштво у Кини опало је са 66,5% у 1990. на 1,9% у 2013.¹⁵⁸

И глобална, непрофитна, стратешка организација The Hunger Project са визијом одрживог окончања глади у свету потврђује поразне податке: 795 милиона људи - или један у девет људи у свету - немају довољно да једу. Од укупног броја неухрањених 98% живи у земљама у развоју. (Азија: 525.6 милиона, Подсахарска Африка: 214 милиона, Латинска Америка и Кариби: 37 милиона). Жене чине 60% свих гладних у свету. Половина свих трудница у земљама у развоју нема одговарајућу негу, тако да око 300.000

¹⁵⁶ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO): *The State of Food Insecurity in the World 2012*, FAO Statistical Yearbook 2013.

¹⁵⁷ *The State of Food Insecurity in the World 2012: Economic growth is necessary but not sufficient to accelerate reduction of hunger and malnutrition*, page 9, Table 1.

¹⁵⁸ UNDP: *Human Development Report 2016 Human Development for Everyone*, United Nations Development Programme, New York, 2016, p. 26.

мајки умре годишње током порођаја или од последица порођаја. Свако шесто дете у земљама у развоју рађа се са недовољном тежином. Скоро половина свих смртних случајева деце млађе од пет година могу се приписати недовољној исхрани, тако да је годишње 3 милиона изгубљених дечијих живота. Односно, сваких 10 секунди, умре дете од болести проузроковане глађу. Са 1,90 долара дневно или мање живи око 896 милиона људи у земљама у развоју. Сваки дан 22.000 деце умире од последица сиромаштва. Приступ чистој води нема 663 милиона људи, а 2,4 милијарди људи је без адекватних санитарно-здравствених мера. Као резултат свакодневно скоро 1.000 деце умире због болести повезаних са водом и фекалијама.¹⁵⁹

И у Европској унији подаци нису охрабрујући. Упркос богатству, сиромаштво је још увек релативно високо и присутно је са 16,9 % у ЕУ популацији, што чини отприлике 85 милиона људи који су у релативном доходном ризику од сиромаштва. Више од 124,2 милиона људи, или 24,8 % популације је у ризику од социјалне искључености - било да су у ризику од релативног сиромаштва, оскудици у ономе што се у једном друштву сматра неопходним за пристојан живот. или живе у домаћинству с јако ниском стопом интензитета рада.¹⁶⁰ Тако да се може се рећи да се жртве глобализације могу наћи у сваком великом граду било које земље.¹⁶¹

Агенција УН - Програм Уједињених нација за развој упозорава: 85 најбогатијих људи на свету имају исто богатство као и 3,5 милијарди најсиромашнијих људи; од 1990. до 2010. године неједнакост у висини дохотка у земљама у развоју порасла је за 11%.¹⁶² Према извештају УНДП, диспарат у приходима између најбогатијих и најсиромашнијих земаља и људи скоро два века се увећава. Постоји континуитет у повећању неједнакости и поларизацији између богатих и сиромашних земаља због неравномерне дистрибуције оствареног богатства. Јаз између најбогатијих и најсиромашнијих земаља

¹⁵⁹ The Hunger Project: KNOW YOUR WORLD: FACTS ABOUT HUNGER AND POVERTY (Интернет) Доступно на: <http://www.thp.org/knowledge-center/know-your-world-facts-about-hunger-poverty/> (приступљено 4. новембра 2018)

¹⁶⁰ Хрватска мрежа против сиромаштва: *Сиромаштво и неједнакост у ЕУ*, Загреб, 2016.

¹⁶¹ Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б.: Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала, Факултет политичких наука, *ГОДИШЊАК 2008*, стр.447-461: „Тејлор указује на факторе пораста насиља у западним земљама, који представљају последицу структуралних поремећаја услед транзиције из индустријског у постиндустријско друштво (Таулор, 1999). Раст глобализације, тенденција денационализације и јачање либералног тржишта изазвали су кризу националне државе којој све више слабе могућности да планском прерасподелом смањује неједнакости у дохотку и богатству и тако гарантује појединачну и колективну сигурност.

¹⁶² UNDP: *Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress, Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, p. 21.

стално се продубљује: 1820. године био је око 3:1, 1913. године 11:1, 1950. године 35:1, 1973. године 44:1 и 1992. године 72:1. У последњих четрдесетак година и јаз између најбогатије и најсиромашније петине светског становништва повећан је са 30:1 у 1960. години на 74:1 у 1997. години.¹⁶³

Сагласно са наведеним је и извештај Организације за економску сарадњу и развој (Organisation for Economic Co-operation and Development) који истиче да у већини земаља, јаз између богатих и сиромашних је на највишем нивоу у последњих 30 година, оптужујући неједнакост за штетно деловање не само по социјалну кохезију већ и за дугорочни економски развој. Даље, везано за земље ОЕЦД-а, наглашава да најбогатијих 10% становништва зарађују 9,6 пута више од најсиромашнијих 10%. (са 7:1 у 1980-им овај однос је порастао на 8:1 током деведесетих и 9:1 у 2000-им). Посебно поразни подаци су о великом богатству у рукама малог броја људи. У просеку, 10% најбогатијих држи половину укупног богатства, следећих 50% има готово другу половину, док 40% најсиромашнијих поседује мало више од 3%, а због високе задужености и/или мале имовине није у могућности да предузме нешто на побољшању свог стања.¹⁶⁴ Приказани показатељи само потврђују да свет постаје све богатији на једној страни, док са друге стране имамо дубоку социјалну поделу света која се све више и брже шири.¹⁶⁵

Ова глобализација сиромаштва започела је у Трећем свету и временски се поклопила с избијањем кризе дугова почетком осамдесетих година прошлог века као и погубним реформама које је наметнуо ММФ.¹⁶⁶ Наметнута доктрина слободног тржишта, посебно земљама у развоју и у транзицији довела је до рецесије, масовног стечаја предузећа и банкротства банака (чак и у САД), уништења домаће привреде, раста дугова производећи глобалну нестабилност и кризе.¹⁶⁷ Управо мере дерегулација тржишта у

¹⁶³ UNDP: *Human Development Report 1999*, United Nations Development Programme, New York Oxford, page 36-38.

¹⁶⁴ OECD: *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris, 2015.

¹⁶⁵ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр.114-134.

¹⁶⁶ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 1.

¹⁶⁷ Хорват, Б.: *Религија тржишног фундаментализма*, SBM-х, Београд, 2004, стр.299. „Други је случај Русије, који је уједно инструктиван за југословенске републике.“Шок терапија“ довела је до велике незапослености и великог пада производње. У ствари, криза је била већа него светска економска криза 1930-тих. Штете су биле већ него од фашистичке агресије у II светском рату. Уодносу на 1990.г., друштвени производ био је у 2002.г. у Србији и Црној Гори 53%, Русији 72%, Северној Македонији 87%, Хрватској 92,9 %. Дакле, након више од једне деценије није достигао почетни ниво. Појавили су се олигарси, у Хрватској тајкуни, који новац исисавају и пребацују на Кипар и Швајцарску. Корупција је свеопшта. Неравномерност расподеле дохотка је огромна. Беда и сиромаштво. Укратко, привреда је уништена, а с њом и друштво. Кад се транзиција Русије после делатности ММФ-а успореди види се како је рецепт ММФ-а био погрешан.“

смислу смањења препрека за улазак и излазак из њега, либерализација трговинских токова и страних директних улагања обухваћене концептом вашингтонског договора довеле су до тога, чинећи да крупни капитал развијених привреда извлачи корист. Надаље, сужење овлашћења државе у привреди оставља без шанси могућност за било какав развој или опоравак. Уместо обећаног раста имамо огромну незапосленост која води у сиромаштво, беду и социјално раслојавање друштва. Како истиче Чосудовски (Chossudovsky) постојећи глобални привредни систем храни се и живи на социјалној подељености између и унутар појединих држава.¹⁶⁸

Глобални процеси убрзани технолошком револуцијом, бележећи епохалне успехе (пр. пораст светске трговине од 13 трилиона долара у 2005. години до готово 24 билиона долара у 2014), нису успели да остваре просперитет за све, што је био водећи циљ.¹⁶⁹ Раст светске привреде, као последица спектакуларног напредка науке и технологије, није решио горући проблем економске неједнакости и сиромаштва међу државама и унутар њих. Долази до повећања неједнакости - земље у развоју и даље стагнирају, док се на другој страни наставља раст најразвијенијих земаља. Пораст неједнакости и сиромаштва представља велику претњу људском развоју са непредвидивим последицама не само на привредни раст већ и укупну политичку стабилност.¹⁷⁰

Неуспешност овог концепта можемо уочити и на примеру Европске уније као најзначајније регионалне организације где имамо озбиљне поларизације унутар ње, повећање економских неједнакости и врло изражене економске разлике националних економија: на једној страни стабилна Немачка са најмоћнијом привредом у Европи, а Шпанија, Португалија, Италија и Грчка са рекордном стопом незапослености и економским дефицитом, на другој страни. Преко океана имамо државни интервенционизам у САД. Ако томе додамо развој Кине, па и Индије, неолиберални концепт економске глобализације озбиљно је доведен у питање, указујући да су промене у глобалној економији неминовне. Очигледно је да глобализација кроз наметнуту економску парадигму која резултира кризом социјалне државе и светском економском кризом, растом

¹⁶⁸ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 14.

¹⁶⁹ UNDP: *Human Development Report 2016 Human Development for Everyone*, United Nations Development Programme, 2016. New York, page 26.

¹⁷⁰ UNDP: *Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, 2014, p. 21.

заснованим на повећању неједнакости и низом испољених економских и социјалних проблема, није испунила своја очекивања и није одржива.

Држава без тензија и сукоба, као и њен развој није могућ без социјалне државе, односно социјални развој мора да иде упоредо са економским, упозорава документ Социјална сигурност - услов социјалне правде и фер глобализације Комитета за социјалну сигурност на 100-ом заседању Међународне организације рада. Доказ за то су многе земље које су успеле да се економски развијају одржавајући притом висок ниво социјалне сигурности. Историјат глобализације, наводи се даље у тексту, показује да је државна регулатива на тржишту неопходна како би се деловало ефикасно и производиле фер последице у друштвеном животу. Показало се чак, да без социјалне сигурности тржиште није у стању да аспорбује негативне последице либералне економске политике чиме она, на дужи рок, постаје неуспешна.¹⁷¹

Обезбеђење социјалне сигурности представља услов јачања јединства друштва и то пре свега зато што утиче на смањење сиромаштва и неједнакости. Неке од најразвијенијих светских економија као што су Немачка, Шведска, Норвешка, Холандија и Француска највише троше на социјалну сигурност (често и до 25 - 30% свог националног дохотка) и системе социјалног осигурања увеле су крајем 19-ог века, у време када су биле релативно сиромашне. Ово је само још један доказ да је социјална сигурност била један од најважнијих фактора њиховог развоја. Истраживање спроведено у земљама ОЕЦД-а показује да је ниво сиромаштва и неједнакости упола мањи него што би био да социјалне сигурности нема. У западним земљама социјалне разлике су знатно мање у земљама које више издвајају за социјалну сигурност. Скандинавске земље и Холандија троше 50% више средстава за социјалну сигурност него англосаксонске. Тако у скандинавским земљама свега 3% деце расте у сиромашним домаћинствима, док их је у Великој Британији 16%, а у САД 22%. У социјално усмереној Холандији свега 1,6% старих живи у сиромаштву, док се у социјално равнодушној, либералној Ирској њихов број пење до 35,5%.¹⁷²

Раст сиромаштва и неједнакости генерише непремостиве поделе између појединаца, народа и држава које утичу и на безбедност унутар земаља и представља опасност на глобалном нивоу. Пораст економских неједнакости, сиромаштва и незапослености умањује солидарност између људи, разара социјалну кохезију и нормативни систем. Стање

¹⁷¹ International Labour Conference, 100th Session, Report VI: *Social security for social justice and a fair globalization*, International Labour Office Geneva, 2011, p. 16–21.

¹⁷² Исто, стр. 22–28.

друштвене дезорганизације карактерише не само распад неформалног система вредности, већ и слабљење формалног система, што ствара услове за настанак још веће дезорганизације која исходи све већим стопама криминала и укупног нивоа насиља у друштву. То је насиље које настаје као последица материјалне осујећености, друштвене инфериорности, осећаја личне неадекватности појединаца, лоше социјалне промоције широких слојева и група становништва.¹⁷³ Драматичан пораст економске и социјалне неједнакости у земљама и између земаља утиче и на безбедност у свету, упозорава Кајтез и додаје да је без правде смањена могућност мира.¹⁷⁴

6.2. Безбедносне последице глобализације

Геополитичке промене које су се десиле после Хладног рата генерисале су низ противуречности и неједнакости у свим областима живота на националном, регионалном и глобалном нивоу. Већем броју безбедносних ризика на глобалном нивоу, указује Стратегија националне безбедности, доприносе околности великих разлика у степену економског и културног развоја, чија су последица сиромаштво и социјална угроженост дела становништва. Стабилност појединих земаља и читавих региона, а такође и глобалну безбедност угрожавају регионални и локални сукоби, етнички и верски екстремизам, тероризам, организовани криминал, пролиферација оружја за масовно уништење и илегалне миграције, климатске промене и све израженији дефицит енергетских ресурса.¹⁷⁵ За Стојановића, уз додатак војних интервенција, ово је срж безбедносних тензија широм света.¹⁷⁶ Пророковић упозорава да је резултат свега тога небезбеднији свет него пре 20 година. Број (не)потврђених нуклеарних сила се удвостручио, муслиманско становништво широм света се дугорочно радикализовало, разлика између богатих и сиромашних се повећала стварајући драстичнију поделу на богати север и сиромашни југ, битка за управљање природним ресурсима је беспризорнија него икада.¹⁷⁷

На једној страни издваја се савез развијених земаља на чијем челу је једина супер сила САД, са доминантном војном силом коју користи као средство за очување и

¹⁷³ Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б.: "Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала", *Годишњак 2008*, вол.2, бр.2, Факултет политичких наука, Београд, стр. 458.

¹⁷⁴ Кајтез, И: Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света, Факултет безбедности, *Годишњак 2010*, стр. 167.

¹⁷⁵ *Стратегија националне безбедности Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 4.

¹⁷⁶ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр. 172.

¹⁷⁷ Пророковић, Д.: *Стратегија НАТО 2020 и Варшавски самит: континуитет позицирања НАТО у Источној Европи, Безбедосни форум*, Београд, 2/2016, стр. 20.

спровођењем својих интереса. НАТО координира војно деловање са Светском банком и усклађује га са интервенционистичким мерама ММФ и обрнуто, указује Чосудовски (Chossudovsky) и упозорава да је Пентагон рука Волстрита.¹⁷⁸ На другој страни су земље у развоју и неразвијене земље са мноштвом најразличитијих ризика који условљавају хроничан мањак безбедности на националном нивоу. Кризе и различити оружани сукоби на локалном нивоу уз могућност да прерасту у шири сукоб између великих сила на простору ових земаља, доминантна су карактеристика света у безбедносном смислу, која условљава и хроничан мањак безбедности на глобалном нивоу.¹⁷⁹

Користећи доминантан положај најмоћније западне државе, САД свет обликује у складу са њиховим интереса. Коалиција формирана од најбогатијих земаља на чијем врху се налази једина супер сила, САД, омогућава универзалну хегемонију запада.¹⁸⁰ Доминантан утицај развијених земаља запада наметнуо је и ограничење суверенитета националним државама и уређење света као глобалне државе, где националне државе уступају своја овлашћења наднационалним организацијама.¹⁸¹ У наметању „новог светског поретка“ чији је лидер САД паралелно су се јавиле две супротне тенденције: нестајање опасности од рата између водећих држава света (трећег светског рата, нуклеарног рата), истовремено многи унутрашњи оружани сукоби и мањи међународни ратови.¹⁸² У вези с тим, препознатљива је тенденција групе најмоћнијих земаља света, предвођених САД да међусобне односе успостављају на принципима демократије и сагласности, а да према остатку света наступају с позиције ауторитарности и принуде.¹⁸³

Север као развијени светски центар¹⁸⁴ одржава овакво устројство монополизацијом савремених процеса производње, контролом светских финансијских институција, доминацијом над светским фондовима знања и светским медијима, и што је најзначајније, војном силом.¹⁸⁵ Неразвијене земље на позицији периферије остаће извор сировина и снабдевач богатог севера јефтином радном снагом докле год опстаје

¹⁷⁸ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 13.

¹⁷⁹ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр. 172.

¹⁸⁰ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 143-145.

¹⁸¹ Стојановић, С: *исто*, стр. 18.

¹⁸² Аврамов, С.: *Триатерална комисија, светска влада или светска тиранија*, Идиј, Ветрник, 1998, стр. 104.

¹⁸³ Накарада, Р.: *Неизвесност савремене демократије*, у: Хелд, Д.: *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 399.

¹⁸⁴ Стојановић, С: *исто*, стр. 234. „Асиметрични систем расподеле друштвене моћи који креира глобализација трајно антагонизује светски систем на развијени светски центар–Север и неразвијени светски–Југ (полупериферија и периферија), између њих постоје бројне противречности“.

¹⁸⁵ Волерстин, И.: *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 253.

трансационална структура светске економије, мишљења је Аврамов, без изгледа да се ситуација побољша.¹⁸⁶ Да су промене ипак могуће, индиректно упозорава Светозар Стојановић, јер треба, како каже „стално имати на уму и то да ће се садашњи однос моћи и немоћи све више релативизовати, јер ће у посед средстава за уништење једног дела или чак целокупног људског рода све више долазити и његова огромна већина“.¹⁸⁷ Доступност савремене војне технологије малим државама и недржавним актерима као последица информатичке револуције чини да и јаке државе постану угрожене.

Раскол Север–Југ, са становишта стабилности и безбедности глобалног поретка, због великих неједнакости, поделе све оскуднијих ресурса и зависности у еколошкој сфери, доминантно је обележје глобалног процеса, намећући као неминовност продубљивање јаза између Севера и Југа. На још дубљи раскол указује и чињеница да се у државама Севера не репродукује становништво толико да би имали довољно радно способног становништва, а у државама Југа има много младих и радно способног становништва. Као резултат такве ситуације, биће велики талас миграције са Југа ка Северу, при чему ће се највећи део миграција одвијати илегално.¹⁸⁸

Илегалне миграције спадају у послове криминалних елемента који их касније користе и као регрутну базу за своје послове. Такође и терористи су повезани са организованим криминалним групама јер у условима строге контроле финансијских токова приморани су на организацију криминалних активности како би дошле до финансијских и других средстава неопходних за остварење својих циљева. На првом месту налазе се производња и дистрибуција наркотика, али су присутни и разни други облици класичног криминала - пљачке, препади, отмице, кријумчарење и трговина људима, прање новца и сл.¹⁸⁹ Ови токови су довело до тога да нови глобални терористи тренутно могу успешно да делују без упоришта и помоћи било које државе, финансирајући се самостално и користећи све производе глобализације и западних демократија. Континуирани хаос и страх који шире, ствара негативне ефекте на државу као организацију са монополом физичке принуде, упућујући на могућност њеног нестанка. Замена може бити светска

¹⁸⁶ Аврамов, С.: *Триатерална комисија, светска влада или светска тиранија*, Идиј, Ветрник, 1998, стр. 80.

¹⁸⁷ Стојановић, С.: *САД, свет и ми*, предавање, Стојановић С. T01. htm, стр 7.

¹⁸⁸ Стојановић, С.: *исто*, стр.119-128.

¹⁸⁹ *UNFPA: State of the World Population 2006*, New York, 2006, Introduction and Chapter 1 in particular; *Inter Press Service (IPS)*, September 15, 2006: Данас, процена је, има 191 милион миграната, од којих је половина жене (око 95 милиона). Број миграната у последњих 50 година се удвостручио. 115 милиона миграната живи у развијеним земљама. (20% (око 38 милиона) живи у Америци, што чини 13% свог становништва; 33% од свих имиграната живи у Европи; 75% живи у само 28 земаља.

влада, али и организације које ће водити данашњи терористи, без институција, без јасно утврђених граница и популације, али са милом или силом створеним осећајем припадности.

За тероризам као највећу претњу по безбедност држава погодно тле су етнички мотивисани унутрашњи оружани сукоби. Последице наметнутог економског концепта као што су друштвене неједнакости, велике социјалне разлике, сиромаштво, незапосленост, ратови, културно заостајање, константне политичке и економске кризе, корумпирана и криминализована власт, институционалне дезорганизације, итд, такође погодују не само тероризму него и криминалу и већини других друштвених девијација.¹⁹⁰ Наведене друштвене девијације чији је основни садржај насиље управо су одговор људи који се осећају обесправљено, инфериорно, одбачено, понижено и неадекватно својим способностима.¹⁹¹ Како год, ефекти су како примећује Печулић врло штетни: „Најзад глобални тероризам ауторитарном току одиста даје нове животне сокове. Претварајући у своју мету недужне и случајне грађане, он у истом трену разара и саму „душу друштва“, ствара стање општег страха. „Глобални јастребови“ међутим трагедију могу да злоупотребе за успостављање свеобухватне контроле над грађанима, за подизање нових зидова између земаља и драстично ограничавање слободе кретања.“¹⁹²

Цирн (Cirn) упозорава на растуће демографске противречности „како је моћ хаоса југа, заснована на великом броју становника и на другим еколошким датостима, тако велика као никад пре у историји савременог система држава... овај латентни конфликт скрива разорност.“¹⁹³ Додајући упозорење „Национализми ничу као реакција на глобализацију“ (Гиденс (Giddens)), чини се оправданом констатација Кревелда (Creveld) да „конвенционални рат великих размера - рат као што га данас схватају данашње главне силе - може заиста бити на издисају; ипак, сам рат, рат као такав, жив је и узбудљив и улази у нову епоху“.¹⁹⁴ Не треба заборавити ни религију као стални извор

¹⁹⁰ Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008, стр. 342-352.

¹⁹¹ Nijboer, J.: *Trends in Violence and Homicide in the Netherlands*, C. R. Block, R. L. Block (eds.), 1995: Истражујући тенденције насилничког криминалитета у Холандији, Нијбоер објашњава природу убистава и насиља младих имиграната управо терминима структуралног теоријског система. Наиме, млади имигранти углавном врше тзв. инструментална убиства, будући да им заправо нису приступачна легална средства за обезбеђивање сопствене егзистенције, па користе илегалне активности, од којих најчешће послове у вези са диловањем дрога. За такво окружење је, по правилу, везана субкултура насиља које понекад подразумева и вршење убистава.

¹⁹² Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр. 152.

¹⁹³ Цирн, М.: *Управљање с оне стране националне државе*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 239.

¹⁹⁴ Кревелд, М.В.: *Трансформација рата*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 14.

цивилизацијских сукоба. Хантингтон (Huntington), можда мало преоштро упозорава на ислам као сталан извор међуцивилизацијских сукоба. Тврдњу правда подацима да су, у периоду 1993.-1994. године, исламске земље учествовале у 26 од 50 етнополитичких сукоба, што значи да су се муслимани борили у више ратова од народа из било које друге цивилизације.¹⁹⁵ Многи потлачени излаз из безизлазности свог тешког живота виде у религији генеришући верски фундаментализам који узрочно последично доводи до бујања расне и националне нетрепелјивости.¹⁹⁶ Препознавање ислама од многих људи, укључујући и потлачене групе, као религије која је спремна да своје циљеве остварује борбом, у условима сурових неједнакости, значајно увећава опасност. Такође, дуже трајање милитантности једне религије приморава друге да следе њихов пример. Због тога, суштина рата против тероризма мора да се заснива на превенцији насиља и стварању културе новог лидерства, засноване на цивилизацијским облицима помоћи у превазилажењу социјалних, развојних и локалних безбедносних питања, а не на агресивној употреби војних снага и заштравању међуцивилизацијских сукоба и конфликта.¹⁹⁷ У прилог овоме је и питање Доналда Рамсфелда (Donald Rumsfeld) „да ли су америчке оружане снаге, изграђене за борбу са себи равнима, погодне за нови свет збрке и нереда. Коначно, за сваки милион долара у торбама Ал Каиде, САД су трошиле милијарду.“¹⁹⁸

Одсуство правог одговора, или давање неправедног и нелегитимног одговора, погодује нестабилностима које се само увећавају, продубљујући неједнакост и сиромаштво. „Ако не нађемо решење, имаћемо грађански рат светских размера између оних који контролишу мреже технологије, финансијског капитала и информација, и свих оних индивидуа, група, нација и заједница које осећају да глобализација представља претњу њиховом идентитету (А. Турен, 2000).“¹⁹⁹ У прилог овоме иду и процене Светске здравствене организације, да у мирнодопским околностима бива убијено 525.000 људи годишње на свету или у просеку један човек, скоро сваког минута. Подаци ове организације УН показују да су више од две трећине жртава убистава мушкарци, углавном узраста између 15 и 25 година. Једнако забрињујући су и подаци Агенције УН - Програм

¹⁹⁵ Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1999. стр. 208.

¹⁹⁶ Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008, стр. 352.

¹⁹⁷ Фатић, А.: Садржај и перспективе антитерористичке стратегије САД у другом мандату Џорџа Буша, *Војно дело*, бр. 4, Београд, 2005, стр. 52.

¹⁹⁸ Кревелд, М.В.: *исто*, стр. 9. „Велики заступник војне технологије Доналд Рамсфелд, у време обављања дужности америчког државног секретара за одбрану, октобра 2003. године у меморандуму намењеном најближим сарадницима у Пентагону.“

¹⁹⁹ Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002, стр. 142.

Уједињених нација за развој који говоре о процењених око 4.400 људи који умиру сваки дан од намерних дела насиља. Конкретни подаци за 2000. годину су: од процењених 1,6 милиона који су умрли од насиља, скоро половина је била самоубиства, трећина убиства и петина су жртве рата.²⁰⁰

Оно што је овде нарочито битно јесте да је стопа убиства значајно виша у земљама са израженим економским и социјалним неједнакостима, где је јаз између богатих и сиромашних већи.²⁰¹ Подаци из Јужне Америке говоре да од почетка велике економске кризе у децембру 2001. и масовног осиромашења средње класе, стопа делинквенције у Аргентини се учетворостручила. У Бразилу, једној од земаља у којој су неједнакости највеће, социјални рат је досегао неслућене размере. Само у Рију, у периоду 1987.-2000. године, ватреним оружјем је убијено више малолетника него укупно у свим конфликтима у Колумбији, Југославији, Сијера Леонеу, Авганистану, Израелу и Палестини. За тих тринаест година, на пример, 467 младића је погинуло у израелско-палестинском сукобу; за исто време 3.937 малолетника је убијено у Рију. Бразил издваја 2% свог годишњег бруто националног дохотка на војску, али више од 10% за заштиту богатих од сиромашних.²⁰²

Ситуација у свету све очигледније указује да улогу управљања светом, коју је Запад себи доделио, нити уме, нити може да изврше.²⁰³ Прекомпоновани поредак моћи у свету није остварио очекивања о трајном миру и крају директног војног сукоба великих сила. Оштра реторика и међусобне оптужбе САД и Русије, ширење НАТО на исток и појачан војни потенцијал на границама са Русијом, санкције, локални сукоби у Украјини и Сирији као и неповољни односи Кине и САД, чине да је претња светским ратом и даље реалност међународне заједнице. У намери да осигура своје интересе, адекватан и ефикасан одговор Русије на изазове и нападе, војни успеси Русије и изградња стратешког партнерства Кине и Русије озбиљан су ударац глобалној хегемонији САД и униполарном свету. У суштини, ситуација подсећа на Хладан рат и блоковску поделу света са претњом да мали ратови прерасту у директан војни сукоб великих сила.

²⁰⁰ UNDP: *Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, стр. 21.

²⁰¹ Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б.: Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала, *Факултет политичких наука, ГОДИШЊАК 2008*, стр.447-461, стр 450

²⁰² Амићић, Г., Митровић, Д.: Друштвена структура и криминалитет- насиље, *Безбедност полиција грађани број 1-2/2014*, МУП Републике Српске, Бања Лука.

²⁰³ Радиновић, Р.: Актуелно стање, стратегија и перспективе НАТО савеза, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 10.

Нову прерасподелу моћи наговештавају и земље са растућим економским па и војним потенцијалима које се противе америчкој доминацији јер угрожава њихов систем вредности и националне интересе.²⁰⁴ Настали нови центри, попут Кине, Јапана, Индије, Турске, Ирана и других земаља, постају озбиљни фактори светске политике, чинећи да свет све више буде мултиполаран.²⁰⁵

Вишеполарни свет све више се намеће као адекватан и ефикасан одговор на комплексне изазове у условима глобалног пораста небезбедности, којим носиоци ове идеје, пре свега Кина, Русија и Индија урушавају и неповратно преобликују амерички униполарни светски поредак.²⁰⁶ Инерција мишљења где САД себе још увек доживљава као супер силу доводи до безбедносних проблема и условљава стање сукобљености у свету. Нова кризна жаришта и дестабилизација регионалних прилика, попут Блиског истока, Украјинске кризе, Балкана и Далеког истока, актуелизују настајање мултиполарног света и у многоме чине бесмисленим НАТО и ЕУ, као инструмент агресивне и милитаристичке политике САД-а и мултинационалних корпорација.²⁰⁷

Глобалне процесе обједињене појмом глобализација због укупних, свеобухватних, испреплетених, међуповезаних, међузависних и комплексних начина и могућности њиховог испољавања у различитим подручјима у којима се одвијају и чији домети испољавања имају планетарни карактер, није могуће једнозначно дефинисати. Због сложености и вишедимензионалности, најбоље се огледају кроз економске, друштвене, политичке, културне, еколошке, технолошке и безбедносне процесе на које утиче глобализација, који нису одвојени једни од других, а манифестују се у свим димензијама светских збивања. Управо наведена сложеност и вишедимензионалност не пружа могућност давања једне јединствене дефиниције глобализације. За потребе рада разматрани су економски процеси који су уједно и највидљивија манифестација глобализације. Обухватају начине уобличавања глобалног, јединственог светског тржишта, сетом економских политика обједињених појмом неолиберализам као економским концептом глобализације, наметнут мерама светских финансијских институција, а у интересу крупног капитала (мултинационалних компанија као једних од

²⁰⁴ Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 46.

²⁰⁵ Мићовић, В.: *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја, Београд, 2001, стр.43.

²⁰⁶ Радиновић, Р.: Актуелно стање, стратегија и перспективе НАТО савеза, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 10.

²⁰⁷ Ковач, М.: *исто*, стр. 47.

актера глобализације). То је било једино могуће у датим околностима да се истражи појава и њена својства релевантна за разумевање зависне варијабле као променљиве категорије.

Приказани резултати, односно аналитички приступ глобалним економским променама кроз рашчлањивање глобалних економских процеса као део глобалних процеса на неолиберализам као економски концепт глобализације, светске финансијске и економске институције као институционални оквир глобалних економских процеса, мултинационалне компаније као носиоце глобалних економских процеса и социоекономске и безбедносне последице као резултат глобалних економских процеса, указују да је неопходно било у истраживању уважити прву посебну хипотезу: „Глобалне економске промене, које се пре свега односе на стварање светског слободног тржишта, проузрокују битне социоекономске и безбедносне последице.“ Исход глобалних економских промена са истовремено две супротне димензије, с једне стране економска супериорност, а са друге стране социјална инфериорност, који доводи до поражавајућих неуспеха, социоекономских и безбедносних последица које отварају просторе дуготајне нестабилности света, потврђује прву посебну хипотезу.

II ДЕО

СОЦИОЕКОНОМСКЕ ПРОМЕНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, створена је Савезна Република Југославија 27. априла 1992. године, коју су сачињавале Република Србија и Република Црна Гора као републике чланице.²⁰⁸ Њена наследница је Државна заједница Србија и Црна Гора са чланицама, држава Србија и држава Црна Гора. На основу Полазних основа за преуређење односа Србије и Црне Горе које су потписане 14. марта 2002. у Београду, Савезна скупштина је 4. фебруара 2003. прогласила Уставну повељу Државне заједнице Србија и Црна Гора.²⁰⁹ Чланом 60. Уставне повеље Државне заједнице Србија и Црна Гора дато је право да по истеку периода од три године државе чланице покрену поступак за промену државног статуса, односно за иступање из Државне заједнице Србија и Црна Гора. Црна Гора је то право искористила. Дана 21. маја 2006. године организовала је референдум и постала независна држава. Проглашењем независности у Парламенту Црне Горе дана 21. јуна 2006. године, створили су се услови да Србија као независна држава и држава наследница Државне заједнице Србија и Црна Гора у целини одговора за суверенитет, независност и територијалну целовитост. Народна скупштина Републике Србије усвојила је Устав РС²¹⁰, на Првој посебној седници Народне скупштине РС у 2006. години, одржаној 30. јуна 2006. године, а коначно је усвојен републичким референдумом 28. и 29. октобра 2006. године.

1. НЕОЛИБЕРАЛНИ ЕКОНОМСКИ КОНЦЕПТ У СРБИЈИ

Формирањем Савезне Републике Југославије, бројне и разноврсне тешкоће, почев од санкција међународне заједнице, па до рата у окружењу и бомбардовања 1999. године, чинили су оптерећујућим увод у закаслелу транзицију Републике Србије која и данас траје. Економија Републике Србије у последњој деценији претходног века била је под теретом неекономских фактора, економске изолације и ратне економије која је за последицу имала поред осталог и хиперинфлацију. Драматичан пад економске активности у овом периоду, као почетно стање транзиционог процеса учинио је да почетне предности које је Р. Србија

²⁰⁸ Службени лист Савезне Републике Југославије, број 1/92.

²⁰⁹ Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна гора („Службени лист Србије и Црне Горе“, број 1/03).

²¹⁰ Устав РС („Службени гласник РС“, број 98/06).

имала у односу на друге постсоцијалистичке привреде нестану.

Кашњење у реформама, без којих је било немогуће наставити развој, иако недостатак, могло се преобразити у предност, да су се користила искуства земаља које су раније ушле у транзицију. Богато транзиционо искуство других земаља указивало је на опрезност у примени погубне једне исте рецептуре за све земље без обзира на њихове специфичности, уоквирене мерама стабилизације, либерализације и приватизације, без кључне улоге државе и уравнотеженог односа између националних интереса и интереса крупног капитала. Примена ових мера, кроз транзицију као привремени процес преласка из централизоване у тржишно оријентисану привреду, као резултат требала је дати виши ниво ефикасности привреде. И после петнаест година, транзиција још траје, а резултати нису охрабрујући.

Стабилизација је, углавном сведена на стабилан курс динара, уједно и прецењен, доводећи до пораста цена домаће робе уз истовремено дестимулисање извоза. Раст увоза, у таквим условима, је неминован, пошто страна роба постаје јефтинија. Нерентабилан извоз, а економски привлачан увоз, доводи до раста спољнотрговинског дефицита и гушења домаће производње.

Даљем спутавању домаће производње и привредног развоја, допринела је друга мера-либерализација. Од почетног смањивања царинских стопа и укидања готово свих ванцаринских ограничења, почетком 2014. године, ослобођена је плаћања царине сва роба пореклом из земаља чланица Европске уније (ЕУ), осим заштићени пољопривредни производи.

Либерализовано тржиште, у коме је проток капитала преко националних граница слободан и без ограничења, у условима неадекватног законског оквира и слабих институција плодно је тло за различите злоупотребе у пословним трансакцијама: увећање, умањење и вишеструко фактурисање роба или услуга (задуживање и набавке по надуваним ценама); увећање и умањење пошиљке роба (фиктивни уговори и издавање фиктивних рачуна), или; нетачно описана роба или услуга (консултантске услуге, саветовања, стручне експертизе, истраживање тржишта). Преко повезаних предузећа или у склопу интерног пословања између делова предузећа, овим начинима се исисава капитал и новац пребацује у земљу из које долази предузеће или у земљу са нижим порезом или без пореза, у којима су регистрована предузећа.

Тако је подстицање пореске конкуренције, као првобитна суштина пореских рајева - офшор центара (земаља са мањим порезом или без пореза), сведено на то да крупни и спекулативни капитал избегава опорезивање у земљи порекла, контролу финансијског, спољнотрговинског, царинског и девизног пословања и прикривање идентитета и имовине стварних власника. Процена ММФ је да је четвртина укупног светског дохода у таквим пореским рајевима. Даље, процењује се да је деведесетих година прошлог века елита земаља Трећег света на тајним рачунима држала 600 милијарди долара стечених пљачком и проневером.²¹¹

Фиктивне фактуре и фактурисање роба или услуга по далеко вишој цени предузећу у Србији, као и давање кредита по каматама већим од тржишних од стране повезаног предузећа, односно у склопу интерног пословања између делова предузећа, увећавају трошак за предузеће у Србији. На овај начин трансферисана добит изван Србије подразумева мању добит за предузеће у Србији, а самим тим и мањи порез. Држава за мањак у буџетским приходима којим одржава привидну стабилност, узима кредите који се дају под неповољним условима као помоћ, повећавајући јавни дуг и спољну задуженост. Јавни дуг и спољна задуженост расту, а по систему отплата и камата на спољни дуг, већи је и одлив капитала.²¹² Селење капитала има негативан социјални ефекат јер долази до смањења буџетских прихода у земљи, а самим тим и до смањења квалитета многих јавних функција чија је сврха достизање и повећање друштвеног благостања. Тако да створена корист за уску повлашћену групу генерише велике социјалне трошкове и лишава државу фискалних капацитета за ове намене.

Према извештају Global Financial Integrity²¹³, Србија се налази на 15. месту листе земаља по одливу капитала, за период 2002.-2011. године. У овом периоду је путем званично регистрованих пословних трансакција из Србије извучено 49,367 милијарди долара, односно просечно 4,937 милијарди долара годишње.²¹⁴ Колико је озбиљан проблем говоре следећи подаци, који су поражавајући: одлив капитала је изнад 10% бруто друштвеног производа Србије у том периоду, који је износио 337,0996 милијарди долара;

²¹¹ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 8.

²¹² Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 55

²¹³ ГФИ је непрофитна истраживачка и саветодавна организација са седиштем у Вашингтону, која се бави: израдом анализа илегалних финансијских токова, пружањем савета владама земаља у развоју о ефикасним политичким решењима и предлагање мере којима се унапређује транспарентност у међународном финансијском систему као средству за глобални развој и сигурност.

²¹⁴ Kar, D. and LeBlanc, B.: *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2002-2011*, Global Financial Integrity, Washington, 2013, p.13.

прилив страних директних инвестиција, које су за период 1995.-2014. године износиле 29,27 милијарди долара, чини 2/3 одливеденог капитала у периоду 2002.-2011. године, и; одлив капитала је значајно већи од пораста спољног и јавног дуга који је у том периоду увећан за 17,6819 милијарди евра.²¹⁵

Упоредо са овим мерама, приватизација предузећа продајом, чији приходи иду у текућу буџетску потрошњу, додатно је смањила могућност успешности привредних реформи чији је циљ стабилан привредни развој. До 2006. године приватизовано је 1400 предузећа (од тога у 346 предузећа раскинути уговори). Од 2006. до 2009. године приватизовано је 851 предузеће.²¹⁶ У Србији је до 2015. године приватизовано укупно 3.047 предузећа и остварен приход од 3,7 милијарди евра.²¹⁷ Иако је прокламовани основни и другоранжирани циљ приватизације²¹⁸ повећање микроекономске ефикасности и максимизација прихода од продаје,²¹⁹ као главна карактеристика процеса приватизације издваја се драматичан пад запослености. У приватизованим предузећима није дошло до трансфера технологије у било ком облику, што је требало да омогући оспособљавање домаћих предузећа за међународну тржишну утакмицу, а што је био примарни мотив приватизације. Такође, мали је број проданих предузећа која су наставила са процесом производње.

Велики број приватизованих предузећа у стечају или пред ликвидацијом, указује да су нови власници, углавном имали за циљ освајање тржишта и искоришћавање постојећих

²¹⁵ Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику и Народне банке Србије.

²¹⁶ Агенција за приватизацију: *Анализа ефеката приватизације у Србији*, Министарство привреде Републике Србије.

²¹⁷ Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: „*Инвестиције*”, Привредна комора Београд, 2015, стр 10; UNCTAD: *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2014.

²¹⁸ Релевантна литература издваја следеће методе приватизације:

- **масовна приватизација путем ваучера** реализује се путем јавне дистрибуције ваучера грађанима, без накнаде и са минималном надокнадом, а они се касније размењују за акције јавним надметањем;
- **директна продаја** стратегијским инвеститорима је трансфер власништва и контроле приватном инвеститору чије је знање гаранција успешних перформанси предузећа у конкурентском окружењу и реализује се путем надметања или приватним преговорима;
- **јавна понуда акција** је продаја предузећа на берзи или на другом организованом тржишту;
- **ликвидација предузећа** је модел приватизације који се ретко примењује, а кључни моменат је доношење одлуке о ликвидацији и одређивање цене имовине;
- **заједничка улагања** су само специјалан случај у коме држава задржава контролу над делом предузећа;
- **комбиноване продаје** су уобичајен метод трансакције који обухвата директну продају контроле стратегијском инвеститору, а у другој фази јавна понуда акција у трајању од шест месеци до једне године.

²¹⁹ Контит, Љ.: *Иновације-изазови за будућност*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2008, стр. 71-72.

капацитета.²²⁰ У таквим околностима од приватизованог предузећа остају велике обавезе према банкама и другим повериоцима, неплаћени порези, доприноси и радници без плата. Као резултат имамо пораст дугова и уништenu домаћу привреду, а крајњу цену плаћа порески обвезник. Једна од стварних намера страних и домаћих инвеститора била је и увођење у легалне токове нелегално стеченог капитала. Транзициони процес у условима неолибералног економског концепта представљао је посебно погодан амбијент за нелегално и коруптивно стицање и легализовање капитала. Брзо и недоследно усвајање законске регулативе и спора изградња разорених постојећих институција, проширили су простор да се кроз брзу приватизацију, без провере порекла новца, нелегално стечен капитал путем аукцијских и тендерских продаја капитала, куповине хартија од вредности посредством берзе, уведе у легалне токове.

Постављање ових мера која су суштински средства којим се остварује успешна привредна реформа као циљеве привредне реформе и мером успеха намерно се замагљује прави циљ и додатна је кочница суштинском циљу привредних реформи. Неостварени економски раст, повећана запосленост и животни стандард, објашњавају носиоци економских реформи, биће могућ и надокнадиће се у неком будућем времену са условима остварене економске слободе, либерализације и стабилности цена. Чекајући будуће раздобље, неолиберални економски концепт доживео је крах, а у највећем броју земаља је изостао успех, остављајући земље без одговора на проблеме не само у кризним већ и у стабилним економским условима.

Душанић у књизи Неолиберализам, транзиција и криза демантује импресиван привредни раст када су бележене високе стопе раста БДП у време пре кризе, о чему говори економска елита, као и већина академских економиста кроз постављање једноставног и логичног питања: како то да Србија у последњој деценији бележи висок (или импресиван – како воле да кажу високи владини функционери и многе наше колеге) раст БДП, а у исто време број запослених се стално смањује. Одговор би могао да буде да је дошло до великог пораста продуктивности рада, али то је мало вероватно ако се има у виду да многи запослени не раде, због недостатка посла или штрајкова. Односно, ако је све горе наведено тачно - број запослених се смањује, продуктивност није значајно повећана, а БДП има високе стопе раста - нешто није у реду са статистиком, односно методологијом обрачуна

²²⁰ Николић, И.: Приватизација у Србији-између еуфорије и разочарења, *Саветовање Научног друштва економиста Србије*, 5. мај 2012, Економски институт, Београд, 2012.

БДП. Лоша структура раста БДП где су доминантни сектори трговине, саобраћаја и финансијског посредовања - сектори који нису мотори раста и самим тим не обезбеђују стабилан дугорочан и одржив економски раст, даје за право цинику да каже: мада је домаћа производња добрим делом угушена, БДП расте из године у годину јер велике количине увозних роба треба превести (раст саобраћаја) и продати (раст трговине), а становништву масовно одобравати кредите да би се увозна роба могла куповати (раст финансијског сектора). На крају закључује да очигледно висина и раст БДП (али и велики број других номиналних економских показатеља - стопа инфлације, учешће страног капитала, стопа либерализације привреде, учешће приватног сектора у БДП, постојање финансијских институција и дубина финансијског тржишта, степен економских слобода итд. - тако омиљених нашим економистима неолибералима), све мање имају суштинске везе са економском стварношћу и квалитетом живота грађана. Због тога БДП тешко може да буде најпоузданији индикатор стања и напретка националне привреде, те благостања њених становника, али може добро да послужи за манипулације и збуњивање грађана. Другачије речено, иако су постигнути импресивни резултати у повећању производње, животни стандард грађана у тим земљама је углавном остао непромењен или се чак и погоршао.²²¹

Исцрпивши све рецепте из неолибералног арсенала: приватизација, либерализација, дерегулација, праћена енормним задуживањем, како наводи Катић, владајућа економска парадигма је без решења. Указујући да је промашена економска политика прави узрок пада стопе запослености у Србији, а не последица светске економске кризе, открива се и једноставна могућност опоравка.²²² „Први предуслов економског опоравка земље,“ како наводи Душанић, „јесте да се на њеном челу налази компетентна, ефикасна и одговорна власт, која ће обезбедити да се економске реформе реализују у интересу већине грађана, а не у интересу крупног капитала, светске олигархије и једног уског компрадорског слоја. Стварањем услова за израду и реализацију програма економске модернизације, оно што се мора одмах учинити јесте одустајање од погубне неолибералне економске политике, односно напуштање наметнутог атипичног модела привређивања, чији су резултати више

²²¹ Јовановић Гавриловић, Б.: *Привредни развој са људским ликом*, Економски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013. стр. 4.

²²² Катић, Н. (2012): Безнађе беспуће и могући излаз, *Политика*, 21.маја 2012.

него поражавајући.²²³ Наравно уз претпоставку је да је то могуће, јер како наводи Оскар Ковач: "На жалост, мале државе никада неће моћи да самостално праве стратегију свог привредног развоја. То је била историјска шанса коју у једном тренутку добила само Југославија."²²⁴

И стратешки спољнополитички приоритет Србије - чланство у ЕУ и спровођење политике да ЕУ нема алтернативу у економском смислу подразумева примену наведених мера. Либерализација, стабилизација и дерегулација су неминовност напредовања ка чланству у ЕУ преговарањем по поглављима, а ради успостављања, како се наводи, функционалне тржишне привреде која подразумева либерализоване цене и трговину, слободан проток рада, капитала, роба и услуга, развијен финансијски систем, заштиту својине и без значајних баријера за улазак на тржиште. Стварање услова за приступање Европској унији, Влада Републике Србије схвата као изузетну прилику за спровођење неопходних реформи у разним областима друштва, од правосуђа до школства које ће грађанима омогућити квалитетнији живот, а Србији обезбедити даљи социјални и економски развој у складу са основним вредностима ЕУ, које смо препознали као своје.²²⁵ И поред неспорно добрих страна на овом путу, пример забране куповине предузећа од стране Кине, правдајући националним интересима у неким западноевропским земљама, само је потврда да није све тако и да прихватање неолибералне економске политике без алтернативе није прихватљиво.²²⁶ Доминантност негативних последица током транзиционог процеса и процеса приступању ЕУ, честа примена двоструких аршина, као у наведеном примеру, намећу потребу константне опрезности, не били се избегли стратешки промашаји са дубоким и дугорочним последицама по Србију и српски народ.

И јединствен поступак кроз критеријуме дефинисане поглављима у процесу приступања ЕУ носи опасности са којима се нису суочавале друге земље, осим Србије. Критеријуми као на пример, добри односи са суседним државама да би била у ЕУ или обавеза усаглашавања споразума које је Србија закључила са трећим земљама (Поглавље 29. и 35.), могу довести до прихватања наметнутих решења о Косову и Метохији, као и промене добрих односа са Кином и Русијом који кроз стратешко и вишестрано

²²³ Душанић, Ј.: Шта да се ради-може ли се зауставити даље урушавање привреде Србије, *Нова српска политичка мисао*, бр. 1-2/2012, Београд, 2012.

²²⁴ Ковач, О.: Оквири стратегије дугорочног друштвеног и привредног развоја, *Теоријски часопис Смиао* бр. 11-12, Београд, 2000.г, стр. 46-55.

²²⁵ ISAC fond, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, Београд, 2014.

²²⁶ Катић Н. (2016): Српска лекција Немачкој, а и шире, *Политика*, 10. новембар 2016 године.

партнерство обезбеђују низ погодности и са великим потенцијалом су за продубљивање економске, политичке и сваке друге сарадње. Директор Евроазијског безбедносног форума Митар Ковач говорећи о суверенитету и територијалној целокупности Србије и уставноправном положају Косова и Метохије у границама Србије, такође оштро упозорава: „Европске интеграције Србије имају антисрпски и антируски карактер и то све очегледније испливава у први план. Поглавље 29 аутоматски предвиђа прекид важења Споразума о слободној трговини са Руском Федерацијом, обзиром да се формира јединствени царински простор са ЕУ у односу на све остале земље у свету. На тај начин, испада да је једини смисао поглавља 29 признање Косова и ликвидација Споразума о слободној трговини с Русијом.“²²⁷

2. ПОЈАМ, ПРИЛИВ И ЕФЕКТИ СТРАНИХ ДИРЕКТНИХ ИНВЕСТИЦИЈА У СРБИЈИ

Стране директне инвестиције СДИ су улагања (инвестиције) физичких или правних лица у другу земљу, у пословање или откуп капитала којим се стиче бар 10 % учешћа у контроли, као и у прибављање или увећање друге непокретне или покретне имовине.²²⁸ Мултинационалне компаније ширећи тржиште ради увећања својих послова и остварења већих профита, издвојили су се као највећи генератори страних директних инвестиција.

По питању висине годишњих нето прилива СДИ, као и тренда прилива СДИ, Привредна комора Београд закључује да је постигнут релативно добар резултат који је у складу са регионалним трендовима. Разлика је, даље се констатује, јер су приливи СДИ у Србију пре свега резултат приватизације, односно куповине домаћих предузећа и банака. Изградња потпуно нових производних капацитета у реалном сектору привреде је ређи случај у Србији. У већини земаља Централне и Источне Европе, код којих је приватизација у великој мери раније завршена, страна улагања превасходно су у отварање нових производних капацитета.

Редовни члан Академије економских наука Млађен Ковачевић, ради отклањања извесних неодређености и недоречености прецизира да нису сва улагања инвестиције: „Када се добијена средства продајом предузећа, често по врло ниској цени, од стране фирме потроше кроз буџет, а не утроше у неку делатност која даје већи профит него што је

²²⁷ Ковач М. (2017): Дијалог о Косову-припреме издаје, по налогу запада, *Србија данас*, 29. јул. 2017. године.

²²⁸ Ковачевић, Р.М.: Погодности и недостаци страних директних инвестиција, *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016, стр. 177-187.

остваривала продата фирма - то је инвестиција за страно предузеће купца домаће фирме, а за земљу у којој се налази продата фирма - то је дезинвестиција. Нажалост, у Србији се, по правилу, од 2002. па до данас највећи део добијених средстава како од продаје дела или предузећа у целини, трошио преко буџета, с тим што је само мали део тих средстава, преко расходне стране буџета, улаган у инвестиције.²²⁹

У периоду од 1995. година до 2014. године, укупан прилив страних директних инвестиција је 29,27 млрд. долара, а укупан одлив из Србије био је 2,56 млрд. долара. У 2011. години Србија је имала најбоље резултате у Југоисточној Европи (ЈИЕ) када је привукла 2,7 млрд. долара, односно више од половине инвестиција које је апсорбовао регион ЈИЕ.²³⁰ У 2014. стране директне инвестиције износиле су 1,2 млрд. EUR, што представља благо смањење у односу на 2013. годину (када су СДИ износиле само 1,3 млрд. EUR нето). У 2015. стране директне инвестиције износиле су 1,8 млрд. EUR, а у 2016. 1,86 млрд. EUR.²³¹ Сектори са највећим присуством страних директних инвестиција у првом реду су финансијска делатност и делатност осигурања, затим прерађивачка индустрија и трговина. Може се закључити да доминира услужни сектор.²³²

Имајући као основни циљ постизање стабилног, дугорочног привредног раста, владе транзиционих земаља се утркују у давању повољних услова и инфраструктуре ради привлачења страних директних инвестиција као најважнији додатни извор финансирања привредног развоја националне економије. Република Србија је мерама за привлачење страног капитала обухватила: новчану субвенцију инвеститору у износу између 2.000 и 10.000 евра за отварање сваког новог радног места, потписане споразуме о избегавању двоструког опорезивања, као и релативно ниске обавезе у односу на земље из окружења.²³³ Инструмент за привлачење страних директних инвестиција је и одобравање државних подстицаја који подразумевају доделу бесповратних буџетских средстава странцима за почетна улагања у изградњу нових или проширивање и модернизацију постојећих

²²⁹ Капор, П.: Основни проблеми и перспективе страних директних инвестиција у Србији: између жеља и могућности, *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016, стр. 189-207.

²³⁰ Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: *Инвестиције*, Привредна комора Београд, 2015, стр 7; UNCTAD: *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2014..

²³¹ НБС: *Платни биланс: Страна директна улагања, по земљама, 2010-2016*. Народна банка Србије, Београд.

²³² Контић, Ј., Видицки, Ђ.: Утицај страних директних инвестиција на кључне факторе конкурентности у Србији, *Possibilities and perspectives for foreign direct investments in the Republic of Serbia*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, стр. 487.

²³³ Исто, 2013, стр. 478-497.

производних капацитета, са приоритетним циљем отварање нових радних места у мање развијеним подручјима.²³⁴ Од 2015. године и новог Закона о улагањима, изједначен је третман домаћих и страних улагача, па државни подстицаји директним инвестицијама који су били су намењени искључиво странцима доступна су и домаћим улагачима.²³⁵

Од 2006. до 2008. године укупно је одобрено 289,9 милиона евра подстицајних средстава (око $\frac{3}{4}$ средстава додељено страним инвеститорима). У 2014. години укупне субвенције достигле су 3-3,54% БДП, а у ЕУ државама су испод 1,5% БДП. Овим се Србија сврстава у сам врх земаља ЦИЕ према величини субвенције.²³⁶ Ипак, прилив СДИ је био на нивоу или благо изнад нивоа инвестиција у другим посматраним земљама. Узимајући у обзир и фискалну неодрживост оваквих постицаја морају се налазити други начини за привлачење страних инвестиција. За трајније ангажовање у домаћој привреди погоднији су постицаји као уступање земљишта и давање других услова уз попуст или и без накнаде, а без директног оптерећења по пореске обавезнике.

СДИ су свакако значајне за Србију јер се остварују приходи по основу добити МНК која се опорезује, отварају се нова радна места, преноси знање и нове технологије, доприноси се и већем инвестирању, успешнијем предузетништву и расту извоза и БДП, што условљава брже стварање повољнијих услова за пословање. Поред свега, СДИ не могу и не смеју бити једини спас за економију и једне високо задужене земље, нарочито у условима данашњих ниских каматних стопа када улагачи трагају за профитом који је већи од профита оствареног по основу каматних стопа.

Раст извоза који се приписује СДИ иако није споран, нажалост праћен је великим увозом јер је производња заснована на увозним компонентама, утичући тако на спољнотрговински дефицит. По домаћу привреду неповољан утицај имају СДИ у веће трговинске фирме јер продају знатно више увозне него домаће робе, гушећи домаћу производњу. Многе стране компаније настоје да остварени БДП преко трансфера профита и других скривених метода одлију у земље где се налазе њихове матице. Додатна слабост су СДИ тзв. нових власника капитала, често непознатог порекла, са сумњивим и

²³⁴ Уредба о условима и начину привлачења директних инвестиција („Службени гласник РС”, број 28/15).

²³⁵ Закон о улагањима („Службени гласник РС”, број 89/15).

²³⁶ Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: *Инвестиције*, Привредна комора Београд, 2015, стр. 9; UNCTAD: *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2014.

краткорочним мотивима и готово без легалног предузетничког искуства, као и орјентисаност СДИ на услужни сектор, пре свега банкарство, а не на производњу.²³⁷

На другој страни, запошљавањем хиљаде радника, плаћањем пореза и доприноса, као и ангажовањем домаћих предузећа као коопераната, њихов долазак је добродошао и користан за привредни развој. Зато је нужно, да бенифит за страном предузеће које купује домаћу фирму као и земљу у којој се налази фирма, буде јасно утврђен условима уговора. И у Привредној комори Београд, сагласни су да позитивни или негативни ефекти на земљу домаћина од прилива СДИ зависе од више фактора, посебно истичући уговарање: прецизирање минималног процента запошљавања локалне радне снаге, максималног процента профита који се може трансферисати у матицу, минималног процента производње који иде у извоз како би се зарадиле девизе.²³⁸

Као лош пример СДИ наводи се случај Фиата:²³⁹

„Осорном нетранспарентности објављен је уговор о овој СДИ у коме су претходно све битне одредбе избрисане и изостављен део. Србија је 2008. године уложила 1/3 а ФЦА²⁴⁰ 2/3 од 30,8 милијарде динара основног капитала уписаног у регистар АПР. Пре тога даване су погодности за увоз и продају Фиат-ових возила. Прихваћене су многе обавезе од домаће стране, па је вероватно много више уложено него што је признато учешће домаће стране у капиталу. Није регистрован ни објављен оснивачки акт.

У финансијским извештајима ФЦА доо за 2015. годину укупна вредност имовине тог заједничког друштва је 111 милијарди динара, а дуг је 84 милијарде динара. Продаја је у тој години била 140 милијарди, а набављени материјали 113 милијарди и скоро у целини је обоје набављено односно продато преко страног улагача, а нису провераване трансферне цене. Нето ефекат размене са иностранством био је очито скроман. Сви запослени су коштали само 3 милијарде динара. Профит је био само 2 милијарде, док су плаћене субвенције биле 2,3 милијарде динара. Јавне финансије су из тог друштва лоше прошле, јер практично нема царина и ПДВ. Није велика ни новостворена вредност (брuto зараде,

²³⁷ Контић, Љ., Видицки, Ђ.: Утицај страних директних инвестиција на кључне факторе конкурентности у Србији, *Possibilities and perspectives for foreign direct investments in the Republic of Serbia*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013, стр. 487.

²³⁸ Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: *Инвестиције*, Привредна комора Београд, 2015, стр. 4; UNCTAD: *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2014.

²³⁹ Капор, П.: Основни проблеми и перспективе страних директних инвестиција у Србији: између жеља и могућности, *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016, стр. 189-207.

²⁴⁰ FIAT CHRYSLER AUTOMOBILES

амортизација и профит). Очито је до сад лош ефекат ове СДИ. Али што је још горе што пословање опада а уговор ускоро истиче, па ће домаћа корист још више страдати. И главни уредник НИН-а Милан Ђулибрк упозорава да никада није направљена анализа колико је новца уложено у Фиат, а колико је држава добила од њега. Пример Фиата, такође демантује да се субвенције враћају кроз порезе и доприносе, истичући: "У две године, 2010. и 2011, држава је по основу пореза и доприноса на зараде запослених добила мање него што је исплаћено члановима Управног и Надзорног одбора Фиата. И то је само један пример. Најмањи део пословних прихода који одлазе у буџет има Фиат." На крају открива да Фијат у Србији не плаћа ни порез на профит од 15% и да 50 милиона евра на име тог пореза није плаћено држави.²⁴¹

Уместо закључка, верујући да заслужује пажњу, изнеће се гледиште Милана Кнежевића, успешног привредника, власника модне куће Модус и потпредседника Асоцијације малих и средњих предузећа и предузетника²⁴²: Као прво ту је правни аспект, а то је да су све субвенције противуставне, јер Устав гарантује једнакост свих привредних субјеката на тржишту Србије. Дискриминишу се домаћи привредници у корист страних привредника. У маси одобрених субвенција, 75% вредности је додељено страним инвеститорима, иако је домаћих појединачно више, али са далеко мањим износима. Затим и међу домаћим фирмама дискриминишу се оне које не добију субвенцију, у односу на оне које добију субвенцију.

Испоставља се да привредници који уплаћују новац у буџет ради остварења јавних интереса заправо финансирају своју конкуренцију. Таква ситуација да се дискреционо додељују подстицаји, не постоји нигде. У нормалним земљама се подстиче цео сектор и дају се субвенције свим предузећима у том сектору. Све субвенције почивају на томе да Влада измешта одлучивање из институција и чини га дискреционим. То их чини плодним тлом за корупцију. Чим нема универзално датих критеријума, чим се одлучује лично, може се радити о протежирању, провизијама, партијским интервенцијама.

Друго, Закон о иностраним улагањима каже да Влада има право да ослободи инвеститора царине на увоз опреме и то иако је већ постојао Закон о царини којим се не

²⁴¹ Нови дан (2017). Емисија. ТВ N1. 25.07.2017 године. Изјаву дао главни уредник НИН-а Милан Ђулибрк приликом гостовања у емисији Нови дан.

²⁴² Обрадовић М. (2017): Држава која је против домаћих привредника је антидржава, *Нова економија*, март 2017 године

предвиђа да ико уопште може бити ослобођен царине. Они доносе незаконит закон који је у колизији са већ постојећим законима.

Никада није урађена процена ниједног ефекта подстицаја страним инвеститорима. Скоро је један економиста из Ниша радио неко истраживање и испоставило се да је у задњих осам година од када се субвенције додељују стопа незапослености пала за свега 6%, а забележен је и пад продуктивности. Такође, просечно радно место је коштало око 4.500 евра. Ја сам јавно позвао премијера да свим домаћим предузетницима и малим предузећима да по 4.000 евра по запосленом и ми ћемо у једном дану запослити све незапослене. При томе није битно хоће ли их запослити Јура или ја. Када страни инвеститори улажу то је добродошло, али ово нису стране инвестиције, ово су инвестиције државе.

Апсолутна је неистина да се субвенције враћају кроз порезе и доприносе. Држава ће за те раднике морати да исплати пензије, а здравствени доприноси служе да се плати лечење тих радника. Једино што држава има прихода од тога је 12 % пореза на зараде. Имају оне и својих користи, да се социјално збрину људи, да зарађују, али ниједну субвенцију од 5.000 евра по радном месту држава не може вратити ни за 15 година. Поставља се питање зашто би то уопште и радила. Све те стране фирме раде по принципу проточног бојлера. Држава обезбеди инфраструктуру, плати од 5.000 до 25.000 евра по запосленом, а када истекну субвенције, оне се покупе и оду даље. Имамо Фиат који је добио све од државе, а нето девизни прилив Фиата био је у 2015. 110 милиона евра. То је мање од нето девизног прилива од извоза малина. Он јесте највећи извозник, али је и највећи увозник. Међу 10 највећих извозника, девет су и највећи увозници. Поред тога, када ти страни инвеститори дођу, понуде нешто веће плате јер добијају субвенције и онда узимају радну снагу од домаћих привредника који још раде.

3. ОСНОВНИ ЕКОНОМСКИ ПОКАЗАТЕЉИ

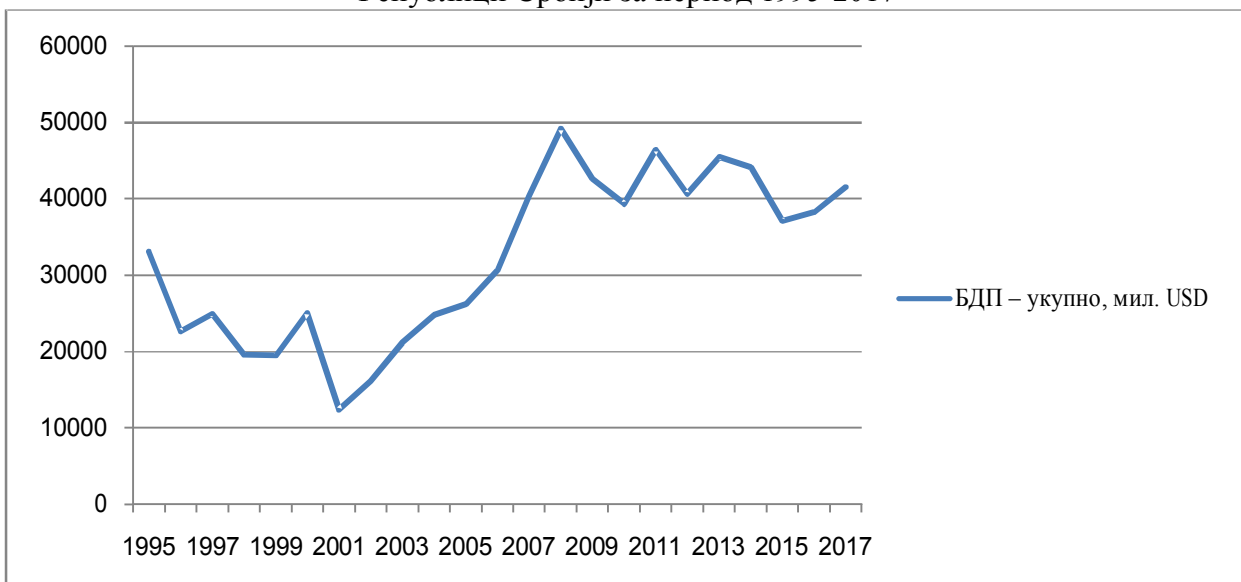
Бројчано изражени основни економски показатељи омогућавају увид у економску стварност и обезбеђују општу слику функционисања привреде.

3.1. Бруто домаћи производ

Бруто домаћи производ-БДП²⁴³ (Gross domestic product-GDP) представља збир произведених добара и услуга у одређеном временском периоду (обично у току једне године) у једној националној економији. Бруто домаћи производ по глави становника (бруто домаћи производ *per capita*) представља вредност производње одређене земље стављену у однос са бројем становника те земље, а у сврху оцене животног стандарда.

Раст БДП-а после 2000. године, поред позитивног деловања реализованих инвестиција и структурних реформи (пре свега, приватизације друштвених предузећа), заснивао се на сектору услуга, вођен високим увозом, задуживањем у иностранству и тражњом. (Прилог 1)

Графикон 5: Бруто домаћи производ, БДП по становнику и стопе реалног раста БДП у Републици Србији за период 1995-2017

²⁴³ Формула за израчунавање бруто домаћег производа (БДП):

$$GDP = C + I + G + (X - M)$$

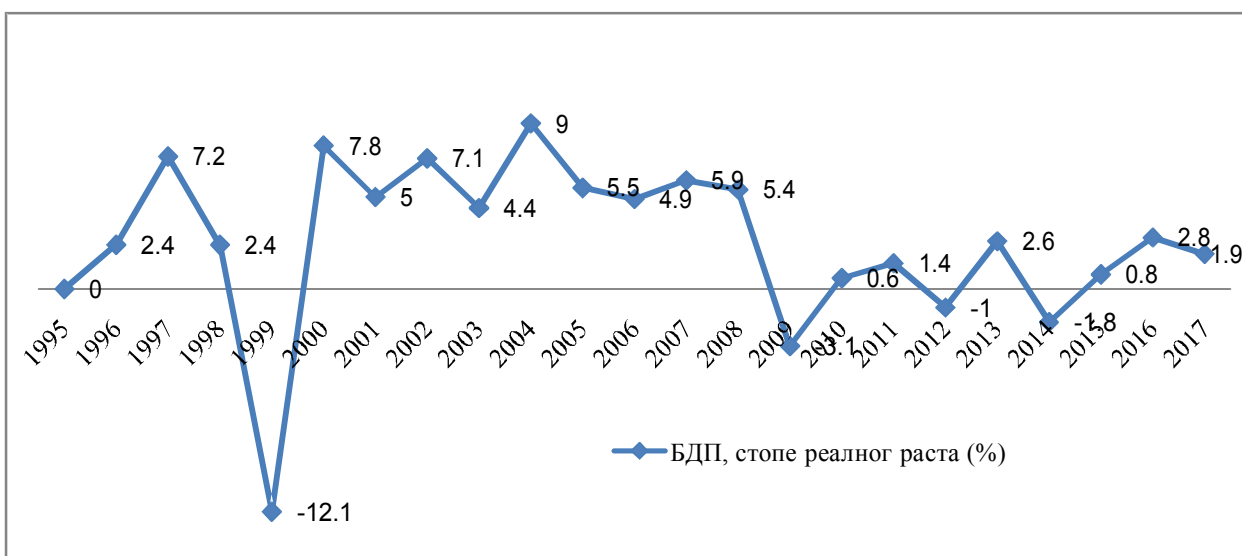
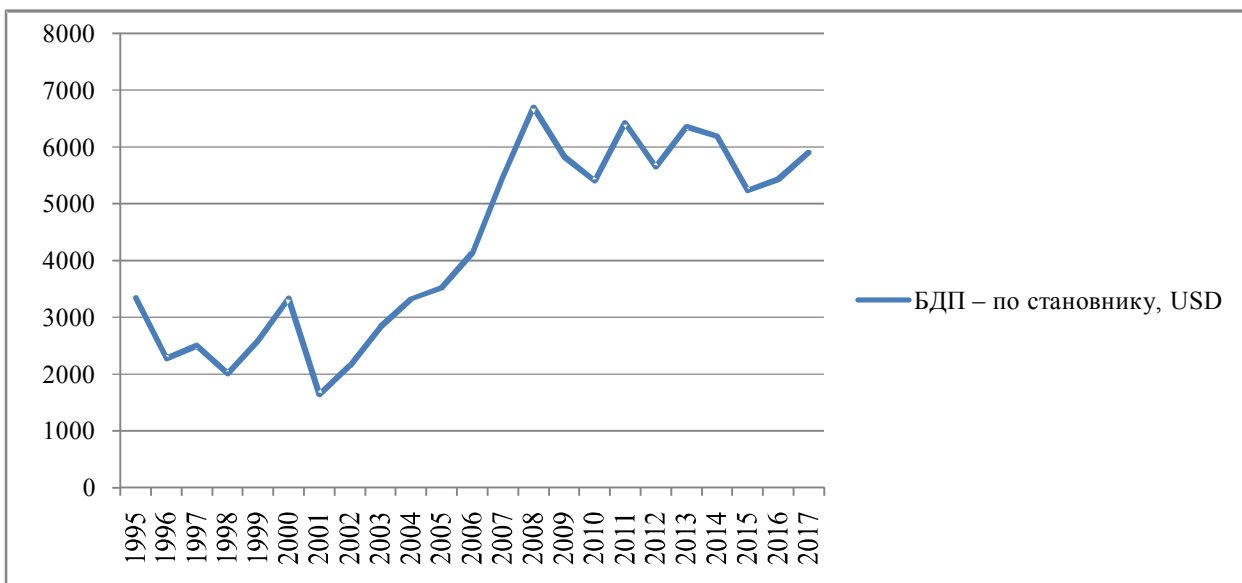
C – Потрошња становништва (private consumption)

I – Инвестиције (gross investment)

G – Потрошња државе (government spending)

X-M – Разлика између извоза и увоза (exports – imports)

(1)

Извор: Прилог 1.

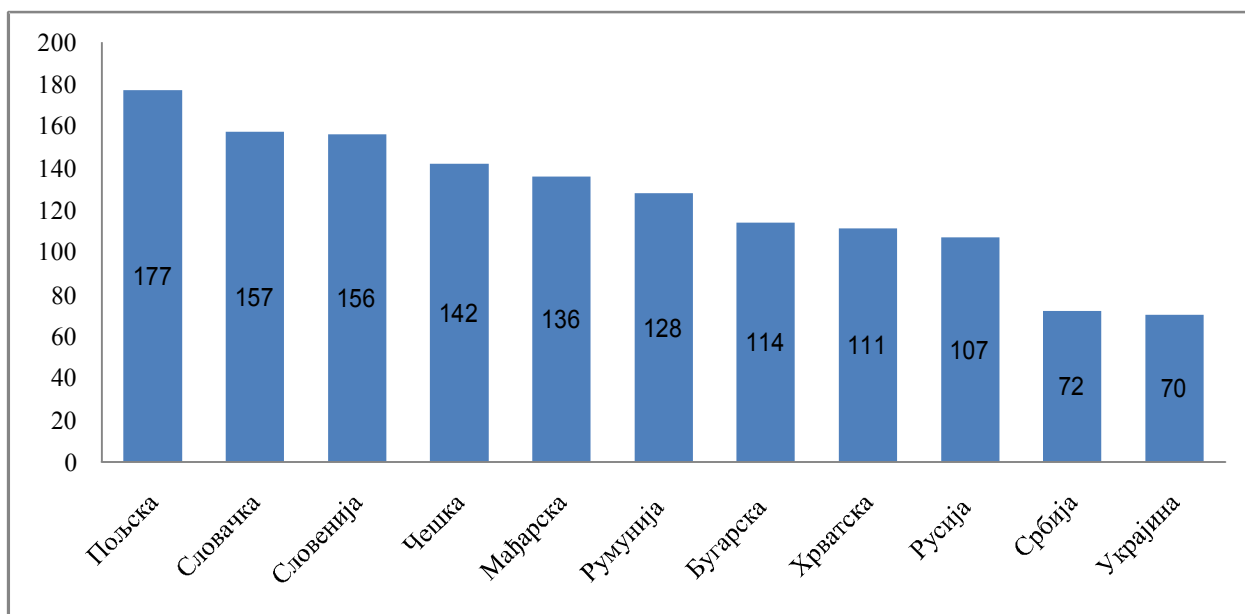
Негативан раст БДП-а забележен је 1999. године. У наредним годинама до 2009. бележи се раст БДП, а највећа позитивна вредност била је у 2004. години. Са светском економском кризом наступа период ниског или негативног раста БДП. Битно је нагласити да је од 2015. године стопа раста економије поновно позитивна. БДП, у текућим ценама за 2015. годину је износио 4.043.467,8 мил. РСД (33.491,0 мил. EUR), а за 2016. годину износио 4.261.927,4 мил РСД (34.616,6 мил. EUR). Тако је стопа реалног раста БДП за 2015. годину 0,8%, а за 2016. годину 2,8%.²⁴⁴ Према подацима, Србија је у 2015. години

²⁴⁴ РЗС: Бруто домаћи производ и БДП по становнику Републике Србије за период 1995-2017, РЗС, Београд, 2018.

изашла из рецесије у коју је ушла 2009. године, а у 2016. години је стопа раста БДП-а највећа од избијања кризе у другој половини 2008. године.

Остварени раст БДП-а у посматраним годинама знатно је бољи од првобитних прогноза (за 2015. очекивао се пад од 0,5%, 2016. раст 1,5-2%, а за 2017. 2-3%).²⁴⁵ Лошији резултати привреде у 2017. последица су неких једнократних чиниоца - суша и велики пад производње у ЕПС-у почетком године. Да није било ових чинилаца привредни раст износио би око 2,8% и то је прави тренд раста привредне активности у Србији у 2017. Са којим се улази у 2018. годину. Ипак, земља се и даље налази у стагнацији. Неопходне су знатно више стопе раста како би се могло говорити о опоравку.²⁴⁶ Релативно високе стопе раста БДП у периоду од 2000. до 2008. године, због ниске полазне основе, нису дале високе резултате.

Графикон 6: Индекс реалног раста БДП у 2008. у односу на 1989. у % (1989 = 100%)

Извор: Berger, R.: „Twenty years of the CEE economic region - Assumptions for sustainable development, Zagreb/Vienna, 2009, str. 12

Стопе раста БДП у том периоду нису биле довољне да достигну БДП из 1989. године, чинећи заједно са Босном и Херцеговином и Црном Гором групу земаља бивше СФРЈ којима то још није успело. БДП Србије је на око 70%, Босне и Херцеговине 80% и

²⁴⁵ Петровић, П., Брчеревећ, Д. и Минић, С.: Радни документ 17/01 - Фискална консолидација и привредни раст 2015-2017: план остварење и покретачи, Фискални савет Републике Србије, 2017, стр. 3 и 21; ФС РС-оцена и мишљење: Мишљење на фискалну стратегију за 2018. годину са пројекцијама за 2019. и 2020. годину, 2017, стр. 7 и 8.

²⁴⁶ ФС РС-оцена и мишљење: Мишљење на фискалну стратегију за 2018. годину са пројекцијама за 2019. и 2020. годину, 2017, стр. 7 и 8.

Црне Горе 90% нивоа из 1989 године. Словенија је ниво БДП из 1989. године достигла 1997., Хрватска 2006., а Северна Македонија 2008. године. Тако, док су земље у транзицији у просеку премашиле стартну позицију за 40%, Република Србија заостаје близу 30%.

3.2. Спољни и јавни дуг

Спољни дуг је искоришћени а неизмирени износ уговорених кредита домаћих лица према нерезидентима.²⁴⁷ Према подацима НБЈ, спољни дугови Југославије су на крају 1987. износили 21,3 милијарде долара. Ако се од тог износа одбију потраживања, углавном од земаља у развоју, од око 3,8 милијарди долара, пречисте клириншка потраживања и дуговања, југословенски нето дуг је тада износио 17,5 милијарди долара. Спољни дуг Србије је 1990. године износио 6,1 милијарду долара и Србија је по критеријумима Светске банке у том тренутку била ниско задужена земља. Иако нису узимани нови кредити, а Париски и Лондонски клуб су отписали дуг од 4,7 милијарди долара, због зарачунавања основне и затезне камате, дуг је већ 2000. године увећан на 10,8 милијарди долара.²⁴⁸ Кабинет гувернера је обавестио јавност дана 21.02.2016. године, да је јавни дуг који је Србија наследила од СФРЈ износио око 8,82 милијарди евра, израчунато применом курса на дан 31. децембар 2015 године.

Распад Југославије, рат током деведесетих година, спровођење реформи у складу са неолибералним економским концептом, увођење тржишног капитализма разарајуће су деловали на привреду и економску моћ република (држава) које су биле у њеном саставу. Као резултат тога дошло је до неконтролисаног раста увоза, јавне потрошње, спољнотрговинског дефицита, а без раста производње и продуктивности. Заснивајући раст привреде на домаћој потрошњи, која због неконкурентности домаће привреде намеће

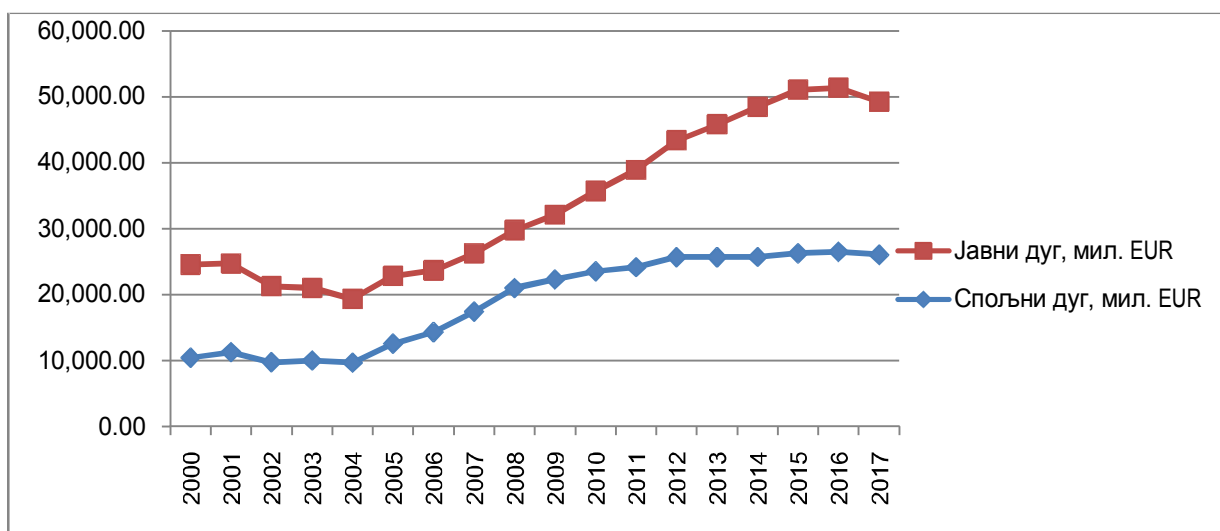
²⁴⁷ Према *Закону о девизном пословању* („Службени гласник РС“ број 62/06), члан 2: Резиденти су: 1) правно лице које је регистровано и има седиште у Републици; 2) предузетник – физичко лице које је регистровано у Републици и које ради стицања добити, у виду занимања, обавља законом дозвољену делатност; 3) огранак страног правног лица уписан у регистар код надлежног органа у Републици; 4) физичко лице које има пребивалиште у Републици, осим физичког лица које има боравак у иностранству дужи од годину дана; 5) физичко лице – страни држављанин који на основу дозволе за боравак, односно радне визе борави у Републици дуже од годину дана; 6) државни орган и организација, корисници буџетских средстава Републике, корисници средстава организација обавезног социјалног осигурања и корисници буџетских средстава локалне власти; 7) дипломатско, конзуларно и друго представништво у иностранству које се финансира из буџета Републике и домаћи држављани запослени у тим представништвима, као и чланови њихових породица. Нерезиденти су сва лица која нису наведена у тачки (1) овог члана.

²⁴⁸ Мунитлак Ивановић, О.: *Неолиберална доктрина – разлог економске кризе и фазе рецесије у привредном циклусу, Пети научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуксон у Сремској Каменици – Зброник радова: Велика рецесија и криза неолибералне економије*, Сремска Каменица, 2014, стр. 143-151.

пораст увоза и спољнотрговински дефицит финансиран новим задуживањем, довело је да, Хрватска, Словенија и Србија имају данас појединачно већи спољни дуг, него што је био за целу СФРЈ.

Подаци НБ Србије показују да је спољни дуг земље на крају 2016. износио 26,5 милијарде евра. На крају 2015. спољни дуг Србије износио је 26,3 милијарди евра, што је у односу на крај 2014. године повећање за 614,1 милиона евра. Константан раст спољног дуга од 2004. године значајно утиче на макроекономску рањивост.²⁴⁹ Спољни дуг Србије у 2014. износио је 25,7 млрд. EUR и резултат је високе иностране задужености. Учешће спољног дуга у БДП у 2014. износило је 80,0% (на дан 31.03.2014. године)²⁵⁰. Ако се по критеријумима међународних финансијских институција, земља сматра високо задуженом²⁵¹ када је однос њеног спољног дуговања и БДП прешао 80%, онда су Црна Гора, Хрватска, Словенија и Србија високо задужене земље. (Прилог 2)

Графикон 7: Спољни дуг и јавни дуг Републике Србије: 2000-2017

Извор: Прилог 2.

Јавни дуг је дуг јавног сектора (државе, државних органа, локалне самоуправе и јавних предузећа) као и дуг са државном гаранцијом. Јавни дуг Србије у 2016. износио је

²⁴⁹ Комазец, С. и Ристић, Ж.: *Макроекономија*, Етностил, Београд, 2011, стр. 17-19: „Макроекономска равнотежа је основни економски циљ сваке земље, а подразумева истовремено постизање стабилности цена, високог нивоа запослености и спољноекономске равнотеже (платног биланса), уз стаалан привредни раст. Макроекономска теорија и политика изучавају функционисање привреде као целина (укупни ниво друштвеног производа, национални доходак, производња, запосленост, извоз, увоз, државни расходи и приходи и др., али и њихово узајамно деловање.“

²⁵⁰ НБС: *Анализа дуга Републике Србије - март 2014.*, Народна банка Србије, Београд, стр. 12.

²⁵¹ NBS: *SERBIA'S EXTERNAL DEBT SUSTAINABILITY-Preliminary Results of the Analysis Based on Outstanding Debt as of September 30, 2004*, THE NATIONAL BANK OF SERBIA, Belgrade, 2004. Критеријуми задужености по методологији Светке банке.

24,82 млрд. ЕУР. На крају 2015. јавни дуг Србије износио је 24,81 милијарди евра и порастао је у односу на претходну годину за 9%, односно за 2,05 млрд. ЕУР. Фактори који су утицали на раст јавног дуга су раст буџетског дефицита, као и депресијација националне валуте у односу на иностране валуте у којима је деноминован јавни дуг. (Прилог 2)

Поводом превисоког јавног дуга, односно превеликог учешћа јавног дуга у БДП-у, као највећег фискалног проблема Србије, Влада је преузела мере фискалне консолидације 2015-2017²⁵², које су у основи имала два циља: први, да се обузда неконтролисани раст јавног дуга и отклони непосредна опасност од избијања фискалне кризе; и други, да се успешним спровођењем реформи јавне финансије Србије чврсто поставе на дугорочно одрживу путању. Висок фискални дефицит из 2014. умањен је више него што је првобитно било планирано, а снажан раст јавног дуга заустављен је годину дана раније него што се очекивало (последње пројекције указују на то да ће на крају 2017. износити око 73% БДП-а - што је за 1,8 млрд евра мање него што се предвиђало). Међутим, Србија с јавним дугом од око 75% БДП-а (током 2015. и 2016) и даље је веома задужена земља - довољан је само један спољни „шок“ да се поново нађе на корак од избијања фискалне кризе. Проблем високе задужености Србије настављен је и у 2017. години. Јавни дуг изнад 60% БДП-а још увек је превисок. Значајно смањење јавног дуга од 10 процентних поена током 2017. године је привремено и последица је повољног кретања девизних курсева. Односно, процена је да је снажно јачање динара у односу на евро и нарочито долар допринело смањењу јавног дуга за нешто преко 6 процентних поена БДП-а. Једини начин да се БДП трајно спусти до безбеднијег нивоа јесте да се у дужем року бележе ниски фискални дефицити.²⁵³ Лоше пословање јавних и државних предузећа и даље је превелики терет за јавне финансије. Реформе јавних предузећа које су требале да знатно побољшају структуру јавних расхода и њихов ниво прилагоде снази домаће привреде, умање фискалне ризике у будућности и пруже подршку за висок и одржив привредни раст у средњем и дугом року, највећим делом нису спроведене.

И последњи документ Фискалног савета - Локалне јавне финансије: проблеми, ризици и препоруке, истакао је лоше управљање финансијама на локалу као један је од највећих проблема јавних финансија Србије за чије решавање би Влада морала да донесе

²⁵² Петровић, П., Брчеревић, Д. и Минић, С.: Радни документ 17/01 - *Фискална консолидација и привредни раст 2015-2017: план остварење и покретачи*, Фискални савет Републике Србије, 2017.

²⁵³ Исто, стр. 14.

конкретне мере. Градови и локалне самоуправе у Србији дугују око милијарду евра, а касне у плаћању доспелих обавеза од 300 милиона евра, што укупно чини 4% бруто домаћег производа (БДП). Као структурални проблем локалних самоуправа препознато је нерационално одливање у губиташка локална јавна предузећа на субвенције, укупно око 200 милиона евра. Истовремено недостаје 250 милиона евра за инвестиције у локалну инфраструктуру, водоводе, канализацију, прераду отпада. Јавна предузећа са највећим минусом у пословању су Градско саобраћајно предузеће „Београд“ (годишње се дотира са 100 милиона евра) и крагујевачко предузеће „Енергетика“.²⁵⁴

3.3. Спољнотрговинска размена

Укупну спољнотрговинску размену чине увоз и извоз роба заједно. Спољнотрговинску размену Србије после 1990. карактерише константан висок дефицит, као и ниска вредност и неповољна структура извоза.²⁵⁵ У периоду пре санкција, покривеност увоза извозом је била знатно виша и 1988. године је износила 98,4%. У периоду 1996-2016, покривеност увоза извозом се кретала између 32,8% у 2004. године и 77,3% у 2016. године.

²⁵⁴ ФС РС: *Локалне јавне финансије: проблеми, ризици и препоруке*, Фискални савет Републике Србије, 2017.

²⁵⁵ РЗС: *Преглед спољнотрговинске размене Републике Србије у периоду 1988-2009. године*, РЗС, Београд, 2010.

Табела 2: Извоз и увоз Републике Србије за период 1988-2016

Година	Спољнотрговинска		Покривеност увоза извозом (%)
	размена (увоз+извоз) мил USD	Дефицит мил USD	
1988	9740	-80	98,4
1989	10776	-654	88,6
1990	12497	-1591	77,4
1991	9718	-706	86,5
1996	5555	-2067	45,8
1997	7034	-1972	56,2
1998	7198	-1752	60,8
1999	4250	-1512	47,5
2000	4888	-1772	46,8
2001	5982	-2540	40,4
2002	7689	-3539	37,0
2003	10228	-4718	36,9
2004	14276	-7230	32,8
2005	14943	-5979	42,8
2006	19600	-6744	48,8
2007	27379	-9729	47,6
2008	33848	-11902	48,0
2009	23927	-7237	53,6
2010	26265	-6675	59,4
2011	31641	-8081	59,3
2012	30156	-7701	59,3
2013	35160	-5940	71,1
2014	35446	-5756	72,1
2015	31588	-4832	73,5
2016	34130	-4364	77,3

Извор: РЗС: *Преглед спољнотрговинске размене Републике Србије у периоду 1988-2009. године*, РЗС, Београд, 2010; РЗС: *Статистички годишњак 2012*, РЗС, Београд, 2012, стр. 283; РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр.337.

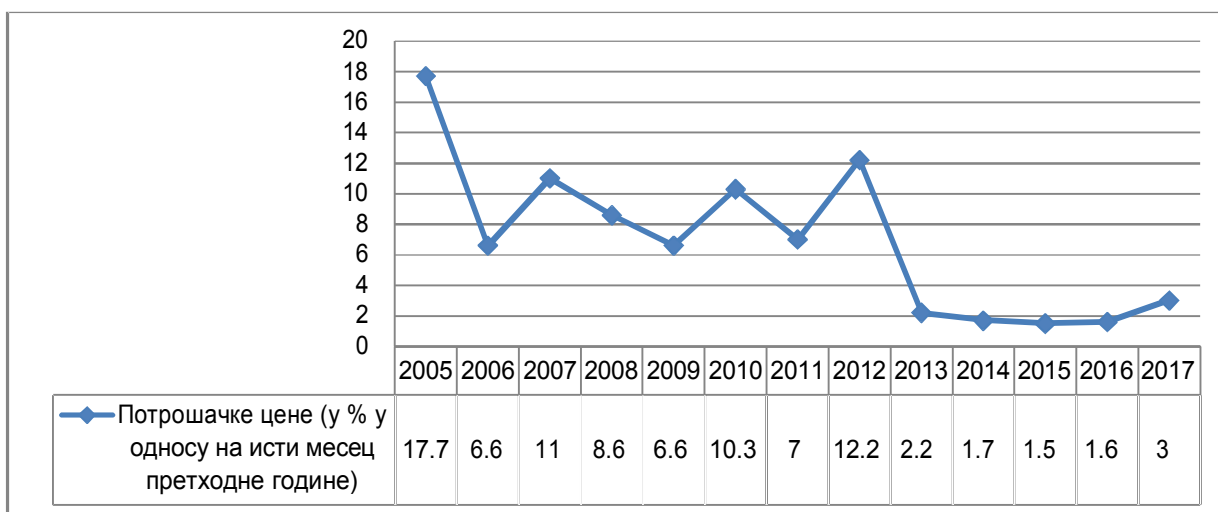
Најзначајнији спољнотрговински партнери Републике Србије, посматрајући појединачно земље, јесу - Немачка, Италија и Руска Федерација. Од 1996. године и бивше југословенске републике - Босна и Херцеговина и Северна Македонија, а од 2006. године и Црна Гора. Спољнотрговинска робна размена је највећа са Европском унијом и чини је више од половине укупне размене. Следећи по важности спољнотрговински партнер од

2006. године су земље потписнице СЕФТА²⁵⁶. Ову међусобну спољнотрговинску размену одликује суфицит на страни Србије, који је резултат углавном извоза пољопривредних производа (житарице и производи од њих и разне врсте пића), као и гвожђа и челика.²⁵⁷

3.4. Инфлација

Инфлација представља пораст општег нивоа цена. Појам инфлације се такође може дефинисати као пад вредности новца. Вредност новца означава његова куповна моћ. Дакле, ако у одређеној привреди постоји инфлација, куповна моћ те валуте пада. Инфлација је велики изазов за Србију од почетка транзиције.

Графикон 8: Кретање инфлације за период 2005-2017

Извор: Народна банка Србије: *Статистика - Основни макроекономски показатељи*. (Интернет). Доступно на: <https://www.nbs.rs/internet/latinica/80/index.html> (приступљено 5. новембра 2018).

Период 2001.-2008. године карактерише смањење стопе инфлације на једноцифрен ниво. У појединим годинама транзиције била је и двоцифрена стопа инфлације. Последњих година имамо знатно смањење инфлације у Републици Србији. Имајући у виду да је ово један од значајних макроекономских индикатора, као и да је инфлација дуго била једно од главних обележја економских прилика Републике Србије, одржива једноцифрена инфлација је значајан резултат.

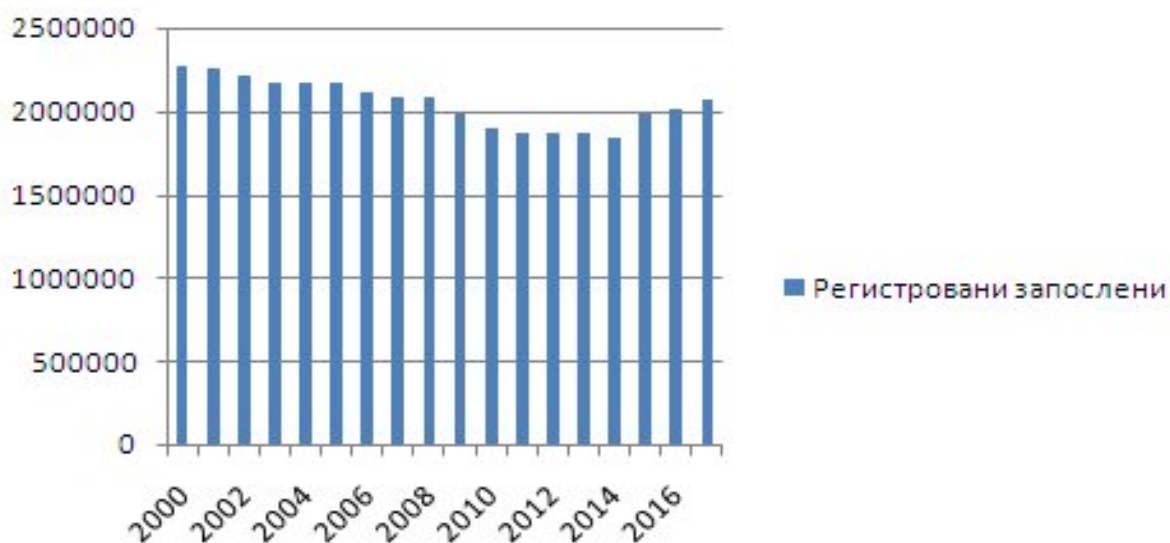
²⁵⁶ Привредна комора Србије: *ЦЕФТА-Споразуми у трговини у Централној Европи*. (Интернет) Доступно на: <http://www.kombeg.org.rs/Komora/udruzenja/UdruzenjeTrgovine.aspx?veza=1404#cefta> (приступљено 4. новембра 2018): “Република Србија је постала чланица ЦЕФТА 2006 (Central European Free Trade Agreement), првог јединственог мултилатералног Споразума о слободној трговини у југоисточној Европи 19. децембра 2006. године, заједно са још осам земаља (Албанија, БиХ, Бугарска, Хрватска, Северна Македонија, Молдавија, Црна Гора и УМНИК Косово). Данас, земље Споразума ЦЕФТА 2006 су: Србија, Босна и Херцеговина, Албанија, Северна Македонија, Црна Гора и Косово.“

²⁵⁷ РЗС: *Преглед спољнотрговинске размене Републике Србије у периоду 1988-2009. године*, РЗС, Београд, 2010.

3.5. Тржиште рада

Тржиште рада је укупност односа радника који налазе посао и послодаваца који унајмљују раднике (понуда и тражња), а ради размене. Послодавци унајмљују раднике, а радници налазе запослење путем тржишта рада, којим управља, као и сваким тржиштем сила понуде и тражње.²⁵⁸ Структура тржишта рада првенствено се односи на скуп становника у радном контингенту (15-64 година) који се деле на запослене, незапослене и оне који нису у овом контингенту. Општа карактеристика тржишта рада у транзиционом процесу у Републици Србији је смањење укупног броја запослених и раст незапослености. Смањење званичне стопе незапослености у последњем делу посматраног периода и повећање стопе запослености није створило услове за превазилажење негативних трендова на тржишту рада.

Графикон 9: Регистрована запосленост²⁵⁹ 2000-2017

Извор: РЗС: Саопштење број 174 од 30.06.2016. - Статистика запослености и зарада; РЗС: Саопштење број 30 од 12.02.2018. - Статистика запослености и зарада; РЗС: *Публикације; Запосленост и зараде; Регистрована запосленост, по делатностима, 2000-2014. - ревидирани подаци.* (Интернет). Доступно на: <http://arhiva.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=24> (приступљено 4. новембра 2018); РЗС: *Публикације; Запосленост и зараде; Регистрована запосленост просек за 2016.* (Интернет). Доступно на: <http://arhiva.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=26> (приступљено 4. новембра 2018).

²⁵⁸ Bowles, S., Edwards, R.: *Razumijevanje kapitalizma*, Školska knjiga, Zagreb 1991, стр. 158.

²⁵⁹ Саопштење број 204 од 31.07.2019. - Статистика запослености и зарада: Регистрована запосленост, други квартал 2019. (Интернет). Доступно на: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191204.pdf> (приступљено 18. августа 2019); Регистрована запосленост, под појмом запослени подразумева лица која имају формално правни уговор о запослењу, односно заснован радни однос са послодавцем, на одређено или неодређено време; лица која раде ван радног односа, на основу уговора о делу или на основу уговора о обављању привремених и повремених послова; лица која обављају самосталне делатности или су оснивачи привредних друштава или предузетничких радњи; као и лица која обављају пољопривредне делатности а налазе се у евиденцији Централног регистра обавезног социјалног осигурања.

Према званичним подацима Републичког завода за статистику регистрован број запослених у 2015. години био је 1.989.617. Укупан број регистрованих запослених у 2016. години био је 2.009.785, што је у односу на 2014. годину више за 8,2%, а у односу на 2012. годину више за 7,2%. И у 2017. години са бројем регистрованих запослених од 2.062.588 бележи се њихов пораст.

Табела 3: Број запослених²⁶⁰ 2008-2015

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Укупан број запослених	2821724	2616437	2396244	2253209	2228343	2310718	2559400	2574200

Извор: Анкета о радној снази. (Интернет). Доступно на: <http://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/trziste-rada/anketa-o-radnoj-snazi> (приступљено 4. новембра 2018).

Према подацима, број запослених у 2015. у односу на 2012. повећан је за 345.857, односно стопа повећања броја запослених је 13,5%. Фискални савет упозорава да је раст запослености и пад незапослености од краја 2012. године највероватније последица непоузданости података РЗС. Практично, није могуће да се има највећи раст запослености у Централној и Источној Европи, иако већина тих земаља има знатно већи раст БДП-а. Такође, и у том периоду стагнирајући БДП указује да се у ове податке треба сумњати. Анализе посредних индикатора кретања запослености показују да је њен стварни пораст у претходне три године највероватније износио свега око 1%. Прогнозе су да ће број запослених у Србији у средњем року вероватно стагнирати.²⁶¹

Поређењем са 2001. годином види се да је број запослених у Србији 2011. у апсолутном износу мањи него 2001. године (2.009.785 према 2.257.770). Године 1991. број запослених био је 2.296.844 (без Косова и Метохије).²⁶² Под појмом запослени у том

²⁶⁰ Парламентарна буџетска канцеларија: *Анализа кретања на тржишту рада у 2017. години*, ПБК, Београд. (Интернет). Доступно на: http://pbk.rs/wp-content/uploads/2018/06/Analiza_kretanja_na_trzistu_rada_u_2017.pdf (приступљено 4. новембра 2018).

Запослена лица су она која су у посматраној седмици обављала плаћени посао (у новцу или натури) најмање један сат, за послодавца, самостално или као помажући чланови домаћинства, као и лица која имају посао са кога су била одсутна, а за који имају гаранцију повратка.

Формална запосленост обухвата лица која имају формално-правни уговор о запослењу, односно заснован радни однос са послодавцем на одређено или неодређено време, лица која самостално обављају делатности у регистрованој својини или су оснивачи регистрованих привредних друштава или предузетничких радњи, као и лица која обављају пољопривредну делатност регистрованоу у званичним државним институцијама.

Неформална запосленост подразумева: рад у нерегистрованим фирмама; рад у регистрованим фирмама, али без формалног уговора о раду и без социјалног и пензионог осигурања; као и рад неплаћених помажућих чланова домаћинства.

²⁶¹ Петровић, П., Брчервић, Д. И Минић, С.: Радни документ 16/01 *Економски опоравак, запосленост и фискална консолидација: поуке из 2015. године и изгледи за 2016. и 2017. годину*, Фискални савет Републике Србије, 2016, стр. 13-19.

²⁶² СЗС: *Статистички годишњак Југославије 1996*, Савезни завод за статистику, Београд, 1996, стр. 91.

периоду подразумевала су се сва лица која имају засновани радни однос са организацијом-заједницом (укључујући и функционере) или индивидуалним послодавцем без обзира да ли су радни однос засновали на одређено или неодређено време и да ли раде пуно или креће од пуног, непуно или скраћено радно време. Као запослени не сматрају се помажући чланови индивидуалних произвођача, ученици школа за квалификоване раднике (ученици у привреди), чланови добровољних радних бригада, лица на издржавању казни и спољни сарадници (уговор о делу). За разлику од тада, у оквиру регистроване запослености, под појмом запослени подразумевају се лица која имају формално правни уговор о запослењу, односно заснован радни однос са послодавцем, на одређено или неодређено време; лица која раде ван радног односа, на основу уговора о делу или на основу уговора о обављању привремених и повремених послова; лица која обављају самосталне делатности или су оснивачи привредних друштава или предузетничких радњи; као и лица која обављају пољопривредне делатности а налазе се у евиденцији Централног регистра обавезног социјалног осигурања. У посматраном периоду било је промена система оцењивања тако да је онемогућено упоређивање података, али је видљиво да само по основу значења појма запослени разлика још већа.²⁶³

У складу са горе неведеним и стопа запослености је ниска. Процент становништва између 15 и 64 године који има запослење је свега 49,6% (2014.) и 51,7% (2015.).²⁶⁴ У ЕУ-28 стопа запослености становништва у старосној групи од 15 до 64 године, измерена Истраживањем о радној снази ЕУ-а (ЕУ ЛФС), износила је 2014. и 2015. укупно 64,9 % и 65,7%).²⁶⁵

Део радно способног становништва који је без посла припада незапосленима. Незапосленост је један од највећих економских и социјалних проблема у Републици Србији који нужно води у сиромаштво, а последица је транзиционог процеса, ликвидација и стечаја предузећа, отпуштања запослених, као и смањење могућности запошљавања. Почетак транзиционог процеса карактерише тзв. прикривена незапосленост (недовољно

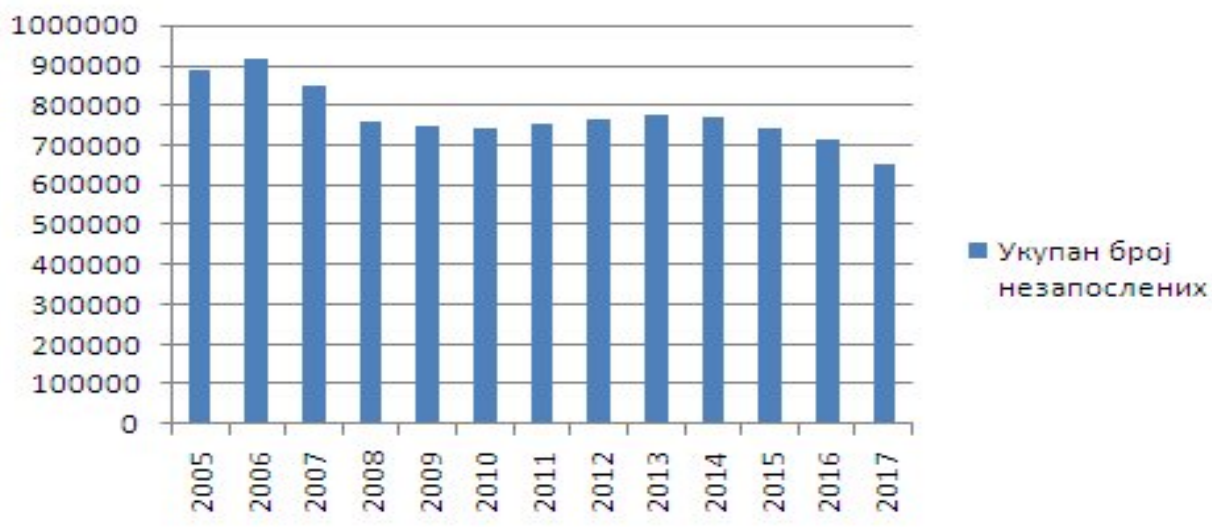
²⁶³ СЗС: *Статистички годишњак Југославије 1996*, Савезни завод за статистику, Београд, 1996, стр. 76; РЗС: Саопштење број 204 од 31.07.2019. - Статистика запослености и зарада: Регистрована запосленост, други квартал 2019. (Интернет). Доступно на: <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191204.pdf> (приступљено 18. августа 2019)

²⁶⁴ РЗС: *Анкета о радној снази у Републици Србији у 2014-билтен*, РЗС, Београд, 2015, стр.15; РЗС: *Анкета о радној снази у Републици Србији у 2015-билтен*, РЗС, Београд, 2016, стр.15.

²⁶⁵ EUROSTAT: Employment statistics (on line publication). (Интернет) Доступно на: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Employment_statistics#Employment_rates_by_sex.2C_age_and_educational_attainment_level (приступљено 4. новембра 2018).

искоришћена радна снага, карактеристична за социјалистичке земље које су у настојању да постигну пуну запосленост, отварале непотребна радна места, тј, облик незапослености у оквиру постојеће запослености), и вишкови запослених у друштвеном и државном сектору.

Графикон 10: Незапослена лица - просек за период 2005-2017

Извор: Национална служба за запошљавање: Месечни статистички билтен-Незапосленост и запошљавање у Републици Србији, Београд, за наведени период.

Укупна незапосленост у Републици Србији повећана је са 888.386 у 2005. на 913.293 у 2006. У периоду 2006-2008 забележен је највећи пад незапослености. У 2013. години са 774.890 незапослених лица и стопом незапослености од 22,1% Република Србија је била међу водећим у региону. Упоређујући просечан број незапослених у 2012. и 2013. забележено је повећање броја незапослених за 13.056, тако да према 2010. број незапослених је већи за 30.668 или релативно повећање броја незапослених је 4%. Од 2014. године период карактерише смањење броја незапослених лица и пад стопе незапослености.

И у Извештају о привредном развоју Србије у 2014. години које је објавило Министарство привреде Републике Србије слична је констатација. Тржиште рада и поред позитивних кретања и даље карактерише: неусклађеност између понуде и потражње радне снаге, појачана нескладом у квалификационој, старосној и професионалној структури; стопа незапослености је смањена, али је знатно изнад просека ЕУ (Србија 19,7%, ЕУ-28 10,3%); висока структурна и дугорочна незапосленост (Србија 67,6%, ЕУ-28 49,5%); висока стопа незапослености младих од 15-24 година (Србија 47,1%, ЕУ-28 21,7%); и висока стопа незапослености лица са нижим и средњим образовањем уз велике регионалне

диспропорције у незапослености.²⁶⁶

Због врло високе незапослености, са стратешким циљем одрживог повећања запослености, а на основу посткризног модела привредног раста и развоја, Република Србија је донела Националну стратегију запошљавања за период 2011-2020. године. Ниједан од циљева, до сада, није остварен. Праћење броја односно стопе запослених и незапослених, нужно је јер су добар индикатор процене стања и кретања економије, због бројних последица које незапосленост/запосленост носи са собом: од пада/пораства појединачних зарада, преко повећања/смањења оптерећења које трпи држава због већих издатака за социјална давања па до смањења/повећања средстава која се прикупљају на основу пореза и такси.

4. СИРОМАШТВО КАО ПОСЛЕДИЦА ТРАНЗИЦИОНОГ ПРОЦЕСА

Не постоји једна јединствена дефиниција сиромаштва. Једно виђење је да приход мањи од половине националног просека указује на сиромаштво. Према Scottish Poverty Information Unit људи су сиромашни ако немају довољно средстава за своје материјалне потребе и када их ове околности искључују из учешћа у активностима које чине свакодневни живот у том друштву.²⁶⁷ Светска банка објашњава: „Најчешће коришћен начин за мерење сиромаштва је на основу прихода. Лице се сматра сиромашним ако његов ниво прихода падне испод неког минималног нивоа потребног да се задовоље основне потребе. Овај минимални ниво се обично назива "линија сиромаштва." Шта је потребно да се задовоље основне потребе варира у зависности од времена и друштва.²⁶⁸ Стога, линије сиромаштва варирају у времену и простору, а свака земља користи линије које одговарају њеном нивоу развоја, друштвеним нормама и вредностима." Савет Европске уније 1975. године након усаглашава даје дефиницију која се сматра званичном за потребе Европске уније: „Појединци су сиромашни ако су њихов доходак и ресурси у тој мери неадекватни да им не омогућавају да остваре животни стандард који се сматра као прихватљив у друштвима у којима живе. Услед сиромаштва могућа је вишеструка угроженост која се

²⁶⁶ Министарство привреде РС: *Извештај о привредном развоју Србије*, Министарство привреде Републике Србије, Београд, 2015, стр. 7.

²⁶⁷ McKendrick, J.H., Mooney, G., Scott, G., Dickie, J., McHardy, F.: *Poverty in Scotland - Tools for transformation*, Child Poverty Action Group/The Open University in Scotland/Glasgow Caledonian University/the Poverty Alliance, London, 2016, page 29-40.

²⁶⁸ World Bank: *World Development Report 1990- Poverty*, Oxford University Press, New York, 1990, page 29-40.

одражава кроз незапосленост, низак доходак, неадекватне стамбене услове, неадекватну здравствену заштиту и баријере за доживотно учење, културу, спорт и рекреацију. Сиромашни су често искључени, маргинализовани и не учествују у активностима (економским, социјалним и културним) које представљају норму за друге, а често им није омогућен ни приступ фундаменталним правима²⁶⁹ То значи да сиромаштво не укључује само оскудевање у материјалним добрима већ је сложен и вишедимензионалан проблем са тешким и лошим последицама. Димензије и кључни подаци о сиромаштву показатељ су друштвених неједнакости и прави показатељ друштвеног развоја.

Категорије становништва које су у Србији највише изложене ризику сиромаштва:²⁷⁰

1. Необразовано становништво (највећи ризик сиромаштва имала су лица са незавршеном основном школом; само 2,9% лица са завршеном вишом школом, односно, 2% лица са завршеним факултетом било је сиромашно).
2. Незапослена и издржавана лица (највећи ризик сиромаштва (59,4% већи од просека популације) управо је код незапослених, где је и највећа дубина и оштрина сиромаштва).
3. Стара лица (65+) и деца (ризик сиромаштва код старих лица већи је за 40% од просека популације, и чинили су скоро четвртину укупног броја сиромашних; деца су имала ризик сиромаштва за 20% већи у односу на просек популације, али је учешће ове групе у укупном броју сиромашних било 10,3%).
4. Домаћинства са пет и више чланова (од домаћинстава према броју чланова, ово су најугроженија домаћинства (ризик сиромаштва +26,3%).
5. Старачка једночлана и двочлана домаћинства, посебно у руралним подручјима (сиромаштво је било најраспрострањеније у домаћинствима оваквог састава).
6. Земљораднички пензионери, нарочито у руралним срединама (знатно су угроженији од осталих пензионера, са двоструко већим ризиком сиромаштва у односу на просек популације, и знатно дубљим и оштријим сиромаштвом у односу на остале пензионере.
7. Становници руралних подручја југоисточне и западне Србије (ово је најугроженији део становништва, јер 14% укупног становништва чини четвртину укупног броја

²⁶⁹ Council of European Union: *Joint report by the Commission and the Council on social inclusion*, Brussels, 2004, page 8.

²⁷⁰ Влада Републике Србије: *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, Београд, 2003, стр. 8-14.

сиромашних, и; рурално становништво које је знатно сиромашније у односу на урбано становништво).

8. Поред тога, разна истраживања и друге анализе показују да Роми, интерно расељена лица и избеглице, особе са инвалидитетом спадају у категорије становништва који су са највећим ризиком сиромаштва.

У 2002. години, линија сиромаштва је износила 5.234 динара, а 14% или око милион људи било је сиромашно. У 2014. години линија сиромаштва је износила 11.340 динара, а 8,9% или око 630.000 људи је било сиромашно. Тако је у овом периоду укупан број сиромашних смањен за више од 350.000. Сиромашна су била сва лица чија је потрошња по потрошачкој јединици била у просеку мања од линије сиромаштва која је у 2002. износила 5.234 динара месечно по потрошачкој јединици, а у 2014. години, 11.340 динара.

Табела 4: Основни показатељи сиромаштва²⁷¹ у Републици Србији

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Линија сиромаштва, РСД месечно по потрошачкој јединици	6221	6625	7.401	8022	8544	9483	10223	11020	11340
% сиромашних у Републици Србији	8,8	8,3	6,1	6,9	9,2	6,8	8,8	8,6	8,9
Дубина сиромаштва у %	-	-	-	-	-	1,1	1,9	1,8	1,7

Извор: Влада Републике Србије: *Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији за период 2011-2014. године*, Београд, 2014, стр. 65.

Табела 5: Показатељи релативног сиромаштва²⁷² и неједнакости 2013-2016

	2013	2014	2015	2016
Стопа ризика од сиромаштва у %	24,5	25,4	25,4	25,5
Праг ризика од сиромаштва (на месечном нивоу)	13680,00	13500,00	14920,00	15416,00

Извор: РЗС: *Саопштење број 087/03.04.2017.- Сиромаштво и социјална неједнакост*, РЗС, Београд, 2017.

Праг ризика сиромаштва или релативна линија сиромаштва, која се израчунава као 60% медијане еквивалентног дохотка, 2016. године је у просеку износила 15.416 динара месечно за једночлано домаћинство. Упоредивањем података из Табеле бр. 5 и Табеле бр. 6 може се закључити да се број сиромашних у Србији није значајно мењао ни у 2016. години.

²⁷¹ Прилог 19.

²⁷² Прилог 19.

Табела 6: Показатељи сиромашних по регионима и према типу насеља 2006-2016

Процент сиромашних по регионима								
	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.
Војводина	8,6	11,9	6,8	4,9	6,8	6,2	9,3	5,6
Београд	4,3	2,4	2,9	3,8	5,3	3,7	3,1	5,6
Централна Србија	10,7	9,0	7,0	9,3	12,0	8,3	10,8	11,8
Шумадија и Западна Србија	-	-	-	-	-	5,7	5,3	7,2
Источна и Јужна Србија	-	-	-	-	-	11,7	17,7	18,0
Процент сиромашних према типу насеља								
градско подручје	5,3	6,0	5,0	4,9	5,7	4,7	6,0	6,3
остало подручје	13,3	11,2	7,5	9,6	13,6	9,4	12,3	12,0

Извор: Влада Републике Србије: *Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији за период 2011-2014. године*, Београд, 2014, стр. 65.

Према степену развијености региона разликујемо развијене и недовољно развијене регионе. Удео сиромашних у укупном становништву одговара економској развијености појединих региона. Тако регион Београд има најмање сиромашних (испод 5% у 2014), а Регион Источна и Јужна Србија највише сиромашних. И у насељима као основном облику териоријалне организације становништва и људске активности, који су сврстани према правном критеријуму на градска и остала насеља, различито је распрострањено сиромаштво. У осталим подручјима који чине сеоска насеља и насеља мешовитог типа број сиромашних је приближно двоструко већи него у градским насељима.

Према подацима у ЕУ 17,2% становништва у 2014. години је имало ризик од сиромаштва након социјалних трансфера, што значи да је њихов расположиви доходак испод прага ризика од сиромаштва дате земље. У односу на 2008. годину стопа ризика сиромаштва бележи пораст (16,6% у 2008). Поређењем са ЕУ, Србија је са стопом ризика од сиромаштва од 25,4% заједно са Румунијом на првом месту. Односно, Србија и Румунија имају највећи удео лица са приходом испод прага ризика од сиромаштва. Поред њих, Шпанија (22,2%), Грчка (22,1%), Бугарска (21,8%) и Летонија (21,2%) имају више од једног лица са ризиком од сиромаштва на пет становника. Најмањи удео лица са приходом испод прага ризика од сиромаштва је у Чешкој (9,7%), Холандији (11,6%), Данској (11,9%), Словачкој (12,6%) и Финској (12,8%). У поређењу са ЕУ Србија има и најнижи праг ризика од сиромаштва.²⁷³

²⁷³ Подаци о сиромаштву у Србији поређени су са Еуростатовим саопштењем за штампу Eurostat: *Eurostat newsrealise: The risk of poverty or social exclusion affected 1 in 4 persons in the EU in 2014, 2015.*

Сиромаштво, нарочито његови екстремни облици, није било значајније присутно до почетка 90-их година. Србија, као саставни део бивше СФРЈ, тада је остваривала БДП *per capita* већи од \$3,000, развила трговинске и финансијске везе са Западом, а привредни систем се у значајној мери ослањао на тржишне критеријуме привређивања. образовање, здравство, социјална заштита и остале услуге биле су приступачне највећем броју грађана. Зато је Србија, заједно са осталим бившим југословенским републикама, имала велику шансу да, у односу на остале земље у транзицији, успешније обезбеди прелаз у модерну тржишну привреду. Уместо тога, Србија је током 90-их година доживела прави економски и социјални крах. Дошло је до драматичног пада БДП (за око 50%), велике незапослености, огромног пада плата, пензија и других личних примања, ратова у окружењу и бомбардовања Србије. Ситуацију је додатно погоршао долазак близу преко 700.000 избеглица из Босне и Херцеговине, Хрватске и интерно расељених лица са Косова и Метохије.²⁷⁴

Транзициони процес у Србији, као и у другим земљама у којима је примењен, поред свих почетних разлика и примењених мера и реформи, на крају је резултовао значајним и дуготрајним порастом неједнакости као и растом сиромаштва и ширењем социјалне искључености, указујући на неуспешност примењених економско-политичких мера. Мерама макроекономске стабилизације које су се односиле на уравнотежење буџета применом рестриктивне монетарне политике, смањени су капацитети и минимизирана улоге државе уз повлачење с подручја друштвеног живота која имају општи друштвени значај. Либерализација трговине, цена, капитала довела је до либерализације увоза без ограничења у коришћењу недовољних извора девизних средстава, раста спољнотрговинског дефицита, поражавајућих ефеката на домаћу привреду и слободног изношења добити и уложеног капитала у друге земље.²⁷⁵ Ефекат лоше и неуспеле приватизације је преливање друштвеног богатства у руке малог броја људи. Са овим је повезано затварање многих фабрика, пад производње, повећање незапослености и сужавање пореске основице чинећи неодрживим стабилан буџет без задуживања. Продужена трансформација додатно је увећала друштвене неједнакости у смислу

²⁷⁴ Влада Републике Србије: *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*, Београд, 2003. Због недоступности других података о сиромаштву у периоду од 1990. године до 2002. године користиће се Резиме Владе Републике Србије који се односи на тај период.

²⁷⁵ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 58-62.

осиромашења нижих друштвених слојева и ризика од осиромашења делова средњих слојева, нпр. образованих младих људи који су дуже време незапослени.²⁷⁶

Без могућности да креира механизам за минимизирање и отклањање неравнотеже и негативних ефеката, држава за неминовну последицу има увећање неједнакости, сиромаштва и све веће економско и социјално раслојавање. Присуство сиромаштва, доходне неједнакости и великих социјалних разлика као савремених структуралних трендова у Србији указује на друштвену диференцијацију-поларизацију социјалне структуре: мала група на врху и већи део популације на дну друштвене лествице.²⁷⁷

Да неолиберални концепт привреде наметнут од стране ЕУ, страних банака, ММФ и Светске банке осиромашује народ, суштински разара државне институције и ствара повољне услове за експлоатацију природних богатстава и људских потенцијала, констатује и Ковач. Мале државе стављене су у неку врсту неоколонијалног положаја, истиче даље, без реалне моћи и услова да функционишу у складу са националним интересима. У таквим условима имамо неконтролисан и прекомеран одлив вредност и капитала у друге земље чиме се продубљује сиромаштво и неједнакост а држава остаје без ослонаца за превазилажење садашњег стања.²⁷⁸

И Чосудовски (Chossudovsky) под макроекономском стабилизацијом и програмом структурног прилагођавања подразумева одрицање од суверенитета и контроле над сопственом фискалном и монетарном политиком, реорганизацију централне банке и министарства финансија, распуштање државних установа и увођење „привредног старања“, и додаје да је њихово наметање од стране ММФ и Светске банке земљама у развоју, као услов за поново отварање преговора о њиховом спољашњем дугу, од почетка осамдесетих година прошлог века, изазвало сиромашење стотине милиона људи.²⁷⁹

Проблем сиромаштва битан је за структуру и кретање становништва, поред економских, социјалних, емоционалних, психолошких, здравствених и др. проблема, због последица по породицу и младо становништво (касније заснивање породице, распад породице и теже одлучивање као и касније рађање деце). Феномен недовољног рађања деце условљен је економским околностима, објашњава Стратегија подстицања рађања:

²⁷⁶ Томановић, С., Станојевић, Д.: *Млади у Србији 2015- стања, опажања, веровања и надања*, Службени гласник, Београд, 2015, стр. 8.

²⁷⁷ Исто, стр. 8.

²⁷⁸ Ковач, М.: Однос НАТО према Балкану, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016, стр. 57.

²⁷⁹ Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010, стр. 19-22.

„Структурне препреке, као што су незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су, пак, биле важан фактор недовољног рађања деце у свим социјалистичким земљама, укључујући и Републику Србију. Значај набројаних структурних препрека је и данас посебно изражен у овим земљама које су ушле у процес транзиције социо-економског система.“ Везано за далекосежне последице по становништво, даље се указује: „Ниво рађања деце испод потреба просте замене генерација који траје више деценија је основни покретач депопулације и наглашеног старења становништва Републике Србије.“²⁸⁰

Бјелобрк²⁸¹ указује: "Три четвртине рођене деце роде се у браку. Међутим, мајке су све старије, а са одлуком да уђу у брачну заједницу оне се одлучују и на рађање првог детета. Резултат свега тога је краће време које им преостаје док се налазе у фертилном периоду када се одлучују на рађање већег броја деце. У наредном периоду очекујемо да ће мајке све старије да рађају децу, односно да ће бити све мање рођене деце. Смањује нам се основа за рађање." Одлагање брака код младих, даље наводи породични терапеут Славица Медар Петрић, наметнуто је материјалном ситуацијом.²⁸² Да од економских прилика највише зависи одлука о рађању, потврђује и Панев²⁸³, додајући да ако после школовања још годинама чекају стално запослење, живе на терет родитеља и немају решено стамбено питање, немају ни стимулативну средину да стварају породицу што утиче на опадање броја новорођене деце, односно имамо за трећину мање беба него што је потребно за замену генерација сваке године.²⁸⁴

О неспорном утицају сиромаштва на пад ферилитета, описујући 90-те у Србији, говори се и у студији „Утицај демографских и миграционих токова на Србију“ коју је припремио Централно-европски форум за истраживање миграција и становништва: „Сиромаштво или живот на граници преживљавања били су главни елементи економске цене коју је платила већина становништва. Основна обележја живота на индивидуалном, психолошком нивоу били су лоше прилагођавање на промењен систем вредности и норми,

²⁸⁰ Влада Републике Србије: *Стратегија подстицања рађања*, Београд, 2008.

²⁸¹ Начелник Одсека за демографију Републичког завода за статистику Гордана Бјелобрк.

²⁸² Стрика, З. (2016): Бебе не доносе роде, *Медијска кућа 021 - Радио 21*, 12. децембар 2016. Пројекат подржан од Министарства културе и информисања. (Интернет) Доступно на: <http://www.021.rs/story/Info/Srbija/151233/Mladi-sve-kasnije-stupaju-u-brak-novac-prepreka.html> (приступљено 5. новембра 2018).

²⁸³ Демограф Горан Панев из Института друштвених наука

²⁸⁴ Радовић, З (2012): Жене у Србији све касније рађају, *Вечерње новости*, 09. јун 2012.

као и нижи ниво личног постигнућа, осећај несигурности и стални стрес. Ове драматичне промене очигледно су утицале на одлуке о рађању деце.²⁸⁵

Чланак Незапосленост узрок пада наталитета²⁸⁶ такође указује да су економски страхови, незапосленост и низак животни стандард највећи разлози за одлагање формирања породице код многих парова. Даље, социолог Владимир Вулетић додаје: „Није сиромаштво само по себи проблем и низак животни стандард, проблем је заправо то да морају имати осећај да ће следећа година бити боља него што је ова година и тада се може очекивати да ће млади људи ступити или у брак или имати потомство и одлучити се за више деце.

Тешку економску ситуацију у земљи, и потпреседник Владе Србије Ивица Дачић, наводи као узрок пада наталитета. У говору на специјалној седници Генералне скупштине УН посвећеној Програму акције Међународне конференције о становништву и развоју након 2014. године, он даље оцењује да се проблем негативне стопе наталитета, старење популације и незапосленост младе популације као и последице које ти показатељи имају на економски раст, мора заједнички решавати.

5. ОДНОС ЕКОНОМСКОГ И ДЕМОГРАФСКОГ ФАКТОРА

У односу економског и демографског фактора, становништво не само да прима утицаје и мења своја обележја већ и повратно делује на њих. Односно како промене економског и политичког чиниоца мењају становништво, тако и становништво са својим карактеристикама, бројем, кретањем, распоредом утиче на целокупни привредни и друштвени живот. Стога је битно да се приликом разматрања било економског било демографског кретања обавезно узме у обзир и сагледа узајамни утицај демографског и економског фактора.

Достигнуте размере економског заостајања Србије према окружењу, као и економске неравномерности (различити степени развијености и заостајање појединих региона у Србији) додатно су наметнули обавезу праћења стања укупних и регионалних економских, а са њима демографских и осталих фактора од стране државних органа, а све у циљу равномерног регионалног развоја. Одређивање степена развијености сваке

²⁸⁵ Kupiszewski, M., Kupiszewska, D., Nikitović V.: *Утицај демографских и миграционих токова на Србију*, Досије студио, Београд, 2012, стр. 19.

²⁸⁶ Вукмировић, С (2014).: Незапосленост узрок пада наталитета, *РТС*, 14.мај 2014.

регионалне локалне самоуправе и разврставање у различите групе подручја на основу висине бруто-друштвеног производа по глави становника, уједно и јасно омогућава потпуно и свеобухватно сагледавање условљености демографског економским фактором.

Уредбом о утврђивању методологије за израчунавање степена развијености региона и јединица локалне самоуправе²⁸⁷ утврђује се методологија којом се израчунава степен развијености региона и јединица локалне самоуправе. Тако се степен развијености региона израчунава применом републичког просека бруто домаћег производа по глави становника. Степен развијености јединица локалне самоуправе одређује се применом основног и корективних показатеља економске развијености јединице локалне самоуправе. Основни показатељ је збир масе зарада и пензија у јединици локалне самоуправе и прихода буџета јединице локалне самоуправе по искључењу средстава добијених од другог органа на име отклањања последица ванредних околности, исказан по глави становника. За израчунавање основног показатеља користе се подаци надлежних органа који се односе на претходну годину.

Корективни показатељи за мерење степена развијености јединица локалне самоуправе су:

1. демографски пад или раст - показатељ демографских промена и депопулације на територији општине мери се стопом раста укупног броја становника општине и округа у посматраној години у односу на податке пописа из 1971. године. Вредности овог показатеља оцењене су као одговарајући критеријум са дугорочним последицама на развијеност општине и на основу тога изводе се следеће корективне вредности:

- вредност -20 уколико је негативна стопа раста броја становника за посматрану годину у односу на 1971. годину већа од 30%,
- вредност -10 уколико је негативна стопа раста броја становника за посматрану годину у односу на 1971. годину изнад 20%,
- вредност 10 уколико је стопа раста броја становника за посматрану годину у односу на 1971. годину већа од 20%,
- вредност 20 уколико је стопа раста броја становника за посматрану годину у односу на 1971. годину изнад 30%,
- изузетне вредности овог показатеља су 30;

²⁸⁷ Уредба о утврђивању методологије за израчунавање степена развијености региона и јединица локалне самоуправе („Службени гласник РС”, број 104/14).

2. стопа незапослености - показатељ социјалне и економске развијености општине мери се стопом незапослености радно способног становништва општине, односно представља учешће броја незапослених у броју становника старости од 15-64 године у посматраној години. Корективна вредност овог показатеља је -5 за вредности стопе изнад 15%;

3. степен образовања - показатељ развојних могућности општине мери се учешћем становништва са вишом и високом стручном спремом у укупном становништву старости од 15 - 64 године према попису из 2011. године.

Корективне вредности овог показатеља су:

- 5 за учешће изнад 17% становништва са вишом и високом стручном спремом у радно способном становништву у 2011. години,
- -5 за учешће испод 7% становништва са вишом и високом стручном спремом у радно способном становништву у 2011. години.

4. компензације за градове, корективна вредност овог показатеља је 10.

Према степену развијености јединице локалне самоуправе разврставају се у 5 група (четири и група девастираних):

- **прву групу** чине јединице локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека (Прилог 3, Прилог 5),
- **другу групу** чине јединице локалних самоуправа чији је степен развијености у распону од 80% до 100% републичког просека,
- **трећу групу** чине недовољно развијене јединице локалних самоуправа чији је степен развијености у распону од 60% до 80% републичког просека,
- **четврту групу** чине изразито недовољно развијене јединице локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека (Прилог 4, Прилог 6),
- **девастирана подручја** чине јединице локалне самоуправе из четврте групе чији је степен развијености испод 50% републичког просека (Прилог 4, Прилог 6).

Тако, у складу са степеном развијености региона у 2014. години, разликујемо.²⁸⁸

Развијене регионе-региони који остварују вредност бруто-домаћег производа изнад вредности републичког просека, и то:

1) Београдски регион;

²⁸⁸ Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину („Службени гласник РС”, број 104/14).

2) Регион Војводине.

Недовољно развијене регионе-региони у којима је вредност бруто-домаћег производа испод вредности републичког просека, и то:

1) Регион Шумадије и Западне Србије;

2) Регион Јужне и Источне Србије.

Статус недовољно развијеног региона има Регион Косова и Метохије.

Степен развијености јединица локалних самоуправа

Према степену развијености јединица локалних самоуправа разликујемо:

- **Прву групу** чини 20 јединица локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека, и то: Бачка Паланка, Београд; Беочин; Бор; Ваљево; Врбас; Вршац; Кањижа; Крагујевац; Лајковац; Ниш; Нови Сад; Панчево; Пећинци; Пожаревац; Сента; Стара Пазова; Суботица; Ужице и Чачак (Прилог 3, Прилог 5).

- **Другу групу** чини 34 јединице локалне самоуправе чији је степен развијености у распону од 80% до 100% републичког просека, и то: Ада; Александровац; Апатин; Аранђеловац; Ариље; Бачка Топола; Бачки Петровац; Бечеј; Врање; Врњачка Бања; Горњи Милановац; Зајечар; Зрењанин; Инђија; Јагодина; Кикинда; Косјерић; Крушевац; Кула; Лапово; Мајданпек; Нови Кнежевац; Пирот; Пожега; Рача; Рума; Смедерево; Сомбор; Сремска Митровица; Сремски Карловци; Темерин; Топола; Чајетина и Шабац.

- **Трећу групу** чини 47 недовољно развијених јединица локалних самоуправа чији је степен развијености у распону од 60% до 80% републичког просека, и то: Алибунар; Бајина Башта; Баточина; Бач; Бела Црква; Богатић; Бољевац; Велика Плана; Велико Градиште; Владимирци; Деспотовац; Жабал; Житиште; Ивањица; Ириг; Кладово; Кнић; Ковачица; Ковин; Коцељева; Краљево; Лесковац; Лозница; Лучани; Љубовија; Мали Иђош; Неготин; Нова Црња; Нови Бечеј; Нови Пазар; Осечина; Озаци; Параћин; Пландиште; Прокупље; Свилајнац; Сечањ; Смедеревска Паланка; Сокобања; Србобран; Тител; Трстеник; Ћићевац; Ћуприја; Уб; Чока и Шид.

- **Четврту групу** чини 44 изразито недовољно развијених јединица локалних самоуправа чији је степен развијености испод 60% републичког просека, и то: Алексинац; Бабушница; Бела Паланка; Блаце; Бојник; Босилеград; Брус; Бујановац; Варварин; Владичин Хан; Власотинце; Гацин Хан; Голубац; Димитровград; Дољевац;

Жабари; Жагубица; Житорађа; Књажевац; Крупањ; Куршумлија; Кучево; Лебане; Љиг; Мали Зворник; Мало Црниће; Медвеђа; Меровина; Мионица; Нова Варош; Опово; Петровац на Млави; Прешево; Прибој; Пријепоље; Ражањ; Рашка; Рековац; Сврљиг; Сјеница; Сурдулица; Трговиште; Тутин и Црна Трава (Прилог 4, Прилог 6)

- **Девастирана подручја** чине 19 јединица локалне самоуправе из четврте групе чији је степен развијености испод 50% републичког просека, и то: Бабушница; Бела Паланка; Бојник; Босилеград; Бујановац; Владичин Хан; Голубац; Житорађа; Куршумлија; Лебане; Мали Зворник; Медвеђа; Меровина; Прешево; Пријепоље; Сврљиг; Сурдулица; Трговиште и Тутин (Прилог 4, Прилог 6).

Од укупног броја општина чији је степен развијености изнад републичког просека 12 се налази на северу а 8 на југу. Окрузи без развијених општина су на ТЈ Србија север Средњебанатски и Западнобачки округ, док су Мачвански, Поморавски, Расински, Рашки (Регион Шумадије и Западне Србије) и Зајечарски, Јабланички, Пиротски, Подунавски, Пчињски, Топлички округ (Регион Јужне и Источне Србије) на ТЈ Србија југ. Све недовољно развијене општине, осим Опова (Јужнобанатски округ Регион Војводина) налазе се на територији Србије југ, и то у региону Шумадија и Западна Србија 13 општина, а у Региону Јужна и Источна Србија 30. По окрузима број недовољно развијених општина је по следећем: Златиборски-4, Колубарски-2, Мачвански-2, Поморавски-1, Расински-2, Рашки-2 (Регион Шумадије и Западне Србије), Браничевски-6, Зајечарски-1, Јабланички-5, Нишавски-6, Пиротски-3, Пчињски-6, Топлички-3 (Регион Јужна и Источна Србија). Тако да оба региона на северу (Београдски регион и Регион Војводине) спадају у развијене регионе (регионе који остварују вредност бруто-домаћег производа изнад вредности републичког просека) док, Регион Шумадије и Западне Србије и Регион Јужне и Источне Србије (Србија југ) спадају у недовољно развијене регионе (региони у којима је вредност бруто-домаћег производа испод вредности републичког просека).

Прилогом 3, 4, 5 и 6 приказан је број становника, старосне групе и њихов удео у укупном становништву по пописима 1971, 1991, 2002 и 2011 у јединицама локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека и испод 60% републичког просека. Упоредјујући наведене демографске показатеље са медијалним вредностима за Србију може се закључити да кретања демографских показатеља у јединицама локалне самоуправе одступају од просечних, а разлози су у вези са нивоом развијености. Према подацима пописа становништва 1971-2011 у Србији, број становника

је растао до 1991, када бележи тенденцију опадања, тако да је данас мање становника него 1971. године. Просечна старост порасла је са 33,6 на 42,2 година. У истом периоду мењала се и старосна структура становништва у корист старијих група, тако да је број младих старости 0-14 смањено удео у укупном становништву са 21,6% (1971) на 14,27% (2011), а број старих 65 и више повећао удео у укупном становништву са 9,4% на 17,4%. У истом периоду удео радно способног становништва старости 15-64 незнатно је смањен (1971-68,91%, 2011-68,34%). Укупан удео наведених старосних група становника (0-14, 15-64 и 65 и више) у развијеним општинама показује смањени удео старог становништва а већи удео радно способног становништва и незнатна одступања младих у односу на медијалну вредност за Србију. Неразвијене општине карактерише значајно већи удео старог становништва (20,7%), мањи удео радно способног становништва (64,9%) и незнатна одступања младог становништва (14,3%) од просечних вредности за Србију. Просечна старост у развијеним општинама креће се од 40 до 43 године, осим Ваљева који бележи просечну старост 43,2 године. Међу неразвијеним општинама 17 је са просечном старости преко 45 година (од тога 3 општине су са просечном старости преко 50 година и све су у Региону Јужна и Источна Србија), просечна старост од 43 до 45 година је у 11 општина, 12 општина је са просечном старости од 40 до 43 године и са просечном старости до 40 година је 4 општине (са већинским бошњачким и муслиманским становништвом) (Прилог 3, Прилог 5).

Од укупног броја становника 3.428.343 (47,7%) живи у развијеним општинама, од тога 2.565.576 или $\frac{3}{4}$ (74,8%) живи на северу чинећи 72,4% свих становника севера и 862.767 или $\frac{1}{4}$ (25,2%) живи на југу чинећи 24,0% свих становника југа. Тако да у Београдском региону сви становници припадају развијеним општинама, у Региону Војводина приближно половина становника (46,9%), док у остала 2 региона приближно сваки четврти становник припада развијеним општинама (Регион Шумадије и Западне Србије (23,6%) и Регион Јужне и Источне Србије (24,6%)). У неразвијеним општинама живи 743.494 или 10,3% укупног броја становника. На северу живи 10.440 или (1,4%) овог становништва чинећи свега 0,3% укупног становништва севера, док на југу живи 733.054 (98,6%), са учешћем од 20,4% у укупном становништву југа. У Региону Војводина становници неразвијених општина чине 0,5% становника, у Региону Шумадије и Западне Србије заступљени су са 13,1%, док у Региону Јужне и Источне Србије учествују са 29,9% становника у укупном броју становника. У Београдском региону нема неразвијених

општина. Док развијене општине у периоду 1971-2011 бележе пораст становника, неразвијене општине у том периоду бележе пад броја становника.

У Београдском региону и Региону Војводине збирно развијене општине бележе пораст становника у целом периоду, док преостала два региона после 1991. године бележе смањење броја становника. Укупно повећање броја становника у развијеним општинама је 27,1% за период 1971-2011, док је у последњем међупописном периоду пораст 2,6%. По регионима пораст броја становника креће се од 18,7% у Региону Војводина, преко Региона Шумадија и Западна Србија (18,9%) и Региона Источна и Јужна Србија (19,3%) до Београдског региона који бележи повећање од 37,2%. На нивоу општина, 7 развијених општина, 5 на северу (Кањижа, Сента, Вршац, Суботица, Врбас) и две на југу (Лајковац и Бор) бележе смањење становника за период 1971-2011 до 10%. Само Бор има смањење броја становника преко 10% (12,9%). У неразвијеним општинама укупно смањење броја становника је 403.149 или 35,2% за период 1971-2011, док је у последњем међупописном периоду смањење 17,4%. По регионима смањење броја становника креће се од 9,3% у Региону Војводина (општина Опово), преко Региона Шумадија и Западна Србија (22,6%) до Региона Источна и Јужна Србија (44,0%). Код неразвијених општина само Мали Зворник и Тутин бележе пораст становника, док су остале општине смањиле број становника по следећем: до 10% - 2, до 20% - 5, до 30% - 6, до 40% - 11, до 50% - 6 и више од 50% - 10 (Прилог 4, Прилог 6).

Актуелна демографска кретања доводе до економских и социјалних последица. Упоредо и економска кретања детерминишу демографске промене. У том односу узајамности последична дешавања су са различитим временским карактеристикама (краткорочна и дугорочна) и учинцима (постицајна и успоравајућа). Смањење броја живорођене деце краткорочно има и позитивне ефекте изражене мањим бројем економски неактивног становништва и издатака према њима. Ипак у дужем периоду као последица биће смањење радног континента и старење становништва. На крају пораст удела старог становништва у укупном становништву, оптерећује активно већим бројем економски неактивних становника и доводи до разних социјалних и економских мера којим се обезбеђује минимум социјалне сигурности. Исто тако, пораст броја живорођене деце има у кратком периоду негативне ефекте који у дужем периоду у условима стабилних економских односа постају позитивни. На другој страни, економске стагнације и успоравање привредног раста везана су за социјалну несигурност, пораст незапослености и

сиромаштво, и у најмању руку, узрок су емиграција, чиме непосредно проузрокују депопулацијске тенденције, стагнацију и пад економске активности. Број одсељених становника директно утиче на смањење броја становника. Поред тога, за последицу имамо смањење рађања и старење становништва са озбиљним последицама на економско и социјално стање. Свакако и сам технолошки напредак и модернизација идући у корак са глобализацијом узрокују снижавање смртности и повећање људског живота, и тако мењају број и структуру становништва.

Посматрајући бројчане податке по пописима 1971., 1991., 2002. и 2011. и прилозима 3, 4, 5 и 6 сагледано је кретање и структуре становништва у општинама различитог степена развијености и може се уочити демографско назадовање са врло неповољним тенденцијама, које се огледа у паду броја становника, природној депопулација (број умрлих становника превазилази број живорођене деце) и процесу демографског старења. Демографска ситуација по регионима на основу добијених података у складу је са сликом до које се дошло на основу резултата о становништву Србије. Изразито смањење становништва које бележе неразвијене општине, указује да је економска неразвијеност основни разлог који води ка потпуном демографском пражњењу тог подручја, са негативним импликацијама на економски развој локалних самоуправа. На крају добијени резултати потврђују полазну претпоставку о односу међузависности економског и демографског фактора.

Кроз аналитички приступ глобалним процесима заснованим на неолибералном концепту и значајним економским показатељима у Републици Србији односно, описом глобализације на основу постојећих већ прикупљених података у комбинацији са бројчано израженим последицама на економску стварност Србије, друга посебна хипотеза: „Глобални економски процеси у функцији остваривања интереса најмоћнијих западних земаља, кроз неолибералну доктрину садржану у препорукама и мерама светских финансијских и економских институција и активностима мултинационалних компанија мењају социоекономску структуру Републике Србије.“ је потврђена.

Уз потврђену међузависност економског и демографског фактора, створене су неопходне претпоставке за сагледавање утицаја становништва Републике Србије у условима глобалних економских процеса на систем националне безбедности.

Као основа стварности од друге половине XX века глобализација сетом економских политика обједињених појмом неолиберализам (економског концепта глобализације)

уоквирених мерама светских финансијских институција, а у интересу крупног капитала (мултинационалних компанија као једних од актера глобализације) даје противречне резултате: с једне стране економску супериорност, а са друге стране сиромаштво и неједнакост. Условљена наведеним чиниоцима, својим деловањем значајно утиче и на напред наведене елементе који су битни за економску и социјалну структуру Србије. Оваквим приступом одређен је смер и ток истраживања и идентификовани услови релевантни за разумевање зависне варијабле као променљиве категорије који одређују становништво и његова својства као основ за формулисање утицаја становништва Републике Србије на систем националне безбедности.

III ДЕО

ЉУДСКИ РЕСУРСИ У СИСТЕМУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Стратегија одбране Републике Србије одређује људске и материјалне ресурсе, засноване на демографским и економским могућностима друштва, као основне ресурсе одбране Републике Србије.²⁸⁹

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА О СИСТЕМУ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

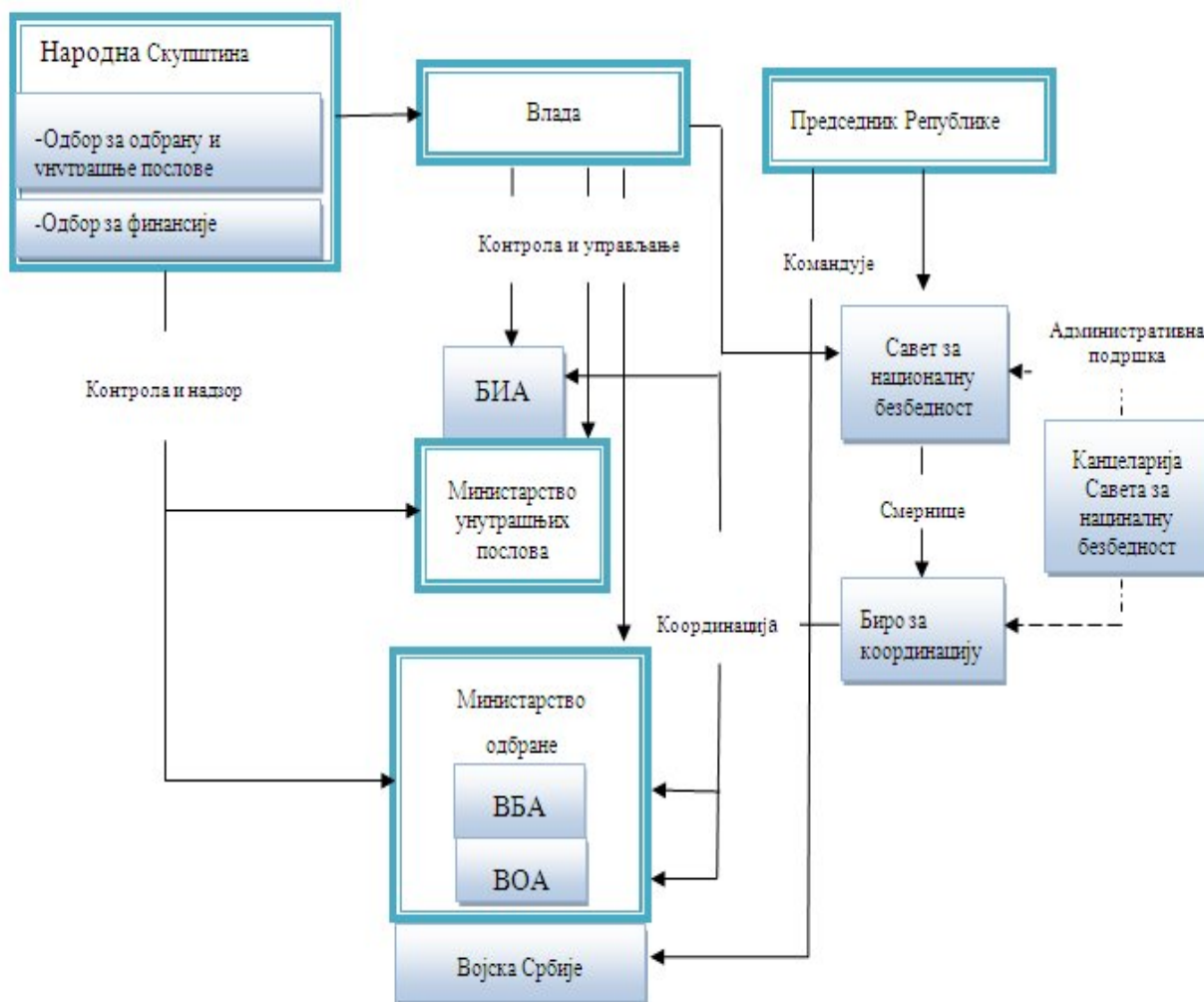
У литератури налазимо више дефиниција појма систем националне безбедности. Због уважавања нових изазова, ризика и претњи и омогућавање укључења већег броја субјеката из свих области друштвеног живота, у зависности од потреба, користиће се дефиниција дата у Стратегији националне безбедности Републике Србије: „Систем националне безбедности представља нормативно, структурно и функционално уређену целину елемената чијом се делатношћу остварује заштита националних интереса Републике Србије.“²⁹⁰

На слици 1. приказан је систем националне безбедности, који у ширем смислу чине највиши органи законодавне, извршне и судске власти: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије, Савет за националну безбедност, Влада, судови и тужилаштва. У ужем смислу систем националне безбедности чине: систем одбране, снаге Министарства унутрашњих послова, безбедносно-обавештајни систем и привремено формирану органи и координациона тела за поједине кризе.²⁹¹

²⁸⁹ Стратегија одбране Републике Србије („Службени гласник РС“, број 88/09).

²⁹⁰ Стратегија националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 29.

²⁹¹ Исто, стр. 29.

Слика 1: Систем националне безбедности Републике Србије

Извор: Дуловић, Љ.: Законодавни оквир за ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама, *Војно дело јесен/2014*, Београд, 2014, стр. 216.

Као централни део система националне безбедности, у ужем смислу, Стратегијом националне безбедности Републике Србије²⁹² утврђен је систем одбране, који представља укупну организованост, опремљеност и оспособљеност државе, њених грађана, војске и других субјеката друштва (снага одбране) за одбрану њеног суверенитета, територије, независности и уставног поретка.²⁹³ Систем одбране, према Мишовићу и Ковачу: „представља постојећу и пројектовану структуру, припремљености и функционисања снага одбране - државе, усмерених на заштиту највиших националних вредности од свих облика угрожавања. Систем одбране сачињава структуру подсистема, елемената, веза и процеса међусобно усклађених, тако да се његов циљ реализује, односно да систем

²⁹² Стратегија националне безбедности Републике Србије, МО РС („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 29.

²⁹³ Лукић, П.: *Правне основе система одбране Савезне Републике Југославије*, Драганић, Београд, 1994.

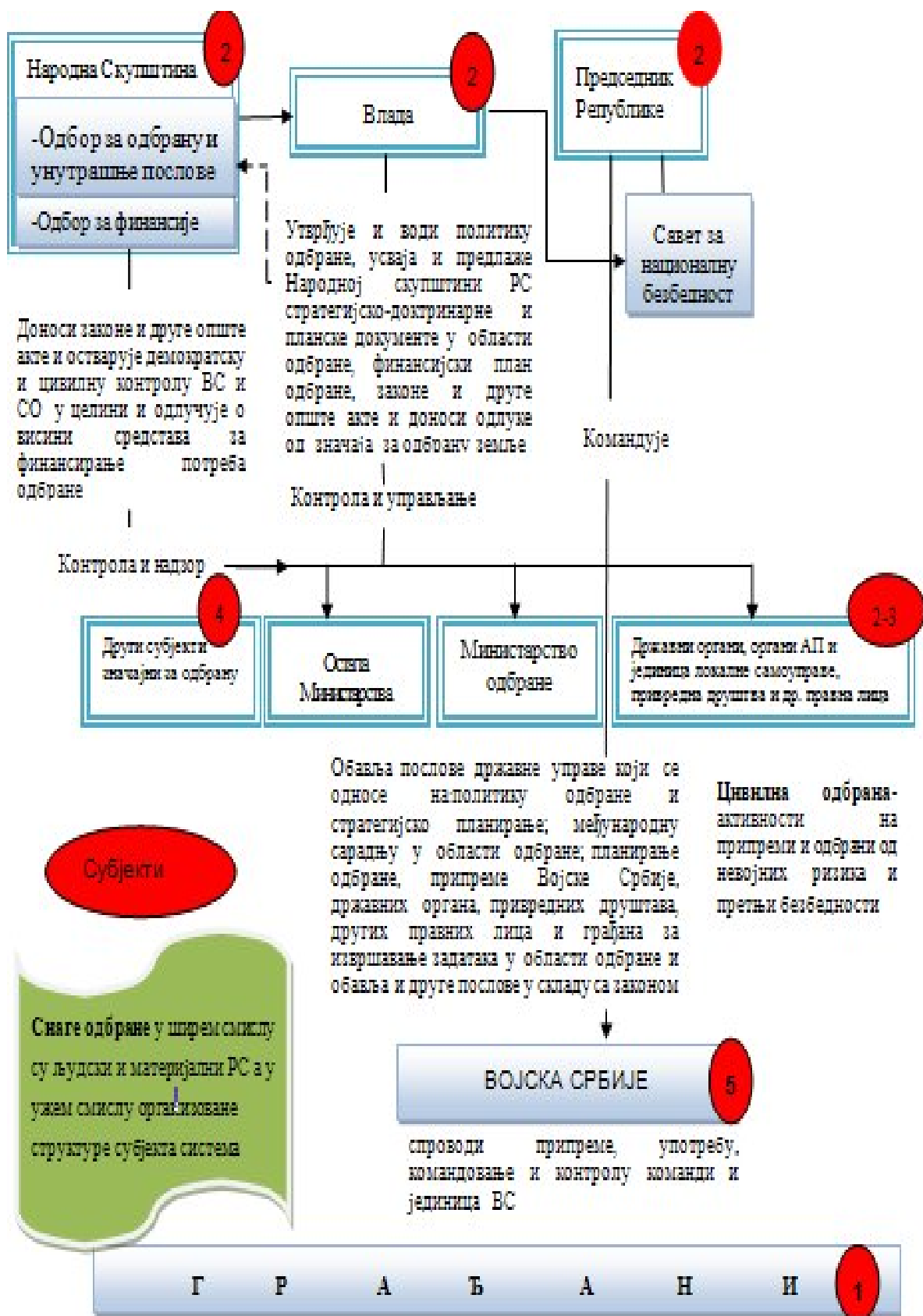
одбране оствари сврху и намену утврђену највишим законским актима државе.”²⁹⁴ Као основни стратешки докуменат који усмерава ангажовање ресурса одбране и организациона решења одбране, Стратегија одбране Републике Србије, одређује систем одбране Републике Србије као део система националне безбедности који представља јединствену, структурно уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране чији је циљ заштита одбрамбених интереса Републике Србије.²⁹⁵ Закон о одбрани²⁹⁶ којим се уређује систем одбране Републике Србије, означава појам „систем одбране“ као део националне безбедности и јединствени облик организовања припреме за извршење задатака одбране, спровођење мера и радњи за рад грађана, државних органа, привредних друштава и других правних лица за употребу Војске Србије и других снага одбране у ратном и ванредном стању.

Сликом 2. приказана је структура система одбране, као дела система националне безбедности, коју чине органи законодавне и извршне власти Републике Србије, Војска Србије, цивилна одбрана и други субјекти значајни за одбрану.

²⁹⁴ Мишовић, С. и Ковач, М.: *Системи одбране*, Филип Вишњић, Београд, 2006, стр. 15-49, и 177–216.

²⁹⁵ *Стратегија одбране Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 10-13.

²⁹⁶ *Закон о одбрани* („Службени гласник РС“ број 104/09).

Слика 2: Систем одбране Републике Србије

Извор: Стратегија одбране Републике Србије („Службени гласник РС“, број 88/09).

Систем одбране заснован на Уставу Републике Србије, њеним законима и међународним споразумима и конвенцијама које је ратификовала Скупштина Србије, остварује заштиту одбрамбених интереса Републике Србије, као јединствену функцију државе, реализовањем војне и цивилне одбране. Носилац војне одбране је Војска Србије, а у остваривању цивилне одбране ангажују се државни органи, органи државне управе, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, јавне службе и остали субјекти и снаге система одбране.

Субјекти система одбране су: грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и Војска Србије (Слика 2). Снаге одбране су људски и материјални потенцијали Републике Србије, односно организоване структуре субјеката система одбране. Одбрана Републике Србије спроводи се јединственим системом организовања припрема грађана, државних органа, органа аутономних покрајина, органа јединица локалне самоуправе, привредних друштава, других правних лица и предузетника за извршавање задатака одбране и рад и употребу Војске Србије и других снага одбране у остваривању и очувању безбедности Републике Србије и њених грађана. Односно, одбрана Републике Србије спроводи се самостално, а може се спроводити и у сарадњи с другим државама у оквиру институција система националне, регионалне и глобалне безбедности.²⁹⁷

Војска Србије је основни субјект система одбране чија основна улога и узрок постојања је нужност одбране државе. Војска, дакле, обавља једну од основних функција сваке државе, одбрамбену функцију, функцију заштите спољних граница државе. Та функција државе изражена је кроз мисију - одбрана државе од спољне агресије. Такође, Војска Србије је Уставом Републике Србије²⁹⁸ добила и друге мисије и задатке које може извршавати као и могућности употребе ван границе Републике Србије. Овим уставноправним одређењем, добијен је темељни правни извор за дефинисање Војске Србије, чланом 2. Закона о Војсци Србије, као организоване оружане снаге која брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. Војска Србије је организована оружана снага и носилац оружаных операција и свих других облика оружаног супротстављања, чија је надлежност утврђена Уставом и законом. Војска Србије

²⁹⁷ *Стратегија одбране Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 14-16.

²⁹⁸ *Устав РС* („Службени гласник РС“, број 98/06), члан 139-141.

обједињава све учеснике у оружаним операцијама и командује свим снагама које изводе борбена дејства у ратном и ванредном стању на основу закона, а у складу с Доктрином Војске Србије.²⁹⁹ Доктрина Војске Србије заснива се на Стратегији одбране Републике Србије.³⁰⁰ Нови ризици и претње тзв. „невојне претње“ додељују задатке већем броју, не само државних институција, већ различитим правним лицама, групама грађана, удружењима и другим организацијама. Ипак, Војска Србије са мисијама и задацима додељених Уставом Републике Србије и даље је незаобилазан део система националне безбедности у очувању и заштити безбедности државе кроз елиминисање војних и невојних ризика и претњи безбедности.

Најважнији и основни стратешки документи којима се представљају основна стратешка опредељења Републике Србије у области безбедности и одбране су Стратегија националне безбедности Републике Србије и Стратегија одбране Републике Србије. Стратегијом одбране РС одређено је да људски ресурси заснивани на демографским могућностима друштва чине основне ресурсе одбране. Имајући у виду да је становништво један од полазних чиниоца при планирању у свакој области друштвеног живота, било би нужно, у оквиру наведених докумената, дати главне одреднице демографске слике Републике Србије која би обухватала: број, густину и просторни размештај становништва; структуру становништва (старост, пол, етнокултурне карактеристике и економски састав становништва; природно (наталитет, фертилитет, морталитет (смртност)) и механичко кретање становништва (спољне и унутрашње миграције), и; пројекције становништва. Исто тако, у сарадњи са другим институцијама законодавне, извршне и судске власти потребно је да се уобличи и смернице, мере и акције које би погоршану демографску ситуацију измениле: било да се односи на број, густину и равномернији размештај становништва, повратак дијаспоре и успоравање исељавања младих, побољшавање обележја становништва и ревитализацију демографски најугроженијих подручја и села.

²⁹⁹ Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010.

³⁰⁰ Закон о одбрани („Службени гласник РС“, број 104/09), члан 31.

2. ЉУДСКИ РЕСУРСИ У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ

Данас људи са својим знањем, стручним искуством, вештинама добијају све више на актуелности и значају. Означени термином људски ресурси или термином кадрови, који се користе упоредо у смислу укупних људских потенцијала, кроз оптималну кадровску и управљачку структуру према квалификацијама и способностима у право време и на право место обезбеђују побољшање учинка и усмереност запослених ка успеху организације. Тако да под људским ресурсима подразумевају се укупни људски потенцијали у организацији: расположива знања и искуства, употребљиве способности и вештине, могуће идеје и креације, степен мотивисаности и заинтересованости за остваривање организационих циљева и слично.³⁰¹

У систему националне безбедности увек битни, људи значајно утичу на функционисање система националне безбедности и способност одговора на изазове, ризике и претње безбедности. Својим ангажовањем које је уређено законом у функцији су заштите безбедносних и одбрамбених интереса Републике Србије.³⁰² Тако да је становништво један је од основних ресурса за очување националних или државних интереса Републике Србије и подразумева скуп свих људи настањених на њеној територији. За систем националне безбедности, посебно је значајно становништво Републике Србије које подлеже обавези одбране и које је способно и обучено за укључивање у систем одбране, чинећи људске ресурсе одбране.³⁰³ Као један од фактора који утичу на ток и исход оружане борбе, становништво Републике Србије уоквирено људским фактором, представља неизбежно исходиште војне делатности, организовања, припреме, употребе и обезбеђења Војске Србије у миру, ратном и ванредном стању.³⁰⁴ Имајући у виду да је оружана борба³⁰⁵ главни садржај оружаног сукоба³⁰⁶ у којима војне

³⁰¹ Кулић, Ж.: *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд, 2005, стр. 21.

³⁰² *Стратегија одбране Републике Србије*, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2009, стр. 10-13 и 18: „Људске ресурсе одбране чини демографски потенцијал Републике Србије који подлеже обавези одбране и који је способан и обучен за укључивање у систем одбране. *Материјални ресурси одбране* обухватају природне, привредне, финансијске, информационе, техничко-технолошке и друге потенцијале Републике Србије који се ангажују за потребе одбране.“

³⁰³ Исто, стр. 14 и 18.

³⁰⁴ *Доктрина Војске Србије*, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 11.

³⁰⁵ *Доктрина Копнене војске*, ГШ ВС Команда Копнене војске, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 7-10.: „Оружана борба, као главни садржај оружаног сукоба, представља друштвену појаву и двосмерни процес у којем супротстављене снаге планирају, припремају и изводе операције.“

³⁰⁶ Исто, стр. 7-10.: „Оружани сукоб је процес међусобног уништавања сукобљених страна. Карактерише их примена оружане силе ради остваривања циљева. Сукоби се могу водити између држава или унутар граница једне државе, у облику оружане побуне или борбе против тероризма, у урбаном или ванурбаном простору.“

операције³⁰⁷ представљају основни облик употребе оружане силе или претње употребом оружане силе, становништво је такође и исходиште војне операције.

Повезаност и условљеност система националне безбедности и становништва управо је дефинисана чињеницом да је становништво један од основних ресурса система одбране као централног дела система националне безбедности, фактор који утиче на ток и исход оружане борбе, као и исходиште војне делатности и војне операције. На то упућује и системска, структурна и функционална карактеристика система националне безбедности.³⁰⁸ Односно и сам систем националне безбедности посматран у целини као производ комплетног и свеобухватног институционалног изграђеног оквира који чине подсистеми и појединци, њихова међусобна интеракција у складу са улогом коју обављају и одговарајући материјални ресурси а ради обављања безбедносне и одбрамбене функције једнако прецизно указује на становништво као битан фактор. За разлику од других организација где људске ресурсе чине сви запослени, људске ресурсе у систему националне безбедности у ширем смислу чине укупни људски потенцијали Републике Србије. У ужем смислу то су поред запослених и демографски потенцијал државе који подлеже обавези одбране³⁰⁹, способан и обучен за укључивање у систем одбране.

Квантитет становништва које подлеже војној обавези као део укупног становништва је ресурс који утиче на систем националне безбедности и првенствено је одређен бројем и променама становништва старосне доби 18-60 година (мушкарци) и 18-50 (жене), а условљен је већим смањењем наталитета, смањењем природног прираштаја (природна депопулација) и унутрашњим и спољним миграцијама. Поред сагледавања квантитета укупног становништва и становништва наведене доби, нужно је поред осталог,

³⁰⁷ *Доктрина Копнене војске*, ГШ ВС Команда Копнене војске, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 7-10. и 33-38: „Војне операције у оружаном сукобу представљају основни облик употребе оружане силе или претње употребе оружане силе ради наметања сопствене воље и остварења одређених циљева.“

³⁰⁸ Драгишић, З.: *Систем националне безбедности Републике Србије*, ФБ, Београд, 2011, стр. 15.: „Све сложенији безбедносни изазови захтевају ангажовање све већег броја субјеката безбедности који морају да функционишу као недељива и јединствена целина. Сви ови субјекти, одређени политичким и правним поретком земље и њихово деловање у миру, ванредним ситуацијама и рату чини систем националне безбедности, као систем који има све карактеристике друштвеног система усмереног ка постизању и очувању интегритета суверених држава.“ ; *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2009, стр. 29: „Систем националне безбедности представља нормативно, структурно и функционално уређену целину елемената чијом се делатношћу остварује заштита националних интереса Републике Србије.“

³⁰⁹ *Закон о војној, радној и материјалној обавези* (Службени војни лист бр. 31/09), члан 9. : „Демографски потенцијал државе који подлеже обавези одбране или становништво које подлеже војној обавези чине лица која у календарској години навршавају 18 године (постају регрути) до навршених 60 година живота (мушкарци) и 50 година живота (жене).“

укључити и сазнања о нивоу образовања којим располаже становништво, као и сазнање о економском саставу становништва и етнокултуралним карактеристикама.

Равнотежа потреба и могућности може се пореметити наведеним променама у становништву, као и променама у систему националне безбедности које су условљене брзим и иновативним развојем наоружања и војне опреме и информационе технологије.

2.1. Управљање људским ресурсима у систему одбране Републике Србије

Нагласивши људске потенцијале као најзначајнији ресурс организације, наметнула се потреба за новом концепцијом односа према запосленима и управљања њиховим радом и развојем, трансформацијом са оперативне функције (административне поступке постављања и одабирања запослених, решавање захтева запослених и других активности у делокругу кадровске функције). Ново дефинисање управљања људским ресурсима као резултат подразумева нову теоријско-научну и наставну дисциплину, нову пословну филозофију и управљачке мере и активности, које у процесу анализе посла, планирања, регрутовања, селекције, социјализације, обуке и усавршавања, оцењивања радне успешности, награђивања и мотивисања, заштите здравља и безбедности запослених и примењивања радно-правних прописа предузима руководство организације, како би обезбедило квалитетне кадрове и адекватно их оспособило и мотивисало за постизање очекиваних резултата и остваривање организационих и индивидуалних циљева.³¹⁰

Већина аутора под управљањем људским ресурсима подразумева мере и активности које у процесу, односно поступку планирања, регрутовања, селекције, социјализације, обуке и усавршавања, оцењивања перформанси, награђивања, мотивисања, заштите запослених и примењивања равноправних прописа, предузима менаџмент организације, ради обезбеђивања кадрова потребних способности, квалитета и потенцијала и њиховог адекватног оспособљавања и мотивисања за постизање очекиваних резултата и остваривања организационих и личних циљева.³¹¹

³¹⁰ Кулић, Ж.: *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Мегатренд универзитет, Београд, 2002, стр.9.

³¹¹ Суша, Б.: *Менаџмент људских ресурса*, СЕКОМ –booka d.o.o., Нови Сад, 2009, стр. 22.

Научна дисциплина области управљања људским ресурсима одредила је као предмет изучавања:³¹²

- Активности у области управљања људским ресурсима (анализа посла, планирање људских ресурса, регрутовање, селекција, социјализација, управљање каријером запослених, оцењивање перформанси запослених, обука и усавршавање, награђивање и мотивисање, заштита здравља и безбедности запослених и старање о примени прописа о раду).
- Интерни и екстерни фактори управљања људским ресурсима. Интерни фактори се тичу карактеристика организације (њена стратегија, организациона структура, организациона култура, величина, постојећа технологија), карактеристичних особина запослених (личне карактеристике, интереси, мотивације, ставови, способности) и карактеристика активности које се обављају (то се односи на њихову природу, захтеве којима се то поставља запосленима, задовољство послом). Спољни фактори тичу се владиних законских прописа и уредби (рад и радни односи), трендова на тржишту рада, карактеристика и захтева окружења.³¹³
- Основне претпоставке за остваривање улоге управљања људским ресурсима (подела улога између руководиоца и стручњака за људске ресурсе, структурирање стручних послова у служби за људске ресурсе, позиционирање те службе у организацији и слично).

Управљањем људским ресурсима остварују се бројни циљеви, зависно од приоритета и интереса организације. Општи циљ управљања људским ресурсима је остварење успеха кроз запослене. Циљеви управљања људским ресурсима морају бити компатибилни не само са организационим, него и са циљевима запослених, који се често означавају и као социјални циљеви. Руководство организације са посебним одговорностима за то, мора подједнако водити рачуна и о једним и о другим циљевима, тежећи максималном задовољавању и једних и других. Они се морају унапред дефинисати, како би запослени знали шта се од њих очекује. То је један од основних предуслова мотивисаности за рад.³¹⁴

³¹² Лојић, Р.: *Управљање људским ресурсима у систему одбране*, Медија центар Одбрана, Београд, 2011, стр. 18.

³¹³ *Приручник за управљање људским ресурсима*, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд, 2012, стр. 10.

³¹⁴ Лојић, Р.: *исто*, стр. 19-21.

Основни циљеви управљања људским ресурсима су:³¹⁵

- остваривање организационе успешности уз помоћ људи;
- обезбеђење и развој потребних људских ресурса;
- награђивање запослених у складу са оствареним резултатима;
- обезбеђивање добрих међуљудских односа и повољне климе за рад;
- обезбеђивање индивидуалне успешности и високопродуктивног рада; и
- обезбеђење квалитета производа и услуга.

Као кључни задатак менаџмента је прибављање овог ресурса и његово радно ангажовање и обухвата три главне активности: планирање кадрова, регрутовање и селекцију.

Планирање кадрова је стратегија за прибављање, коришћење, унапређивање и очување људских ресурса. Повезана је са стратегијским планирањем и има за циљ предвиђање будуће понуде и тражње људских ресурса потребних организацији. Најједноставније речено то је усклађивање броја запослених са потребама организације укључујући и препознавање потенцијалних будућих проблема и предузимање одговарајућих мера кроз предвиђање, поређење и усклађивање тражње са понудом људских ресурса истраживањем спољног окружења и унутрашњих потенцијала. Начин на који се остварују циљеви из стратегијског плана спада у домен тактичког планирања.³¹⁶ Обезбеђење групе квалификованих кандидата из којих могу да се изаберу одговарајући кадрови односи се на регрутовање.³¹⁷ Следећи корак је селекција која подразумева издвајање квалификованих кандидата из обезбеђеног броја регрутованих кандидата.³¹⁸ Тако да су регрутовање и селекција усмерени на акцију тј. превођење плана кадрова у кадровску равнотежу која подразумева поуну упражњених радних места одређеним бројем одговарајућих кандидата из интерних и екстерних извора. Заснивањем радног односа, управљање људским ресурсима бави се њиховом социјализацијом, управљањем каријером запослених, оцењивањем перформанси запослених, обуком и усавршавањем, награђивањем и мотивисањем, заштитом здравља и безбедности запослених и старањем о примени прописа о раду.

³¹⁵ Armstrong, M.: *A Handbook of Human Resource management Practice (10th edition)*, Kogan Page, London, 2011, p.24.

³¹⁶ Орлић, Р.: *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамњановић и синови, 2005, стр. 148-171.

³¹⁷ Исто, стр. 172-189.

³¹⁸ Исто, стр. 190-217.

Без већих разлика и управљање људским ресурсима у систему одбране се реализује кроз активности: анализа расположивог кадра, прибављање (регрутовање), школовање и усавршавање, вођење у служби, оцењивање, унапређивање, превођење, статус и престанак службе, тако да обухвата целокупни животни циклус лица на служби - од пријема до престанка службе. Предвидив и кохерентан плански оквир је истовремено и инструмент за обезбеђење и унапређење одрживог система одбране. Дугорочним планом развоја система одбране Републике Србије као планским документом заснованим на Стратегији националне безбедности и Стратегији одбране Републике Србије дат је оквир за средњорочно планирање одбране и ефикасно и ефективно управљање ресурсима одбране.

Достизања потребних способности за извршавање мисија и задатака у систему одбране за дато раздобље сагледава се и изграђује кроз чиниоце, од којих су са аспекта рада битни следећи: организација, кадрови, образовање и обука.³¹⁹ Кадрови су истакнути као најзначајнији ресурс система одбране. Обликовање организације резултовало је бројном величином у начелу а обезбеђење попуне адекватне структуре одређено је као циљ чиниоца кадрови. Систем одбране условљен захтевима све сложнијих и комплексних изазова, ризика и претњи захтева стално оспособљавање и усавршавање кадрова у систему одбране, стављајући чинилац образовања и обуке на кључно место функционисања и развоја система одбране.³²⁰ Стратегијски оквир управљања људским ресурсима се операционализује Стратегијским прегледом одбране Републике Србије, а достиже се извршавањем Средњорочног плана и програма развоја система одбране.

Квалитетно одлучивање у готово свим аспектима и сегментима управљања људским ресурсима није могуће без релевантних информација добијених праћењем, процењивањем и усмеравањем радне успешности запослених. Развој индивидуалне каријере, као и награђивање, мотивисање и напредовање у великој мери се ослањају на процену радне успешности запослених. Оцењивање перформанси запослених је процес организованог и континуираног праћења, вредновања, усмеравања и прилагођавања резултатата рада и радног понашања запослених, у циљу остваривања организационих циљева.³²¹ Ради утврђивања тренутног стања, али и будућих потреба запослених за личним развојем, поступак периодичне процене перформанси свих запослених у организацији,

³¹⁹ Чиниоци способности система одбране су: стратегија и доктрина; организација; кадрови; образовање; обука; наоружање и војна опрема; инфраструктура и интероперабилност.

³²⁰ *Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије*, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2011.

³²¹ Лојић, Р., Кулић, Ж.: *Менаџмент људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 209-211.

узима у обзир параметре, који се сматрају општим претпоставкама успешности:³²²

- квалитет посла,
- квантитет (количина) посла,
- познавање посла,
- однос према раду, руководиоцима, колегама и клијентима,
- поузданост (потребан надзор, одсуство с посла, дисциплиновано понашање и слично),
- одговорност (рокови, савладавање препрека, савесност) и
- способност и заинтересованост за успешно обављање посла.

Организованом и формализованом процесу периодичне анализе и периодичног вредновање перформанси и оцењивању као најзначајнијој активности у овом процесу подлежу и сви запослени у систему одбране. Оцена професионалног лица се закључује као просечна оцена за све критеријуме на основу просека оцена појединачних критеријума. Критеријуми су следећи: професионална ефикасност, стабилност, сарадња, професионални интегритет и физичка способност.³²³ И код цивилних лица нема разлике осим што је критеријум физичка способност изостављена.

И у Стратегији развоја Министарства унутрашњих послова 2011-2016 људски ресурси су уврштени у кључне интерне показатеље стања у Министарству поред безбедносног, стратегијског, законодавног, економског, технолошког и организационог оквира.³²⁴ Управљање људским ресурсима и у овом делу система националне безбедности не одступа од постављеног оквира.

2.2. Стратегијско, доктринарни, нормативно-правни оквир управљања људским ресурсима у Војсци Србије

Усвајањем Устава³²⁵, Република Србија се обавезала на непосредну примену зајамчених људских и мањинских права³²⁶, могућност ограничења истих³²⁷, забрану дискриминације³²⁸, права на заштиту људских и мањинских права и

³²² Лојић, Р., Кулић, Ж.: *Менаџмент људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009, стр. 211.

³²³ *Уредба о оцењивању професионалних војних лица* (Службени војни лист бр. 06/16), Прилог бр. 1.

³²⁴ *Стратегији развоја Министарства унутрашњих послова 2011-2016*, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010.

³²⁵ *Устав РС* („Службени гласник РС“, број 98/06).

³²⁶ Исто, члан 18,19,75.

³²⁷ Исто, члан 20.

³²⁸ Исто, члан 21,76,77,78.

слобода³²⁹, еприкословеност људских права и слобода³³⁰, права на живот³³¹, неповредивост физичког и психичког интегритета³³², забрану ропства, положаја сличног ропству и принудног рада³³³, право на слободу и безбедност³³⁴, право на приговор савести³³⁵, право на рад и образовање³³⁶ (II део Устава Републике Србије Људска и мањинска права и слободе);³³⁷ уврстила у надлежност Републике Србије одбрану и безбедност Републике Србије и њених грађана (IV део Надлежност Републике Србије)³³⁸, и; дала право Скупштини Републике Србије на одлуку о проглашењу ванредног и ратног стања (VIII део Уставност и законитост);³³⁹ стварајући полазне услове за нормативно-правно регулисање области људских ресурса и њиховог управљања у Војсци Србије.

Народна скупштина је усвајањем Уставног закона за спровођење Устава РС³⁴⁰, дана 10. 11. 2006. године, чланом 3. став 2. Уставног закона за спровођење Устава РС, наметнула обавезу, између осталог, да се донесу закони којима се уређују одбрана и Војска Србије.

Стратегија националне безбедности Републике Србије³⁴¹ као најважнији стратешки документ којим се утврђују основе политике безбедности у заштити националних интереса Републике Србије, представља основ за израду стратегијских докумената у свим областима друштвеног живота и функционисања државних органа и институција, ради очувања и заштите безбедности грађана, друштва и државе, обухватајући: анализу безбедносног окружења Републике Србије; идентификовање изазова, ризика и претњи безбедности; утврђивање националних интереса у области безбедности; одређивање циљева, основних начела и елемената политике националне безбедности и дефинисање структуре, начела функционисања и одговорности у оквиру система безбедности. У Стратегији националне безбедности дате су детерминанте окружења, намере, начин и структура за деловање као полазна основа из које треба да произађе организационо

³²⁹ Устав РС („Службени гласник РС“, број 98/06), члан 22,79.

³³⁰ Исто, члан 23.

³³¹ Исто, члан 24.

³³² Исто, члан 25.

³³³ Исто, члан 26.

³³⁴ Исто, члан 27.

³³⁵ Исто, члан 45.

³³⁶ Исто, члан 60,71.

³³⁷ Исто, члан 18-81.

³³⁸ Исто, члан 97.

³³⁹ Исто, члан 200, 201.

³⁴⁰ Исто, члан 205.

³⁴¹ Стратегија националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС“, број 88/09).

уређење за одговарајуће деловање на изазове, ризике и претње безбедности који долазе из окружења. Такође у глави III Национални интереси у безбедности поред осталих основних националних вредности Републике Србије налазе се људска права и слободе, национална, расна и верска равноправност и равноправност полова.³⁴² Политика заштите људских и мањинских права представљена је као основа националне безбедности и мерило демократског карактера друштва и државе.³⁴³

Најзначајнији стратегијски документ у области одбране је Стратегија одбране Републике Србије³⁴⁴. У Стратегији одбране се анализира безбедносно окружење; идентификују изазови, ризици и претње одбрани; утврђују одбрамбени интереси и политика одбране Републике Србије; конципира систем одбране и утврђују основна опредељења о планирању и финансирању одбране. Република Србија је одредила као један од виталних одбрамбених интереса заштиту безбедности грађана.³⁴⁵ Људски ресурси заједно са материјалним, одређени су као основни ресурси одбране Републике Србије.³⁴⁶ Стратегија одбране је основа за развој нормативних, доктринарних и организацијских решења система одбране. Овим документом је дефинисана Војска Србије као део јединственог система одбране, дате њене мисије, задаци и полазне основе за њену организациону форму. И Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране су јавни документи.

Законом о одбрани³⁴⁷ уређен је систем одбране Републике Србије, надлежности државних органа и Војске Србије у одбрани, права и дужности државних органа, аутономних покрајина, јединица локалне самоуправе, грађана, привредних друштава, других правних лица и предузетника у одбрани, као и друга питања од значаја за одбрану. Чланом 4. дефинисани су људски ресурси у одбрани као демографски потенцијал државе који подлеже обавези одбране и који је способан и обучен за укључивање у систем одбране. Главом IV Закона о одбрани Републике Србије³⁴⁸ регулисано је да Војска Србије као организована оружана снага и носилац борбених операција брани земљу извршавањем мисија и задатака, на основу Устава, закона и принципима међународног права који

³⁴² *Стратегија националне безбедности Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 13.

³⁴³ Исто, стр. 25-26.

³⁴⁴ *Стратегија одбране Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09).

³⁴⁵ Исто, стр. 8.

³⁴⁶ Исто, стр. 14.

³⁴⁷ *Закон о одбрани* („Службени гласник РС“ број 104/09).

³⁴⁸ Исто, члан 30-46.

регулишу употребу силе, а у складу са Доктрином Војске Србије. Главом V утврђена су права и дужности грађана у одбрани.³⁴⁹ Права, обавезе и одговорности запослених у министарству одбране одређени су Главом X Закона о одбрани Републике Србије.³⁵⁰

Законом о Војсци Србије³⁵¹ уређују се положај и надлежност Војске Србије, организација, састав и начела деловања Војске Србије, специфичности обављања војне службе, командовање и руковођење Војском Србије, чиновни и звања у Војсци Србије, симболи и обележја Војске Србије, војни празници, верска служба, одговорност за штету коју причини Војска Србије, демократска и цивилна контрола, јавност рада, канцеларијско пословање у Војсци Србије и друга питања од значаја за Војску Србије. Други део Служба у Војсци Србије обухвата: Попуну Војске Србије; Посебна овлашћења и дужности војних лица; Унапређивање војних лица; Оцењивање и признања; Стање у служби професионалних војних лица; Обавеза служења у Војсци Србије по завршеном школовању, односно усавршавању; Плате и друга новчана примања војних лица; Радно време, одмори и одсуства војних лица; Престанак професионалне војне службе; Служба цивилних лица на служби у Војсци Србије; Надлежност за решавање о односима у служби и за доношење других аката; Одговорност припадника Војске Србије, и; Губитак чина.³⁵²

Чланом 2. истог закона Војска Србије је дефинисана као организована оружана снага која брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе. Тачком 3. Организација Војске Србије дата је функционална и структурна организација Војске Србије и указано на нужност њене усклађености са Дугорочним планом развоја система одбране Републике Србије и Стратегијским прегледом одбране: "Функционалну организацију Војске Србије чине Генералштаб Војске и мирнодопске и ратне команде, јединице и установе... Војска Србије структурно се дели на родове и службе, родови и службе на врсте, а врсте на специјалности... Организацијско-мобилизацијске промене Војске Србије реализују се у складу са одредбама Дугорочног плана развоја система одбране Републике Србије и Стратегијског прегледа одбране."³⁵³

³⁴⁹ Закон о одбрани („Службени гласник РС“ број 104/09), члан 47-56.

³⁵⁰ Исто, члан 108-111.

³⁵¹ Закон о Војсци Србије („Службени гласник РС”, број 116/07 и 88/09).

³⁵² Исто, члан 32-188.

³⁵³ Исто, члан 3, 4.

Састав Војске Србије дат је тачком 4. овог закона: "Војска Србије се састоји од сталног и резервног састава. Стални састав Војске Србије чине професионални припадници Војске Србије и војници на служењу војног рока. Резервни састав Војске Србије чине резервни официри, резервни подофицири и војници у резерви. Резервни састав Војске Србије дели се на активну резерву и пасивну резерву... Припадници Војске Србије су војна лица и цивилна лица на служби у Војсци Србије. Службом у Војсци Србије сматра се вршење војних и других дужности у сталном и резервном саставу Војске Србије... Војна лица су професионална војна лица, војници на служењу војног рока и лица у резервном саставу док се налазе на војној дужности у Војсци Србије... Професионални припадници Војске Србије су професионална војна лица и цивилна лица на служби у Војсци Србије... Професионална војна лица су: 1) официр; 2) подофицир; 3) професионални војник. Цивилна лица на служби у Војсци Србије су војни службеници и војни намештеници."³⁵⁴

Доктрина Војске Србије³⁵⁵ као основни документ у којем се дефинишу општа опредељења о војној делатности, организовању, припремама, употреби и обезбеђењу Војске Србије у миру, ратном и ванредном стању, разрађује утврђени основ за изградњу професионалне и ефикасне Војске Србије, материјално и финансијски одрживе, интероперабилне са војскама држава партнера, модерно опремљене и оспособљене за реализацију мисија и задатака. Утврђено је да и организација Војске Србије захтева нови приступ у складу са положајем, величином и обликом територије Републике Србије, променама у окружењу, односом према одбрани земље, достигнућима у технолошком развоју и развоју војне мисли. Поред осталог, процене и предвиђања савремених ризика и претњи безбедности непосредно утичу на садржај и обим у домену типа, састава, величине, организације и распореда Војске Србије. Као резултат имамо да је један од основних циљева у области војне делатности достизање оптималне организационе структуре.³⁵⁶

Демографски потенцијал сукобљених страна који је способан и обучен за војно ангажовање одређен је појмом људски ресурси и означен као фактор оружане борбе који пресудно утичу на ток и исход оружаних сукоба. Такође је истакнута неприкословена

³⁵⁴ Закон о Војсци Србије („Службени гласник РС”, број 116/07 и 88/09), члан 5-11.

³⁵⁵ Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 6.

³⁵⁶ Исто, стр. 7-9.

вредност људског живота у оружаној борби.³⁵⁷ Глава II Организовање Војске Србије искључиво се бави организацијом. Циљ ове главе, и јесте да да принципе, опредељења и ставове о организацији Војске Србије у склопу одговора на питање каква Војска је потребна Републици Србији: "Организација Војске Србије је условљена: врстама и карактером изазова, ризика и претњи безбедности; одбрамбеним интересима Републике Србије; потребним оперативним способностима Војске Србије за реализацију додељених мисија и задатака; расположивим ресурсима одбране и степеном интегрисаности земље у међународне безбедносне процесе. Организовањем Војске Србије се утврђују: начела организовања; састав Војске Србије; структурна и функционална организација; командовање и руковођење и изградња организације Војске Србије засноване на способностима."³⁵⁸

Главом III Припреме Војске Србије одређене су као стратегијски значајне. Такође, одређено је да припреме Војске Србије обухватају, поред осталог и припреме људских ресурса. Тако је у тачки 5. Припрема људских ресурса дефинисано да оне обухватају: „планирање људских ресурса; регрутовање војних обвезника; селекцију и пријем професионалних припадника Војске Србије; социјализацију; распоређивање; планирање каријере; решавање статусних питања; вредновање и оцењивање ефикасности и способности кадра и морално-психолошке припреме.“ Даље је одређен њихов циљ: „попуна Војске Србије високомотивисаним и оспособљеним људством, које своју чврстину и опредељеност да у потпуности извршава обавезе базира на друштвено прихваћеним вредностима и професионалним стандардима.“ Наведене су и основе за припрему људских ресурса: “планови употребе, основе организације Војске Србије, стратегијско-доктринарна документа и планови и програми управљања људским ресурсима.“³⁵⁹

Садржајима војне делатности који су усмерени на стварање услова за реализацију мисија и задатака, одређених главом V Обезбеђење Војске Србије, уврштено је и кадровско обезбеђење. Кадровским обезбеђењем је обухваћено: „попуна комади и јединица оспособљеним људством, информисање, предузимање мера за одржавање и јачање морала, психолошке припреме, решавање статусних питања и бригу о члановима породица, ради одржавања способности и мотивисаности људства за

³⁵⁷ Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр.11-12.

³⁵⁸ Исто, стр. 13-18.

³⁵⁹ Исто, стр. 21.

остваривање циљева мисија и задатака Војске Србије.³⁶⁰

Плански документ засниван на Стратегији националне безбедности Републике Србије и Стратегији одбране Републике Србије је Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије³⁶¹, чији је циљ планирање одбрамбених способности система одбране Републике Србије за период до 2020. године. Утврђене мисије и задаци Војске Србије и анализа стратегијског окружења, стање система одбране, као и пројекције потребних способности система одбране да одговори будућим изазовима одредила су решења утврђена у Дугорочном плану развоја. Дугорочни план развоја обухвата: процену стратегијског окружења; дугорочне циљеве и задатке развоја система одбране; стратешка опредељења за развој система одбране, развој чинилаца способности система одбране; финансирање дугорочног развоја система одбране и спровођење Дугорочног плана развоја система одбране Републике Србије.

Тачком 4.2. Организација дата је садашња организација, општи и специфични циљеви развоја организације система одбране, приоритетни задаци развоја организације у периоду од 2011. до 2015. године и од 2016. до 2020. године и организација Министарства одбране и Војске Србије.³⁶² Тачком 4.3. Кадрови дато је садашње стање, општи и специфични циљеви развоја у области кадрова, приоритетни задаци развоја кадрова у периоду од 2011. до 2015. године и од 2016. до 2020. године.³⁶³ По истој аналогiji дата је тачка 4.4. Образовање и тачка 4.5. Обука.³⁶⁴ У току је израда Дугорочног плана развоја система одбране Републике Србије до 2025. године.

Стратегијски преглед одбране Републике Србије³⁶⁵ садржи ставове Републике Србије о најважнијим питањима реформе система одбране и Војске, кроз операционализацију ставова утврђених у Дугорочном плану развоја. Стратегијски преглед одбране чине четири целине: Политички оквир, Визија Војске 2015, Стање система одбране и способности Војске и Потребне способности система одбране до 2010. године и приоритети његовог развоја. Операционализација Стратегијског прегледа одбране врши се кроз Средњорочни план и програме развоја система одбране, као и кроз програме и пројекте из домена функционалних надлежности организационих целина

³⁶⁰ Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 43.

³⁶¹ Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2011.

³⁶² Исто, стр. 21-25.

³⁶³ Исто, стр. 25-27.

³⁶⁴ Исто, стр. 27-30.

³⁶⁵ Стратегијски преглед одбране Републике Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2009.

у Министарству одбране и Војсци Србије.

2.3. Подзаконска акта којима се стварају услови за извршење надлежности управљања људским ресурсима

У циљу примене стратегијско, доктринарно, нормативно-правног и планског оквира управљања људским ресурсима и реализације додељених надлежности, донесени су следећи подзаконски акти:

Уредба о стањима у служби професионалних војних лица и о унапређивању официра и подофицира³⁶⁶ уређује начин и услове постављења професионалних војних лица на дужности, премештај и регулисање других стања у служби за време мира, распоређивање професионалних војних лица на одговарајуће дужности и начин решавања других питања која произлазе из односа у служби за време ратног стања, као и услови и начин унапређења официра и подофицира у виши чин. Главом II Стања у служби професионалних војних лица одређен је начин и услови постављања на дужност, приправнички стаж, школовање и усавршавање официра и подофицира, лечење и боловање, стављање на располагање и удаљање са дужности. Главом III Унапређивање официра и подофицира одређено је унапређивање, ванредно унапређивање и поступак за унапређивање официра и подофицира.

Уредба о оцењивању професионалних војних лица³⁶⁷ уређује оцењивање професионалних војних лица, ради утврђивања успеха у служби, одлучивања о унапређивању, подстицања на стручно усавршавање и веће залагање у служби.

Правилник о критеријумима и поступку за оцењивање цивилних лица на служби у Војсци Србије³⁶⁸ уређује критеријум и поступак за оцењивање цивилних лица на служби у Војсци Србије.

Одлука о утврђивању мера за спровођење стратегије каријерног вођења и саветовања у Републици Србији у Министарству одбране и Војсци Србије³⁶⁹ којом се утврђују мере за спровођење Стратегије каријерног вођења и саветовања: уређује

³⁶⁶ Уредба о стањима у служби професионалних војних лица и о унапређивању официра и подофицира (Службени војни лист бр. 12/12).

³⁶⁷ Уредба о оцењивању професионалних војних лица (Службени војни лист бр. 06/16).

³⁶⁸ Правилник о критеријумима и поступку за оцењивање цивилних лица на служби у Војсци Србије (Службени војни лист бр. 06/16).

³⁶⁹ Одлука о утврђивању мера за спровођење стратегије каријерног вођења и саветовања у Републици Србији у Министарству одбране и Војсци Србије (Службени војни лист бр. 10/12).

оцењивање професионалних војних лица, ради утврђивања успеха у служби, одлучивања о унапређивању, подстицања на стручно усавршавање и веће залагање у служби.

Критеријуми за формирање листе кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин³⁷⁰ утврђују критеријуме за формирање листа кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин. Листе кандидата формирају се на основу ранга кандидата који заузимају у процесу рангирања по дефинисаним мерилима за рангирање кандидата.

Подзаконским актима створени су услови за остваривање стратегијског, доктринарног, нормативног и планског оквира, тако што се разрађује и допуњује управљање људским ресурсима, а ради извршавања следећих надлежности: постављање на дужност, приправнички стаж, школовање и усавршавање, унапређивање у више чинове и постављање на више дужности у систему одбране. Проблематично утврђивање тежине посла, испољена субјективност, лоше одређене одредбе и непридржавање одредаба наведених аката могу произвести спорне одлуке и избор кадрова који нису најбољи и поред тога што је оцењивање професионалних војних лица регулисано и омогућује објективно утврђивање успешности у служби као предуслов за унапређивање и постицај професионалних војних лица. Правилним сагледавањем свега наведеног остварује се значајан фактор успешности војне организације јер ефективност и ефикасност остваривања циљева није могућа без правилно одређене организацијске структуре која је попуњена квалитетним кадровима.

2.4. Савремено безбедносно окружење и едукација

Развој и обликовање операције добило је знатно шире размере по обухватности, структури, функционисању и сложености проширивањем сфере рата од војне на друге компоненте људских делатности као и променом природе изазова, ризика и претњи безбедности. Теорија и пракса (вештина) војних наука као ослонац за унапређење практичног одговора на савремене безбедносне претње препуштена је низу повезаних дисциплина као што су: заштита ресурса (физичка, заштита околине, финансијска, информациона и хумана), управљање ванредним (хитним) ситуацијама, управљање

³⁷⁰ *Критеријуми за формирање листе кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин* (Службени војни лист бр. 13/12).

ризиком, кризни менаџмент, управљање континуитетом пословања и управљање опоравком. Нажалост, само последња катастрофа, као један у низу примера, која је изазвана незапамћеним поплавама у Републици Србији потврђује да је то била грешка. Да проблема и то озбиљних има довољно говори и само постављање начелника ГШ за команданта одбране од поплава у Шапцу због смењивања градског Штаба за ванредне ситуације.

На ово нас подсећа и говор, мисли и писање Гавеа³⁷¹: У овим тешким приликама (мислећи на ратне прилике) старешина је у стању да командује сред опште забуне...Дакле, може се с пуним правом сматрати да једино официр зна командовати...Друге професије не разумеју тачно опредељење обавезе, које ова служба натура својим носиоцима, - за њих се ове обавезе изражавају непрекидним односом потчињености, послушношћу, која свуда пада у део млађему, уништавањем личних страсти... И ми бисмо заиста, били само једна бедна гомила гладијатора, ако и ми сами не бисмо знали ко је наш прави господар, зашто му се и како потчињавамо. Али ми то знамо: ми знамо да смо разумне и добровољне слуге народне дужности. Ван наших редова увек ће се тешко разумевати оно душевно стање које ова дужност развија, оно је састављено из осећаја којих у већини душа сасвим нема... За официра командовање је привођење у дело националног задатка, оно је професионалан посао официра...Официр је једини службеник коме је Држава - како изгледа - дала опште овлашћење своје суверене власти, јер је ставила у његове руке грађане, па их принудила да му се потпуно повинују, те да би их на овај начин увела у службу најтеже грађанске дужности.“ Ово како наводи Радишић у уводном делу „ванвременско, односно сваковременско дело“ можда на најбољи начин описује учињену грешку препуштајући процесни одговор на савремене ризике и претње другима, а што и сам, мада не у истом контексту, у даљем тексту потврђује: „У овој књизи и њеним касарнама, лако препознајемо себе и своју војничку околину и чини се да је бројка која означава њено рађање мистична и немогућа, јер је готово немогуће да се ништа променило није за сто година – тачније од 1896. године. Андре Гаве (Andre Gavet) је пре једног века знао оно што многи од нас ни данас не знају и зато није срамота од њега учити.“

Нова структура безбедности данас се формира на основу промене природе изазова, ризика и претњи безбедности, тако да примарни оружани изазови, ризици и претње долазе

³⁷¹ Гаве, А.: *Вештина командовања*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1993, стр. 8-33.

од тероризма, сепаратизма и организованог криминала.³⁷² Овде треба додати и све већу угроженост региона југоисточне Европе, у коме се налази и Република Србија разним врстама природних опасности (поплаве, суше, екстремно високе температуре, земљотреси, клизишта, олујне непогоде, итд.), техничко-технолошких несрећа, дејстава опасних материја и других стања опасности.³⁷³ О последицама ових опасности које подривају развој и угрожавају развојне циљеве указује и УН-ова Међународна канцеларија за смањење ризика од катастрофа (UNISDR)³⁷⁴ и ЕУ Стратегија за подршку смањења ризика од катастрофа³⁷⁵: „У протеклих 30 година катастрофе су у порасту, како учесталост, тако и интензитетом. Укупан број бележи раст са 73 у 1975. години, на око 440 у 2007. години. Број климатских катастрофа готово се утростручио: од 1280 између 1978. и 1987. године, порастао је на 3435 између 1998. и 2007. године. Катастрофе најжешће погађају земље у развоју, јер су оне најрањивије и имају слабе капацитете да би се носиле с њима. На пример, земљотрес од 6,6 степени који је 2003. године погодио Иран усмртио је 40.000 људи. Насупрот овоме, земљотрес од 6,5 степени који је погодио централну Калифорнију четири дана раније, однео је 2 живота, а повређено је било 40 људи. Катастрофе такође преусмеравају велике националне ресурсе са развоја на помоћ, обнову и реконструкцију, остављајући сиромашне без ресурса потребних да би се избавили из сиромаштва. Процењује се да је цунами у Ацеху у Индонезији 2003. године повећао проценат људи који живе испод црте сиромаштва са 30% на 50%.“

Безбедносно окружење се непрестано мења, доносећи нове и различите изазове, ризике и претње, угрожавајући стабилност појединих земаља и региона. Савремени правци безбедности крећу се од заштите територије и суверености ка заштити (заједничких) вредности (живот, здравље, статус, слобода), од војних ка невојним изазовима ризицима и претњама, од војних ка невојним одговорима. У складу са тим, Доктрином операције

³⁷² *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, („Службени гласник РС“, број 88/09), стр.29. Снаге полиције као основне снаге министарства унутрашњих послова, чији је циљ заштита националних интереса у домену унутрашње безбедности, обављају послове заштите грађана и државе од наведених изазова, ризика и претњи. Сарадња и садејство Војске Србије и полиције у супростављању наведеним изазовима, ризицима и претњама је нужна и неминовна.

³⁷³ *Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама*, („Службени гласник РС“, број 86/11), стр. 1.: Глобалне климатске промене такође доприносе уништавању животне средине, са штетним утицајем на здравље људи, опстанак многих природних врста и културно наслеђе.

³⁷⁴ United Nations Office for disaster risk reduction UNISDR: *The Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction (GAR) 2015*, United Nations, New York 2015.

³⁷⁵ EU STRATEGY FOR SUPPORTING DISASTER RISK REDUCTION IN DEVELOPING COUNTRIES, COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Brussels, 2009.

Војске Србије³⁷⁶ одређење операције прилагодило се новим условима кроз нови приступ, класификацију и новим операцијама у складу са владајућим стратегијским и доктринарним одређењима. Овим су такође створени услови да се оператиком као научном дисциплином односно теоријским концептом приступи решавању кризе, као поремећају свих врста у којима се доноси критичка одлука (Прилог 20).

Оружани сукоб и криза одређени су заједничким карактеристикама (опасност, стрес, хаос, фрикција)³⁷⁷, циљевима и несагледивим и непредвидивим последицама. Укупне активности поводом кризе, као и операција изводе се у сложним условима и под утицајем различитих околности и фактора. Оперативно окружење као скуп услова у којима се употребљавају снаге на основу одлука команданта (менаџера) и које утиче на њихов коначни исход, као и успешност у једновременом интегрисању свих инструмената националне моћи у мултидимензионалној сфери оперативног окружења³⁷⁸ једнако је битно за успех у решавању кризе и операције.

Разумевање оперативног окружења пружа могућност доносиоцима одлука, на свим нивоима организовања снага, да уоче преовлађујуће услове у којима се изводи операција и решава криза, предвиде начин њиховог утицаја на елементе оперативног оквира³⁷⁹ и процене коначни исход. На основу систематског сагледавања снага процењују се предности и слабости сопствених снага, снага непријатеља или опасности од криза и стварају основе за оријентацију у процесу доношења одлуке и при избору оптималног курса акције. Доношење оптималних одлука и успех операције и решавање кризе у целини одређује анализа комплексног утицаја димензија оперативног окружења, при чему се у планирању, припреми и извођењу операције и решавања кризе непрекидно трага за оним димензијама које увећавају ефекте сопствене моћи, умањују слабости, афирмишу могућности и умањују претње или их потпуно елиминишу.³⁸⁰

Вишедимензионалност, прецизност, нелинеарност у времену и простору извођења, дистрибуираност садржаја, једновременост у дејству, интегрисаност снага,

³⁷⁶ Доктрина операција Војске Србије, МО, ГШ ВС, Здружена оперативна команда, Београд, 2012, стр. 19.

³⁷⁷ Исто, стр. 7.

³⁷⁸ Исто, стр. 8.: Оперативно окружење има физичку, војну, временску, политичку, социјалну, економску, технолошку и информациону димензију.

³⁷⁹ Исто, стр. 9-10.: Оперативни оквир подразумева организовање сопствених и суседних снага и расположивих ресурса у времену, простору и у односу на сопствене намере и намере противника. Елементи оперативног оквира: мисија, непријатељ (криза), оперативни распоред сопствених снага и подршке, оперативна организација простора, цивилно-војна сарадња и време.

³⁸⁰ Доктрина операција Војске Србије, МО, ГШ ВС, Здружена оперативна команда, Београд, 2012, стр. 11.

интероперабилност и поштовање међународног хуманитарног права у употреби војне силе као основне карактеристике савремених војних операција су и одлике које карактеришу и решавање криза.³⁸¹

Повод за приступ решавању криза као укупност активности усмерених на поступање са системом у стању поремећаја кроз операцију као процесни одговор на све кризне ситуације одређен је и током решавања кризе која је суштински у складу са начелним током операције.³⁸²

Све наведено указује да у улози менаџера који управља реализацијом операције, како војне тако и операција решавања кризе мора бити официрски кадар (командант). Ова неопходност произилази из специфичности војне професије - које нису својствене неким другим професијама, или бар нису толико изражене као што су командни однос, војна дисциплина, извесна ограничења у личном животу. Војна професија захтева и велика психофизичка напрезања, везаност за морални кодекс понашања и друштвени систем. Такође, не треба заборавити и да је едукацијом официра, поред осталог, одређен циљ да се постојећа искуства и знања могу адекватно и стваралачки применити у новим, различитим и нејасним ситуацијама - пре свега у оружаном борби. Наравно ово не подразумева да командант буде обавезно војни официр, али сигурно обавезује да руководиоци операција за решавање кризе похађају одређени облик едукације у оквиру војног школства и обуке, чије унапређивање мора бити сталан и непрекидан процес. И други појединци-учесници операција за решавање криза кроз одређени облик едукације у оквиру војног школства и обуке могу стицати потребна знања и вештине.

Повећање квалитета људских ресурса подразумева да се одређеним облицима едукације отклања несклад између постојећих и потребних способности и изграђују адекватне способности за потребе система националне безбедности. Односно, људски капитал се формира образовањем, а обуком и стицањем вештина увећава се његова вредност и тако битно доприноси остварењу циљева и задатака.³⁸³ Ово је и у сагласности са темељним одређењем сваке дефиниције људског капитала кроз знање као скуп акумулираних информација (идеје, искустава, интуиције, вештине и учења) које појединац

³⁸¹ Доктрина операција Војске Србије, МО, ГШ ВС, Здружена оперативна команда, Београд, 2012, стр. 13-14.

³⁸² Кешетовић, Ж., Милашиновић, С.: *Кризни менаџмент и слични концепти-покушај разграничења*, Београд, Часопис МУП РС *Безбедност 1-2*, 2008, стр. 52.

³⁸³ Цветановић, С., Деспотовић, Д.: *Знање као компонента људског капитала у моделима економског раста, Школа бизниса, Нови Сад, 1/2014.*

поседује и стиче образовањем, обуком и искуством. На основу наведеног може се закључити да је едукација основни медијатор и креатор квалитетног људског фактора - човека и њена улога у изградњи тих квалитета је примарна и неизмерљива.³⁸⁴ Узимајући у обзир наведено, нужно је да у складу са визијом система националне безбедности а ради побољшања и развоја укупног кадра у систему националне безбедности, проширити образовање и обуку која функционише у Војсци Србије на целокупан кадар у систему националне безбедности са функцијом задовољење укупних потреба у образовању и обуци.

Република Србија определила се Стратегијским концептом одбране да заштиту и остваривање одбрамбених интереса заснива на одбрани ослонцем на сопствене снаге и потенцијале, интегралном ангажовању субјеката одбране и одбрамбених потенцијала те одређењу за неприступање војнополитичким савезима. Ове основне стратегијске поставке одбране Републике Србије заснивају се на примени концепта тоталне одбране, који подразумева употребу свих расположивих ресурса и потенцијала. Спровођење одбране Републике Србије овако представљеним концептом кроз свеохватан и интегрисан одговор на изазове ризике и претње остварује се одабраним скупом мера, поступака и активности које преузимају субјекти одбране ради заштите одбрамбених интереса Републике Србије.³⁸⁵

Људски ресурси су недвосмислено истакнути као најзначајнији и актуелан чиниоц система националне безбедности.³⁸⁶ Људи (кадрови, запослени) својим деловањем као припадници система безбедности остварују дефинисане циљеве, мисије и задатке и имају пресудну улогу у заштити националних интереса. И оптимална кадровска и управљачка структура према квалификацијама и способностима у право време и на право место у систему националне безбедности управо је у функцији остваривање дефинисаних циљева, мисија и задатака. Развој и усавршавање људских ресурса је сталан процес у условима изразите динамике и сталних промена које карактеришу безбедносно окружење. Образовањем достижу потребне способности у складу са делокругом и надлежностима елемената система безбедности и њиховим мисијама и задацима, док се обуком

³⁸⁴ Станић, Ђ., Килибарда, З., Марчек, Ј.: *Обука српске војске 1804-1918*, Војноиздавачки завод, Београд, 2007, стр. 36.

³⁸⁵ *Стратегија одбране Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 88/09), стр. 13.

³⁸⁶ *Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије*, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2011, стр. 25; Стратегији развоја Министарства унутрашњих послова за период 2018-2023. године, стр. 29.

оспособљавају за извршење мисија и задатака, односно за обављање послова из прописаног делокруга и надлежности.

Уважавајући значај људског ресурса за систем националне безбедности, неопходно је у даљем истраживању поћи од хипотезе којом се наводи: „Диспропорција између потреба и могућности за становништвом које подлеже војној обавези даље ће се интензивирати због укупних негативних демографских трендова.“ За овакав приступ било је потребно установити становништво и његова својства као детерминанту система националне безбедности. Управо овако истакнуто значење и важност становништва и формулисана хипотеза у функцији су јасне и одређене изражености специфичног утицајног односа становништва и система националне безбедности у Републици Србији који ће се даље доказивати кроз остале делове текста.

IV ДЕО

АНАЛИЗА И ТУМАЧЕЊЕ ПОКАЗАТЕЉА О СТАНОВНИШТВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ КАО ЧИНИОЦУ СИСТЕМА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Демографске карактеристике становништва могуће је сагледати кроз основна стања становништва (број; темпо раста; полна, старосна структура; итд.), природно и механичко кретање становништва (смртност, ферилитет и миграције), промене у погледу обележја, пројекције и прогнозе становништва, на основу прикупљених и обрађених података о индивидуалним карактеристикама становништва.³⁸⁷

1. ДЕМОГРАФСКА СИТУАЦИЈА У СВЕТУ

Демографска ситуација у свету обухвата приказ броја становника, кретање и структуру становништва у свету и по континентима.

1.1. Становништво света³⁸⁸

Становништво представља скуп лица, људи, на некој територији и које се мења у погледу својих обележја, по закономерностима својственим за извесно историјско раздобље.³⁸⁹

1.1.1. Број, дистрибуција и пројекције становништва

У свету, средином 2015. године, живело је 7,3 милијарде становника. У односу на 2003. годину (дванест година) број становника се повећао за милијарду, односно у односу на 1990. годину број становника се повећао за две милијарде. Подаци о броју становника у свету од 1950-2015 дати су у Прилогу број 7. У Азији живи 60% становништва (4,4 милијарде), у Африци 16 % (1,2 милијарде), 10% у Европи (738 милиона), 9% у Латинској

³⁸⁷ „Становништво, његово кретање и друге појаве, као и његове структуре које се заснивају на индивидуалним карактеристикама појединца су предмет демографије. Демографија је наука о становништву. Етимологија грчке речи демографија (demos народ; graphein описивати) објашњава и основно значење. Овакво сагледавање предмета демографије најбоље се објашњава појмом демографски развитак.“ (Брезник, Д.: *Демографија анализа, методи и модели*, Научна књига, 1980, стр. 7-8).

³⁸⁸ UN: *World Population Prospects The 2015 Revision*, United Nations, New York, 2015; UN: *World Population Prospects: The 2017*, United Nations, New York, 2017.

³⁸⁹ Брезник, Д.: *исто*, стр. 7-8.

Америци и Карибима (634 милиона), и преосталих 5% у Северној Америци (358 милиона) и Океанији (39 милиона). Године 1950. у Азији је живело 55% становништва (1,4 милијарде), у Африци 9% (229 милиона), 22% у Европи (549 милиона), 7% у Латинској Америци и Карибима (169 милиона), 6,5% у Северној Америци (173 милиона) и преосталих 0,5% у Океанији (13 милиона). На свим континентима изражено апсолутним бројевима бележи се раст становништва. На рачун смањења учешћа европског и северноамеричког становништва у овом периоду, остали континенти бележе раст учешћа становништва у светском становништву. Две највеће земље света, са више од 1 милијарде људи, остају и даље Кина (1,4 милијарди) и Индија (1,3 милијарди) и представљају 19% и 18% укупног становништва.³⁹⁰

Мушкарци чине 50,4% светске популације а жене 49,6%. (Табела 7) Просечна старост је 29.6 година. У свету је једна четвртина (26%) људи испод 15 година старости, од тога је 9,1% испод 5 година; 62% је старости 15-59 година; 12% су људи 60 или више година. (Прилог 8, Прилог 9)

Табела 7: Становништво према полу и старости, 2017 (у хиљадама)

Континенти	Становништво (у хиљадама)			Становништво према старосним групама у %			
	укупно	мушко	женско	0-14	15-24	25-59	60+
СВЕТ	7550262	3808932	3741330	26	16	46	13
АФРИКА	1256268	627392	628876	41	19	35	5
АЗИЈА	4504428	2304731	2199697	24	16	48	12
ЕВРОПА	724074	358540	383534	16	11	49	25
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	645593	319085	326508	25	17	46	12
СЕВЕРНА АМЕРИКА	361208	178828	182380	19	13	46	22
ОКЕАНИЈА	40691	20356	20335	23	15	45	17

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 17.

Раст становништва наставља и даље, али спорије. Пре десет година, светска популација је расла за 1,24% годишње, данас, она расте за 1,18% годишње, или око додатних 83 милиона људи годишње. Чак и под претпоставком да стопа фертилитета настави да опада, очекује се да укупно становништво достигне 8,5 милијарди у 2030.

³⁹⁰ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 23-30.

години, 9,7 милијарди у 2050. години и 11,2 милијарди становника у 2100. години, према средњој пројекционој варијанти. Наставак раста становништва до 2050. године је готово неизбежан, чак и код убрзаног пада фертилитета. Африка има највећу стопу раста од 2,55% на годишњем нивоу. Тако да више од половине укупног раста становништва до 2050. године очекује се да буде у Африци. Сходно томе, од 2,4 милијарди више људи до 2050. године, 1,3 милијарде ће бити у Африци. По овим пројекцијама Азија ће бележити раст од 0,9 милијарди. Следи Северна Америка, Латинска Америка и Кариби и Океанија, са значајно мањим растом становништва. У средњој варијанти, Европа ће имати мање становника у 2050. у односу на 2015. (Табела 8)

Табела 8: Популација у свету и по континентима 1950-2100, по средњој пројекционој варијанти

Континенти	Становништво (у милионима)				
	1950	2015	2030	2050	2100
СВЕТ	2,536,275	7,383,009	8,551,199	9,771,823	11,184,368
АФРИКА	228,670	1,194,370	1,703,538	2,527,557	4,467,588
АЗИЈА	1,404,062	4,419,898	4,946,586	5,256,928	4,780,485
ЕВРОПА	549,375	740,814	739,456	715,721	653,261
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	168,918	632,381	718,483	779,841	712,013
СЕВЕРНА АМЕРИКА	172,603	356,004	395,453	434,655	499,198
ОКЕАНИЈА	12,648	39,543	47,683	57,121	71,823

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 23.

Брз раст становништва у Африци очекује се чак и ако се смањује стопа фертилитета у ближој будућности (варијанта средње пројекције претпоставља да ће плодност пасти од 4,7 деце по жени у 2010-2015, преко 3,1 у периоду 2045-2050, до 2,2 у 2095-2100). После 2050. године, од Африке се очекује да буде једини континент са значајним растом становништва, односно регион који ће играти централну улогу у обликовању величине и дистрибуције становништва у наредним деценијама. Као резултат тога, пројектовано је да удео становништва Африке порасте на 25% у 2050. и 39% до 2100. године, док ће се удео становништва који живи у Азији смањити са 54% у 2050. на 44% у 2100. У периоду до 2050. године раст становништва у свету односи се на мали број земаља, углавном у Африци или у земљама са великом популацијом. Током 2017-2050, очекује се да половина раста становништва буде у десет земаља: Индија, Нигерија, Демократска Република Конго,

Пакистан, Уједињена Република Танзанија, Етиопија, САД, Уганда, Египат и Индонезија (наведени према величини њиховог доприноса глобалном расту становништва).³⁹¹

Становништво Индије, према пројекцији, премашиће број становника у Кини. Тренутно, становништво Кине броји око 1,41 милијарде, а становништво Индије 1,34 милијарду. До 2024. године, очекује се да број становника у обе земље буде око 1,43 милијарде људи.³⁹² Пројекција је да становништво Индије настави да расте до 1,5 милијарде у 2030. и 1,7 милијарде у 2050, док ће број становника Кине да остане прилично константан до 2030. године, након чега се очекује незнатно смањење.³⁹³ Међу десет највећих земаља у свету, једна је у Африци (Нигерија), пет су у Азији (Кина, Индија, Индонезија, Пакистан и Бангладеш), две су у Латинској Америци (Бразил и Мексико), једна је у Северној Америци (САД) и једна у Европи (Руска Федерација).³⁹⁴ Становништво Нигерије, тренутно седмо по величини у свету, најбрже расте. Пројектовано је да Нигерија премаши САД по броју становника око 2050. године, након чега би постала трећа по величини земља на свету. До 2050. у шест од десет највећих земаља у свету очекује се да раст становништва премаши 500 милиона: Кина, Индија, Индонезија, Нигерија, Пакистан и Сједињене Америчке Државе.³⁹⁵ Африка ће и даље доживљавати веома високе стопе раста становништва. У периоду 2017.-2050. године, пројектовано је да становништво афричких земаља порасте више него дупло. До 2100. године у десет афричких земаља пројектовано је да најмање пет пута порасте становништво: Ангола, Бурунди, Демократска Република Конго, Малави, Мали, Нигер, Сомалији, Уганда, Уједињена република Танзанија и Замбија. Европи предстоји пад становништва.³⁹⁶

Као последица стопе фертилитета која је и сада испод нивоа потребног за потпуно обнављање становништва у великом броју земаља у свету и свим европским земљама (у већини случајева, плодност је испод нивоа прости репродукције већ неколико задњих деценија), смањење становништва током 2015-2050, према пројекцији, очекује се у 43 земље. У четири земље смањење становништва ће бити преко 20%: Бугарска, Румунија, Украјина и Молдавија. У Босни и Херцеговини, Летонији, Литванији, Србији, Хрватској,

³⁹¹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 23-31.

³⁹² UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 92.

³⁹³ Исто, page 24-25.

³⁹⁴ Исто, page 29.

³⁹⁵ Исто, page 29-30.

³⁹⁶ Исто, page 23-29.

Мађарској и Јапану очекивано смањење становништва је између 15-20%. Смањење становништва између 10-15% очекује се у осам земаља.³⁹⁷

1.1.2. Фертилитет и наталитет³⁹⁸ као позитивна компонента природног прираштаја и утицај на старење

Будући раст становништва у великој мери зависи од пројектоване стопе фертилитета. Према средњој варијанти пројектовано је да фертилитет пада од 2,5 у 2010-2015 на 2,4 у 2025-2030 до 2,0 у 2095-2100.³⁹⁹ Данас, земље у свету могу се начелно, сврстати у три групе зависно од њихове тренутне стопе фертилитета. Процена је да 46% становништва живи у земљама са ниском стопом фертилитета (жене имају мање од 2,1 деце, у просеку, током свог животног доба). У ове земље спадају све земље Европе и Северне Америке, 20 земаља Азије, 17 у Латинској Америци и Карибима, 3 у Океанији и 1 у Африци. Земље са највећом ниском стопом фертилитета су Кина, САД, Бразил, Руска Федерација, Јапан и Вијетнам. Других 46% становништва живи у земљама са „средњом стопом фертилитета“, које су већ доживеле значајан пад фертилитета и где жене имају у просеку између 2,1 и 5 деце. Ове земље налазе се на многим континентима, а најзначајније су Индија, Индонезија, Пакистан, Бангладеш, Мексико и Филипини. Преосталих 9% светске популације живи у земљама са високом стопом фертилитета. У овим земљама просечна жена има 5 или више деце током свог живота. Од 21 земље са високим фертилитетом, 19 су у Африци и 2 су у Азији.⁴⁰⁰

³⁹⁷ UN: *World Population Prospects The 2015 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2015, page 26.

³⁹⁸ Wertheimer-Baletic, A: *Demografija Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1982, стр. 138-157. Фертилитет (наталитет) позитивна компонента природног кретања становништва, која уз остале исте услове, делује на пораст становништва једног подручја. Појам наталитет (родност) у демографској литератури се појављује и под називом фертилитет (плодност). У ширем смислу се не разликују, истоветни су појмови, јер се односе на исту појаву, тј. односе се на број рођења у одређеној популацији у одређеном раздобљу. При томе, кад кажемо наталитет или фертилитет заправо се мисли на тзв. ефективни наталитет или ефективни фертилитет и односи се на број живорођене деце, док се укупан број рођења тј. број живорођених и мртворођених означава појмом укупни наталитет или укупни фертилитет. У ужем значењу појмом наталитет означавамо број живорођених у односу на укупно становништво, а појмом фертилитет означавамо број живорођених у односу на женско становништво у фертилној доби (у доби 15-49 година).

³⁹⁹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 102, 125.

⁴⁰⁰ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 124-133.

Табела 9: Укупан фертилитет у свету и по континентима – процене 1950-2015

	Укупан фертилитет (живорођени по жени)						
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2010-2015
СВЕТ	4.96	5.03	4.46	3.60	3.02	2.63	2.52
АФРИКА	6.62	6.72	6.71	6.48	5.72	5.08	4.72
АЗИЈА	5.80	5.81	5.03	3.70	2.92	2.41	2.20
ЕВРОПА	2.66	2.57	2.17	1.88	1.57	1.43	1.60
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	5.87	5.89	5.03	3.96	3.06	2.48	2.14
СЕВЕРНА АМЕРИКА	3.34	3.28	2.02	1.79	2.00	1.99	1.85
ОКЕАНИЈА	3.84	3.94	3.21	2.60	2.49	2.44	2.41

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 124.

Табела 10: Укупан наталитет у свету и по континентима – процене 1950-2015

Континенти	Стопа наталитета (рођених на 1000)						
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2010-2015
СВЕТ	36.9	35.4	31.4	27.9	24.3	20.9	19.6
АФРИКА	48.3	47.4	46.2	44.7	40.5	37.9	35.9
АЗИЈА	41.8	40.0	34.7	29.0	24.4	19.7	17.7
ЕВРОПА	21.5	19.1	15.6	14.3	11.5	10.1	10.8
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	42.8	40.8	35.4	30.9	25.6	21.1	17.8
СЕВЕРНА АМЕРИКА	24.4	21.4	15.6	15.3	15.3	13.7	12.4
ОКЕАНИЈА	27.5	26.1	23.6	20.5	19.6	17.8	17.2

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 102.

У пројекцији средње варијанте, стопа фертилитета у свету опада од 2,5 у 2010-2015 преко 2,25 у 2045-2050 до 2,0 у 2095-2100 (испод нивоа прости репродукције). Ако би фертилитет био увећан за пола детета изнад ових бројки, светска популација би достигла 10,8 милијарди до 2050. и 16,6 милијарди до 2100. године. Фертилитет умањен за пола детета испод средње варијанте довео би до популације од 8,7 милијарди до средине века и 7,3 милијарди до 2100. године.⁴⁰¹

У последњих неколико година, плодност је опала на скоро свим континентима. У Африци, где су стопе фертилитета највише, укупни фертилитет је смањен са 4,9 у 2005-

⁴⁰¹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 3, 6, 30.

2010 на 4,7 у 2010-2015. Стопе фертилитета смањене су и у Азији и Океанији у истом периоду (од 2,3 до 2,2 у Азији и од 2,5 до 2,4 у Океанији). Пад стопе фертилитета у овом периоду је незнатно већи у Латинској Америци и Карибима где је фертилитет смањен са 2,3 на 2,15 и у Северној Америци где је фертилитет смањен са 2,0 у 2005-2010 на 1,86 у 2010-2015. Европа је једини континент који је изузетак у овом тренду. У последњих неколико година, стопа фертилитета у Европи је незнатно повећана са 1,55 у 2005-2010 до 1,6 у 2010-2015. И у наредном периоду пројектовано је повећање стопе фертилитета за Европу, до 1,8 у 2045-2050.⁴⁰²

Група 47 најнеразвијенијих земаља и даље има високу стопу укупног фертилитета (4.3 током 2010-2015) и брз раст популације, од 2,4% годишње (956 милиона становника у 2015. години). И поред очекивања да ће стопа раста значајно успорити у наредним деценијама, становништво најмање развијених земаља ће се повећати за 39% у периоду 2015-2030. године, и већ средином овог века удвостручи ће се и биће 1,9 милијарди људи). Потврђен је наставак пада фертилитета у већини земаља, посебно оних где је на високом нивоу.⁴⁰³

У периоду од 2000-2005 до 2010-2015. преполовљен је број земаља, са 40 на 21, у којима је висок фертилитет (5 или више деце по жени). Авганистан и Источни Тимор су једине две земље ван Африке, где је укупан фертилитет 5 и више током 2010-2015. Од 126 земаља са укупним фертилитет изнад нивоа прости репродукције (2,1 дете по жени) у 2005-2010, фертилитет је пао у 108 земаља за периоду од 2005-2010 до 2010-2015. Све више земаља данас имају фертилитет испод нивоа прости репродукције и у многим случајевима такав фертилитет је у задњим деценијама. Током 2010-2015, осамдесет три земље су имале фертилитет испод нивоа прости репродукције, од којих је 25 земаља са фертилитетом испод 1,5. У великом броју земаља, стопа фертилитета је незнатно варијала у недавној прошлости. Благи пораст фертилитета бележи 54 земље у неком периоду од 2000-2005 до 2010-2015, ипак 21 од тих земаља касније је доживела благи негативни тренд у 2010-2015. Само четири европске земље биле су са фертилитетом изнад нивоа прости репродукције у било ком петогодишњем периоду од 1990-1995.⁴⁰⁴

⁴⁰² UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 124-133.

⁴⁰³ Исто, page 3, 124-133.

⁴⁰⁴ Исто, page 124-132.

Разлози за овакво стање су многоструки, али су најизраженији лоша економска ситуација и политичка нестабилност у великом броју земаља. Због велике незапослености, све мањи број младих одлучује се да ступи у брак и рађа децу. Објашњавајући узроке опадања природног прираштаја, Мишовић такође у спољне узроке убраја постојеће и нове економске, политичке и друштвене промене и велике проблеме који се мултиплицирају у условима наметнутих глобалних економских процеса.⁴⁰⁵ Као крајњи исход, односно узрок пада фертилитета наводи се и одлагање рађања и рађање једног или двоје деце као универзалне последице изласка и раста учешћа жена на тржишту рада и у запошљавању. Примери појединих земаља показују да су могуће високе стопе економске активности и запослености жена и стопа фертилитета на нивоу потребном за замену генерација, уз пресудну улогу државе, која усклађује политику постицања економске активности жена и рађања.⁴⁰⁶

Успоравање раста становништва које доноси смањење фертилитета повезано је са старењем становништва, то јест, како стопа раста становништва пада током времена, проценат старијих особа се повећава док се број млађих особа смањује. У 2015. више је него двоструко већи број деце до 15 година у свету од старијих особа у доби од 60 и више. До 2080. године, очекује се да се број ове две групације изједначи.⁴⁰⁷

Табела 11: Однос становништва по континентима 0-14 на 100 становника 15-64 за године 1950-2015

Континенти	Однос становништва 0-14 на 100 становника 15-64							
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
СВЕТ	56.5	64.0	65.7	60.0	53.9	47.8	40.9	39.9
АФРИКА	74.6	79.9	84.2	85.7	85.4	78.8	75.1	74.0
АЗИЈА	61.1	70.2	72.7	65.1	55.3	47.4	37.9	36.2
ЕВРОПА	40.1	41.9	39.3	33.8	30.6	25.9	22.7	23.7
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	71.6	78.8	79.2	71.0	61.7	51.6	42.1	38.3
СЕВЕРНА АМЕРИКА	41.8	51.6	45.8	34.4	32.7	32.4	29.5	28.5
ОКЕАНИЈА	47.5	56.1	54.0	47.3	41.9	40.1	36.9	36.5

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3-848.

⁴⁰⁵ Мишовић, С.: Узроци и последице опадања природног прираштаја становништва, *I Scientific Conference with international participation ECOLOGIC SAFETY IN POSTMODERN ENVIRONMENT-књига 2*, Паневропски универзитет "АРЕИРОН", Бања Лука, 26-27- јун 2009, стр. 229-243.

⁴⁰⁶ Пашалић, С. и Мандић, Р.: Економска активност женског становништва и промене у моделу рађања, *Нови економист*, Бјељина, 20/2016, стр. 114-124.

⁴⁰⁷ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 226-227.

Табела 12: Однос становништва по континентима 65+ на 100 становника 15-64 за године 1950-2015

Континенти	Однос становништва 65+ на 100 становника 15-64							
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
СВЕТ	8.4	8.6	9.3	10.0	10.1	10.9	11.7	12.6
АФРИКА	5.9	5.7	5.9	6.0	6.1	6.2	6.2	6.2
АЗИЈА	6.8	6.4	6.8	7.5	8.0	9.1	10.1	11.2
ЕВРОПА	12.1	13.6	16.3	18.9	19.0	21.8	24.0	26.4
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	6.3	6.8	7.4	7.8	8.1	8.9	10.3	11.4
СЕВЕРНА АМЕРИКА	12.6	15.0	16.0	17.2	18.9	18.6	19.5	22.3
ОКЕАНИЈА	11.7	12.5	11.8	13.0	14.2	15.4	16.5	18.5

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3-848.

Табела 13: Однос становништва по континентима 0-14 и 65+ на 100 становника 15-64 за године 1950-2015

Континенти	Однос становништва 0-14 и 65+ на 100 становника 15-64							
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
СВЕТ	64.8	72.6	74.9	70.0	64.0	58.7	52.5	52.5
АФРИКА	80.5	85.5	90.1	91.7	91.6	85.0	81.2	80.2
АЗИЈА	67.9	76.7	79.5	72.6	63.3	56.5	48.0	47.3
ЕВРОПА	52.2	55.6	55.6	52.7	49.7	47.7	46.6	50.1
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	78.0	85.6	86.7	78.8	69.8	60.5	52.4	49.7
СЕВЕРНА АМЕРИКА	54.4	66.5	61.7	51.6	51.7	51.0	49.0	50.8
ОКЕАНИЈА	59.2	68.6	65.8	60.3	56.2	55.5	53.4	55.0

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3-848.

1.1.3. Очекивани животни век и старост становништва

Глобално, очекивани животни век порастао је за 3 године од 2000-2005 до 2010-2015, па је од 67 сада 70 година (односно, од 65 година за мушкарце и 69 година за жене у периоду 2000-2005, до 68 година за мушкарце и 73 година за жене у 2010-2015).⁴⁰⁸ Највиши очекивани животни век у 2010-2015 био је у Кини, Хонг Конг (84 година, за оба пола) затим Јапану, Италији, Швајцарској, Сингапуру, Исланду, Шпанији,

⁴⁰⁸ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3.

Аустралији, Шведској и Израелу (опадајући редослед).⁴⁰⁹ Сви континенти имају повећање животног века током овог периода. Највеће повећање животног века бележи Африка, где је очекивани животни век порастао за 6 година у 2000-им, након повећања од само 2 године у претходној деценији.⁴¹⁰ Очекивано трајање живота у Африци 2010-2015 било је 60 година, према 72 године у Азији, 75 година у Латинској Америци и Карибима, 77 година у Европи и Океанији и 79 година у Северној Америци.⁴¹¹ Разлика у очекиваном трајању живота између најнеразвијенијих и других земаља у развоју је смањена са 11 година у периоду 2000-2005 на 8 година 2010-2015.⁴¹² Разлике у очекиваном трајању живота по континентима у наредним годинама пројектоване су да остану али се очекује значајно смањење разлика до периода 2045-2050. Повећани ниво и смањене разлика у очекиваном трајању живота последица су многих фактора, укључујући смањење стопе смртности деце до пет година (пад за више од 30% од 2000-2005 до 2010-2015). Остали фактори су наставак смањења смртности услед ХИВ/АИДС и напредак у сузбијању других инфективних као и незаразних болести.⁴¹³

Смањење очекиваног животног века доживео је један број земаља источне Европе у касним 1980-им и 1990-им. Од 2010-2015 очекивани животни век у овим земљама се знатно опоравио, и сад је 72 године, што је и даље значајно мање од остатка Европе.⁴¹⁴ Белорусија, Молдавија, Руска Федерација и Украјина имају најнижи ниво очекиваног трајања живота по рођењу у Европи (око 70-71 година). Од 1990. године 58 земаља имало је смањење животног века најмање једном између два узастопна петогодишта. Међу њима су земље веома погођене епидемијом HIV/AIDS, земље у сукобу и земље у транзицији после распада Совјетског Савеза. Број земаља које су имале пад у очекиваном животном веку, у било ком периоду од пет година кретао се од високих 38 у

⁴⁰⁹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 37-41.

⁴¹⁰ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 15.

⁴¹¹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 37.

⁴¹² UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 6-7.

⁴¹³ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 37.

⁴¹⁴ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 28-29.

1990-1995, преко 17 у 2000- 2005. године, до 2 у 2010-2015. Предвиђања су да животни век расте од 70 година у 2010-2015, преко 77 година у 2045-2050, до 83 година у 2095-2100.⁴¹⁵

У складу са тим, очекивања су да се број лица старости 65 и више година, више него удвостручити до 2050. године и више него утростручи до 2100. године (повећање са 611 милион у 2015. на 1,6 милијарду у 2050. и 2,5 милијарде у 2100). У сваком случају, већи број старије популације је неизбежан. У Европи је 18% становништва већ у доби 65 и више година. а пројекција је да ће у 2050. достићи 30% и остати око тог нивоа до краја века.⁴¹⁶ И на другим континентима пројектовано је да значајно стари популација током наредних неколико деценија, па све до 2100. Африка, која има најмлађу популацију, предвиђа се да ће доживети брзо старење становништва. Процент становништва старости 65 година и више очекује се да ће порастати са 3,5% у 2015. на око 6% у 2050., до 15% на крају века. Повећање броја лица старости 65 и више година у периоду 2015-2050 биће 65% у Азији, 12% у Африци, 11% у Латинској Америци и Карибима, а преосталих 12% у другим континентима.⁴¹⁷

Данас, афричке земље, у просеку, имају 16,1 особу старости од 15 до 64 за сваку особу старости 65 или више, азијске земље 8,9, Латинска Америка и Кариби 8,7, Океанија 5,4 и Европа и Северна Америка око 4. Јапан (2.3) има најмање особа старости од 15 до 64 за сваку особу старости 65 и више.⁴¹⁸ У девет европских земаља овај однос је испод 3. До 2050. године, очекивања су да 7 азијских земаља, 24 европске земље, као и 4 земље Латинске Америке и Кариба имају испод 2.⁴¹⁹

Предвиђања су да се пројектовани број лица старости преко 80 година, више него утростручи до 2050. године и повећа више од седам пута до 2100. године. Број лица старости 80 и више година повећаће се са 125 милиона у 2015, преко 434 милиона у 2050, до 944 милиона у 2100. У 2015. години, 28% свих особа старих 80 и више година живело је у Европи, али се очекује да тај удео падне на 16% до 2050. године и 9% до 2100. године, јер ће становништво других континената наставити да расте и повећаваће се животни

⁴¹⁵ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 37-41

⁴¹⁶ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 247.

⁴¹⁷ Исто, page 227-263.

⁴¹⁸ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 15, 21, 28, 33, 37, 38, 415.

⁴¹⁹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page xxxix.

век.⁴²⁰ Иако становништво свих земаља очекује старење у догледној будућности, у земљама у којима је и даље висок фертилитет, становништво ће остати релативно младо, барем у краћем периоду.

Просечна старост, као показатељ старења становништва, према глобалним предвиђањима повећаће се са 30 на 36 година у периоду 2015.-2050. године, до 42 година у 2100. Просечна старост је већа у земљама или регионима који имају ниске стопе фертилитета у дужем временском периоду. Европа данас има најстарију популацију. Просечна старост је 42 године и очекивања су да ће у 2050. години бити 47 година, а 48 година у 2100. Поређења ради, просечна старост најмање развијених земаља као групе је 20 година у 2015. Предвиђа се да ће у 2050. бити 26 година и 36 година у 2100. Старење становништва, за очекивати је да ће имати велики утицај на државе, кроз фискалне и политичке притиске са којима ће се суочити у наредним деценијама системи здравствене и социјалне заштите и пензиони фондови.⁴²¹

Смртност деце до пет година смањена је са 70 на 1000 живорођених у 2000-2005 на 48 на 1000 у 2010-2015. Највеће смањење било је у Подсахарској Африци са 141 на 95 на 1000 и у најмање развијеним земљама са 123 на 83 на 1000.⁴²² Односно, у периоду од 2000-2005 до 2010-2015, смртност деце до 5 година изражена вероватноћом смрти од рођења до 5-ог рођендана смањена је за више од 20% у 156 земаља. По континентима смањење од 20% и више је по следећем: Африка (42 од 57 земаља), Азија (43 од 51 земље), Европа (39 од 40 земаља), Латинска Америка и Кариби (24 од 38 земаља), и Океанија (8 од 13 земаља). Од 2000-2005 до 2010-2015, смртност деце до 5 година смањена је за више од 30% у 86 земаља, од којих је 13 земаља имало смањење више од 50%.⁴²³

Главни светски здравствени проблем везано за смртност одраслих је и даље HIV/AIDS, иако је врхунац у већини земаља погођених епидемијом достигнут током протекле деценије. Ипак, у земљама где је стопа HIV/AIDS била висока, утицај епидемије у смислу морбидитета⁴²⁴, морталитета⁴²⁵ и споријег раста популације и даље је евидентна. Тако, у Јужној Африци, региону са највећом распрострањеношћу болести, животни век је

⁴²⁰ UN: *World Population Prospects The 2015 Revision*, United Nations, New York, 2015, page 9, 27-31.

⁴²¹ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3, 6,28.

⁴²² Исто, page 3, 6,14.

⁴²³ UN: *World Population Prospects The 2015 Revision*, United Nations, New York, 2015, page 10.

⁴²⁴ Морбидитет у демографском смислу је апсолутни или релативни број оболења у одређеној групи за одређени период.

⁴²⁵ Морталитет – стопа смртности

пао са 61 године у 1985-1990 на 53 године у 2000-2005, затим повећан на 59 година у 2010-2015. До 2020. године очекује се да се врати очекивано трајање живота у Јужној Африци на ниво на којем је била у раним 1990-им.⁴²⁶

1.1.4. Миграције становништва

Миграциони токови, у периоду 1950.-2015. године, одвијали су се у смеру који води од Африке, Азије, Латинске Америке и Кариба према Европи, Северној Америци и Океанији, са обимом миграције која се повећавала током времена. Ипак, нето-миграција у високо развије земље за период 2010-2015 (2,2 милиона годишње) смањена је у односу на период 2005-2010 (3,3 милиона годишње).⁴²⁷ Велики утицај на ниво и образац међународне миграције у последњих неколико година имала је сиријска избегличка криза, која је посебно утицала на неколико земаља. Процењује се да је нето одлив из Сиријске Арапске Републике 4,2 милиона људи за период 2010-2015. Већина ових избеглица отишла је у суседне земље, значајно повећавајући нето-миграције посебно у Турској, Либану и Јордану.⁴²⁸ Демографска неравнотежа између богатих и сиромашних уз политичке, економске и социјалне нестабилности и кризе, затим нарушавање еколошке равнотеже, другим речима хаос на периферији је најзначајнији разлог великих миграција.⁴²⁹

Од 2000. до 2015. године, просечна годишња нето-миграција у Европи, Северној Америци и Океанији у просеку је 2,8 милиона људи годишње.⁴³⁰ У будућности, пројектовано је да главно учешће у расту становништва у многим високо развијеним земљама буде нето-миграција. Према средњој пројекционој варијанти, између 2015. и 2050. године, у групи високо развијених земаља очекује се негативан природан прираштај (смањење становника за 21 милион) и позитиван миграциони салдо (61 милиона више досељених становника). Тако ће укупан раст становништва, у високо развијеним земљама бити од нето-миграције. Поред наведених миграција и неке земље са високим и средњим приходима у "глобалном југу" су такође привлачне већем броју миграната последњих година.⁴³¹

⁴²⁶ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 19.

⁴²⁷ Исто, page 4.

⁴²⁸ Исто, page 743-744.

⁴²⁹ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр. 127.

⁴³⁰ UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 28,37,38.

⁴³¹ Исто, page 4,9.

Табела 14: Стопа миграције по континетима, 1950-2015 (на 1000 становника) за године 1950-2015

Континенти	Стопа миграције по континетима (на 1000 становника)							
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2005-2010	2010-2015
АФРИКА	-0.5	-0.6	-1.2	-0.7	-0.1	-0.5	-0.7	-0.6
АЗИЈА	0.0	-0.0	-0.1	-0.0	-0.4	-0.4	-0.5	-0.3
ЕВРОПА	-0.5	0.1	0.6	0.4	1.4	2.3	2.4	1.1
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	-0.2	-1.3	-1.5	-1.8	-1.4	-2.1	-0.9	-0.6
СЕВЕРНА АМЕРИКА	1.7	1.9	3.1	2.9	3.6	3.9	3.7	3.2
ОКЕАНИЈА	7.1	5.2	2.9	3.4	2.8	3.5	6.1	4.8

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3-848.

Табела 15: Број миграната по континетима, 1950-2015 (у хиљадама) за године 1950-2015

Континенти	Број миграната у хиљадама							
	1950-1955	1960-1965	1970-1975	1980-1985	1990-1995	2000-2005	2005-2010	2010-2015
АФРИКА	- 569	- 943	- 2 290	- 1 721	- 341	- 2 094	- 3 352	- 3 278
АЗИЈА	96	- 249	- 1 491	- 537	- 7 179	- 7 650	- 10 275	- 5 485
ЕВРОПА	- 1 376	237	2 105	1 573	5 241	8 551	8 802	4 054
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	- 203	- 1 485	- 2 333	- 3 506	- 3 331	- 5 608	- 2 499	- 1 843
СЕВЕРНА АМЕРИКА	1 574	2 006	3 712	3 778	5 212	6 231	6 259	5 641
ОКЕАНИЈА	477	432	298	413	399	571	1 065	910

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 3-848.

У земљама где је плодност већ испод нивоа просте репродукције, не очекује се смањење укупне популације уколико је негативан природни прираштај уравнотежен са приливом миграната. Међународна миграција неће бити у стању да у потпуности надокнади очекивани губитак становништва због ниског нивоа плодности. Између 2015. и 2050. године, предвиђа се смањење становништва Европе, јер је вишак умрлих у односу на рођене већи од пројектоване нето-миграције.⁴³²

⁴³² UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 28.

1.2. Становништво Европске уније

Европска унија је регионална организација европских држава, односно добровољна заједница 28 земаља. Заједница у којој, поред хришћана, живе и велике мањине муслимана и хиндуса, у којој се говоре 24 званична језика земаља чланица, као и мноштво незваничних језика. Реч је уједно и о наднационалној заједници у којој су обједињене нације различитих историја, обичаја, култура и степена развијености.⁴³³

1.2.1. Број и кретање становништва

Становништво ЕУ (28 земаља) 1. јануара 2016 процењено је на 510,1 милиона становника, што је 1,8 милиона више него годину дана раније. У 2015. години раст броја становника био је већи него током 2014. године, када је становништво ЕУ порасло за 1,3 милиона. У периоду 1960.-2016. становништво ЕУ бележи раст од 103,4 милиона људи (са 406,7 милиона у 1960. на 510,1 милиона у 2016. години). Стопа природног прираштаја се постепено смањивала у последњих неколико деценија: на пример, повећање популације ЕУ, у просеку, било је за око 1,5 милиона људи годишње у периоду 2005-2016, према просечном повећању од око 3,3 милиона људи годишње током 1960-их.⁴³⁴ Процењен број становника у ЕУ, 1. јануара 2017. је 511,8 милиона, што значи да је настављен популациони тренд присутан последњих година.⁴³⁵

Табела 16: Демографско стање ЕУ (у хиљадама), 2016

	Становништво 01.01.2015.	Рођени	Умрли	Природне промене	Нето- миграције и статистичка подешавања ⁴³⁶	Укупне промене у овом периоду	Становништво 01.01.2016.
EU-28	508293,4	5091,3	5226,5	-135,2	1897,8	1762,7	510056

Извор: Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, Luxembourg, 2016, page 14.

⁴³³ Информациони центар ЕУ: *Зборник најбољих мастер радова о Европској унији*, Информациони центар ЕУ, Београд, 2016.

⁴³⁴ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, Luxembourg, 2016, page 14.; File:Demographic balance, 2016 (thousands).png (Интернет).Доступно на: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Demographic_balance,_2016_\(thousands\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Demographic_balance,_2016_(thousands).png) (приступљено 19. новембра 2018).

⁴³⁵ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2017 edition, statistical books*, Eurostat, Luxembourg, 2017, page 15.; File:Crude rates of population change, 2014-16 (per 1 000 persons).png (Интернет).Доступно на: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_rates_of_population_change,_2014-16_\(per_1_000_persons\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_rates_of_population_change,_2014-16_(per_1_000_persons).png) (приступљено 19. новембра 2018).

⁴³⁶ Укупне промене после одузимања природних промена.

У 2015. години, у ЕУ је дошло до природног смањења становништва (по први пут од 1961. године), као последица већег броја умрлих у односу на живорођене. Негативан природан прираштај био је присутан у 14 земаља, док је 11 земаља имало негативан природан прираштај и негативан миграциони салдо. Тако се повећање броја становника забележено током 2015. године у ЕУ може у потпуности приписати нето-миграцијама и статистичким подешавањима. У 2015. години нето-миграција и статистичка подешавања чине повећање од око 1,9 милиона људи (двоструко већа него у 2014 и највеће забележена од 1961. године). Од 1992. године, нето миграција и статистичка прилагођавања су главна детерминанта раста становништва у ЕУ.⁴³⁷ (Прилог 7, Табела 15 и Табела 16)

1.2.2. Трансформација старосне структуре

Дужи животни век и ниске стопе наталитета трансформишу старосну пирамиду ЕУ. Просечна старост популације ЕУ-28, 1. јануара 2016. године, била је 42,6 година и повећана је за 2,8 година од 2006. године, када је просечна старост била 39,8 година. Демографски најстарија земља у ЕУ је Немачка са просечном старошћу становника 45,8 година, док је у Ирској најмлађа популација са просечном старости 36,6 година.⁴³⁸

Најважнија промена је транзиција ка много старијим старосним групама становништва и већ је очигледна у неколико држава чланица ЕУ. Број старих (преко 65) је премашио број младих (0-14) први пут 2005. године. У 2015. години, млади (0 до 14 година) чине 15,6% ЕУ популације, радно способно становништво (од 15 до 64 година) чини 65,6% становништва. Старе особе (старије од 65 година) имају удео 18,9% (раст од 0,4% у односу на претходну годину и повећање од 2,3% у поређењу са 2005. годином). Највећи удео лица старости 65 и више година у укупној популацији имају Италија (21,7%), Немачка (21,0%), Грчка (20,9%), Португалија (20,3%) и Бугарска (20,0%). Ирска (13%), Словачка (14%), Луксембург (14,2%) и Кипар (14,6) су земље са најмањим уделом старог становништва. Пораст удела старих прати и пораст радно способног становништва. Највеће учешће младих у укупној популацији у 2015. забележено је у

⁴³⁷ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2016, page 16.; File:Crude rates of population change, 2014-16 (per 1 000 persons).png (Интернет).Доступно на: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_rates_of_population_change,_2014-16_\(per_1_000_persons\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Crude_rates_of_population_change,_2014-16_(per_1_000_persons).png) (приступљено 19. новембра 2018).

⁴³⁸ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2017 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 16.

Ирској (22,1%), док је најмањи удео забележен у Немачкој (13,2%). Однос изражен у смислу релативне величине младих и/или старијих становника у поређењу са радно способним становништвом за ЕУ је 28,8%, на дан 1. јануара 2015. године (око четири особе радног узраста за сваку особу старости 65 година и више, или око две особе радног узраста за сваку особу старости од 0-14 и 65 година и више).⁴³⁹

У 2014. години, рођено је 5,1 милиона деце у ЕУ (стопа наталитета - 10,1 живорођено дете на 1000 становника). У последњих неколико деценија све је мање деце у Европи, чиме се објашњава успоравање раста становништва ЕУ. И стопа фертилитета се стално смањивала од 1960-их па до краја века. Стопа фертилитета од 2001. до 2010. бележи раст од 1,46 до 1,62, после чега наступа благи пад (1,54 у 2013. години), након чега следи благи раст до 2016. године. У 2014. години, стопа укупног фертилитета у ЕУ је 1,58. Највећу стопу фертилитета у 2014. години има Француска (2.01). Најнижа стопа фертилитета забележена је у Португалу (1.23).⁴⁴⁰

Током протеклих 50 година, очекивано трајање живота по рођењу у ЕУ је повећано за око 10 година за оба пола. Поред смањења фертилитета, постепено смањење морталитета⁴⁴¹ је главни фактор који доприноси старењу становништва у ЕУ. Током више од једне деценије, у периоду од 2002. до 2014. године, очекивано трајање живота у ЕУ повећано је за 3,2 године, од 77,7 до 80,9 година (повећање је 3,8 година за жене и 2,7 година за мушкарце). Иако је раст животног века присутан у свим земљама ЕУ, велике разлике и даље постоје између земаља. Најнижи животни век у 2014. години забележен је у Летонији (69,1 година) за мушкарце и у Бугарској (78,0 година) за жене. Највиши животни век у 2014. години за мушкарце забележен је на Кипру (80,9 година) а у Шпанији (86,2 године) за жене.⁴⁴²

⁴³⁹ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2016, page 18.

⁴⁴⁰ Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2016, page 21-22; Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2017 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 20.

⁴⁴¹ Wertheimer-Baletić, A: *Demografija Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1982, str. 158-177.: Морталитет је негативна компонента природног и укупног кретања становништва које делује на смањивање укупног броја становника. Под појмом морталитет (смртност) подразумева се учесталост умирања у једној популацији, при чему се појам морталитет често поистовећује са општом стопом морталитета.

⁴⁴² Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2016, page 23-24; Publications Office of the European Union: *Key figures on Europe, 2017 edition, statistical books*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 22.

1.2.3. Миграције и мигрантско становништво

У 2015. години 4,7 милиона особа уселило се у једну од 28 држава чланица ЕУ, и према извештајима, најмање 2,8 милиона исељеника напустило је неку државу чланицу ЕУ (ови подаци не представљају миграционе токове у/из ЕУ као целине, јер укључују токове и између држава чланица ЕУ). Око 2,4 милиона били су држављани земаља које нису чланице ЕУ-а, 1,4 милиона држављани су неке друге државе чланице, отприлике 860 хиљада су особе које су се уселиле у државу чланицу ЕУ-а чије су држављанство имале (на пример, држављани који се враћају или држављани рођени у иностранству), док је приближно 12,4 хиљада особа без држављанства. Током последњих десет година варира број досељених у неку од земаља ЕУ. У 2006. години број досељеника је око 3,7 милиона. Врхунац је био у 2007. години са 4,1 милион досељеника, када наступа период постепеног смањења. Од 2010.-2012. године број досељеника је уједначен, око 3,3 милиона. После 2012. године поново је период раста броја досељеника и у 2014. години бележи се 3,8 милиона досељеника, 900.000 мање него 2015. године.⁴⁴³

Немачка је 2015. пријавила највећи број уселјеника (1543,8 хиљада), за њом су Велика Британија (631,5 хиљада), Француска (363,9 хиљада), Шпанија (342,1 хиљада) и Италија (280,1 хиљада). Немачка је 2015. пријавила и највећи број исељеника (347,2 хиљада) а следе Шпанија (343,9 хиљада), Велика Британија (299,2 хиљада), Француска (298,0 хиљада) и Пољска (258,8 хиљада). Укупно 17 држава чланица ЕУ-а је известило да је 2015. забележено више уселјавања него исељавања, Број исељеника био је већи од броја уселјеника у Бугарској, Ирској, Грчкој, Шпанији, Хрватској, Кипру, Пољској, Португалији, Румунији, Летонији и Литванији.⁴⁴⁴

У односу на величину резидентног становништва, највише стопе уселјавања у 2015. забележене су у Луксембургу (42 уселјеника на 1000 особа), Малти (30 уселјеника на 1000 особа) и Немачкој (19 уселјеника на 1000 особа). Највише стопе исељавања у 2014. бележи Луксембург (22 исељеника на 1000 особа), Кипар (20 исељеника на 1000 особа) и Малта (20 исељеника на 1000 особа).⁴⁴⁵

У државама ЕУ-28, 1. јануара 2015. живело је 19,3 милиона држављана земаља које нису чланице ЕУ (односно 3,8% становништва држава ЕУ-28), а број особа рођених

⁴⁴³ Publications Office of the European Union: *Migrant integration, 2017 edition*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 11.

⁴⁴⁴ Исто, page 12.

⁴⁴⁵ Исто, page 13.

изван ЕУ који живе у државама ЕУ-28 био је 35,1 милиона. Највећи број страних држављана који су живели у држави чланици ЕУ 1. јануара 2016. забележен је у Немачкој (8,7 милиона особа), Великој Британији (5,6 милиона), Италији (5,0 милиона), Шпанији и Француској (4,4 милиона). Страни држављани у тих пет држава чланица заједно су чинили 76% укупног броја страних држављана који живе у свим државама чланицама ЕУ-а, а тих пет држава имало је удео од 63% у становништву групе држава ЕУ-28. У релативном смислу, држава чланица ЕУ с највећим уделом страних држављана била је Луксембург, у којем су страни држављани чинили 47% укупног становништва. Висок удео страних држављана (10 и више % резидентног становништва) забележен је и на Кипру, Литванији, Естонији, Аустрији, Ирској, Белгији и Немачкој. Удео релативно младих одраслих особа радне доби код страних држављана виши је од тог истог удела код домаћег становништва. Просечна старост држављана ЕУ-28 1. јануара 2015. била је 43 године, а просечна старост страних држављана који живе у ЕУ је 35 година.⁴⁴⁶

Као и претходних година, у 2016. години, највише нових држављана у државама чланицама ЕУ, чинили су држављани Марока (101,3 хиљада, односно 10,2% свих додељених држављанстава), затим држављани Албаније (67,5 хиљада или 6,8%), Индије (41,7 хиљада или 4,2%), Пакистана (32,9 хиљада или 3,3%) и Турске (32,8 хиљада или 3,3%). У односу на 2015. број мароканских држављана који су стекли држављанство неке од држава чланица ЕУ повећао се за 17,7%. Највише Мароканаца стекло је ново држављанство у Шпанији (37%), Италији (35%) и Француској (18%). Већина Албанаца добила је држављанство у Италији (55%) и Грчкој (42%). Велика већина Индијаца (59%) добила је држављанство Велике Британије.⁴⁴⁷

1.3. Демографски показатељи у окружењу

Република Србија са својим суседима припада мултикултурном, мултиетничком и мултиконфесионалном подручју Југоистичне Европе. Распадом бившег Варшавског пакта и СФРЈ, Србија и њени суседи Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Мађарска, Црна Гора, Румунија и Северна Македонија своју перспективу усмерили су ка евроатланским интеграцијама. Све су већ постале чланице, преговарају као кандидати или

⁴⁴⁶ Publications Office of the European Union: *Migrant integration, 2017 edition*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 14.

⁴⁴⁷ EUROSTAT: *Migration and migrant population statistics, Statistics Explained*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017, page 16-17.

су потенцијални кандидати за чланство у ЕУ. Изузев Србије и БиХ, које нису затражиле чланство у НАТО-у, све земље су затражиле чланство или су чланице НАТО савеза. Њихова заједничка карактеристика су негативни трендови економских, социјалних и демографских кретања.

У 2016. години, највећи БДП по становнику према стандарду куповне моћи⁴⁴⁸ у овој групи земаља је у Мађарској и чини тек 67% просека ЕУ. БДП по становнику у Србији и Северној Македонији је на нивоу 37%. Иза њих су само Босна и Херцеговина на нивоу од 32% и Албанија на нивоу од 29% европског просека. Стварна индивидуална потрошња (СИП) по становнику према стандарду куповне моћи (СКМ)⁴⁴⁹, међу овим земљама у 2016. години, се кретала између 63% (Мађарска) и 31% (Албанија) просека ЕУ. СИП по становнику према СКМ у Србији износила је 46% просека ЕУ и иза ње, поред Албаније, су Северна Македонија (41%) и Босна и Херцеговина (41%).⁴⁵⁰

Демографска слика указује на разлике по социо-демографским показатељима: броју становника, фертилитету, морталитету, природном прираштају, очекиваном трајању живота, миграцијама, етничкој и верској структури. Подаци УН и Републичког завода за статистику Србије о становништву више него јасно указују на упозоравајућу и лошу демографску слику која је из године и године све лошија.

⁴⁴⁸ Бруто домаћи производ (БДП) по глави становника углавном је показатељ нивоа економске активности. На величину БДП-а по становнику израженог у стандарду куповне моћи највећим делом утиче обим БДП-а обрачунатог расходном методом, ниво потрошачких цена и број становника. Овај индикатор, између осталог, користи се за просторно поређење величине БДП-а, односно величине економије, те економског благостања.

⁴⁴⁹ Стандард куповне моћи (СКМ) је јединица вештачке валуте која елиминише разлике између нивоа цена између земаља. Тако један СКМ купује исти обим роба и услуга у свим земљама. Ова јединица омогућава смислено поређење обима економских показатеља у свим земљама. Паритети куповне моћи (ПКМ) су стопе за превођење валута које се примењују како би се извршило претварање економских индикатора изражених у националним валутама у заједничку вештачку валуту – Стандард куповне моћи (СКМ), која изједначава куповну моћ различитих националних валута и омогућава сврсисходно поређење обима између земаља. Стварна индивидуална потрошња односи се на сва добра и услуге стварно потрошена или купљена од стране домаћинства. Она обухвата добра и услуге купљена директно од стране домаћинства као и услуге које су обезбеђене од стране непрофитних институција и владе за личну потрошњу (нпр. здравство и образовне услуге).

⁴⁵⁰ Монстат: *Саопштење број 219-Бруто домаћи производ (БДП) и стварна индивидуална потрошња (СИП) по становнику, према стандарду куповне моћи за 2016. годину*, Завод за статистику Црне Горе, Подгорица, 2017.

Табела 17: Број становника, процене 1950-2100 (у хиљадама)

	Број становника (у хиљадама)							
	1950	1970	1990	2000	2010	2030	2050	2100
Албанија	1263	2151	3281	3122	2941	2933	2664	1654
Босна и Херцеговина	2661	3761	4463	3767	3722	3405	3058	2217
Бугарска	7251	8507	8841	7998	7405	6431	5424	3850
Хрватска	3850	4423	4776	4428	4328	3896	3461	2518
Мађарска	9338	10366	10378	10221	9928	9235	8279	6388
Црна Гора	395	520	615	614	624	625	588	449
Румунија	16236	20549	23489	22128	20440	18464	16397	12082
Северна Македонија	1254	1721	1996	2035	2071	2076	1931	1467

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

Становништво на овим просторима континуирано расте до 1990. године, да би после наступио период са успореном и негативном стопом раста. У 2010. години је готово седам милиона становника мање него 1990. године. У апсолутним бројевима изражено, убедљиво највећи губитник је Румунија која је 1990. године имала 23,5 милиона становника, а 2010. године три милиона мање. Показатељи изражени релативним бројевима указују да је највећи пад броја становника у Босни и Херцеговини и Бугарској (17%). У верској структури доминирају хришћани који су у свим земљама већинско становништво, осим Албаније са муслиманском већином.

Најважнија одлика кретања становништва на овом подручју у наредним деценијама је, према проценама експерата УН и РЗС Србије, наставак одвијања процеса депопулације, услед негативног природног прираштаја и емиграције и редистрибуција становништва по етничкој и верској структури у етнички хетерогеним срединама. Очекивања су да ће овај простор, до 2050. године, остати без 10 милиона становника, то јест број становника биће мањи за 20% у односу на 2010. годину. Најмање смањење становника биће у Црној Гори (5%), док би Бугарска остала без сваког четвртог становника (27%). Смањење удела хришћана и раст броја муслимана очекује се у свим земљама, осим Румуније и Хрватске. У Босни и Херцеговини муслимани ће постати најбројнија, а у Северној Македонији већинска верска група.⁴⁵¹

⁴⁵¹ Pew Research Center: *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*, Pew Research Center, 2015, page 234-244.

Табела 18: Просечна старост, процене 1950-2100

	Просечна старост							
	1950	1970	1990	2000	2010	2030	2050	2100
Албанија	21.2	19.6	24.1	27.1	32.3	41.5	49.5	53.2
Босна и Херцеговина	20.0	22.2	29.8	34.9	38.9	45.2	50.5	49.8
Бугарска	27.3	33.2	36.5	39.7	42.4	47.1	48.1	47.8
Хрватска	27.9	32.1	35.8	39.0	41.7	46.7	49.8	50.5
Мађарска	30.1	34.2	36.4	38.5	40.1	46.1	48.5	48.6
Црна Гора	21.6	24.1	29.8	34.4	36.4	42.1	46.4	50.3
Румунија	26.3	30.6	32.6	34.9	39.4	45.4	48.0	48.6
Северна Македонија	21.8	22.5	29.2	32.3	35.7	42.6	47.3	48.7

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

Просечна старост порасла је за 10 и више година од 1950 до 2010. Све земље имају повећање просечне старости, с тим да је просечна старост највише повећана у Босни и Херцеговини (18,9 година) а најмање у Мађарској (10 година). Демографски најстарија земља је Бугарска. Просечна старости у 2010. години је 42,4 године и изнад је просечне старости популације Европе (42). Незнатно испод европског просека су Хрватска (41,7) и Србија (41,4). Најмлађа популација је у Албанији са просечном старости од 32,3 године. Становништво ових земаља очекује старење и у догледној будућности. Повећање просечне старости и разлике у просечној старости по земљама у наредним годинама пројектоване су да остану али се очекује значајно смањење разлика у просечној старости, до 2050. године.

Табела 19: Однос становништва 65 и више година и радно способног становништва, процене 1950-2100

	Однос становништва 65 и више година и радно способног становништва (број становника 65 и више година на 100 становника 15-64)							
	1950	1970	1990	2000	2010	2030	2050	2100
Албанија	12.5	9.6	8.9	11.3	16.0	32.4	46.6	74.4
Босна и Херцеговина	6.9	7.4	9.5	16.0	19.8	36.1	49.0	61.6
Бугарска	10.1	14.2	19.8	24.5	26.4	37.6	50.4	51.7
Хрватска	12.1	13.9	16.9	23.2	26.2	40.0	52.8	61.6
Мађарска	11.6	17.1	20.4	22.2	23.3	34.2	48.1	55.0
Црна Гора	13.2	12.0	12.4	17.3	19.1	31.7	42.6	61.2
Румунија	8.7	12.9	15.8	20.1	22.9	32.4	48.2	55.1
Северна Македонија	12.5	7.7	10.8	14.7	16.5	27.7	42.0	56.4

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

Са високом просечном старости расте и број лица старости 65 и више година. Веће учешће старог становништва у старосној структури, смањује удео радно способног становништва. У 2010. години, Бугарска и Хрватска, са мање од четири особе старости од 15 до 64 за сваку особу старости 65 и више, су испод европског просека. Србија је незнатно изнад нивоа европског просека. Албанија, са више од шест радно способних особа на једну стару особу, има најмањи проценат старих у овој групи земаља. Пројектовано је да значајно стари популација током наредних неколико деценија, па све до 2100. У Албанији, која има најмлађу популацију, предвиђа се брзо старење становништва. Очекивања су да се број особа старости од 15 до 64 за сваку особу старости 65 и више смањи на 2,1 до 2050. године и 1,3 до 2100. године. И у другим земљама се очекује смањење броја радно способних за сваку стару особу. Број особа старости од 15 до 64 за сваку особу старости 65 и више биће у границама од 2,4 (Северна Македонија) до 1,9 (Хрватска) у 2050. години. До 2100. године очекује се повећање старих особа, тако да се број радно способних према старим особама смањује испод 2, у границама од 1,3 (Албанија) до 1.9 (Бугарска).

Табела 20: Укупнан фертилитет, процене 1950-2100

	Укупнан фертилитет, тј. укупан број живорођене деце на једну жену							
	1950	1970	1990	2000	2010	2030	2050	2100
Албанија	6.23	5.26	3.15	2.38	1.64	1.70	1.71	1.79
Босна и Херцеговина	4.82	3.14	1.86	1.68	1.31	1.50	1.65	1.78
Бугарска	2.53	2.13	1.95	1.20	1.45	1.69	1.79	1.85
Хрватска	2.73	2.00	1.72	1.62	1.52	1.49	1.63	1.78
Мађарска	2.69	1.98	1.82	1.38	1.33	1.50	1.62	1.74
Црна Гора	4.35	2.89	2.11	1.91	1.82	1.64	1.69	1.79
Румунија	3.06	2.87	2.22	1.34	1.45	1.62	1.72	1.79
Северна Македонија	5.06	3.44	2.27	1.83	1.46	1.61	1.70	1.80

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

У последњих неколико деценија плодност је опала у свим земљама. Фертилитет испод нивоа просте репродукције (2,1 дете по жени) присутан је задњих педесет године у Мађарској, Србији, Хрватској и Бугарској. Године 1950, све земље су припадале групи земаља са средњом стопом фертилитета (у просеку између 2,1 и 5 деце по жени) и високом стопом фертилитета (5 или више деце по жени). У 2010. години, све земље имају укупну стопу фертилитета испод нивоа просте репродукције и спадају у групу земаља са ниском стопом фертилитета. Најнижа стопа фертилитета у 2010. години забележена је у Мађарској (1.33). С друге стране, највећу стопу фертилитета има Албанија (1,64) и изнад је европског просека (1,6). У Албанији, где је стопа фертилитета највиша, укупни фертилитет је смањен са 6,2 у 1950., преко 3,15 у 1990. на 1,6 у 2010. години. У наредном периоду пројектовано је повећање стопе фертилитета за ове земље, али и даље испод нивоа просте репродукције. Једини изузетак овом тренду је Црна Гора која бележи незнатна смањења укупног фертилитета.

Табела 21: Природан прираштај, процене 1950-2100 (у хиљадама)

	Природан прираштај, тј. разлика између живорођених и умрлих (у хиљадама)							
	1950-1955	1965-1970	1985-1990	1995-2000	2005-2010	2025-2030	2045-2050	2095-2100
Албанија	157	255	315	195	79	26	-79	-65
Босна и Херцеговина	325	322	206	82	0	-49	-95	-57
Бугарска	411	291	50	-248	-195	-239	-204	-83
Хрватска	180	95	34	-1	-39	-99	-109	-67
Мађарска	466	181	-98	-207	-184	-234	-264	-141
Црна Гора	39	40	31	15	9	-1	-10	-11
Румунија	1250	1171	586	-227	-216	-423	-498	-272
Северна Македонија	138	157	114	57	18	-7	-38	-31

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

Депопулационе тенденције са смањеном или негативном стопом раста и смањењем становништва објашњавају се све мањим и негативним природним прираштајем. У периоду 2005-2010 више је рођених од умрлих само у Албанији, Црној Гори и Северној Македонији. У Мађарској је континуиран пад природног прираштаја и константно је негативан од периода 1985-1990. године. До 2025-2030 позитиван природни прираштај биће само у Албанији, после чега ће све земље у овој групи бележити негативан природан прираштај.

Табела 22: Нето миграције (на 1.000 становника), процене 1950-2100 (у хиљадама)

	Нето миграције (на 1000 становника)							
	1950-1955	1965-1970	1985-1990	1995-2000	2005-2010	2025-2030	2045-2050	2095-2100
Албанија	0.0	0.0	0.0	-11.5	-14.4	-2.7	-3.0	-2.4
Босна и Херцеговина	-3.6	-5.3	-6.1	-8.4	-3.2	-0.2	-0.2	-0.1
Бугарска	-2.7	-0.2	-4.1	-3.3	-2.2	-0.7	-0.9	-0.6
Хрватска	0.0	0.1	1.1	-8.3	-0.5	-0.4	-0.1	-0.1
Мађарска	0.5	0.3	-1.8	1.5	0.5	0.6	0.7	0.5
Црна Гора	4.8	-20.4	-9.8	-7.0	-0.2	-0.8	-0.8	-0.5
Румунија	0.0	0.0	-1.7	-5.4	-7.4	-0.4	-0.5	-0.3
Северна Македонија	0.0	-3.5	-9.9	-0.5	-0.7	-0.5	-0.5	-0.3

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017, page 51, 52, 131, 132, 147, 148, 227, 228, 375, 376, 527, 528, 635, 636, 671, 672.

Од последњих деценија прошлог века, демографски значајан негативан салдо миграције као битно обележје, односно већи број емиграната од броја имиграната, сврстава ове земље у емигрантско подручје. Изузетак је Мађарска, која од периода 1995-2000 бележи позитиван миграциони салдо, који се очекује и у будућем периоду. У периоду 2005-2010, осим Мађарске, у свим земљама присутан је негативан миграциони салдо. Највећи негативни миграциони салдо бележи Албанија са 217 хиљада одсељених, док је у том периоду у Мађарској остварен позитиван миграциони салдо од 25 хиљада више досељених него одсељених. Негативан миграциони салдо, поред природног прираштаја све више је неизоставно одређење демографског биланса ових земаља, односно значајно доприноси смањењу укупног броја становника.

Слику овог простора карактеришу дугорочни проблеми: економско заостајање, негативан природан прираштај, интензиван процес демографског старења, дуготрајна депопулација, процес демографског пражњења и негативан миграциони салдо. Анализа промена и кретања броја становника, старосне структуре и просторне покретљивости потврђује и дебаланс овог простора у погледу људског ресурса и његовог потенцијала. Све ово за последицу има да људски ресурс постаје ограничавајући фактор развоја и изазов и претња за економски раст и фискалну политику економија земаља овог простора.

Демографске промене и извесност њиховог континуитета у будућности већ остављају видљиве последице на: демографски развој-репродукцију становништва, економски развој-смањење радно способног становништва и социјални развој-повећање здравствених, социјалних и других потреба. Најозбиљнија последица по област безбедности и одбране је смањење континента војно способног становништва. Поред тога, прилагођавање државних буџета, која подразумевају увећање издвајања услед повећања популације старих, узроковаће смањење могућности и фискална ограничења у другим областима, самим тим и у безбедности и одбрани. Величина и структура јавних расхода ће у будућем периоду бити изразито детерминисана односом радно способног и старог становништва и уделом расхода за пензије у буџету, са негативним последицама по укупан друштвени развој.

Једини механизам за ублажавање и заустављање последица негативних демографских кретања по економски и социјални развој ових земљама је увећање радног континента, повећањем старосног услова за одлазак у пензију. За разлику од њих, развијене земље високим стопама запослености, већом могућности за издвајање капитала

за развојне инвестиције и позитивним салдом миграција обезбеђују проширивање континента радно способног становништва или бар увећање продуктивности. Повећање броја оних који плаћају порез чини одрживијим порески систем и омогућава баланс између прихода и расхода у функцији стимулације економског раста, а суфицит тражње за радом на тржишту рада надокнађују увозом радне снаге. Проширене могућности деловања на последице негативних демографских процеса управо су и детерминисале повољније демографске трендове у развијеним земљама

Између Србије и суседних земаља, општи преглед демографских карактеристика кроз разматрање расположивих података указује на слична негативна демографска кретања, уједначен ритам промена и ограничене могућности чиме је задржана постојећа конкурентска једнакост. Дугорочна демографска перспектива показује да демографске карактеристике неће бити извор конкурентске предности ни у будућем периоду.

1.4. Вероисповест као кључно етнокултурно обележје

Вероисповест спада у кључна етнокултурна обележја поред националне припадности и матерњег језика.⁴⁵² Према подацима у 2015. години, хришћанство је највећа религија на свету, чији припадници чине скоро трећину (31%) укупног светског становништва. Муслимани су други, са 1,8 милијарди људи, или 24% светске популације, затим група која не припада ниједној религији⁴⁵³ (16%), хиндуси (15%) и будисти (7%). Остало су припадници народне религије, јевреји и припадници других религија. (Табела 23)

Према пројекцији за период 2015.-2060., очекиван раст броја муслимана је 70%. У исто време хришћани ће се увећати за 34%, чиме бележе незнатно бржи раст од раста светске популације, али далеко спорији него муслимани. Као резултат тога, према пројекцијама Истраживачког центра Рев, до 2060. број муслимана (3,0 милијарде или 31% становништва) ће се приближити броју хришћана (3.1 милијарде или 32%). (Табела 23)

⁴⁵² РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр. 28.: *Вероисповест*-Одговор на питање о вероисповести резултат је личног убеђења појединца заснованог на његовим схватањима религије, тако да при давању одговора није било важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли лице себе сматра припадником неке вероисповести. За децу млађу од 15 година податке је давао родитељ, усвојитељ, односно старатељ.

⁴⁵³ Pew Research Center: *The Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2012, page 24.: Становништво које не припада ниједној религији - атеисти, агностици и људи који се не идентификују са било којом религијом.

Осим муслимана и хришћана, све главне светске религије, према пројекцијама имаће мањи проценат учешћа у светској популацији 2060. него што је било у 2015. Очекивани раст хиндуса, јевреја и следбеника народних религија у апсолутним бројевима у наредним деценијама, неће успети да одржи корак са глобалним растом становништва. Према пројекцијама број хиндуса ће пораси за 27%, са 1,1 милијарду на 1,4 милијарде, чиме мало заостају од темпа укупног раста становништва. Број јевреја очекује се да ће пораси за 15%, од 14,3 милиона у 2015. на 16,4 милиона у 2060. И присталице различитих народних религија - укључујући и афричку традиционалну религију, кинеску народну религију, природну америчку религију и аустралијску аборицинску религију, пројектоване су да се повећају за 5%, од 418 милиона на 441 милиона. У исто време пројекција је да будисти опадну у апсолутном броју за 7%, од скоро 500 милиона у 2015. на 462 милиона у 2060., као последица ниске стопе наталитета и старења становништва у земљама као што су Кина, Тајланд и Јапан. И све друге религије такође су пројектоване да имају благо смањење броја, од укупно око 59,7 милиона у 2015. на 59,4 милиона у 2060. За становништво које не припада ниједној религији очекује се скромно повећање. Са нешто мање од 1,2 милијарде у 2015. години требало би до 2060. да достигну 1,2 милијарде. (пројектован је пад удела у укупном становништву са 16% у 2015. на 13% у 2060.). У Северној Америци и Европи очекује се повећање удела овог становништва у укупном становништву, док ће се у Азији, где има 75% свих припадника ове групе, ова групација смањивати.⁴⁵⁴ (Табела 23)

Табела 23: Величина и пројектовани раст главних религија, 2015-2060

	Становништво 2015	% од светске популације	Пројекција становништва 2060	% од светске популације	Раст становништва од 2015-2060
Хришћани	2276250000	31,2	3054460000	31,8	778210000
Муслимани	1752620000	24,1	2987390000	31,1	1234770000
Без припадности религији	1165020000	16,0	1202300000	12,5	37280000
Индуси	1099110000	15,1	1392900000	14,5	293790000
Будисти	499380000	6,9	461980000	4,8	-37400000
Народне религије	418280000	5,7	440950000	4,6	22670000
Остале религије	59710000	0,8	59410000	0,6	-290000
Јевреји	14270000	0,2	16370000	0,2	2100000
Укупно	7284640000	100	9615760000	100	2331130000

Извор: Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 10.

⁴⁵⁴ Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 9-10.

Статус водеће религије хришћанству обезбеђује највећи број живорођене деце које се рађају као хришћани. Према проценама у периоду између 2010. и 2015. године, број живорођене деце која се рађају као хришћани је 33% свих беба рођених усвету, и незнатно је већи од удела хришћанског становништва у светској популацији у 2015. години (31%). Број живорођене деце рођене као муслимани је 31% свих беба рођених у свету и далеко превазилази удео који муслиманско становништво има у укупном броју становника у 2015. години (24%). Тако да, насупротив наставка скромног раста хришћанског становништва, већ су видљиви знаци брзог раста припадника муслиманске вероисповести и у наредним деценијама биће још израженији. (Табела 24)

Табела 24: Процене садашњег и пројектованог броја рођених и умрлих по религијама

	Хришћани	Муслимани	Без припадности религији	Хиндуси	Будисти	Народне религије	Остале религије	Јевреји
% становника 2015	31,2	24,1	16,0	15,1	6,9	5,7	0,8	0,2
% од броја рођених 2010-2015	32,8	31,4	10,1	16,0	4,7	4,2	0,6	0,2
% од броја умрлих 2010-2015	36,8	20,9	14,5	14,5	6,9	5,3	0,9	0,2
% становника 2060	31,8	31,1	12,5	14,5	4,8	4,6	0,6	0,2
% од броја рођених 2055-2060	35,1	36,0	9,3	11,8	3,3	3,9	0,4	0,1
% од броја умрлих 2055-2060	30,6	24,6	16,2	15,0	6,7	5,9	0,8	0,2

Извор: Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 23.

Један од главних разлога очекиваног раста муслимана у апсолутним бројевима и учешћа у укупном становништву је највиша стопа фертилитета од било које верске групе - у просеку 3,1 у периоду 2010.-2015. и знатно је изнад нивоа прости репродукције (2.1). Код хришћана просечни фертилитет је 2,7. Хиндуси са 2,4 и јевреји са 2,3 су испод светског просека од 2,5 живорођене деце по жени. Све остале групе имају сувише низак ниво фертилитета за одржавање свог становништва.⁴⁵⁵

Муслимани са просечном старошћу од 24 године су најмлађа верска група. Поред њих и хиндуси (27) су млађи од просечне старошће светског становништва (30). Просечна старошћу хришћана одговара просечној старошћу укупног становништва. Код осталих група, просечна старошћу чини их старијим од глобалне средње вредности старошће

⁴⁵⁵ Pew Research Center: *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*, Pew Research Center, 2015, page 26.

становништва.⁴⁵⁶

Висок наталитет припадника муслиманске вероисповести и релативно млада популација довешће, према пројекцијама, да између 2030. и 2035. године буде нешто више беба рођених као муслимани (225 милиона), него беба рођених као хришћани (224 милиона), иако ће укупан број хришћанског становништва и даље бити већи. По пројекцијама у периоду 2055-2060, разлика у броју рођених беба ове две групе биће 6 милиона (232 милиона рођених беба муслимана а 226 милиона рођених беба хришћана). Између 2010. и 2015. године 10% укупног броја новорођене деце су бебе чије мајке не припадају ниједној религији, тако да ће ово становништво, према проценама, у наредним деценијама да опада. Између 2055. и 2060. само 9% свих беба ће се родити од мајки које не припадају ниједној религији. У том периоду седам од десет рођених беба биће муслимани (36%) или хришћани (35%).⁴⁵⁷

Припадници хришћанске популације као највеће светске религије имају највећи број живорођене деце и највећи број умрлих од свих група. Између 2010. и 2015. године према проценама рођено је 223 милиона деце као хришћани и око 107 милиона хришћана је умрло. Природно повећање хришћанског становништва, односно број порођаја минус број умрлих био је 116 милиона током овог периода. Удео популације хришћана у броју умрлих од 37% у великој мери је последица њихове старости у највећем делу света. Ово се посебно односи на Европу, где је према проценама број умрлих већ премашио број рођених хришћана. Само у Немачкој, на пример, процена је да је 1,4 милиона више хришћана умрло него се родило у периоду између 2010. и 2015. године, и то је очекујући образац дешавања у великом делу Европе у деценијама које долазе. (Табела 24, Табела 25)

⁴⁵⁶ Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 14.

⁴⁵⁷ Исто, page 4-5.

Табела 25: Хришћанско становништво, садашњи и пројектовани природни прираштај по регионима, 2010-2060

	% хришћанске популације 2015	% хришћанске популације 2060	Природно повећање хришћана 2010-2015	Природно повећање хришћана 2055-2060
Подсахарска Африка	26	42	64480000	79380000
Латинска Америка-Кариби	25	22	32570000	1690000
Азијско-Пацифичка регија	13	13	17680000	3530000
Европа	24	14	-5640000	-12320000
Северна Америка	12	9	5810000	-380000
Средња Источна и Северна Африка	1	1	910000	30000
Укупно	100	100	115820000	71930000

Извор: Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 29.

Следе муслимани са 213 милиона деце рођене између 2010. и 2015. године. Поред свега, због релативно малог броја умрлих муслимана у том периоду (61 милион), муслимани имају највећи природни прираштај (више од 152 милиона људи). Овај велики природни прираштај последица је високе стопе фертилитета код становништва муслиманске вероисповести као и концентрације муслиманског становништва у млађим старосним групама, које имају ниже стопе смртности. (Табела 24, Табела 26)

Трећу највећу групу чини становништво које не припада ниједној религији. Као последица ниског наталитета (10% свих порођаја између 2010. и 2015. године) по броју рођених беба ова група налази се на четвртом месту, после хиндуса. Процена је да у периоду 2010.-2015. године, 68 милиона беба рођено од мајки које не припадају ниједној религији, а 109 милиона беба рођено као хиндуси. Хиндуси имају и много већи природни прираштај него становништво које не припада ниједној религији (67 милиона наспрам 26 милиона).⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 22.

Табела 26: Муслиманско становништво, садашњи и пројектовани природни прираштај по регионима, 2010-2060

	% муслиманске популације 2015	% муслиманске популације 2060	Природно повећање муслимана 2010-2015	Природно повећање муслимана 2055-2060
Азијско-Пацифичка регија	61	50	79520000	19070000
Средња Источна и Северна Африка	20	20	32090000	19330000
Подсахарска Африка	16	27	38240000	67340000
Европа	3	3	2290000	1480000
Северна Америка	0,2	0,4	320000	520000
Латинска Америка- Кариби	мање од 0,1	мање од 0,1	20000	-20000
Укупно	100	100	152500000	107730000

Извор: Pew Research Center: *The Changing Global Religious Landscape*, Pew Research Center, 2017, page 31.

Међу хришћанима, највећи природни прираштај бележи Подсахарска Африка са 64 милиона више рођених него умрлих, за периоду 2010.-2015. године. Мања повећања разлике рођених и умрлих у популацији хришћана бележе се у Латинској Америци и Карибима, Азији и Пацифику и Северној Америци. Према пројекцији, у Северној Америци негативан природни прираштај међу хришћанима биће око 2050. године. Према наведеном, број хришћана повећаваће се на глобалном југу посебно у Подсахарској Африци где се у наредном периоду очекује још већи природни прираштај међу хришћанима (уједно биће и релативно младо). У Латинској Америци и азијско-пацифичком региону, позитиван природни прираштај међу хришћанима биће до 2060, с тим да у периоду 2055 до 2060 очекује се смањење природног прираштаја. Европу прати негативан природни прираштај, који ће наставити да расте до 2060. године. Међу хришћанима широм источне Европе и деловима западне Европе (у 24 од 42 земље), негативан је природни прираштај за период 2010.-2015. године. У том периоду муслимани бележе позитиван природни прираштај у свим европским земљама. Разлика између рођених и умрлих у популацији муслимана у Немачкој, Великој Британији, Италији, Русији и Француској је најмање 250.000. На пораст броја муслимана у Европи такође утичу и миграције. (Табела 25, Табела 26)

Раст броја хришћана, према пројекцији 2010.-2050., очекује се у Азијско-пацифичком региону и Подсахарској Африци, док ће се број муслимана увећавати у свим

регионима, осим Латинској Америци и Карибима.⁴⁵⁹ Број земаља са хришћанском већином ће се смањити са 159 на 151 (Аустралија, Бенин, Босна и Херцеговина, Француска, Холандија, Нови Зеланд, Северна Македонија и Велика Британија). Већинско муслиманско становништво у 2050. години биће у 51 земљи, две више него у 2010. години (Нигерија, Северна Македонија). У Нигерији ће и даље бити велики број хришћана, па су пројекције да у 2050. години буде трећа земља по броју хришћана, после САД и Бразила. Индија и даље остаје земља чију већину чине хиндуси, али ће брз раст броја муслимана учинити да Индија буде земља са највећом муслиманском популацијом, испред Индонезије. У Европи се очекује смањење удела хришћана с три четвртине становништва на мање од две трећине и раст броја Муслимана на једну десетину европског становништва (2010. године-5,9% Муслимана).⁴⁶⁰

Данашња подела света на Глобални Југ и Глобални Север, после хладноратовске поделе на Исток и Запад наметнула се као последица различите и веће могућности приступу технолошком напретку и модернизацији који су уједно и значајни чиниоци настанка и развоја глобализације.⁴⁶¹ Управо на овим линијама разграничења неразвијеног Југа и развијеног Севера развила се и противречна демографска ситуација у свету. Са једне стране успеси у области науке снижавају смртност и продужују људски живот, значајно повећавајући становништво у Азији, Африци и Латинској Америци у односу на развијене земље. На другој страни последице неолибералног концепта глобализације узрокују у развијеним земљама неповољне демографске процесе и трендове, додајући и озбиљне размере депопулације. Проблем се додатно продубљује са једне стране повећаним захтевима за просту прехрану без могућности приступа савременој технологији и техничким средствима, а са друге стране захтевима за радном снагом у условима смањења радно способног становништва и повећања старог становништва.

Шире проблем, на примеру Европе чине промене верске структуре коју карактерише константан пораст муслиманске популације која и ако деценијама присутна веома тешко се интегрише у Европу и не прихвата њене вредности. Са порастом њиховог

⁴⁵⁹ Pew Research Center: *The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050*, Pew Research Center, 2015, page 245.

⁴⁶⁰ Исто, page 234-244.

⁴⁶¹ Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, ВИЗ, Београд 2009, стр. 234.: „Асиметрични систем расподеле друштвене моћи који креира глобализација трајно антагонизује светски систем на развијени светски центар-Север и неразвијени светски- Југ (полупериферија и периферија), између њих постоје бројне противречности“.

удела може се очекивати и наметање друштва на исламским принципима, представљајући свакако сталан извор несигурности. Све ово указује да је проблем становништва један од кључних проблема у свету из кога проистичу многи проблеми. Ни мало лако и брзо решив, његово одлагање и избегавање само отежава његово решавање.

2. СТАНОВНИШТВО РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

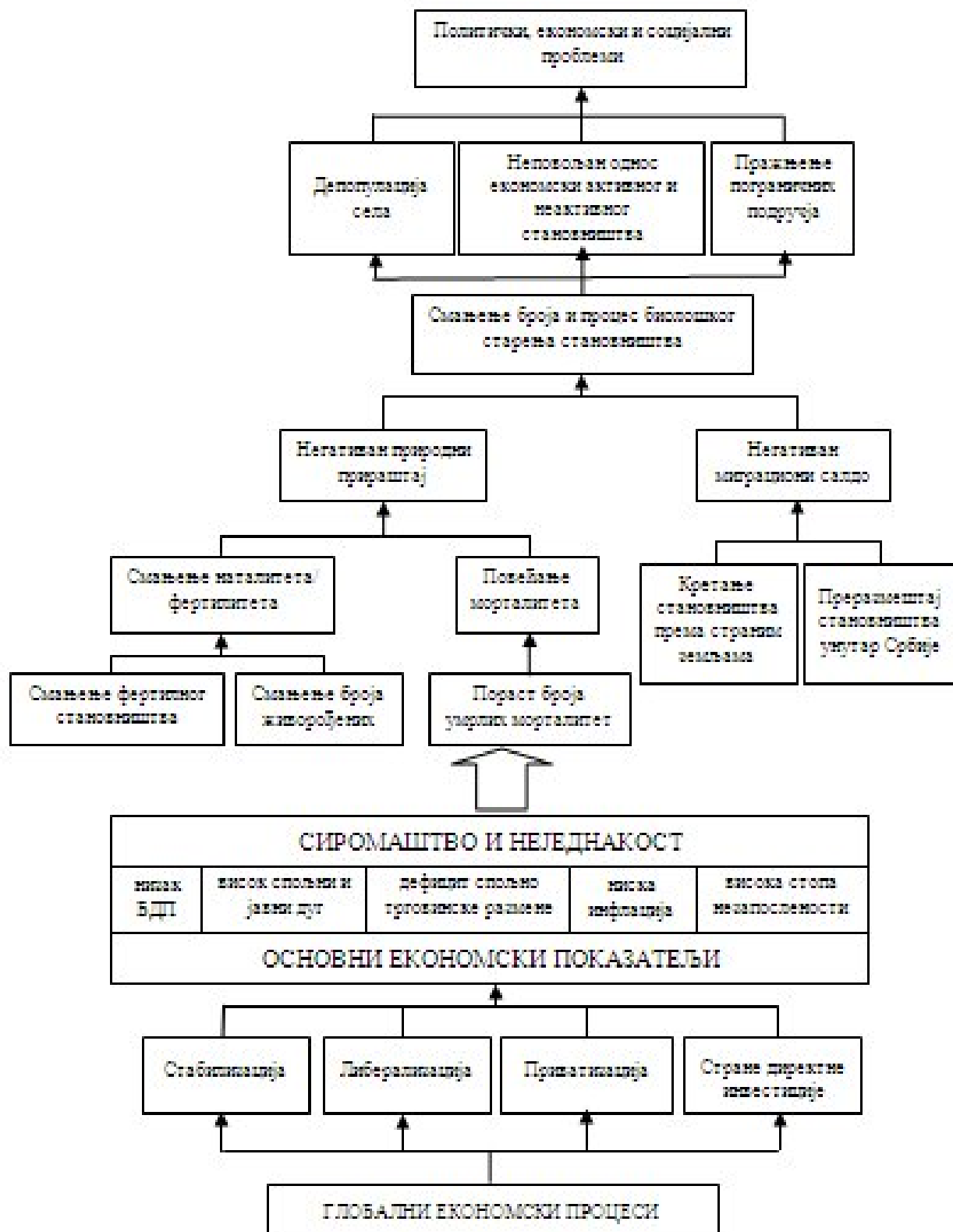
Становништво Републике Србије чини скуп лица, људи који насељавају територију Републике Србије.⁴⁶²

2.1. Анализа проблема смањење броја становника и процес биолошког старења становништва Србије

Анализом проблема смањење броја становника и процес биолошког старења становништва Републике Србије идентификују се негативни аспекти постојећег стања становништва Републике Србије и утврђују односи „узрока и последице“ који постоје међу идентификованим проблемима, и чине је три битна корака:

1. Дефинисање оквира и предмета анализе.
2. Идентификовање основних проблема са којима долази до суочавања.
3. Визуелизацију проблема у облику дијаграма „дрво проблема“ или „хијарархија проблема“ како би се односи узрок-последица лакше анализирали.

⁴⁶² Брезник, Д.: *Демографија анализа, методи и модели*, Научна књига, 1980, стр. 7-8.

Слика 3: Анализа проблема смањење броја становника и процес биолошког старење становништва Републике Србије

Извор: Аутор.

2.2. Број становника

Број становника представља скуп људи који живи на одређеној територији и који се мења у погледу својих обележја. Промена квантитативних обележја, пораст становништва, односно промене у укупном броју становника називају се кретање становништва.⁴⁶³

Број становника у Србији од 1948. до 1991. године стално је растао, а од 1991. има тенденцију опадања. Период пораста становништва стварао је природне услове - базу за раст природног прираштаја. Према Попису 2011, на територији Републике Србије живи 7.186.862 становника. У односу на 2002. годину, број становника је смањен за 4,1% (-311.139 лица), што је последица како негативног природног прираштаја, тако и одласка становништва у иностранство. Смањење укупног становништва Републике Србије било би мање да није било бојкота становништва албанске националности (за око 58 хиљада, према грубој процени без мигрантске популације, заснованој на резултатима Пописа 2002. године)

Табела 27: Број становника Републике Србије 1948-2015

Година	Број становника
1948	5 800 146
1953	6 171 013
1961	6 678 239
1971	7 202 898
1981	7 729 236
1991	7 822 795 (по новој методологији 7 576 837) ⁴⁶⁴
2002	7 893 125 (по новој методологији 7 498 001)
2011	7 186 862 (по новој методологији)
2015	7 095 383 (по новој методологији)

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1961. Национална састав становништва ФНРЈ*, РЗС, Београд, 1992, стр. 12; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1971. Национална састав становништва СФРЈ*, РЗС, Београд, 1991, стр. 11; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. Национална састав становништва СФРЈ*, РЗС, Београд, 1991, стр.12; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Становништво упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2004, стр. 14; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 14; РЗС: *Статистички годишњак 2015*, РЗС, Београд, 2015, стр. 35.

⁴⁶³ Брезник, Д.: *Демографија анализа, методи и модели*, Научна књига, Београд, 1980, стр. 7, 95.

⁴⁶⁴ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Становништво упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2004, стр. 14.

„Како би била олакшана могућност поређења података, број становника у пописима 1991. и 2002. године израчунат је и по "новој" и по "старој" методологији. При свођењу података пописа 2002. године на методологију пописа 1991. године, у стално становништво су укључена сва лица на раду-боравку у иностранству (без обзира на дужину боравка), а искључени су страни држављани на раду-боравку у Србији.“ Такође, при прерачунавању података пописа 1991. године према методологији примењеној у попису 2002. године, у стално становништво су укључена само лица на раду-боравку у иностранству до једне године, док су искључена сва лица са боравком дужим од годину дана.

Процес смањења становништва је био веома различит за поједине делове Србије и њене регије. Као последица унутрашњих миграција, Београдски регион је једини који бележи раст становништва. Посматрано по областима, пад становништва од 10% између два последња пописа је у Западнобачкој, Севернобанатској и Средњобанатској области у Региону Војводине и Борској, Зајечарској, Јабланичкој, Пиротској, Пчињској, Топличкој области у Региону Јужне и Источне Србије. У последњем међупописном периоду број становника повећан је у 24 општине/градова. Највећи пораст броја становника (више од 10%) забележен је у Нишу-Пантелеј (24,1%), Новом Саду (12,2%) и у београдским општинама: Звездара (11,6%) и Гроцка (10,5%). С друге стране, са највећим падом броја становника (више од 20%), издвајају се општине: Црна Трава (35,2%), Медвеђа (32,3%), Мајданпек (23,3%), Бабушница (22,1%) и Гацин Хан (20,1%).⁴⁶⁵

Смањење укупног становништва и Срба било би израженије да није било прилива избеглих Срба. Овим се повећао удео броја Срба у укупном становништву а делом су надомештени демографски губици који су настали као последица вишегодишњег негативног природног прираштаја и емиграције (Попис 2002). И у периоду између два последња пописа, пораст удела Срба у укупном становништву, поред смањења по основу негативног природног прираштаја и одласка у иностранство за 224.688, последица је прилива Срба са Косова и Метохије и досељавања из иностранства (лица након стицања пензије („привремени рад“)), као и промене у изјашњавању Југословена, Црногораца и Рома. Већина националних заједница дели судбину Срба у погледу смањења своје популационе величине, осим Рома и Бошњака који имају позитиван природни прираштај (поред њих ту су Муслимани, Горанци, Ашкалије, Египћани и Турци (удео у укупном становништву мањи од 1%)).⁴⁶⁶

На демографске показатеље и пројекције у Републици Србији значајан утицај имају демографски губици Србије проузроковани ратовима у 20. веку.

Демографски губици“ проузроковани ратом обухватају:⁴⁶⁷

- смртне случајеве (погинули и умрли) војних и цивилних лица за време рата и

⁴⁶⁵ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. ПРВИ РЕЗУЛТАТИ*, РЗС, Београд, 2012, стр. 15-18.

⁴⁶⁶ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр.14.

⁴⁶⁷ Врућинић, Д.: *Демографски губици Србије проузроковани ратовима у XX веку*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2007, стр. 10.

умрле после рата услед рањавања, болести и других тешких услова који су настали као последице рата,

- пад наталитета непосредно пред рат, за време и после рата, и
- миграције, односно негативан миграциони салдо изазван емиграцијом.

По другој класификацији, „демографски губици“ проузроковани ратом обухватају:

- директне губитке (погинула војна и цивилна лица за време рата, као и војна и цивилна лица умрла за време рата због ратних збивања и прилика) и
- индиректне губитке (смањен наталитет непосредно пред рат, у току и после рата, умирања после рата која су последица ратних збивања и емиграције због рата).

Појам „демографски губици“ користи са значењем наведеним у ове две дефиниције. Постојеће процене демографских губитака, иако имају релативну вредност, систематизоване су и представљене у више варијанти. Најприхватљивија варијанта укупних демографски губитака Србије у 20. веку, у садашњим границама је 1.825.662 становника. Укупни демографски губици су утврђени сабирањем демографских губитака за појединачне ратове.⁴⁶⁸

Број становника Републике Србије је без података за Регион Косова и Метохије. Косово и Метохија је аутономна покрајина у саставу Републике Србије. На основу Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1244, од 10. јуна 1999. године, налази се под привременом цивилном и војном управом Уједињених нација. Према попису 2011 Косовске агенције за статистику укупан број становника је 1.739.825. Пројекција показује благи раст броја становника до 2030. године, након чега ће до 2050. уследити пад више од 10%. У укупном становништву је 91,0% Албанаца, док је Срба 3,4%. Број становника мушког пола је 875.900, а женског 863.925. Са просечном старости од 30,2 године спада у подручја са најмлађом популацијом у свету. Удео старосних група становништва: 0-14 28%; 15-59 62,2%; 60+ 9,8%. Удео становништва: 0-14+65+/15-64 је 53,2%. Укупна стопа плодности у 2011 је 2,4, у 2016. је 2,1 са очекивањима да ће до 2031. смањити на 1,5 деце по жени. Очекивана животна старост је 76,7, за мушкарце 74,1, док је за жене 79,4.⁴⁶⁹ Салдо миграције са иностранством био је негативан и износи -6076.

⁴⁶⁸ Врућинић, Д.: *Демографски губици Србије проузроковани ратовима у XX веку*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2007.

⁴⁶⁹ ASK: *Vjetari Statistikor i Republikës së Kosovës 2017*, Agjencia e Statistikave të Kosovës Prishtinë, 2018.; ASK: *PARASHIKIMI I POPULLSISË SË KOSOVËS 2017 – 2061*, Agjencia e Statistikave të Kosovës Prishtinë, 2018.

Косово је 2014.-2015. задесио велики талас миграције кад се одселило приближно 100.000 становника (нето миграција у 2014 је -39.609, а у 2015 је -55.572).

Табела 28: Број становника АП Косово и Метохије 1948-1991

Година	Укупно становништво	Срби	Албанци
1948.	727 820	171911	498242
1953.	808 141	189 869	524559
1961.	963 988	227 016	646 605
1971.	1 243 693	228264	916168
1981.	1 584 440	209498	1 226 738
1991.	1 956 196	194 190	1 596072

Извор: РЗС: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1961. Национална састав становништва ФНРЈ*, РЗС, Београд, 1992, стр. 12; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1971. Национална састав становништва СФРЈ*, РЗС, Београд, 1991, стр 11; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. Национална састав становништва СФРЈ*, РЗС, Београд, 1991, стр.12; РЗС: *Књига пописа и друге демографске публикације Становништво према националној припадности, попис 1991.* (Интернет). Доступно на: <http://publikacije.stat.gov.rs/G1991/Pdf/G19914020.pdf> (приступљено 4. новембра 2018).

Према попису од 31. марта 1931. године укупно становништво Косова и Метохије бројило је 552.064. Од тога православне вероисповести 150.745, римокатоличке 20.568, исламске 379.981, евангелистичке 114, остали 656. Прешево и Бујановац, који су тада били у срезу Прешево имало је укупан број становника 44.405 (православни 23.706; римокатолички 49, исламске 20.646 и остали 4).⁴⁷⁰

Број становника и данас је један од основних показатеља моћи државе. Развој индустрије и примена савремених технологија смањује значај самог броја становника, а повећава утицај других чинилаца, међу којима су и квалитативне особине. Већом улогом машина и оруђа, односно заменом људске радне снаге машинама, опада значај броја становника за економски и укупни потенцијал државе. И у области безбедности и одбране, број становника као извор војно способног становништва има мањи значај развојем наоружања.⁴⁷¹

Као елементарни и квантитативни показатељ људског потенцијала подразумева се да је већи број становника већи број произвођача и потрошача, односно већи број производа и услуга и већа потражња за њима. Имајући у виду да је становништво истовремено извор радне снаге и потрошач, депопулација је лимитирајући фактор укупног развоја државе. Сагледавање односа између становништва и економских и социјалних

⁴⁷⁰ Краљевина Југославија - Општа државна статистика: *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931-Књига II; Присутно становништво по вероисповести*, Београд 1938.

⁴⁷¹ Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 93.

кретања кроз ангажованост радно способног становништва, које је условљено доминантно економским фактором, најједноставнији је показатељ утицаја броја становника. Већи број становника знак је већег потенцијала радно способног становништва, и заједно са његовом ангажованошћу и већом продуктивношћу доприноси већем приливу новца у буџет. Незапосленост и ниска продуктивност доприносе мањем приливу новца у буџет, уз раст издвајања за социјална давања.

Већи број становника значи и већи потенцијал људског чиниоца у безбедности и одбрани и као такав позитивно утиче на националну безбедност. На другој страни, већи број становника у условима економске несигурности и ниског БДП по становнику увећава потенцијал за конфликте унутар државе.⁴⁷² У Србији висока незапосленост и ниска продуктивност резултује мањим расходним могућностима буџета за задовољење потреба и интереса грађана и у области безбедности и одбране.

Присутна депопулација, тј. смањење укупног броја становника у Србији није ограничавајући фактор функционисања система националне безбедности. Пројектована мирноопска и ратна војска је у границама нивоа мобилизацијског напрезања становништва. По пројекционим варијантама у којима је депопулација најинтензивнија, после 2050. године, мирнодопско формацијско бројно стање неће бити у границама оптималног нивоа мобилизацијског напрезања становништва Србије. Демографски преокрет негативних трендова као фактор утицаја на краткорочне и дугорочне одлуке у области безбедности и одбране могао би деловати позитивно уз економски развој, односно само уз раст запослености и продуктивности, већи број становника резултовао би позитивним утицајем на систем националне безбедности.

2.3. Густина насељености

Густина насељености је показатељ недовољне насељености или пренасељености неког подручја, односно већег или мањег броја становника.

⁴⁷² Nafeez, M.A.: THE GLOBALIZATION OF INSECURITY: HOW THE INTERNATIONAL ECONOMIC ORDER UNDERMINES HUMAN AND NATIONAL SECURITY ON A WORLD SCALE, *Historia Actual Online No 5*, Cadiz University (Spain), 2004, p.121.

Табела 29: Број становника и број становника на 1км² у Републици Србији и по регионима

Година		Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије
1948	Број становника	6627583	634003	1640599	1776544	1743691	732746
	Густина насељености	73,8	196,0	75,9	67,1	66,4	67,2
1953	Број становника	6978119	731837	1698640	1902934	1828910	815798
	Густина насељености	78,8	226,3	78,6	71,8	69,7	74,8
1961	Број становника	7641962	942190	1854971	2006793	1874293	963715
	Густина насељености	86,3	291,3	85,8	75,7	71,4	88,3
1971	Број становника	8446726	1209360	1952560	2111855	1929140	1243811
	Густина насељености	95,4	374,0	90,3	79,7	73,5	114
1981	Број становника	9313686	1470073	2034782	2243885	1980506	1584440
	Густина насељености	105,2	454,6	94,1	84,7	75,5	145,5
1991	Број становника	7822795	1602226	2013889	2266428	1940252	
	Густина насељености	100,8	495,4	93,2	85,5	73,9	
2002	Број становника	7498001	1576124	2031992	2136881	1753004	
	Густина насељености	96,6	487,4	94,0	80,7	66,8	
2011	Број становника	7186862	1659440	1931809	2031697	1563916	
	Густина насељености	92,6	513,1	89,4	76,7	59,6	
2015	Број становника	7095383	1679895	1891701	1972183	1551604	
	Густина насељености	91,4	519,0	88,0	74,0	59,0	

Извор: РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр. 37; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016, стр. 17-21.; Површина Републике Србије без Косова и Метохије је 77592 км². За 2015. је процењен број становника на дан 30.06.2015. године.

Просечна густина насељености у Републици Србији према Попису 2011. износи 92,6 становника по квадратном километру. Међутим, регионални размештај становништва је веома неравномеран. Највећа густина насељености је у Београдском региону, који је са 519 становника на 1км² више од пет пута гушће насељен од осталих региона, док је најређе насељен Регион Јужне и Источне Србије, са 60 становника на 1 км². У свим регионима, осим у Београдском, забележена је густину насељености мања од просечне. Београдски регион са свега 4% територије насељен је са приближно четвртином укупног становништва. У региону Војводина на 24% територије живи 27% становника. Тако да у области Србија север, на приближно трећини територије живи половина становништва. Друга половина становништва живи у друга два региона на двоструко већој територији.

У просторној дистрибуцији становништва Србије издвајају се велики градови и град Београд као зона изразите концентрације.⁴⁷³ Према резултатима Пописа 2011, у

⁴⁷³ Митровић, М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, РЗС, Београд, 2015, стр. 243.

четири велика града (Београд, Нови Сад, Крагујевац и Ниш) живи трећина Србије. Само у главном граду живи 1.659.440 становника, што чини 23,1% од укупног броја становника Републике Србије.⁴⁷⁴ Знак за неравномерности у просторном размештају становништва је и густина насељености општина/градова која се креће од само 5 становника на 1 км², колико је забележено у Црној Трави, па до 19.043 становника, колико је забележено у београдској општини Врачар.⁴⁷⁵ Истовремено, током протеклих деценија повећан је број насеља са мање од 100 становника. Према резултатима Пописа 1991. године, мање од 100 становника имало је око 500 насеља, док је у 2011. години број насеља са мање од 100 становника готово удвостручен (више него свако пето насеље има мање од 100 становника). Највећа концентрација ових насеља је у Региону Јужне и Источне Србије, где свако треће насеље има мање од 100 становника.

Резултати пописа становништва недвосмислено упозоравају да велики делови Србије интензивно губе становништво. Смањење броја становника и процес депопулације захватио је многе регионе, градове и општине доводећи до процеса изумирања многих подручја. Одмакла просторна поларизација и диспропорција огледа се у снажнијем демографском пражњењу првенствено руралних, неразвијених, девастираних подручја и простора који гравитирају ка граничним подручјима (најинтензивније у Региону Јужне и Источне Србије) и селидбама (миграцијама) усмереним углавном ка Београду и Новом Саду.

Смањењем укупног становништва, а самим тим и становништва које подлеже војној обавези смањује се и база која је извор за попуну послова људством, утичући на све области друштвеног живота, укључујући безбедност и одбрану. Демографске промене после извршених организационих промена немају директне последице по безбедност и одбрану. У сваком случају, овај демографски феномен захтева у систему националне безбедности праћење, посебно у појединим нижим територијалним јединицама и прилагођавање организационих промена неповољној демографској слици. Поред адекватних организационих решења, стање и кретање становништва као и приказана густина насељености захтевају и адекватна мобилизацијска решења. Обзиром, да су најгушће насељене области на изразито тенкопроходним просторима и у близини државне границе, мора се водити рачуна о могућностима ранијег извођења мобилизације,

⁴⁷⁴ РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 20.

⁴⁷⁵ РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016, стр. 17-21.

расељавања, дисперзије и премештаја. У осталим деловима због рељефа и комуникације као и слабе насељености са неразвијеном укупном привредом, нарочито пољопривредом мора се указати посебна пажња на отежане услове за смештај, исхрану као и задовољење осталих логистичких потреба из локалних извора.

2.4. Кретање становништва

Укупно кретање становништва чини природно и механичко кретање (миграције) становништва.

2.4.1. Природно кретање становништва

Природно кретање становништва је доминантна детерминанта укупног кретања становништва и има значајан утицај на демографски развој мањих територијалних јединица и регионалну и државну демографску динамику. Компоненте природног кретања становништва су наталитет/фертилитет и морталитет (смртност) становништва. И док је морталитет мање-више стабилан, наталитет/фертилитет је тај који варира из године у годину. Морталитет чини популације млађим када су стопе морталитета високе, а старијим када су стопе ниске („старење одозго“) и када се очекивано трајање живота продужује. Постојећи нижи фертилитет („старење одоздо“) увек доводи до старијег становништва и то је главни узрок демографског старења. Због тога и јесу прошли и садашњи наталитетни трендови предуслов позитивног демографског развоја.

Табела 30: Број живорођених у Републици Србији 1950-2015

Година	Број живорођених		
	Укупно Р.Србија	Р.Србија без КиМ	КиМ
1950	198 519	163 297	35 222
1960	119 298	160 929	41 631
1970	146 949	102 453	44 496
1980	162 744	111 597	53 147
1990	145 642	90 467	55 175
2000	73 764	73 764	
2010	68 304	68 304	
2011	65 598	65 598	
2015	65 657	65 657	

Извор: РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 65; РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 69.

Недовољна репродукција присутна је у Србији дуже од пола века, када су жене (15–49) у просеку рађале 3,5 дете, до 2011. када је број деце сведен на 1,4. У разматраном

периоду број живорођене деце у Републици Србији пао је са 163.297 на 65.598 и више је него преполовљен. Тако је број живорођене деце у централној Србији са 120.412 пао на 59.159, односно, са 42.885 на 17.145 у Војводини (период од 60 година 1950-2010).⁴⁷⁶ Изражено стопом наталитета (број живорођених на 1.000 становника) за период 1950-2010. године смањење је са 29,48 на 9,27.⁴⁷⁷ И бројчано најмање три најмлађе старосне групе (0-4, 5-9, 10-14) према резултатима последњег пописа то потврђују. Тачније, тек су генерације старије од 75 година мањег обима од најмлађе петогодишње групе, иако је њихова величина редукована дугогодишњим утицајем морталитета и миграција. Старосне групе 5-9 (350.154) и 10-14 година (346.869) мање су од старосне групе 70-74 године (354.142), а безмало једнаке са старосном групом 65-69 година, тј. лица (углавном) рођених за време Другог светског рата (339.444).⁴⁷⁸

Поред наталитета и фертилитет проучава квантитативне појаве везане за рађање деце у оквиру становништва.⁴⁷⁹ Женско фертилно становништво у укупном становништву, обим неучествовања жена у репродукцији, стопе фертилитета (опште, специфичне и укупне)⁴⁸⁰ утврђују се на основу пружених података у пописима становништва о броју живорођене деце.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 65.

⁴⁷⁷ Исто, стр. 58.

⁴⁷⁸ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

⁴⁷⁹ Брезник, Д.: *исто*, стр. 168.

⁴⁸⁰ Учешће женског фертилног становништва у укупном становништву представља однос броја жена старих од 15 до 49 према процењеном броју становника у посматраној години.

Општа стопа фертилитета (број живорођених на 1000 жена старих од 15 до 49 година) представља однос између *броја живорођених у току једногодишњег периода* и процењеног броја жена средином године посматрања, старих од 15 до 49 година.

Специфичне стопе фертилитета представљају однос између броја живорођених које су родиле мајке одређене старости (број живорођених за које је непозната старост мајке пропорционално је дистрибуиран на познате старости) и процењеног броја женског становништва исте старости.

Стопе укупног фертилитета, тј. укупан број живорођене деце на једну жену, односно збир одговарајућих специфичних стопа фертилитета, рачунате су за старосни интервал од 15 до 49 година по петогодиштима.

⁴⁸¹ *Живорођеним дететом* сматра се дете које је после рођења показивало знаке живота (дисање, односно куцање срца), макар и за најкраће време, без обзира на трајање трудноће мајке.

Табела 31: Општа стопа фертилитета: (промене у стопи укупног фертилитета реално одражавају промене у репродуктивном понашању жена и прецизан су индикатор нивоа рађања, видљив апсолутним бројкама)

Година	Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1950.	108,40	100,70	90,90	214,40
1960.	83,10	68,80	68,70	205,70
1970.	64,40	52,10	47,50	165,40
1980.	69,40	55,10	54,80	150,10
1990.	61,40	48,02	46,47	116,86
2000.	39,48	39,53	39,39	
2010.	40,68	40,90	39,92	
2011.	40,16			
2015.	41,90			

Година	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2011. ⁴⁸²	40,16	44,31	39,51	39,03	37,67
2015.	41,90	46,03	41,92	41,20	37,77

Извор: РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр.68-71; РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 72-76.

Табела 32: Укупна стопа фертилитета (15-49)

Година	Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1950.	3,494	3,156	2,877	7,70
1960.	2,553	2,085	2,186	6,642
1970.	2,263	1,858	1,687	5,416
1980.	2,274	1,847	1,845	4,815
1990.	2,101	1,745	1,689	3,581
2000.	1,458	1,434	1,444	
2010.	1,405	1,411	1,391	

Година	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2011.	1,402	1,437	1,384	1,397	1,357
2015.	1,464	1,481	1,467	1,484	1,361

Извор: РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 67-69; РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 72-76.

Повећан наталитет/фертилитет одлика је периода непосредно после рата како би се надокнадило становништво које је изгубљено и карактерише га посебно формирана baby

⁴⁸² Подаци за 2011. и 2015 су приказани у складу са Номенклатуром статистичких територијалних јединица (НСТЈ), усвојеном у периоду између последња два пописа, којом су дефинисане нове статистичке функционалне територијалне целине - Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица („Службени гласник РС“, бр. 109/09 и 46/10).

boom генерација⁴⁸³, после чега је наступио континуиран пад рађања. Проблем ниског наталитета/фертилитета са којим се суочава и велики део Европе озбиљно је присутан и у Србији. Стопе рађања и укупан број рођене деце на простору Србије су у константном паду. Високе стопе наталитета су остале још на простору јужних делова државе, у насељима која имају већинско становништво исламске вероисповести.

За период 1950-2000. године општа стопа фертилитета је преполовљена. Више него преполовљен број живорођене деце и просечан број деце по жени не обезбеђује ни просту репродукцију становништва, уз смањење основе старосне пирамиде (старење од базе⁴⁸⁴). Актуелна стопа укупног фертилитета (просечан број деце по жени) данас је за трећину мања од нивоа потребног за просту репродукцију, који предвиђа 2,1 живорођење. Само у периоду између 1990-2000, у централној Србији стопа укупног фертилитета (15-49) пала је са 1,745 на 1,434 или за 17,8%, а у Војводини са 1,689 на 1,444 односно за 14,5%.⁴⁸⁵ Низак ниво фертилитета (родност жене) јесте општа карактеристика становништва Србије која упозорава на депопулационе тенденције. И старење становништва је, пре свега, резултат великог пада фертилитета и његовог дугог задржавања на ниском нивоу. За допуну приказа о изразитом демографском старењу изазваног смањивањем фертилитета, тзв. старење од базе пирамиде, могу послужити и апсолутни показатељи о старосној групи 0-4 године у коју је пописано 2011. године 328.255 лица, што је 14.089 мање него у претходном попису.⁴⁸⁶

⁴⁸³ baby boom генерацију (не постоји консензус у по питању почетка и завршетка baby boom периода у Републици Србији) чине сви рођени од 1947. до 1957. године, а одређени су на основу кретања стопе наталитета и броја живорођених. После ове године имамо стабилно кретање споменутих показатеља.

⁴⁸⁴ Демографско старење изазвано смањивањем фертилитета, тзв. старење од базе пирамиде,

⁴⁸⁵ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 67-68.

⁴⁸⁶ РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

Табела 33: Апсолутни подаци и проценат фертилног становништва у укупном становништву

Година	Република Србија		Централна Србија		Војводина		Косово и Метохија	
	број	удео %	број	удео %	број	удео %	број	удео %
1950.	1832007	27,21	1196121	27,88	471608	28,07	164278	21,50
1960.	1937227	25,55	1257094	26,19	477731	25,96	202402	21,44
1970.	2282323	27,22	1478989	28,34	534375	27,46	268959	22,05
1980.	2346798	25,34	1468862	25,87	523780	25,77	354156	22,81
1990.	2372028	24,00	1407104	24,06	492779	24,05	472145	23,76
2000.	1831994	24,37	1333142	24,31	498852	24,56		
2010.	1677562	23,01	1223607	22,94	453955	23,19		

	2011		2015	
	број	удео %	број	удео %
Република Србија	1 632 708	22,56	1 566 064	22,07
Београдски регион	399 917	24,12	398 643	23,73
Регион Војводине	440 352	22,78	417 890	22,09
Регион Шумадије и Западне Србије	444 965	21,88	419 210	21,26
Регион Јужне и Источне Србије	347 474	21,55	330321	21,29

Извор: РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 53.

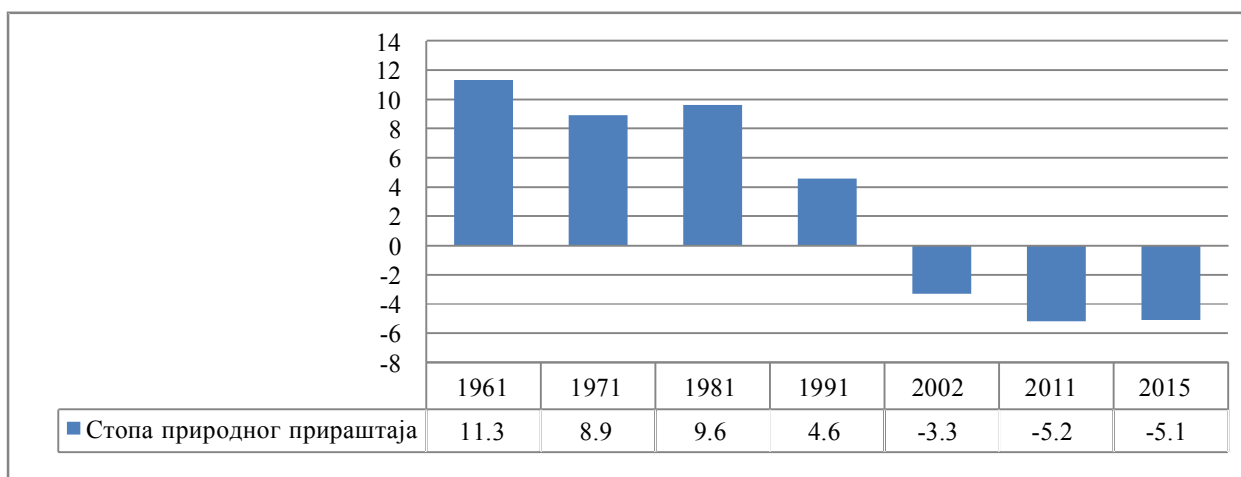
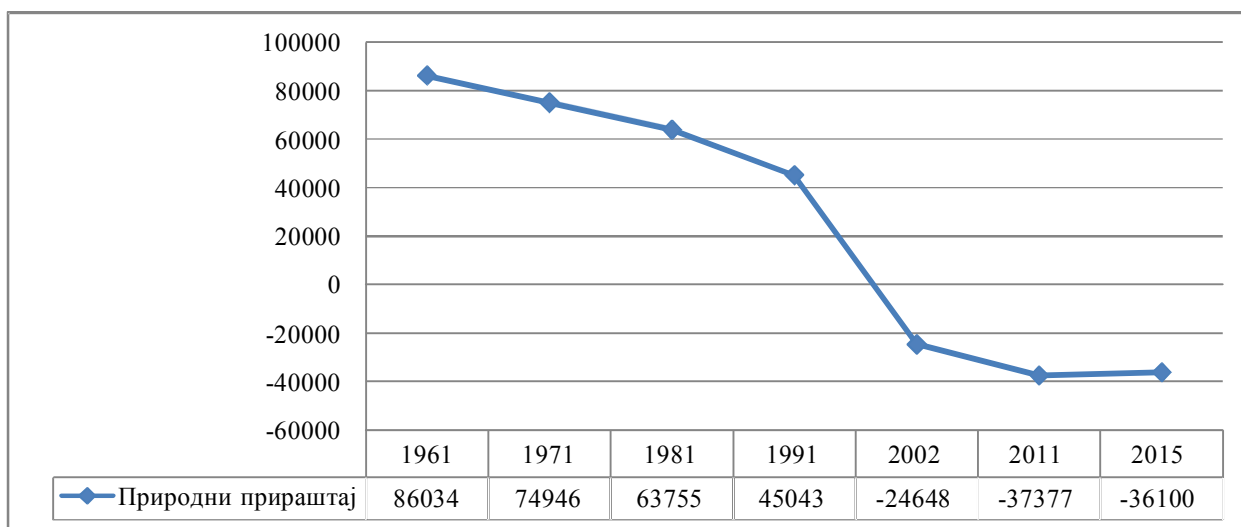
Према резултатима Пописа 2011, значајно је смањен удео жена које су родиле више од двоје деце.⁴⁸⁷ Односно, од укупног броја жена старијих од 14 година приближно 43% је родило двоје деце, следи приближно 20% жене које су родиле једно дете, 9% је родило троје деце, 2% је родило четворо деце, док је 1% родило петоро и више деце. Или, од броја жена старијих од 14 година које су рађале, више од половине је родило двоје деце. Жене које су родиле једно дете учествују са 26,5%. Троје деце је родило 12%, четворо деце је родило 2,6% и петоро и више деце родило 1,4% жена од укупног броја жена старијих од 14 година које су рађале. Приближно 25% жена старијих од 14 година није рађало.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Ред рођења је обележје у статистици наталитета на основу којег се види да ли је дете рођено као прво, друго, треће итд. по реду.

⁴⁸⁸ РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Ферилитет женског становништва Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

Просечан број живорођене деце жена које су рађале је 1,96, са великим разликама према националној припадности. Док је код Српкиња висина фертилитета испод просека (1,92), Бошњакиње су родиле у просеку 2,93 деце. Следе Ромкиње са 2,9 просечно рођене деце, Албанке са 2,88 и Муслиманке са 2,61 дететом.⁴⁸⁹ Просечан број живорођене деце жена које су рађале изнад просека, ималу су и жене које су из следећих националних заједница: Ашкалије, Египћани, Горанци, Турци, Црногорци, Бугари, Русини, Украјинци, Словаци, Македонци, Хрвати и Немци.⁴⁹⁰

Графикон 11: Природно кретање становништва

Извор: Прилог 10.

Константан негативан природан прираштај бележе сви делови Србије: Београдски

⁴⁸⁹ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Ферилитет женског становништва Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 240.

⁴⁹⁰ Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д., Лађевић, П.: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, РЗС, Београд, 2015, стр. 128-133.

регион од 1992. године, Регион Шумадије и Западне Србије од 1993. године и Регион Регион Јужне и Источне Србије од 1991 године.⁴⁹¹ У Војводини је континуиран пад природног прираштаја и константно је негативан од 1989. године⁴⁹², тако да је период позитивног миграционог салда⁴⁹³, односно време усељавања избеглица неутралисао не само последице негативног природног прираштаја, већ и исељавање локалног становништва (бележи се пораст популације).⁴⁹⁴

Проблем недовољног рађања утичући на одржив демографски развој Републике Србије чији је циљ стационарно становништво, тј. становништво у коме ће следеће генерације бити исте величине као и постојеће (просто обнављање становништва или замене генерација) захтева одрживи одговор. Позитивним подстицајима за рађање деце као позитивном природном компонентом, држава настоји да непосредно утиче на ревитализацију обима становништва и његове старосне структуре. Директна финансијска подршка породици као пронаталитетна мера односи се на: родитељски додатак (увећани износи); једнократне исплате при рођењу детета; накнада зараде до пуног износа из средстава буџета у складу са законом, у случајевима привремене спречености за рад због болести или компликација у вези са одржавањем трудноће; бесплатни уџбеници; повољни стамбени кредити за млађе парове. Даље, мером усклађивања рада и родитељства може се чинити: подстицање запошљавања младих незапослених родитеља; онемогућавање прикривене дискриминације за жене које желе да рађају децу у непосредној будућности и мајке са малом децом; збрињавање деце запослених родитеља обезбеђивањем капацитета, акредитованих програма у школи за реализацију целодневног боравка и током школског распуста и доступност услуга у складу са локалним потребама и потребама запослених родитеља и њихове деце. Позитиван подстицај на фертилитет може имати и едукација и промоција о феномену недовољног рађања међу послодавцима и потенцијалним и актуелним родитељима, промоција репродуктивног здравља адолесцената, борба против неплодности и постављање високих стандарда здравствене заштите жена током трудноће, порођаја и периода бабиња којим се ствара простор за смањење морбидитета и

⁴⁹¹ РЗС: *Природно кретање становништва у Републици Србији Natural changes of population in the Republic of Serbia 1961 2010*, РЗС, Београд, 2012.

⁴⁹² Исто, стр 42.

⁴⁹³ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Миграције Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 60-61.

⁴⁹⁴ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014.

морталитета мајки и новорођенчади, перинаталне смртности, мртворођености и учесталости конгениталних аномалија у Републици Србији. Овако дефинисана уравнотежена, стабилна и дугорочна породична политика у комбинацији са другим првенствено политичким, економским и демографским политикама је дугорочно решење која олакшава и омогућава остварење жеље за имањем деце креирајући погодну климу за фертилитетне намере (одлуку о рађању наредног детета).

Повратак на високе стопе наталитета какве смо имали пре пола века па и раније чиме би се обновио број становника и одржива млада популација, мало је вероватан. Уравнотежењем стопе наталитета и морталитета пружа се могућност само стабилног обима и старосне структуре популације у дугорочном периоду. Без очекујућег раста фертилитета до нивоа од два детета по жени, који би омогућио одржавање садашњег броја и старосног састава становништва, једини начин за замену радно-способног становништва, барем у тренутном броју, јесте путем имиграције. Имиграцијска политика, по могућности селективна, са пронаталитетном демографском политиком је најповољнији могући начин за обнављање обима становништва и успоравање процеса демографског старења, а у неким подручјима раста и помлађивања становништва.

Природни прираштај, односно разлика наталитета и морталитета и стопа природног прираштаја добијена стављањем у однос резултата природног прираштаја и укупног становништва детерминише кретање броја становника и целокупни људски потенцијал једне државе. Позитиван природан прираштај утиче на природно кретање становништва и поред позитивних може проузроковати и негативне ефекте у условима неповољног друштвеног и социо-економског амбијента. За демографска кретања у Србији дуже време присутан проблем негативног природног прираштаја, по пројекцијама задржаће се и у будућем периоду и за резултат ће имати мањи број укупног становништва и промену старосне структуре. Низак и опадајући наталитет или фертилитет и код становништва других националности у Србији, као и у земљама у окружењу чини да се неће битно пореметити постојећа национална структура становништва. Енормно високи наталитет присутан међу албанским становништвом у протеклим деценијама је у озбиљном паду и значајно је испод потреба просте репродукције. Јак демографски потенцијал почиње да јењава и уз присутне велике миграције не може значајније променити националну компоненту демографске слике Србије и земаља у окружењу, осим у Северној Македонији.

И са становништа националне безбедности веома су значајне две основне

компоненте природног кретања из којих произилази природни прираштај и стопа природног прираштаја. Висок наталитет/фертилитет становништва утиче на раст броја становника и тако позитивно утиче на националну безбедност. У неразвијеним општинама, градовима, регионима и земљама велики број становника чини притисак на расположиве ресурсе и доводи до даљег осиромашења, што може довести до деструктивних социјалних, економских и безбедносних последица и угрожавања националне безбедности.

2.4.2. Механичко кретање становништва-миграције

Миграције становништва⁴⁹⁵ процесом одсељавања односно досељавања, чине важну детерминанту промена просторног размештаја становништва, представљајући комплексну друштвену појаву, која уз природни прираштај најнепосредније утиче на промену у демографском и економском потенцијалу подручја. Покретљивост људи, у смислу промене места пребивалишта евидентиране су после Другог светског рата (1946-1948), у оквиру аграрне колонизације, када се у Војводину доселио велики број становника из других република СФРЈ. Период изражене индустријализације (1948-1961), у мањем броју центара, узроковао је интензивно пресељавање, углавном сеоског становништва унутар Републике Србије. Шездесетих година 20. века (средина 60-их - крај 80-их) повећан је одлив радно способног становништва из земље, услед економске миграције ка земљама Западне и Средње Европе. У овом периоду, а посебно седамдесетих година све је присутнија миграција село-град, што је довело до пражњења села. Распад бивше Југославије (СФРЈ) и економско-политичка несигурност крајем XX века карактеришу нове просторне мобилности становништва која се огледају у приливу великог броја лица избеглих са простора бивших република СФРЈ, интерном расељавању становништва са простора АП Косово и Метохија, напуштању неразвијених подручја и концентрацији становништва у неколико већих градских центара унутар Републике Србије, као и одсељавању становништва у иностранство. Након принудних миграција током 1990-их, Република Србија представља типично емиграционо подручје. Процеси редистрибуције становништва повезани са динамиком компонената природног кретања становништва детерминисали су негативне промене које се испољавају, пре свега, кроз депопулацију и пораст удела старог у укупном становништву. Величина становништва на

⁴⁹⁵ Аутохтоним становништвом сматрају се лица која непрекидно од рођења станују у истом насељу, односно лица која се никада нису селила. Становништво које се у насеље становања доселило из другог насеља у Републици Србији или из иностранства сматра се досељеним становништвом.

привременом раду у иностранству одражава се и на смањење наталитета и опадање природног прираштаја становништва Србије, јер то је радно и репродуктивно најспособнији део становништва, претежно средње старосне доби (25–40 година). Додатно оптерећење је и то да су највећи број ових лица мушкарци што још више утиче на биолошку репродукцију становништва, као и одлазак породице са њима.

Посебан проблем спољних миграција представља одлив радне снаге и негативне последице на понуду радне снаге као и на економију земље због иселјавања углавном најпродуктивнијих младих људи. Тешка економска дешавања и распрострањена незапосленост принуђавају младо и радно способно становништво на одлазак у иностранство, у потрази за послом којег не могу наћи у матичној држави, или не могу наћи посао адекватан њиховим квалификацијама.

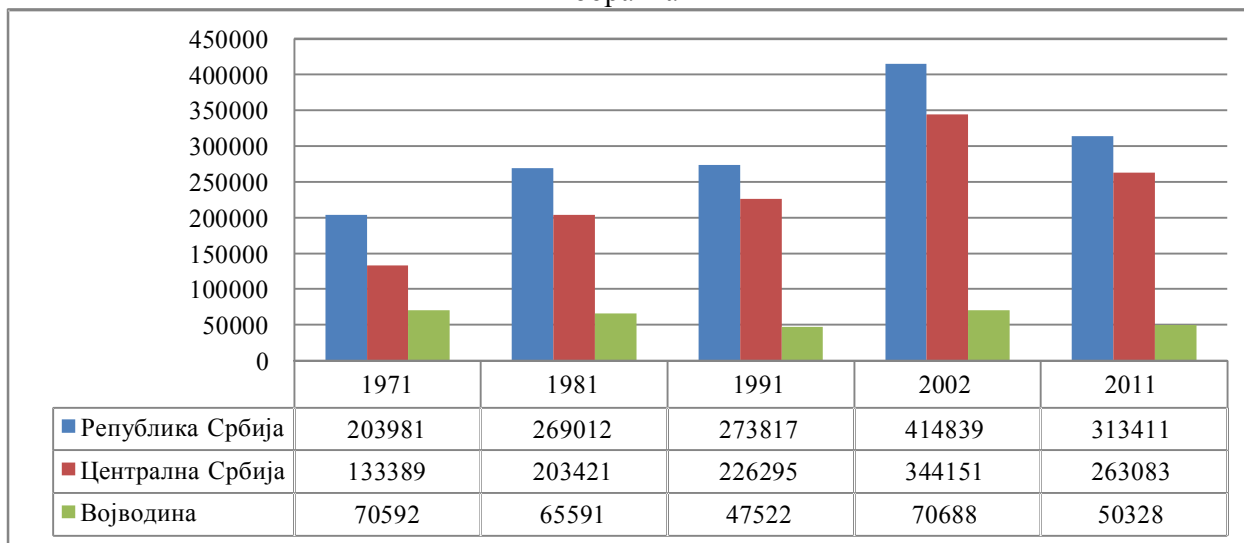
Све већа мобилност радне снаге је саставни део глобалних процеса. Деловањем тржишта радне снаге образована радна снага емигрира, јер послодавци у развијеним и богатијим земљама могу понудити боље плате и боље услове. Ово надаље значајно доприноси поларизацији света на релацији сиромашни-богати или неразвијени-развијени. Односно, миграције високообразованог становништва као неодвојиви део просторне покретљивости у условима глобализације, повезане су са кретањима на глобалном тржишту рада и посебно су везане за мултинационалне компаније које су и главни генератори њихове покретљивости. Основни услов за радне миграције у развијена подручја су неравнотежа између понуде и тражње за радном снагом и зависна је од демографских процеса депопулације и старења становништва. „Одлив мозга“ (brain drain) у данашњим околностима првенствено се односи на особе са занимањима техничара, инжењера, доктора, информатичара и сл., али има и случајева када се иселјавају и стручњаци из других подручја.

Сигурно да глобална миграцијска кретања делом изазвана кретањима на светском тржишту радне снаге изазивају озбиљније поремећаје на тржишту радне снаге, посебно у малим државама као што је Србија. За разлику од шездесетих и седамдесетих година прошлог века, када су емигранти из Србије углавном били нискоквалификована радна снага, данас су емигранти значајно више квалификованији и образованији. Њихов одлазак из земље за Србију представља ненадокнадив губитак, док су економске емиграције у прошлости биле корист за Србију, кроз прилив новца који они шаљу члановима породице. Одлив мозга негативно утиче на економски развој Србије али још није директно

очљиво јер постоји одређена резерва високообразованих који су незапослени. али и то се може брзо променити.

Спољне миграције учиниле су да Република Србија има дијаспору⁴⁹⁶ која броји и до четири милиона грађана на раду, боравку или студијама у иностранству, као и лица српског порекла. У оквиру Министарства спољних послова-Генералне дирекције за конзуларне послове и дијаспору постоје Дирекција за конзуларне послове и Дирекција за развој, дијаспору и социјалне споразуме, које кроз свој рад, посредством мреже дипломатско-конзуларних представништава Републике Србије, долазе до података релевантних за укупно сагледавање миграција у Републици Србији. Према процени, бројност наше дијаспоре је између 3.908.000 и 4.170.000 лица. Око два милиона људи је у земљама ЕУ, и исто толико у прекоокеанским земљама. Овде се подразумевају стари исељеници и њихови потомци, као и грађани Републике Србије који су емигрирали након 1990. године, и које чине у великом броју млади и високообразовани стручњаци. Пописи 2002. и 2011. године показују далеко мањи број наших емиграната, јер нису обухваћени сви који су отишли из земље.⁴⁹⁷

Графикон 12: Спољне миграције-кретање становника према страним земљама рада-боравка

Извор: Станковић, В.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији СРБИЈА У ПРОЦЕСУ СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА*, РЗС, Београд, 2014.

Кретање становника према страним земљама рада-боравка (спољне миграције)

⁴⁹⁶ Закон о дијаспори и Србима у региону („Службени гласник РС”, број 88/09), члан 2.: Израз дијаспора подразумева држављане Републике Србије који живе у иностранству; припаднике српског народа исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке

⁴⁹⁷ Стратегија за управљање миграцијама. Влада Републике Србије („Службени гласник РС“ број 55/05 и 71/05-исправка, 101/07 и 65/08).

указује да је већ 1981. године дошло до повећања становништва који су на раду-боравку у страним земљама за трећину. Пописом 2002. године утврђено је удвостручено повећање становништва који су на раду-боравку у страним земљама, које се може објаснити тешким економским, политичким и ратним дешавањима. Последњи попис 2011. године, указује на озбиљан пад становништва који су на раду-боравку у страним земљама (за четвртину). Регистровано смањење било би и веће уколико одузмемо 20 хиљада који раде или бораве у страним државама које су некад биле у СФРЈ (Прилог 11). На негативну демографску слику, у наредном периоду посебно ће утицати значајно увећање емиграната из Србије. Односно, како истиче редовни члан Академије економских наука, професор Владимир Гречић: „Емиграција из Србије је попримила галопирајући раст.“ Године 2014. емигрирало је 57.000 особа, а 2015. тај број достигао рекордних 60.000 према проценама недавно објављених у Секретаријату ОЕЦД. Тиме је Србија, на ранг листи 50 земаља у свету са најбројнијом емиграцијом, заузела 31 место.⁴⁹⁸

Обим спољне миграције у периоду 2002-2011 може се сагледати када од званично регистрованог међупописног смањења укупног броја становника Републике Србије (око 311 хиљада) одбије негативан природни прираштај (око 297 хиљада). Као резултат остаје негативан миграциони биланс од скоро 14 хиљада у периоду 2002-2011. године. Томе треба додати резултате контроле обухвата Пописа 2011. који показују да је укупно становништво Републике Србије прецењено за око 1,5%, при чему је, са поузданошћу од 95%, број више пописаних лица између 55 и 158 хиљада.⁴⁹⁹ У складу са тим, највећа је вероватноћа да се број становника Републике Србије смањио између два пописа за најмање 367, а највише 422 хиљаде лица. У складу са тим, није могуће дати прецизну оцену утицаја миграција на промену броја становника Републике Србије у међупописном раздобљу, али, може се рећи да је просечна годишња нето емиграција највероватније била у распону од 6 до 11 хиљада миграната.

У спољним миграцијама већи удео, од удела у уобичајеном становништву Републике Србије имају следеће националне заједнице: Бошњаци (6,3% према 2,0%), Власи (2,0% према 0,5%), Муслимани (0,6% према 0,3%), Роми (3,0% према 2,1%), Румуни (0,9% према 0,4%), „остали“ (0,9% према 0,5%), неизјашњени и регионална

⁴⁹⁸ Данас: Емиграција из Србије добила галопирајући тренд, *Нова српска политичка мисао*, 30. октобар 2017. (Интернет). Доступно на: <http://www.nspm.rs/hronika/danas-emigracija-iz-srbije-dobila-galopirajuci-trend.html> (приступљено 5. новембра 2018).

⁴⁹⁹ РЗС: *Резултати контроле обухвата*, РЗС, Београд, 2013.

припадност (6,2% према 2,7%) и непозната припадност (13,4% према 1,1%).⁵⁰⁰

И унутрашње миграције су битне за демографски и економски развој земље. Миграције из сеоских средина у градске почињу од периода индустријализације. Иако, живот у сеоским подручјима омогућава и допунску зараду од пољопривредних производа, а високе цене некретнина и комуналија отежавају живот у градовима, миграције село-град због већих могућности запошљавања настављене су и у периоду када је дошло до затварања бројних индустријских објеката. Преразмештај становништва унутар граница Републике Србије је довео до пражњења сеоских насеља, посебно оних која су лоше саобраћајно повезана са већим градским центрима. Према подацима Републичког завода за статистику, који се добијају од Министарства унутрашњих послова, на основу формулара пријаве и одјаве пребивалишта, сваке године може се видети миграциони салдо унутрашњих миграција у општинама Србије.

Табела 34: Лица која су се преселила унутар Републике Србије, према подручју досељења/одсељења, 2015

	Досељени		Одсељени		Миграциони салдо
	укупно	из друге области	укупно	у другу област	
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	125015	47108	125015	47108	0
СРБИЈА – СЕВЕР	79653	29541	72295	22183	7358
Београдски регион	51548	16275	44239	8966	7309
Регион Војводине	28105	13266	28056	13217	49
СРБИЈА – ЈУГ	45362	17567	52720	24925	-7358
Регион Шумадије и Западне Србије	26173	9205	30478	13510	-4305
Регион Јужне и Источне Србије	19189	8362	22242	11415	-3053

Извор: РЗС: *Саопштење за јавност број 170. Статистика становништва - Унутрашње миграције у Републици Србији*, РЗС, Београд, 2015.

Досељавања су најбројнија у Београдском региону и на простору Региона Војводине. У 2015. години, Београдски регион и Регион Војводине имали су позитиван миграциони салдо (већи број досељених у односу на одсељене), због већег броја усељења у велике градове (Београд и Нови Сад). Највећи број миграторних кретања остварен је на територији Београдске области, и то 51.548 (41,2%) досељених лица и 44.239 (35,4%)

⁵⁰⁰ Станковић, В.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији СРБИЈА У ПРОЦЕСУ СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА*, РЗС, Београд, 2014, стр. 57-64.

одсељених лица. Позитиван миграциони салдо имало је 35 општина/градова у 2015. У осталим општинама/градовима забележен је негативан миграциони салдо. Општина Звездара се издваја са највећим позитивним миграционим салдом, који износи 2.411. Следи Општина Нови Сад, са позитивним миграционим салдом од 2.077, Вождовац 1.962, Палилула (Град Београд) 1.790 итд. Већи број одсељених у односу на досељене највише је изражен на територији Општине Чукарица, где је миграциони салдо -1.686, затим следе: Савски венац -496, Краљево -407, Ужице -327, Смедеревска Паланка -274, Лесковац -270 итд.⁵⁰¹ Преразмештај становништва у последње време карактеришу и исељавања из великих градова и настањивање у општинама које су им близу, али су погодније и јефтиније за живот. Жене су бројнији учесници миграција унутар Србије.⁵⁰² Просечна старост лица која су променила пребивалиште је 33,3 године (за мушкарце 33,9 година, а за жене 32,8 година). Највише је било лица старости 25-34.⁵⁰³

На демографску слику Републике Србије утицао је и највећи избеглички талас у Европи после Дрвог светског рата који се догодио деведесетих година прошлог века. Пописом избегличке популације у Савезној Републици Југославији⁵⁰⁴, спроведеним у периоду април-јуни 1996. године, од приближно 2 милиона људи избеглих из република претходне Југославије регистровано је 566.275 избеглица (лица која по међународним конвенцијама имају статус избеглица), по следећем: 28.338 у Црној Гори, а 537.937 у Србији. Такође је пописано 79.791 лице угрожених ратом (лица која поседују документа која им обезбеђују права једнака држављанима Савезне Републике Југославије, односно услове за пријем у држављанство), која су избегла из ратом захваћених подручја и дошла на ове територије. У Војводини је регистровано 259.719 лица или 42,0% укупног броја који је избегао у Србију (у односу на број становника то је дупло већа концентрација, односно 12,9 према 6,3 избеглих на 100 становника). Већина избеглих лица пребегла је из Босне и Херцеговине и Хрватске. Скоро 40% избеглица у СР Југославији је дошло из БиХ, док је 55% пребегло из Хрватске. У Републици Црној Гори, скоро 70% избеглица стигло је из БиХ. По националној структури 91,1% избеглица у СР Југославији је српске

⁵⁰¹ РЗС: *Саопштење за јавност број 170. Статистика становништва - Унутрашње миграције у Републици Србији*. РЗС, Београд, 2015.

⁵⁰² РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Миграције Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 38.

⁵⁰³ РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 289 и 352.

⁵⁰⁴ UNHCR Visoki komeserijat UN za izbeglice, Komeserijat za izbeglice Republike Srbije, Komeserijat za raseljena lica Crne Gore: *Popis izbeglica i drugih ratom ugrozenih lica u SRJ*, Београд, 1996.

националности.

Комесаријат за избеглице, до 2010. године, евидентирао је и 210.148 интерно расељених лица. Ово је једина доступна процена популације интерно расељених лица заснована на њиховом регистру који реализује Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије, обзиром на то да није посебно исказана у укупном становништву. Већина интерно расељених лица се населила у централној и јужној Србији, док је мањи број, углавном Рома, дошао у Војводину.⁵⁰⁵ Број повратника на Косово и Метохију је изузетно низак, као и број интерно расељених лица који су нашли другачије трајно решење. Према подацима УНХЦР у Приштини, на Косово се у периоду 2000-2009. вратило свега 12.145 расељених лица са простора Србије.⁵⁰⁶

Смањење броја избеглица углавном је резултат њихове интеграције у Републику Србију. Више од 200.000 лица стекло је држављанство Републике Србије што представља највећи процес интеграције у Европи. Кроз процес повратка, који је са различитим успехом спровођен у БиХ и Републици Хрватској (31% повратника у БиХ и 18% повратника у Републику Хрватску) број избеглица је смањен за још 149.000. Такође се процењује да је још 49.000 избеглица нашло уточиште у трећим земљама.⁵⁰⁷ У време пописа становништва 2002. године у Србији је било 379.135 избеглица, од којих је 186.463 или 49,2% регистровано у Војводини и чинило је 9,2% популације у покрајини.⁵⁰⁸ Прилив избеглица млађе популације од домаћег у Војводини омогућило је да се темпо старења одржи се на нивоу из деценије 1981–1990. (0,17 година годишње). Због релативно малог удела није успело битније да се утиче на заустављање старења локалне популације.⁵⁰⁹ Избегличко становништво није могло да заустави старење као последицу природног кретања становништва Србије, јер у њима није учествовало младо и млађесредовечно становништво, као у свим мирнодопским миграцијама. Овакво досељено становништво било је старије од становништва које је у исто време емигрирало из Србије у иностранство.

⁵⁰⁵ UNHCR the UN Refugee Agency, JIPS, Komeserijat za izbeglice Republike Srbije: *Процена потреба интерно ресељених лица у Србији*, Београд, 2011.

⁵⁰⁶ IDMC, Norwegian Refugee Council: Serbia: Final status for Kosovo – towards durable solutions for IDPs or new displacement risk, Geneva, Switzerland, 2007; UNHCR the UN Refugee Agency, JIPS, Komeserijat za izbeglice Republike Srbije: *Процена потреба интерно ресељених лица у Србији*, Београд, 2013

⁵⁰⁷ *Стратегија за управљање миграцијама*, Београд („Службени гласник РС“, број 59/09), стр. 26-30.

⁵⁰⁸ Панев, Г.: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002 године*, РЗС, Београд, 2006, стр. 101.

⁵⁰⁹ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 37.

Непосредни утицај компонената природног кретања и исељавања младих у репродуктивном добу уз снажно дејство поремећене старосне структуре довело је и до почетка процеса изумирања многих подручја Србије. Опадајући наталитет/фертилитет и емиграција убрзали су и депопулацију, и то на следећи начин: док на нивоу нижих територијалних јединица миграције испољавају највећи утицај на смањење становништва, на нивоу Србије најважније је природно кретање. Шансе да се достигне демографска равнотежа за већину депопулацијских средина, уз наставак досадашњих трендова, нису велике. Неки природном депопулацијом погођени региони сада могу те трендове преокренути искључиво имиграцијом.

Имиграција за регионе може бити једноставно решење за депопулацију и мањак радне снаге, нарочито јер у свим регионима миграције имају већи учинак на број и структуре становништва него разлика живорођених и умрлих, што их чини главним генераторима кретања укупног становништва. Тако да имиграција и тзв. „заменска миграција“ као могуће решење за ублажавање депопулације и старења, као и надокнаду изгубљене радне снаге у условима овако ниског наталитета погодна је за неке ниже територијалне јединице које су јако захваћене процесом старења и брзо губе радно-способну и млађу популацију, док на државном нивоу то није јединствено дугорочно решење.

Исељавање, углавном карактеристично за становништво радног узраста (мушко и женско становништво старости 15-64 године), као и становништво које подлеже војној обавези (мушко становништво (18-59) и женско становништво (18-49)), има негативне последице на све области друштвеног живота и може довести до отежаног функционисања у појединим нижим територијалним јединицама: регионима, управним областима, градовима и општинама. Емиграција становништва у репродуктивним годинама, уз непромењене стопе фертилитета, негативно се одражава на природно кретање становништва, уз додатно убрзавање депопулације и старења становништва. Ово такође доводи до смањења броја рођене деце, која су извор будуће радне снаге, тако да ће издржавање старог становништва бити отежано. Поред тога, смањење радне снаге негативно утиче на инвестиције и економски развој као и отежано финансирање јавних расхода, посебно пензионих и социјалних.

Раст фертилитета од два детета по жени, који би омогућио одржавање садашњег броја и старосног састава становништва не може се очекивати. И у случају реализације

варијанте високог фертилитета позитивни ефекти могу се очекивати тек за две деценије. У том периоду би радни контингент био под повећаним притиском не само од старог већ и од младог становништва до њиховог уласка у радни контингент. Смањење притиска на радни контингент у кратком периоду није могуће без прилива миграције јер је то популација у репродуктивно и продуктивно најактивнијим годинама, између 20 и 40. Примање имиграната, посебно оних радног узраста као могуће решење, такође је нереално имајући у виду високу незапосленост и ниска примања у Републици Србији. Остаје само да се значајним позитивним променама економског стања утиче на ток миграција у Србији, имајући у виду да је незапосленост као економски проблем главни разлог исељавања.

У будућем периоду за систем националне безбедности у појединим нижим територијалним јединицама, проблем би могао представљати распоред војних обвезника (и обвезника у другим деловима система националне безбедности) јер се попуна ратних јединица према територијалном принципу врши са најближе територије. Односно, смањује се могућност да војни обвезник има пребивалиште или место рада најближе мобилизацијском зборишту ратне јединице, односно установе која се попуњава тако да не може пристићи најкасније за две трећине времена трајања мобилизације пешице или превозењем, а најкасније до краја трајања мобилизације. Овим се неповољно утиче на правовремени долазак на мобилизацијско збориште и формирање ратне јединице.

2.5. Структура становништва

Појединци који чине укупно становништво једне земље или ужег дела међусобно се разликују по различитим обележјима, тако да свака лична карактеристика појединца утиче на структуру или састав становништва према одређеном обележју. До промена у структури или саставу становништва долази се пописом становништва.

2.5.1. Старост и пол

Најважније обележје становништва са општег друштвеног аспекта, самим тим и демографског је старост и пол, који се формирају у дужем периоду, под директним утицајем рађања, смртности и обима миграционих кретања становништва. Структура становништва по старости и полу⁵¹⁰ је и поуздан инструмент препознавања и

⁵¹⁰ Подаци о старости лица исказани су у навршеним годинама живота, што значи да нпр. старосни интервал 20–24 године обухвата лица која су навршила 20, 21, 22, 23. и 24. годину живота, укључујући сва она лица

идентификовања досадашњег развоја становништва и показатељ будућих промена у кретању становништва. Процес уобличавања ових обележја у Републици Србији започео је последицама Првог и Другог светског рата, растом фертилитета током 1950-их година, каснијим смањењем нивоа наталитета, да би коначно био уобличен, крајем 20. века, дугорочним ниским фертилитетом и процесима досељавања и одсељавања.

Сагласно наведеном, снажним деловањем наслеђеног старосног састава, фертилитета, морталитета и миграција као компоненте кретања становништва, формирала се старосна структура, која према резултатима Пописа 2011. године, уважавајући обележја демографске старости, сврстава становништво Србије у групу изразито старих, и то не само у европским већ и у светским оквирима. Становништво Србије тренутно се налази међу петнаест најстаријих светских популација (само четири нације су ван Европе), а удео старијих у укупној популацији континуирано расте. Неповољнији положај Србије од већине земаља последица је демографског старења које је у великој мери резултат смањеног броја рађања у последњих неколико деценија а мање повећања очекиваног трајања живота. Реч је о старењу одоздо, према старењу одозго односно снижавању стопе морталитета, посебно у старијим групама. У Србији је додатни проблем што је уз демографско старење на делу и депопулација, односно пад броја становника. Преокренути дугогодишњи тренд депопулације засигурно би успорио процес демографског старења, а наставак депопулације само ће га додатно убрзати. Овде треба додати да значајно повећање очекиваног трајања живота при рођењу у Србији и развијеним земљама (за више од 15 година), као испољавање демографског старења, једно је од највећих здравствених, социјалних и економских достигнућа човечанства у последњем веку и само по себи није проблем.

која имају преко 24 године, али нису напунила 25. годину живота. На основу података о обележјима, одређују се неки веома битни скупови становништва, као што су: деца предшколског и школообавезног узраста (млађи од 15 година), малолетно становништво (млађи од 18 година), пунолетно становништво (18 и више година), радни контингент (15–64 године), женско фертилно становништво (15–49 година), контингент старих (65 и више година) итд.

Табела 35: Просечна старост становништва средином године посматрања, према полу

Година		Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1950.	укупно	29,15	29,20	30,96	24,86
	мушко	28,26	28,34	30,02	24,17
	женско	30,00	30,02	31,83	25,57
1960.	укупно	30,52	30,87	32,59	24,72
	мушко	29,53	29,97	31,37	24,01
	женско	31,49	31,74	33,73	25,47
1970.	укупно	32,33	33,46	34,34	24,30
	мушко	31,39	32,60	33,19	23,71
	женско	33,26	34,30	35,43	24,93
1980.	укупно	33,74	35,41	36,08	24,56
	мушко	32,72	34,49	34,72	24,04
	женско	34,74	36,32	37,37	25,12
1990.	укупно	35,03	37,40	37,56	25,46
	мушко	33,95	36,39	36,07	25,01
	женско	36,10	38,39	38,97	25,94
2000.	укупно	39,82	39,94	39,59	
	мушко	38,57	38,80	37,95	
	женско	41,00	40,02	40,96	
2010.	укупно	41,40	41,57	40,95	
	мушко	40,03	40,29	39,33	
	женско	42,69	42,77	42,48	

Година		Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2011.	укупно	42,1	41,7	41,6	42,2	42,8
	мушко	40,7	40,2	40,1	41,0	41,6
	женско	43,4	43,1	43,2	43,3	44,0
2015.	укупно	42,7	42,1	42,4	43,0	43,5
	мушко	41,3	40,5	40,7	41,8	42,2
	женско	44,1	43,5	43,9	44,2	44,7

Извор: РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији 2013*, РЗС, Београд, 2014, стр. 37.

И према једном од најчешће приказиваних показатеља старости -медијална старост популације, становништво Србије се убраја међу просечно старе популације. Средином прошлог века, становништво Србије је припадало млађој популацији Европе. Веома ниска просечна старост (28,26 година за мушкарце и 30,0 година за жене) и просечна старост умлог лица од 44,9 године за мушкарце и 49,4 године за жене, коју бележи становништво

Републике Србије тих година, указује на демографски изразито младо становништво.⁵¹¹ Већ у наредном попису 1961, просечна старост умрлог лица већа је за 8,3 година за мушкарце и 8,7 година за жене, док се просечна старост становништва незнатно повећала. Пораст индекса старења⁵¹², који прелази 20% индексних поена, али и очекивано трајање живота изнад 64 година старости, у разматраном периоду, указује на процес убрзаног старења становништва.⁵¹³ Пописом 1981. године први пут је регистровано да индекс старења прелази 40% индексних поена.⁵¹⁴ Низак наталитет уз ниски фертилитет учинио је да процес старења у Србији у другој половини XX века буде врло снажан.

Старосне групе преко четрдесет година бележиле су раст, а нарочито старосне групе преко шездесет четири године. Просечна старост становништва у Србији је порасла са 29,1 годину (1948) преко 33,6 година (1971) на 42,2 године (2011) (Прилог 12).⁵¹⁵ Када је реч о демографском старењу, готово да више нема разлика између градских и сеоских насеља. Некада младо становништво које је емигрирало из села у градове с временом је остарило и повећало урбану старост, па ни разлике по типу насеља више нису наглашене.⁵¹⁶ Поређењем са 28 земаља чланица ЕУ, Србија би се налазила на 7. месту са медијалном старошћу од 42,4 године. Уколико се досадашњи неповољни демографски трендови наставе, за очекивати је да ће просечна старост популације и у следећим годинама расти, а до средине века, према појединим пројекцијама приближити чак 50 година.

⁵¹¹ РЗС: *Детаљне таблице морталитета за Републику Србију 2010-2012*, РЗС, Београд, 2014, стр. 21.

⁵¹² Исто, стр.20.: „Вредност индекса старења становништва је однос броја становника старих 60 и више година – по полу, и одговарајућег броја становника старих 0 до 19 година. Указује на демографски процес старења становништва (индекс старења чија вредност не прелази 20% индексних поена показује да је становништво изразито младо, а преко 40% индексних поена да је становништво старо.“

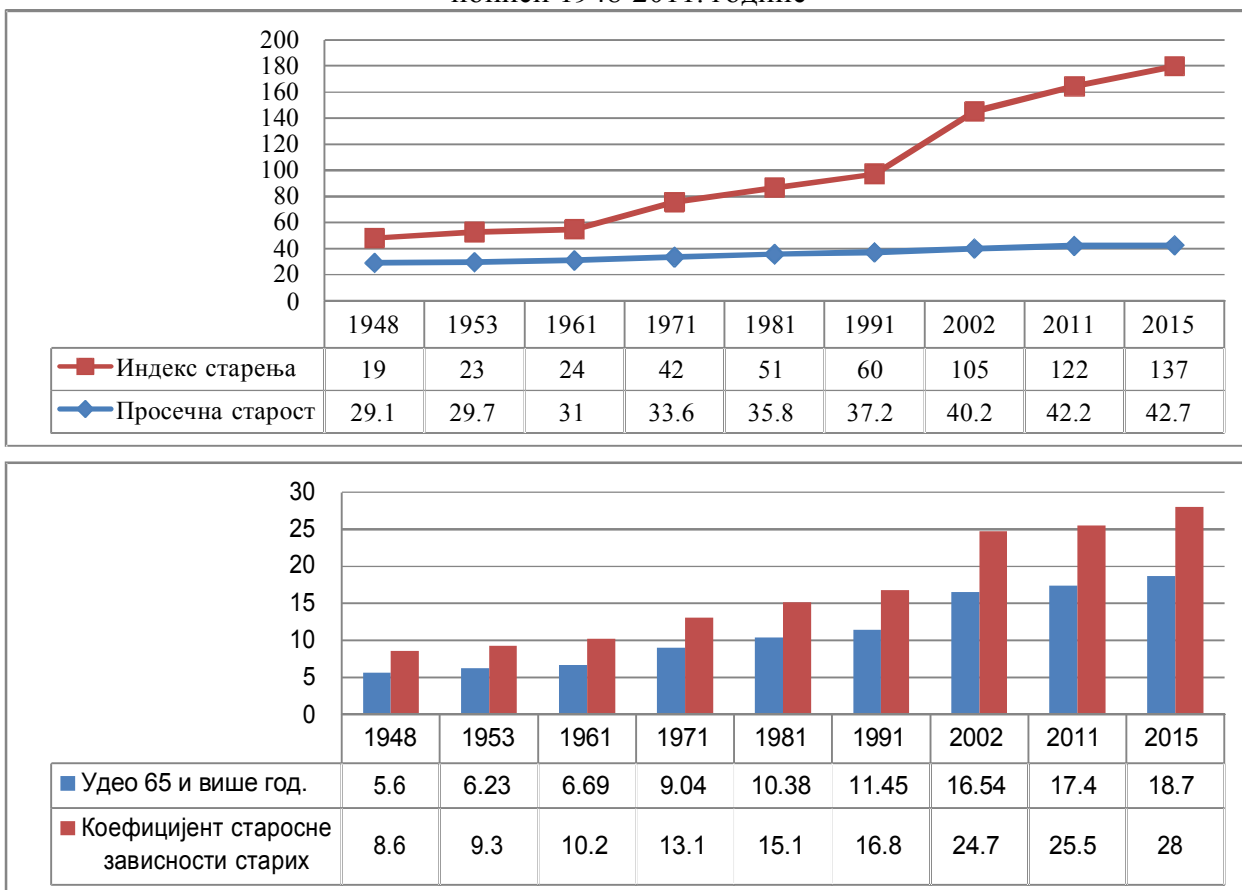
⁵¹³ Исто, стр. 20-36.

⁵¹⁴ Исто, стр. 21.

⁵¹⁵ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

⁵¹⁶ Исто, стр. 42-578.

Графикон 13: Показатељи демографског старења становништва Републике Србије, пописи 1948-2011. године

Извор: Прилог 12.

На основу резултата Пописа из 2011. године највећа вредност индекса старења је за Регион Јужне и Источне Србије (1,40). Следи Регион Шумадије и Западне Србије (1,20) и Београдски регион (1,16). Најмања вредност је за Регион Војводине (1,14). То значи да је по регионима број старих већи од броја младих од 14% до 40%. Или у Региону Јужне и Источне Србије становништво старо 65 и више година за 86.413 лица бројније је од становништва до 15 година, док је у Региону Шумадије и Западне Србије та разлика 60.525 лица. Најмања разлика је у Региону Београд и Региону Војводине, где је 39 хиљада више старих него младих (Београдски регион 39.032, Војвођански регион 39.068).⁵¹⁷

Снажан и интензиван процес демографског старења показивао се ниским и стално опадајућим учешћем младих и високим и континуирано растућим уделом старих у укупном становништву земље. У Попису 2002. године први пут је регистрован већи број старих лица (65 и више година) у односу на број млађих (до 15 година). И последњим

⁵¹⁷ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 26-42.

пописом ови показатељи су увећани и бележе максимуме у свим регионима. Односно, процес интензивног демографског старења становништва настављен је и у периоду између последња два пописа становништва, што је довело до даљег повећања удела старих и смањења удела младих. Овим односом деце млађе од 15 година и лица старијих од 64 године јасно се види неповољна демографска старост становништва Републике Србије.

Према резултатима Пописа 2011. године, сваки шести становник Републике Србије је старији од 64 године (17,4%), док је сваки седми млађи од 15 година (14,3%).⁵¹⁸ Односно, пописом из 2011. регистровано је 1.025.000 лица млађих од 15 година и 1.250.000 старих (65 и више година). Број старих, као и у време претходног пописа, из 2002. године, премашио је број младих. За мање од 10 година, број младих је смањен за 150 хиљада, док је истовремено број старих повећан за 10 хиљада лица. Удео младих је смањен са 15,8% на 14,3%, док је удео старих повећан са 16,7% на 17,4%.⁵¹⁹ Однос деце млађе од 15 година и лица старијих од 64 године повољан је једино још код демографски најмлађих етничких заједница: Египћана, Ашкалија, Рома, Бошњака, Горанаца, Муслимана и Албанаца.⁵²⁰ Очекује се да ће до 2020. године сваки пети, а до 2030. године готово сваки четврти становник Србије бити у доби 65 и више година.⁵²¹

Апсолутни број и удео старог становништва је на подручју централне Србије и Војводине константно растао у периоду од 1950. Данас, у централној Србији број старих је готово четворостручен (са 235 хиљада на 935 хиљада). У Војводини, пак, број лица старих 65 и више година је увећан са 113 хиљада на 315 хиљада или за више од два и по пута. Истовремено, удео старог становништва у укупној популацији се увећао три пута у централној Србији, односно 2,3 пута у Војводини. Последња деценија XX века била је врло интензивна у процесу старења на целој територији Републике Србије.⁵²² За допуну приказа о процесу повећања удела старог становништва у укупном (демографско старење) могу послужити и апсолутни показатељи промена старосне структуре: број особа млађих од 15 година опао је 2011, у односу на претходну

⁵¹⁸ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

⁵¹⁹ Исто, стр. 12.

⁵²⁰ Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д., Лађевић, П.: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, РЗС, Београд, 2015, стр. 120-128.

⁵²¹ РЗС: *Демографска статистика 2017*, РЗС, Београд, 2018, стр. 45.

⁵²² РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12 и 26.

пописну годину, за 151.492, док се обим старих лица повећао за 9.813.⁵²³

Табела 36: Становништво Републике Србије (без КиМ) према великим старосним групама, пописи 1948-2011. (разлика до укупног становништва и до 100% односи се на непозната лица)

Година пописа	Године старости	Број	%
1948.	укупно	5800146	
	0-14	1683141	29,02
	15-64	3791761	65,37
	65 и више	324950	5,60
1953.	укупно	6163246	
	0-14	1670730	27,11
	15-64	4108099	66,65
	65 и више	383763	6,23
1961.	укупно	6678239	
	0-14	1838145	27,52
	15-64	4386321	65,68
	65 и више	446628	6,69
1971.	укупно	7202898	
	0-14	1555822	21,60
	15-64	4963495	68,91
	65 и више	650828	9,04
1981.	укупно	7729236	
	0-14	1583614	20,49
	15-64	5309068	68,26
	65 и више	801959	10,38
1991.	укупно	7822795	
	0-14	1486916	19,01
	15-64	5339517	68,69
	65 и више	895615	11,45
2002.	укупно	7498001	
	0-14	1176770	15,69
	15-64	5032805	67,12
	65 и више	1240505	16,54
2011.	укупно	7186862	
	0-14	1025278	14,27
	15-64	4911268	68,34
	65 и више	1250316	17,40
2015	укупно	7095383	
	0-14	1022008	14,40
	15-64	4744534	66,90
	65 и више	1328841	18,70

Извор: Девеџић, М., Стоилковић Ђатовић, Ј.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Демографски профил старог становништва*, РЗС, Београд, 2015, стр. 22; РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр. 35-36.

⁵²³ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

Последњи попис бележи максимуме по старости, на свим деловима Србије. Према уделу старог становништва која подразумева промену старосне структуре, посматрано по регионима, најнеповољнија ситуација је у Региону Јужне и Источне Србије, где је скоро свако пето лице старије од 64 године (18,4%). Најмање учешће старих лица је у Београдском Региону и у Региону Војводине (16,4%), док је у Региону Шумадије и Западне Србије 17,7% старијих од 64 године. Истовремено, Регион Јужне и Источне Србије је подручје с најмањим уделом лица млађих од 15 година (13,8% укупног становништва). И у остала три региона удео младих је низак (од 14,0% у Београдском, 14,4% у Војвођанском до 14,7% у Региону Шумадије и Западне Србије).⁵²⁴ Упркос чињеници да је морталитет старијих и очекивано трајање живота у старијим групама међу нижима у поређењу са земљама чланицама ЕУ (17 по реду), Србија се налази на европском врху и према уделу старијег становништва (65 и више године).

Подаци из последња два пописа бележе пад броја старих у целини Србија-југ (део Републике Србије без Београдског региона и региона Војводине) за 16.275 лица 65 година и више (пописом 2002. регистровано 678.291 и пописом 2011. регистровано 662.016). Овај апсолутни пад групе 65 и више није праћен и релативним тако да у истом периоду имамо пораст њиховог учешћа у укупном становништву са 17,4% на 18,4%. Недовољно обнављање становништва условљено раније започетом депопулацијом, где се становништво смањивало и природним и миграционим путем, довело је до тога да се укупно становништво смањивало брже од старог (пописом 2002, регистровано укупно становништво у целини Србија-југ 3.889.885, а пописом 2011, регистровано 3.595.613). Узрок делом лежи и у непотпуном обухвату становништва у пар општина с југа Србије. Регион Београд, изражено релативним показатељима, има пораст групе 65 и више у укупном становништву са 15,7% на 16,4%. У овом периоду бележи се пораст групе 65 и више за 24.733 лица (пописом 2002, регистровано 247.029 и пописом 2011, регистровано 271.762) и повећање укупног становништва за 83.316 лица (пописом 2002, регистровано 1.576.124 и пописом 2011, регистровано 1.659.440). Тако да је најмање неповољна ситуација у Региону Београд, који је најмлађи регион и са популацијом која континуирано расте.⁵²⁵

⁵²⁴ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 26-42.

⁵²⁵ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 25-588; РЗС: *Саопштење за јавност број 295 - Коначни резултати пописа 2002.* -

Поређењем региона као територијалних јединица нижег ранга заједнички закључак је да је старо становништво у динамичнијем порасту од укупног, иако су промене регионално различите. Удео старих мањи од просечног је карактеристичан само за један део Региона Војводине и Београдски регион, као и просторе са концентрацијом муслиманског и бошњачког становништва. Највиша просечна старост (изнад 50 година) забележена је у општинама Црна Трава (53,7), Гаџин Хан (52,5) и Сврљиг (50,6), док је становништво „најмлађе“ у општинама Тутин (32,1), Нови Пазар (33,5) и Сјеници (37,0).⁵²⁶

Са повећањем континента старе популације повећало се и старење старије популације. У посматраном периоду и апсолутно и релативно увећавало се и становништво високе старости (80 и више година).⁵²⁷ Брзину и темпо старења као и продужење животног века у Србији осликава и податак да се од 2001. до 2011. готово удвостручио (77%) број „најстаријих старих (80 и више година)“, и то са 145.477 на 258.118 становника (3,59% укупног становништва).⁵²⁸ На критичност овог податка указује и то да је увећање старих било у периоду када се укупан број становника смањило.

Према последњим пописним подацима који се односе на 2011. годину регистрован број лица старих 80 и више година, у централној Србији (Република Србија без Региона Војводина) је 196.772 (5,33% удела у популацији) а у Војводини 61.346 (3,19% удела у популацији).⁵²⁹ Само између два последња пописа пораст је значајан и види се упоређивањем са пописним резултатима за 2002. годину где је у централној Србији (Република Србија без Региона Војводина) регистровано 106.303, а у Војводини 39.174 лица старих 80 и више година, што представља удео од по 1,9% у обе популације.⁵³⁰ До 2020. удео становништва старијег од 80 година у укупном становништву Србије биће 5%, а до 2050. очекује се да би сваки 8-9 становник Србије могао бити старији од 80 година.⁵³¹

Структура становништва према полу у одређеном моменту (у време пописа) одређује се давањем одговора на питање о полу, као демографском обележју. Поред

Становништво према националној или етничкој припадности и према полу и старости у Републици Србији, по општинама, РЗС, Београд, 2002, стр. 14-35.

⁵²⁶ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 26-42.

⁵²⁷ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12; РЗС: *Србија у бројкама 2003*, РЗС, Београд, 2003, стр.7.

⁵²⁸ Исто, стр. 12.

⁵²⁹ Исто, стр. 26-578.

⁵³⁰ Исто, стр. 18-560.

⁵³¹ РЗС: *Демографска статистика 2017*, РЗС, Београд, 2018, стр. 45.

наслеђене полне структуре становништва, директан утицај остварује се преко удела дечака и девојчица у укупном броју живорођене деце, нивоом смртности према полу, као и од структуре миграната према полу у једном дужем периоду-стогодишњем, па и дужем. Послератни период у Србији карактерише бројчана доминација женског становништва. Према резултатима Пописа 2011, жене чине 51,3% од укупног броја становника Републике Србије. Регион Војводине је, према процентним уделима мушког и женског становништва, најближи републичком просеку. Најмањи удео жена је у Региону Јужне и Источне Србије (50,6%%), следи Регион Шумадије и Западне Србије (50,7%) и регион Војводине (51,4%) Највећи удео жена је у региону Београд (52,6%), тако да је у Београдском региону највећа диспропорција у саставу становништва према полу.⁵³² То је и једини регион где је у међупописном раздобљу 2002-2011. смањена вредност коефицијента маскулинитета (са 902,9 на 899,5) и као појава одудара од промена у остала три региона. У њима процентно учешће мушког становништва, односно коефицијент маскулинитета има веће вредности (креће се између 48,6% и 49,4% односно између 947,0 и 977,1). Различити смерови се испољавају и у апсолутним разликама у броју мушкараца и жена. У Београдском региону, она је између 2002. и 2011. повећана са 80.416 на 87.788 лица, док је у сваком од преостала три региона смањена разлика у броју мушкараца и жена.⁵³³ Вредност коефицијента феминитета⁵³⁴ за Србију је 1.054. Посматрано по регионима, највећа вредност коефицијента феминитета у 2011. је у Београду (1.112). Следи Војводина (1.056), док су у остала два региона вредности уједначене (Шумадија и Западна Србија-1.030, Јужна и Источна Србија-1.023).⁵³⁵

Основна одлика полне структуре становништва Републике Србије посматрано по старости јесте бројчана доминантност мушкараца код млађег становништва, односно бројчана доминантност жена код средовечног и старог становништва. Тако су мушкарци бројнији све до петогодишње старосне групе 40–44 година, у којој је број мушкараца и

⁵³² РЗС: *Демографска статистика 2017*, РЗС, Београд, 2018, стр. 42-588.

⁵³³ РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 42-588; РЗС: *Саопштење за јавност број 295 - Коначни резултати пописа 2002. - Становништво према националној или етничкој припадности и према полу и старости у Републици Србији, по општинама*, РЗС, Београд, 2002, стр. 14-25.

⁵³⁴ Коефицијент феминитета је однос женског и мушког становништва, односно представља број женског на хиљаду мушког становништва:

$$f_a = \frac{P_f}{P_m} \cdot 1000 \quad (2)$$

⁵³⁵ РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 42-588.

жена приближно изједначен. У свим осталим старосним групама жене су бројније, а њихова бројчана доминантност постаје све наглашенија са старошћу.⁵³⁶ По регионима се могу приметити релативно велике разлике код прве старосне групе у којој се број мушког и женског становништва изједначава, односно код група у којима су жене бројније од мушкараца. Тако у Београдском региону је најранија старост у којој се изједначава број мушкараца и жена. Према Попису 2011, већ од старосне групе 25-29 година, број жена је већи од броја мушкараца. У Региону Шумадије и Западне Србије то је од групе 40-44, у региону Војводине и у Региону Јужне и Источне Србије од групе 45-49.⁵³⁷

Бројчана доминација жена је и битна особина популације старих. Број жена старих 65 и више година значајно превазилази број мушкараца исте старости. Анализа полне структуре популације становништва од 65 и више година у периоду 1953–2011. године показује константан однос учешћа: око 40% мушкараца и око 60% жена. Према попису становништва у 2011. години од 1.250.316 лица старих 65 и више, жена је 723.199. Односно, удео жена у становништву старих 65 и више је 57,84%. Период између два последња пописа, бележи пораст вредности коефицијента феминитета са 1.364 на 1.372 за лица старија 65 и више. Највећа вредност коефицијента феминитета је у Војводини (1.496), где је разлика у очекиваном трајању живота у корист жена увек била већа него у другим регионима.⁵³⁸ Правилност по којој жене преовлађују у старом становништву условљен је разликом у очекиваном трајању живота мушког и женског становништва, односно дужим животним веком жена као и губицима мушког становништва у једној популацији проузроковани ратом и емиграцијом.⁵³⁹ Последњи подаци из 2011. говоре да жене у просеку живе 5,19 година дуже од мушкараца (71,64 : 76,83).⁵⁴⁰ Преовладавање женског становништва са старошћу постаје изразитија. Тако је код старијих од 85 година готово двоструко више жена, што показује вредност коефицијента феминитета од 1.947.⁵⁴¹

Удели старог у укупном становништву истог пола, као и полни састав

⁵³⁶ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

⁵³⁷ Исто, стр. 42-588.

⁵³⁸ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 42-588.

⁵³⁹ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр.12 и 26-578; РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 36-37.

⁵⁴⁰ РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 36-37.

⁵⁴¹ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12; РЗС: *Саопштење за јавност број 295 - Коначни резултати пописа 2002. - Становништво према националној или етничкој припадности и према полу и старости у Републици Србији, по општинама*, РЗС, Београд, 2002, стр. 14-25.

становништва старијег од 65 година једнако документују да је женско становништво старије од мушког. Пописом 2011. скоро петина (19,6%) женског становништва Србије старија је од 65 година, а 15% мушког становништва Србије старије је од 65 година. Просечна старост жена је три године већа од просечне старости мушкараца. По попису 2011. године просечна старост мушког становништва је 40,7 а женског 43,4.⁵⁴²

Број и старосна структура женског фертилитетног континента, поред нивоа фертилитета и морталитета, утиче на пораст/пад броја становника. Значај повољне фертилитетне структуре произилази из правила да велике кохорте (генерације) репродукују велике кохорте (генерације) и обратно. Односно, увећање становништва као кохортна (генерацијска) појава чини да је пораст становништва углавном зависан о величини старосних група, наравно уз обавезно уважавање и других одредница. Кад је више жена у репродуктивном добу за последицу имамо већи наталитет. Тако да, кад је фертилитет релативно низак, а пропорција жена у фертилној доби још увек повољна, уз подршку имиграција може се неко време држати природни прираштај становништва позитивним. У регионима где је мали број жена у фертилном периоду а емиграција већа бележи се негативан природни прираштај. Ово на крају намеће и старосну структуру као главни чинилац у анализи природног прираштаја и миграционих кретања неке територијалне јединице.

Старосном структуром приказано демографско старење као дугорочни демографски процес сврстава Републику Србију у подручје интензивног демографског старења и изазива забринутост како на националном тако и на регионалном и локалном нивоу, чинећи изазов и проблем с којима ће и Србија морати да се суочи и прилагоди. Повећање удела старог становништва у укупном, најчешће праћено падом удела младих чини озбиљан ограничавајући фактор укупног развоја, укључујући безбедност и одбрану, у дужем периоду. То је пре свега изазвано растом економских и социјалних трошкова које ће демографско старење иницирати у периоду пред нама, али и одрживом функционисању многих мањих средина које ће старењем бити највише погођене. У таквим условима, велики је изазов осигурати финансирање трошкова здравствене заштите без значајнијих структурних реформи, или бар с друге стране без значајног побољшања здравља старије популације. Исто вреди и за финансирање осталих јавних расхода, посебно пензионих и

⁵⁴² РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 37.

социјалних. Демографско старење оставља последице и у погледу репродуктивне способности становништва и значајно утиче на опадање природног прираштаја, а процес се може зауставити повећањем стопе наталитета и стварањем повољнијих услова живљења становништва.

Наведени демографски показатељи и витални и они којим се изражава структура испољавају утицај на демографске процесе и битан су путоказ будућих кретања становништва неког подручја, показујући се кроз промене демографских обележја у некој земљи. Суштински, демографски процеси чије су карактеристике смањење становништва, смањење морталитета становништва, веће смањење наталитета, смањење природног прираштаја, емиграције и промене у структури становништва са негативним предзнаком указују на забрињавајуће стање. Очигледне последице њиховог дугорочног утицаја су већ наведени пад укупног броја становника и демографско старење. То даље доводи до: недостатка радне снаге и пада продуктивности због смањења младе популације; смањења броја пореских обвезника и проблема са буџетом локалних заједница и пензионим, здравственим и социјалним осигурањем; смањења економског раста и затварање многих производних и услужних предузећа због промењене демографске слике; мењања стамбене политике и потреба за социјалном инфраструктуром (обданишта, школе, дворане, болнице, полицијске станице, поште и сл.), саобраћајном инфраструктуром и услугама; итд.

Многе негативне последице и проблеми који су већ наведени а односе се на депопулацију и демографско старење нису дошли у врло критичну фазу, али захтевају деловање одмах како би се будући учинци ублажили. Економски опоравак требао би бити политички приоритет јер депопулација и старење становништва нису искључиво демографски проблем и питање одрживости демографског, него и општег друштвеног и економског развоја. Стога и њихове негативне последице не могу се решавати само демографском политиком. Развијена економија и већи квалитет живота свих грађана који прати одржив развој и равномерни регионални развој укључујући и развој недовољно развијених и руралних подручја кроз циљнооријентисан, дугорочан, непрекидан, свеобухватан и координисан процес који утиче на све аспекте живота (политички, економски, социјални, демографски, безбедносни, одбрамбени и др.) на свим нивоима обезбеђује модел који на квалитетан начин омогућава задовољење укупних друштвено-економских потреба и интереса грађана.

Стални економски раст који подразумева економску ефикасност, технолошки напредак и више нових технологија, иновативност и друштвено одговорно пословање обезбеђује: отварање нових радних места (који подразумева и подстицање запошљавања младих, као и других ризичних група); смањење сиромаштва и друштвене неједнакости; ефикасан систем социјалне заштите који треба да одговори на потребе грађана у смањењу сиромаштва и обезбеђивање заштите од неповољних последица економских шокова (на републичком преко локалног нивоа до сваког грађана); дугорочно боље коришћење ресурса; унапређење здравствених услова и квалитета живота, и; иницирање миграционих токова који смањују прекомерну концентрацију становништва и привреде од развијених центара ка неразвијеним подручјима у којима би се инвестицијама и стимулисањем прилива капитала компензовале структурне слабости. Наравно без равномерне расподеле материјалних ефеката економског раста и развоја нема гаранција да ће исти бити у функцији социјално прихватљивог решења којим се смањују негативне последице и проблеми, од ублажавања до отклањања депопулације и демографског старења. Држава, такође својом политиком нарочито социјалном и економском треба да се прилагоди демографској слици која се променила ниским фертилитетом, дужим животним веком и миграцијама, кроз: побољшање и реформисање пензионог система, повећање година за пензионисање и поштравање услова за пензионисање, повећање економски активних лица и на крају повећање продуктивности, чиме се смањењује притисак на јавне финансије и проширује потенцијал финансијског ресурса надлежних локалних и републичких институција, а ради одговора на потребе грађана у новим околностима.

Демографско старење, односно промене у старосној структури становништва, које се огледају и кроз смањење радног и фертилног континента односно становништва које подлеже војној обавези има и веома битну улогу са становишта националне безбедности. Стара структура становништва испољава негативан утицај на националну безбедност једне државе, пре свега зато што су средњовечни и стари људи са мањим капацитетима за напоре и немају довољну физичку издржљивост коју захтева обављање послова у области безбедности и одбране. Могуће безбедносне и одбрамбене последице процеса старења долазе до изражаја и преко његовог деловања на обим војно способног становништва и смањење прилива младог становништва, чинећи неповољан демографски оквир за формирање војно способног становништва и у будућем периоду.

Старосна структура и њен утицај на систем националне безбедности најбоље се може сагледати кроз попуну ратних јединица Војске Србије. Квалитет и старосна структура опште резерве потпуно је у складу са захтевима ратних јединица ВС и Плановима попуне. Старосна структура лица у резервном саставу у складу је са Уредбом о критеријумима за распоређивање грађана и материјалних средстава за потребе одбране и попуне Војске Србије⁵⁴³. Стање је неповољно из разлога што је у 2006. години 21% лица у резервном саставу било у доби између 36 и 45 година, а 9% старије од 46 година, са тенденцијом даљег погоршања. Праћење војних обвезника указује на смањење учешћа војних обвезника до 35 године и повећање војних обвезника преко 35 година, у складу са променама у старосној структури становништва.⁵⁴⁴

Неповољност овакве старосне структуре потврђује се и подацима из система јавног здравља. Из прегледа одсуства са посла због здравствених проблема за 2013. годину, објављеним у Резултатима истраживања здравља становништва Србије 2013 година, од становништва старости 15-64, значајно мање одсуствовање са посла због здравствених проблема имало је становништво 15-24 (6,7%). У исто време одсуствовање у старосним групама 35-44 и 45-54 било је 15,5% и 15,3%.⁵⁴⁵

И стање основних физичких способности: снаге, силе и издржљивости указује на неповољност постојеће старосне структуре. Провером и оцењивањем стања физичких способности добијамо резултате - податке о нивоу физичких способности појединца, команде, јединице и установе на основу Стандарда за оцењивање физичких способности војних лица. Стандардима за оцењивање физичких способности професионалних војних лица у Војсци Србије, у зависности од година живота према којима су разврстани у старосне категорије, виде се и различити најнижи и највиши обавезни ниво физичке способности. Тако да је према наведеним стандардима очекивање по физичким способностима лица у старосној групи 32-36 за 20% мање од лица до 26 година. За лица старосне групе 37-41, та очекивања су за четвртину мања. Од лица у старосној групи 42-46 могу се очекивати физичке способности које су 60% физичких способности лица до 26. година.⁵⁴⁶

⁵⁴³ Уредба о критеријумима за распоређивање грађана и материјалних средстава за потребе одбране и попуне Војске Србије („Службени војни лист“ број 28/10).

⁵⁴⁴ Преузето из Управе за планирање и развој (Ј-5) ГШ ВС.

⁵⁴⁵ Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут“: *Резултати истраживања здравља становништва Србије 2013 година*, Службени гласник, Београд, 2014, стр. 38.

⁵⁴⁶ *Упутство за физичку обуку у Војсци Србије*, ГШ ВС, Управа за обуку и доктрину (Ј-7), 2011.

2.5.2. Етнокултурне карактеристике

У периоду после Другог светског рата званична статистика је у бројним истраживањима, а нарочито у пописима становништва, посвећивала посебну пажњу етнокултурним карактеристикама становништва. Тај интерес није био подстицан само идеолошким разлозима, него и природном потребом вишенационалног и мултиконфесионалног друштва за статистичким информацијама о кључним етнокултурним обележјима: националној припадности, матерњем језику и вероисповести.⁵⁴⁷ Положај, права и квалитет односа припадника различитих националних, верских и језичких заједница од велике су важности за унутрашњу стабилност и безбедност, као и свеукупни развој државе. Појаве неравноправности и проблеми у међусобним односима који могу довести до лоше безбедносне ситуације чине етнокултурне карактеристике од посебног значаја за систем националне безбедности.

Низак ниво удела националних, верских и језичких мањина чини хомогеном структуру становништва Србије према етнокултурним карактеристикама и доминантност Срба, православне вере и српског језика у просторној дистрибуцији, осим у појединим периферним деловима, где имамо изразитију концентрацију припадника мањина. Хомогена национална, верска и језичка структура становништва је предност Србије у односу на земље са сложеном структуром према етнокултурним карактеристикама, јер су мање могућности за тензије и конфликте између припадника различитих заједница. Агресивне аспирације и мешање страних сила у унутрашња питања суверених држава, чиме долази до заостравања међусобних колизија и антагонизама и изазивања међунационалних и међурелигијских тензија и конфликта, сврставају етнокултурне карактеристике у једне од најозбиљнијих фактора угрожавања безбедности. Тако су сепаратистичке тежње албанске националне мањине у АП Косово и Метохија, усклађене и усмераване геополитичким интересима великих сила, довеле до противправно једнострано проглашене независности Косова и директна су претња територијалној целовитости

⁵⁴⁷ РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр. 28.: *Национална припадност, вероисповест и матерњи језик*. Подаци о етно-културалним карактеристикама становништва прикупљени су на основу слободног изјашњавања лица о њиховој националној припадности, вероисповести и матерњем језику. За децу млађу од 15 година податке је давао родитељ, усвојитељ, односно старатељ. Одговор на питање о вероисповести резултат је личног убеђења појединца заснованог на његовим схватањима религије, тако да при давању одговора није било важно да ли је лице уписано у књигу припадника неке вероисповести, већ да ли лице себе сматра припадником неке вероисповести. Под матерњим језиком подразумева се језик којим је лице проговорило у најранијем детињству, односно ако се у домаћинству говори више језика, онај језик који лице сматра матерњим.

Републике Србије са могућим утицајем и на каснија и друга збивања у Србији.

2.5.2.1. Национална припадност

Према Попису 1948., поред наведених националних заједница, Хрвати (2,6%), Власи (1,43%), Словаки (1,12%), Црногорци (1,15%) имали су удео већи од 1%. У том периоду, Румуни (0,97%) и Бугари (0,91%) имали су већу заступљеност од Рома и Муслимана (Табела 37).

Табела 37: Националне заједнице у Србији чији удео у укупном становништву већи од 1%

Година	1948	1961	1981	1991	2002	2011
Национална заједница						
Р.Србија	6 527 966	7 642 227	9 313 676	7 822 795	7 498 001	7 186 862
Срби	4 823 730	5 704 686	6 182 155	6 252 405	6 212 838	5 988 150
	73,89%	74,65%	66,38%	79,93%	82,86%	83,32%
Албанци	532 011	699 772	1 303 034	78 281	61 647	5807 ⁵⁴⁸
	8,15%	9,16%	13,99%	1%	0,82%	0,08%
Мађари	433 701	449 587	390 468	343 800	293 299	253 899
	6,64%	5,88%	4,19%	4,39%	3,91%	3,53%
Бошњаци					136 087	145 278
					1,81%	2,02%
Муслимани	17 315	93 467	215 166	180 222	19 503	22 301
	0,27%	1,22%	2,31%	2,30%	0,26%	0,31%
Роми	52 181	9 826	110959	94492	108193	147 604
	0,8%	0,13%	1,19%	1,21%	1,44%	2,05%

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 14-15.

Према резултатима Пописа 2011, Срби су већинска национална заједница у Републици Србији са уделом од 83,32% у укупном становништву. Поред Срба, само још три етничке заједнице учествују у укупном становништву са више од 1%, и то: Мађари (3,53%), Роми (2,05%) и Бошњаци (2,02%). Од укупног броја Бошњака 142.767 (98,3%) је у региону Шумадије и Западне Србије чинећи 7% укупног становништва овог региона. У региону Војводина од укупног броја становника 13% су Мађари, односно 251.136 (98,9%) живи у овом региону. У Региону Београд је 18,5% ромске популације (27.325). Рома у Региону Војводина је 42.391 (28,7%), док је у Региону Шумадија и Западна Србија 20.649

⁵⁴⁸ Попис 2011. године у општинама Прешево и Бујановац већина припадника албанске националне заједнице су бојкотовали.

(14%). У Региону Јужна и Источна Србија 57.239 Рома (38,8%) чини 3,7% становништва овог региона.⁵⁴⁹ Повећање удела Срба за период Попис 2002-2011 и ако је смањен број Срба, последица је значајног смањења релативног удела припадника других националних заједница као и бојкот пописа албанског становништва у Прешеву и Бујановцу.

Највећи број општина/градова етнички је хомоген с обзиром на то да су Срби већинско становништво у чак 90% од укупног броја општина. Поред Срба, свега још пет етничких заједница (Мађари, Словаци, Бошњаци, Бугари и Албанци) имају удео од преко 50% у једној или у више општина.⁵⁵⁰ Национална структура лица у резервном саставу, у складу територијалном принцип попуне ратних јединица в/о, одговара територији са које се врши попуна, тако да Срби чине око 90% лица у резервном саставу.⁵⁵¹

2.5.2.2. Вероисповест

Према подацима Пописа 2011. године, чак 6.782.350 (94,4%) становника Републике Србије изјаснило се да припада некој вероисповести.⁵⁵² Најзаступљенија је православна, за коју се изјаснило 6.079.396 (85%) становника. Друга по заступљености је католичка вероисповест, за коју се изјаснило 356.957 (5%) становника, док је на трећем месту исламска са 222.828 (3,1%) припадника. Ниједна од осталих вероисповести не прелази удео од 1% укупног становништва Републике Србије. Уставом гарантовано право да нису дужни да се изјасне о вероисповести искористило је 220.735 (3,07%) становника. Код 99.714 (1,39%) није било могуће утврдити којој вероисповести припадају, а 80.053 (1,11%) становника је изјавило да нису верници.

2.5.2.3. Матерњи језик

Подаци Пописа 2011. године показују да је 6.330.919 (88,1%) становника Републике Србије изјавило да им је матерњи језик српски.⁵⁵³ Мађарски језик је матерњи за 3,4% становника Србије, босански⁵⁵⁴ за 1,9%, а 1,4% становништва сматра ромски својим

⁵⁴⁹ РЗС: *Статистички годишњак 2015*, РЗС, Београд, 2015, стр.39.

⁵⁵⁰ Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д., Лађевић, П.: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, РЗС, Београд, 2015, стр. 106-119.

⁵⁵¹ Преузето из Управе за планирање и развој (Ј-5) ГШ ВС.

⁵⁵² РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Вероисповест, национална припадност и матерњи језик Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2013, стр. 13.

⁵⁵³ Исто, стр. 13.

⁵⁵⁴ Институт за српски језик САНУ: *Одлука Одбора за стандардизацију о статусу басанског или бошњачког језика (11.08.2017) језика*. (Интернет). Доступно на: [http://www.isj.sanu.ac.rs/ru/2017/08/11/odluka-odbora-za-](http://www.isj.sanu.ac.rs/ru/2017/08/11/odluka-odbora-za-229)

матерњим језиком. Ниједан од осталих језика које су становници навели као матерњи не прелази удео од 1% укупног становништва Републике.

2.5.3. Економски састав становништва

На основу економске активности лица у недељи пред Попис⁵⁵⁵, укупно становништво разврстава се на економски активно и економски неактивно⁵⁵⁶. Група економски активног становништва обухвата особе оба пола који чине понуду радне снаге расположиве за производњу економских добара и услуга и укључује запослене и незапослене особе за одређени период који се утврђује пописом.⁵⁵⁷ Потреба за планирањем економске политике и осмишљавање стратегија запошљавања и образовања сврстава податке о економској активности становништва у ред основних обележја. Величина и структура становништва према економској активности укључена је у основне пописне образце и садржај је свих пописа. Економски састав становништва, односно праћење броја и стопе запослених и незапослених, нужно је јер су добар индикатор процене стања и кретања економије и поред нивоа бруто домаћег производа пер цапита, један су од најзначајнијих показатеља успешности привреде.

Према резултатима Пописа 2011. године, у Србији је економски активно 2.971.220 становника са уделом од 41,3% у укупном становништву. Економски састав Централне Србије и Војводине је био готово идентичан у 2011. години. Удео активног становништва у Централној Србији је износио је 41,6%, а у Војводини 40,7%. Око три четвртине (77%) или 2.304.628 активног становништва је припадало категорији лица која обављају

standardizaciju-o-statusu-bosanskog-ili-bosnjackog-jezika/ (приступљено 5. јануара 2019): Босански или бошњачки језик су лингвистички непостојећи језик, јер да би два језика били посебни језици, они морају бити различити по лингвистичким критеријумима (генетском, структурном и комуникативном). То није случај са „босанским језиком“ кад се он посматра у односу на српски језик, јер и сви бошњачки лингвисти тврде да су босански и српски језик различити само по имену, али да се према лингвистичким критеријумима ради о истом језику; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Вероисповест, национална припадност и матерњи језик Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2013, стр. 13; РЗС у Попису 2002. године уводи нови модалитет матерњег језика - босански, цинцарски и кинески, аналогно одговарајућим променама у класификацији националне припадности.

⁵⁵⁵ У Попису 2011. подаци о економским карактеристикама становништва добијени су на основу одговора о активности у недељи која је претходила Попису, што је у складу са концептом тзв. текуће активности.

⁵⁵⁶ Економско неактивни: деца млађа од петнаест година, пензионери, лица са приходима од имовине, ученици/студенти, домаћице и остали (неспособни за рад, болесни и сл.).

⁵⁵⁷ Wertheimer-Baletic, A: *ДЕМОГРАФИЈА Становништво и економски развитак*, Информатор, Загреб, 1982, стр. 281-282. У запослене спадају све особе које обављају посао или које имају запослење за време одређеног периода (укључује и помажуће чланове породице). У незапослене спадају све особе изнад одређене старости које у време периода одређеног пописом не раде или траже посао за плату или профит, укључујући и оне који никада раније нису радили

занимање, док је око 23% или 666.592 било незапослено у 2011. години. Односно, удео лица која обављају занимање у укупном становништву Републике Србије старом 15 и више година (стопа запослености) износи 37,4% и виша је код мушкараца (44,9%) него код жена (30,5%).⁵⁵⁸ Највиша стопа запослености је у Београдском региону (41,6%), а најнижа у Региону Јужне и Источне Србије (34,0%). Удео незапослених у укупном броју активних становника (стопа незапослености) износи 22,4%. Посматрано по полу, стопа незапослености мушкараца је 21,6%, а жена 23,6%. Најнижа стопа незапослености забележена је у Београдском региону (17,9%), а највиша у Региону Јужне и Источне Србије (27,3%).⁵⁵⁹

Односно, 4.215.642 или 58% становништва је економски неактивно и припада једној од категорија: деца млађа од 15 година, пензионери, лица са приходима од имовине, домаћице и остали. Стопа неактивности, тј. удео неактивног становништва (старог 15 и више година) у укупном становништву Републике Србије старом 15 и више година, износи 51,8% (3.190.364 је неактивног становништва старог 15 и више година). Посматрано по полу, стопа неактивности је нижа код мушкараца (42,8%) него код жена (60,1%). Најнижа стопа неактивности забележена је у Београдском региону (49,4%), следи Регион Шумадије и Западне Србије (51,9%) и Регион Војводине (52,5%), док Регион Јужне и Источне Србије има највишу стопу неактивности (53,3%). Пензионери којих има 1.628.428 су најзаступљенији у економским неактивном становништву и према Попису 2011 чине 38% укупног неактивног, односно преко 50% неактивног становништва старог 15 и више година.⁵⁶⁰

Становништво радног узраста је главни оквир за формирања радне снаге и првенствено је одређен демографским факторима, односно бројем и променама становништва старосне доби 15-64 година. Радни контингент у условима наглог старења са врха пирамиде, смањује се у обиму, тако да са 5.068.970 у 2003. години долази на 4.744.534 у 2015. години.⁵⁶¹ Сходно старењу целе популације Србије и активно становништво се суочава са тим процесом. Смањење удела млађих, а увећање удела

⁵⁵⁸ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Економска активност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2013, стр. 22-23.

⁵⁵⁹ Исто, стр.26-232.

⁵⁶⁰ Исто, стр.23-26.

⁵⁶¹ Процењено становништво радног узраста обухвата мушко и женско становништво старости 15-64 године. Процене се односе на средину године посматрања

старијих старосних категорија, карактеристика је како укупног, тако и активног становништва наше земље.

Табела 38: Процењен број становништва радног узраста, према полу 1950-2015

Година		Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1950.	укупно	4260308	2769723	1094828	395757
	мушко	2115784	1374936	535696	205152
	женско	2144524	1394787	559132	190605
1960.	укупно	4740291	3070340	1174838	495113
	мушко	2405964	1555795	588123	262046
	женско	2334327	1514545	586715	233067
1970.	укупно	5396648	3475247	1287111	634290
	мушко	2762921	1772738	656887	333296
	женско	2633727	1702509	630224	300994
1980.	укупно	5996615	3810808	1355846	829961
	мушко	3046206	1929637	684826	431743
	женско	2950409	1881171	671020	398218
1990.	укупно	6327779	3848955	1340283	1138541
	мушко	3324388	2022492	700652	601244
	женско	3003391	1826463	639631	537297
2000.	укупно	4817199	3498095	1319104	
	мушко	2510277	1820524	689753	
	женско	2306922	1677571	629351	
2010.	укупно	4955764	3604191	1351573	
	мушко	2460410	1783522	676888	
	женско	2495354	1820669	674685	

Година		Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2011.	укупно	4946003	1155137	1339512	1375236	1076118
	мушко	2461839	553362	671064	691821	545592
	женско	2484164	601775	668448	683415	530526
2015.	укупно	4744534	1133715	1280126	1310821	1019872
	мушко	2365285	543831	643151	660108	518195
	женско	2379249	589884	636975	650713	501677

Извор: РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 51.

Табела 39: Процент становништва радног узраста у укупном становништву, 1950-2015

Година		Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1950.	укупно	63,27	64,56	65,17	51,80
	мушко	64,49	65,93	66,51	52,64
	женско	62,10	63,27	63,94	50,93
1960.	укупно	62,51	63,98	63,85	52,45
	мушко	64,33	65,89	65,98	53,78
	женско	60,74	62,13	61,85	51,03
1970.	укупно	64,36	66,59	66,14	51,99
	мушко	66,58	68,97	69,12	53,00
	женско	62,18	64,28	63,30	50,92
1980.	укупно	64,74	67,12	66,72	53,45
	мушко	66,33	68,82	69,13	54,12
	женско	63,18	65,47	64,43	52,74
1990.	укупно	64,01	65,80	65,42	57,30
	мушко	67,65	69,98	70,22	58,59
	женско	60,42	61,73	60,86	55,92
2000.	укупно	64,09	63,78	64,93	
	мушко	68,67	68,13	70,11	
	женско	59,76	59,64	60,08	
2010.	укупно	67,97	67,57	69,04	
	мушко	69,38	68,76	71,06	
	женско	66,63	66,45	67,13	

Година		Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2011.	укупно	68,35	69,66	69,30	67,64	66,75
	мушко	69,86	70,47	71,38	69,09	68,44
	женско	66,91	68,94	67,33	66,23	65,09
2015.	укупно	66,87	67,49	67,67	66,47	65,73
	мушко	68,45	68,53	69,81	67,90	67,45
	женско	65,36	66,56	65,64	65,07	64,04

Извор: РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр. 52.

Најважнији домет промена као и пројекција апсолутног броја и старосне структуре становништва видљив је на тржишту рада управо због промене величине и структуре понуде радне снаге и померање активног у неактивно становништво. Промена броја и старосне структуре популације са негативним предзнаком сужава понуду радне снаге и смањује учешће радно способног становништва у укупном становништву, чиме се аутоматски одражава на запосленост и продуктивност као важне изворе економског раста.

Повећање неравнотеже између броја запослених и броја пензионера повећава и буџетску неравнотежу и дефицит буџета. Раст становништва може имати позитиван и негативан предзнак, у зависности од актуелне социјалне, економске и политичке ситуације, односно могућности апсорпције радне снаге. У условима ниске стопе економске активности, раст становништва за последицу има ниске стопе искоришћености радног континента и раст неактивног становништва чиме се оптерећује национална привреда јавним издацима и доводи у питање функционисање и одрживост система социјалне заштите.⁵⁶²

Императив сваке економије је повећање продуктивности и запослености и лакше је оствариво у повољним демографским околностима, која резултују растом радног континента и већим учешћем радне снаге. Економска неразвијеност и висока незапослености чини Србију непривлачном за мигранте. У таквим условима, позитиван миграциони салдо може бити извор дестабилизације економског система, због повећаних социјалних давања. Једина могућност за поправљање наметнутих демографских околности и доминантан извор раста радне популације су старији припадници радне снаге, као и старо становништво. Већ сада је на делу продужење радног века, односно померање старосне границе за пензију како би се надоместило физичко смањење становништва и истовремене промене у старосној структури,

За економску стабилност било које земље битан је однос броја активних и неактивних становника. Овај однос био је значајно погоднији пре тридесет година, а огледао се у бројности радно способних према броју пензионера. Управо је baby boom генерација била она која је врло снажно утицала на пензиони систем пре четрдесетак година, када је велики број радника омогућавао плаћање релативно малих доприноса, а мали број пензионера примао високе пензије. Данас у складу са демографским трендовима, дугорочним променама у репродукцији, однос ове две групације је значајно измењен на штету радно способног становништва, нарушавајући економску стабилност земље.

Бројност baby boom генерације утицао је на повећање становништва, али краткорочно, јер нису репродуковале свој обим у значајној мери. И током осамдесетих, примећен је пораст становништва, као последица деце baby boom генерација, али недовољан да би утицао на просто обнављање целе популације. Последњи попис који

⁵⁶² The World Bank: *World Development Report 1984*, Oxford University Press, Washington, D.C., 1984, p. 79.

показује пораст радно способног становништва је онај из 1981. године.⁵⁶³ Ово говори о опадању броја радно способних након уласка целе бабу боом генерације у број становника који чине радно способно становништво. Односно, долази до процеса старења становништва, где је смањен удео млађих генерација које улазе у радно способно становништво, а повећан број старих услед продужетка очекиваног трајања живота. И економски активно становништво (које није само под демографским, већ и социоекономским утицајем) у овом периоду од 1953. до 1981. године показивало континуирани раст, док је у последњих тридесетак година његов број у опадању. Прве жене baby boom генерације отишле су у пензију 2008. године, док су први мушкарци стекли право за одлазак у старосну пензију 2013. године. Продужење очекиваног трајања живота које се подудара се са формирањем baby boom генерације, као и опадање стопе наталитета и стопе укупног фертилитета испод границе потребне за обнављање становништва које почиње већ од средине шездесетих (и пре уласка женског дела baby boom генерација у репродуктивни период), неминовно повећава број пензионера, поготово старосних, којих данас има највише.⁵⁶⁴ Садашњи број пензионера превазилази удео млађих до 15 година, чиме је и смањен удео млађих генерација које улазе у радно способно становништво.⁵⁶⁵ Обзиром на бројност, основ за забринутост је неусклађеност између броја пензионера и лица која обављају занимање, односно запослених.⁵⁶⁶ Давно пређена одржива фаза која је подразумевала више од три запослена становника на једног пензионера, данас се свела на број запослених који је незнатно већи од броја пензионера. О овоме говори и шеф Одсека Републичког завода за статистику за демографију Гордана Бјелобрк потврђујући да пензиони систем не може функционисати несметано без да имамо три пута више радника него пензионера, обавезујући државу на примену конкретних мере како би број радно способних растао у односу на пензионере. Указујући да је константан пад броја запослених у односу на пензионере алармантност за свако друштво, демограф Института друштвених наука Горан Пенев, у истом тексту, додаје да пошто имамо оволико старих, очигледно је да ће и трошкови здравства бити већи, а ми нећемо имати

⁵⁶³ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 12.

⁵⁶⁴ Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање: *Статистички годишњи билтен 2015*, Београд, 2016.

⁵⁶⁵ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Пописни атлас 2011*, РЗС, Београд, 2014, стр. 26 и 46.

⁵⁶⁶ Исто, стр. 26.

довољно запослених да доприносима из плата финансирамо здравствени фонд. Додатни проблем је и тај што велики број људи који су радно способни одлази из земље, и то у својим најбољим годинама, и такође не доприносе држави. С друге стране, они који су рођени педесетих година прошлог века сада масовно одлазе у пензију, што је кључни проблем.⁵⁶⁷ Такво стање резултује све теже материјално обезбеђење растућег броја неактивног становништва које је редовно у току свог радног века плаћало доприносе.⁵⁶⁸

Раст становништва без економског развоја и популационо смањења доводе до неусклађености између понуде и тражње радне снаге и извор су дестабилизације економског система, првенствено због повећања социјалних давања. Социјално раслојавање, сиромаштво, нестанак социјалне државе су економске последице које могу довести до радикализације у погрешном смеру и плодно су тле за унутрашње противречности и сукобе који могу да ескалирају у несагледиве и штетне последице по безбедност. Додатни фактор који угрожава систем националне безбедности је и смањење издвајања финансијских средстава за потребе безбедности и одбране. То даље отежава обезбеђење популе уз истовремено све већи одлив кадрова одређене струке и образовног профила из система националне безбедности. Попуна најстручнијим кадром и кадром дефицитарних занимања, већ данас губи битку са делотворним систем плата, односно вишим нивоом плата у приватним компанијама у земљи и иностранству.

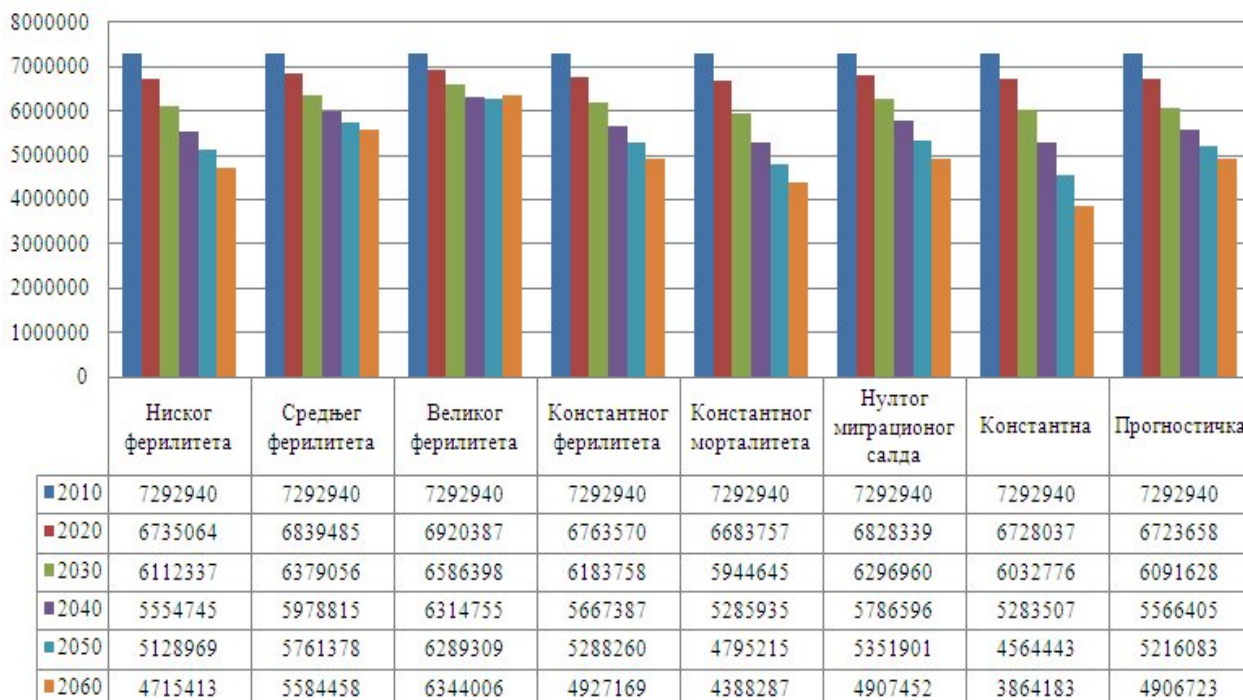
2.6. Пројекције становништва

Стандарди Европске комисије и Пакта о стабилности и расту ЕУ прописују да би све дугорочне фискалне пројекције требало да узимају у обзир демографске податке о старењу становништва, које је у Србији израженије од већине земаља чланица ЕУ, а ради адекватног начина пројектовања фискалне одрживости националних система. У складу са тим Фискални савет је координирао израду студије „Пројекције становништва Србије у периоду од 2010. до 2060. године“. Студија је доступна и другим државним органима и стручној јавности.

⁵⁶⁷: Алармантни подаци демографа и ПИО фонда: Србија ће 2021. имати више пензионера него радника, *ИНФОРМЕР*, 30. август 2017.

⁵⁶⁸ Илић, А: *Радни документ Реформа пензионог система*, Српски економски форум, Београд, 2006.

Графикон 14: Укупно становништво Србије у периоду од 2010 до 2060 године (по варијантама пројекције⁵⁶⁹)

Извор: Пенев, Г.: *Пројекције становништва Србије од 2010. до 2060. године*, Фискални савет Републике Србије, Београд, 2013.

И Републички завод за статистику је објавио резултате о пројектованом броју становника, за период 2011–2041. године, по старости и полу, за Републику Србију и регионе.⁵⁷⁰ Пројекције су урађене у пет варијанти: ниска, средња, висока, варијанта константног ферилитета и морталитета и средња варијанта нултог миграционог салда,

⁵⁶⁹ Приликом постављања хипотеза водило се рачуна да усвојене варијанте претпоставки о будућим трендовима компоненти кретања становништва буду, са данашњег аспекта посматрано, у границама реално остваривих вредности изабраних демографских индикатора. Ове пројекције се могу окарактерисати као демографске перспективе. Уз то, оне имају и прогностички карактер. С тим у вези, вредности укупног ферилитета (по варијантама хипотеза о ферилитету) иду од 1,30 до 2,10 (очекивани ферилитет 2010-1,44; 2020-1,25; 2030-1,30; 2040-1,50; 2050-1,67; 2060-1,80); очекивано трајање живота од 2010-71,8 до 2060-82,0 за пол мушки и од 2010-76,9 до 2060-86,4 за пол женски; миграциони трендови иду од нултог нивоа, преко константног (čitав пројекциони период према процењеном миграционом салду у 2010. години) до очекиваног 2010-9.000; 2020-9.865; 2030-5.488; 2035-6.228; 2040-7.063; 2050-9.101; 2060-13.185.

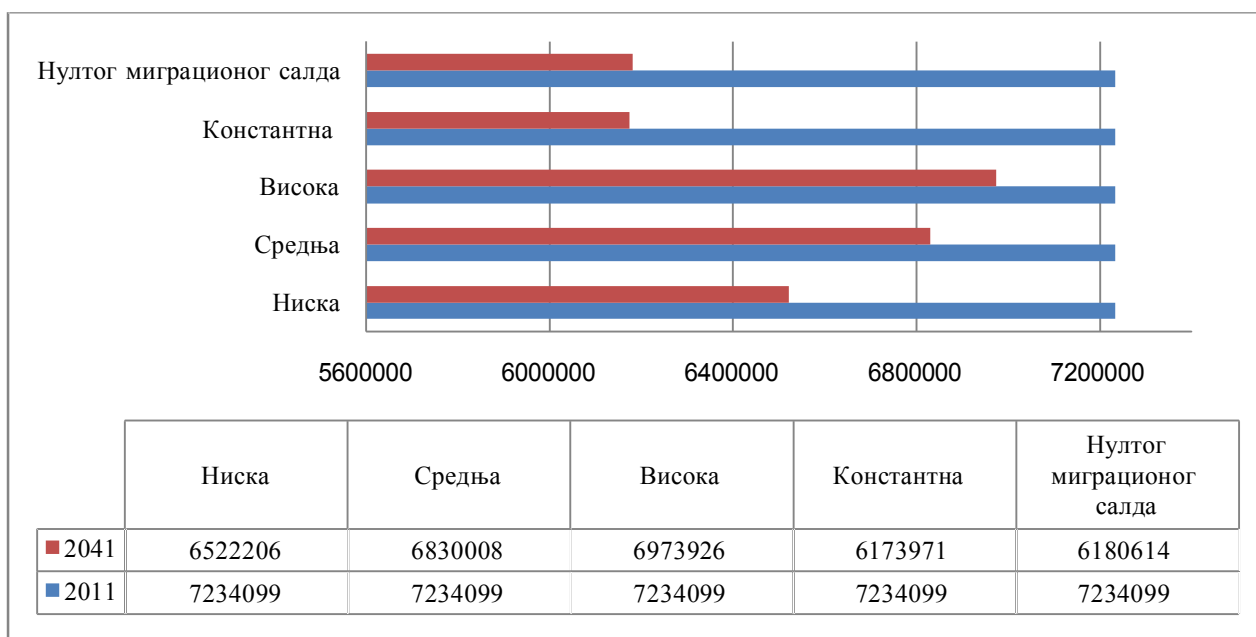
На основу резултата две процене становништва, као и података о броју живорођених и умрлих по старости и полу у периоду 31. март 2002 - 31. децембар 2010. израчунат је спољни миграциони салдо становништва Србије (-71,2 хиљаде лица). Тај податак се односи на укупан посматрани период, што је представљало основу за процену годишњег миграционог салда по старости и полу за почетну годину пројекционог периода 2010-2060.

Прогностичка варијанта представља, према аутору, комбинацију очекиваних промена компоненти кретања становништва током педесетогодишњег пројекционог периода, а њени резултати прогнозу популационе динамике и староснополне структуре становништва Србије до 2060. године.

⁵⁷⁰ РЗС: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2014.

при чему се прве три међусобно разликују према усвојеној варијанти о фертилитету. Имајући у виду значај предвиђања демографске будућности и на нижим територијалним нивоима, први пут су урађене пројекције становништва на нивоу општина/градова, по полу, и то у две варијанте: средња и варијанта нултог миграционог салда.

Графикон 15: Укупно становништво Републике Србије 2011–2041. године (по варијантама пројекција⁵⁷¹)

Извор: РЗС: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2014, стр.14.

Најважнија одлика кретања пројектованог становништва Републике Србије у наредних тридесет-педесет година је континуирано одвијање процеса депопулације. Депопулација би била најинтензивнија под претпоставком остварења константне варијанте. Уколико би током читавог пројекционог периода фертилитет и морталитет по старости остали на нивоу из 2011, а миграције се кретале у „очекиваним“ оквирима, број становника у 2041. години би у Србији био за око милион мањи него 2011.⁵⁷² По регионима, у наредних тридесет година, процес депопулације био би избегнут једино у Београдском региону, под претпоставком остварења свих варијанти, осим варијанте нултог миграционог салда. Највеће смањење становништва (око 30%) било би забележено у Региону Јужне и Источне Србије уколико би биле реализоване претпоставке на којима је

⁵⁷¹ РЗС: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, стр. 8.

⁵⁷² Исто, стр. 9-11 и 14.

заснована константна варијанта пројекције.⁵⁷³ Процес демографског старења трајаће и даље, по свим варијантама, али би се разликовао по брзини процеса трајања. Удео лица старијих од 65 година би се, према ниској варијанти, повећао за 8%, тако да би на крају пројекционог периода више него сваки четврти становник Србије (25,2%) био старији од 65 година. Истовремено, удео лица млађих од 15 година у укупном становништву би се смањило са 14,4% на 11,7%.⁵⁷⁴ Процес старења би и у регионима био континуиран током читавог пројекционог периода, по свим варијантама. На крају пројекционог периода, однос старијих од 65 и млађих од 15 година најмање би био нарушен у Београдском региону (повећање са 1,2 на 1,5), док би се просечна старост повећала највише за две године (изузимајући варијанту нулте миграције). Најинтензивније старење очекује се у Региону Јужне и Источне Србије, где би у случају пада фертилитета, који је предвиђен ниском варијантом, 2041. године просечна старост износила 48,1 годину, док би се однос старијих од 65 и млађих од 15 година удвостручио (повећање са 1,3 на 2,7).⁵⁷⁵ Разлика у нивоу смртности смањиваће се по регионима и полу. Очекује се да ће на крају пројекционог периода најдуже очекивано трајање живота бити у Региону Шумадије и Западне Србије, 79,5 година за мушкарце и 84,0 година за жене.⁵⁷⁶

Становништво Србије изражено бројем и другим обележјима становника, детерминисано природним прираштајем и миграцијама ка економски развијенијим регионима и иностранству по регионима и на укупној територији прати константни негативни тренд, због чега може доћи, у релативно кратком периоду, до празних делова Републике Србије као и промена у националној структури становништва Србије. Нека упозорења указују да би Срби половином овог века могли постати и мањина у сопственој држави. Резултат расположивих података, односно општег прегледа демографских карактеристика свих националних заједница су слична негативна демографска кретања и значајно смањење разлика међу националним заједницама у будућем периоду. Дугорочна демографска перспектива указује на редистрибуцију становништва по етничкој структури у појединим етнички хетерогеним срединама и смањење удела становништва хришћанске вероисповести и раст удела становништва муслиманске вероисповести, али без

⁵⁷³ РЗС: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, стр. 14.

⁵⁷⁴ Исто, стр. 16.

⁵⁷⁵ Исто, стр. 18-22.

⁵⁷⁶ Исто, стр. 10.

угрожавања постојеће конкурентске једнакости. Наравно и ова пројекција као и све друге зависи од кретања фертилитета, миграционих кретања, али и од брзине повећања очекиваног трајања живота, нарочито у старијим старосним групама.

У складу са дугорочним исходом пројекција у погледу пада броја становника, слабљења демографских потенцијала и старење становништва очекује се значајно смањење обима и старење становништва које подлеже војној обавези као кључног ресурса за систем националне безбедности. Дефицит ове категорије становништва не мора нужно бити негативна импликација. Кључни предуслов за превазилажење последица ограничене расположивост људског ресурса, као нове реалности, је прихватање нових технологија и њихова примена у безбедности и одбрани. Стога, добро опремљени и обучени елементи система националне безбедности, у складу са захтевима окружења, прави су одговор на врло неповољну демографску перспективу.

Иако је немогуће направити савршене пројекције становништва циљ њихових израда је да покажу шта би се могло десити уколико се тренутни трендови наставе. Становништво као један од полазних чиниоца при планирању у свакој области друштвеног живота, чини пројекције будућих демографских процеса и структура свакако и нужним. У сваком случају њихова израда пружа могућност интервенције у демографским кретањима а ради измене пројектованих демографских последица. Шансе за интервенцију највише постоје код миграција, а најмање код морталитета.

2.7. Вредновање демографског ресурса и демографског развоја

Укупан број становника чини оквир у коме се уобличавају људски ресурси једне земље, а његове карактеристике одређују њихов распон могућности. Становништво је везано за укупан развој једне земље и извор је најбитнијег ресурса-људског ресурса који је у значајној мери детерминанта укупног развоја једне земље. И укупан друштвени развој утиче на становништво које мења својства под његовим деловањем. На пример, привредне тешкоће које се манифестују мањом понудом посла на тржишту рада, у кратком периоду доводе до одлива радне снаге са тог подручја, а дугорочно може довести и до мањка понуде радне снаге на тржишту. И у једном и у другом случају као резултат имамо промену структуре становништва. Из тога произилази да је нужно, ради демографске и привредне обнове неког простора одредити и вредновати демографске ресурсе. Индексом демографског ресурса биће одређени и вредновани демографски ресурси Републике Србије и територијалне јединице регионалног нивоа помоћу следећих варијабли:

- Општа стопа фертилитета за 2011. годину - однос броја живорођене деце и укупног женског становништва у фертилној доби од 15 до 49 године, а израчунава се према формули:

$$f = \frac{N}{P_{f15-49} \times 1000} \quad (3)$$

где је N број живорођене деце, P_{f15-49} број жена у фертилној доби.

- Општа стопа морталитета за 2011. годину - однос броја умрлих у једној години на неком простору и укупног броја становника, а израчунава се према формули:

$$m = \frac{M}{P \times 1000} \quad (4)$$

где је M укупан број умрлих, а P број становника.

Општа стопа фертилитета и морталитета у 2011. години (подаци потребни за израчунавања)

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Општа стопа фертилитета 2011	40,16	44,31	39,51	39,03	37,67
Општа стопа морталитета 2011.	14,22	12,21	14,49	14,32	15,86

Извор: РЗС: *Демографска статистика 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр.72 и 95.

- Релативна промена броја становника у међупописном раздобљу 2002.-2011. – однос укупног броја становника на попису 2002 и 2011. према формули:

$$P_{11/02} = \frac{P_{2011}}{P_{2002}} \quad (5)$$

где је P_{2011} укупан број становника на попису 2011. године, а P_{2002} . укупан број становника на попису 2002. године.

Укупан број становника (подаци потребни за израчунавања)

Година	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
2002.	7498001	1576124	2031922	2136881	1753004
2011.	7186862	1659440	1931809	2031697	1563916
P_{2011} / P_{2002}	0.96	1.05	0.95	0.95	0.89

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 26-588.

- Удео становништва старости 20-39 година, према попису 2011.
- Удео становништва старости 65 и више година, према попису 2011.
- Удео женског становништва старости 20-29 година, према попису 2011.

- Удео становништва старости 15 и више година које нема завршено основно образовање према попису 2011.
- Удео становништва старости 15 и више година које има завршено секундарно образовање, према попису 2011.
- Удео становништва старости 15 и више година које има завршено терцијално образовање, према попису 2011.

Помоћи наведених варијабли формирана се четири демографска показатеља:

Индекс виталитета - израчунава се по формули:

$$I_v = \frac{f \times P_{20-39}}{m \times P_{65+}} \quad (6)$$

где f стопа фертилитета, P_{20-39} је удео становништва старости од 20 – 39 година, m је општа стопа морталитета, P_{65+} је удео становништва старијег од 65 година.

Број и удео становника (подаци потребни за израчунавања)

Година	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Број становника 20-39	1910323	480188	521275	518975	389885
Удео становника 20-39	26.6	28.9	27.0	25.5	25.0
Број становника 65+	1250316	271762	316538	359010	303006
Удео становника 65+	17.4	16.4	16.4	17.7	19.4
Број женског становништва 20-29	449885	113068	123118	122735	90964
Укупно женско становништва	3687686	873614	992192	1030887	791003
Удео женског становништва 20-29	12.2	13.0	12.4	11.9	11.5

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 26-588.

Индекс образованости се израчунава по формули:

$$I_o = \frac{O_{ii} \times O_{iii}}{>O_i \times 10} \quad (7)$$

где O_I удео становништва старости 15 и више година без завршеног основног образовања, O_{II} удео становништва старости 15 и више година са завршеним секундарним образовањем, O_{III} удео становништва старости 15 и више година са завршеним терцијарним образовањем.

Удео становништва старости 15 и више година према завршеном образовању, попис 2011. године (подаци потребни за израчунавања)

	Република Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије
Удео становништва без основног образовања	13,68	5,28	13,01	17,28	18,74
Удео становништва са секундарним образовањем	48,93	52,5	50,91	47,21	44,95
Удео становништва са терцијалним образовањем	16,24	27,81	14,08	11,72	12,46

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2013, стр. 33.

Користећи ова четири индикатора добија се формула за израчунавање статистичког показатеља - индекс демографског ресурса и рачуна се по према формули:

$$I_D = [(I_0 + P_{f20-29}) \times P_{11/02}] \times I_v \quad (8)$$

Табела 40: Демографски показатељи Републике Србије и региона према индексу демографског ресурса

	I_0	$P_{f20/29}$	$P_{11/02}$	I_v	I_d	Демографски тип подручја
Република Србија	5,8	12,2	0,96	4,3	74,3	Ц
Београдски регион	27,7	13,0	1,05	6,4	273,5	А
Регион Војводине	5,5	12,4	0,95	4,5	76,5	Ц
Регион Шумадије и Западне Србије	3,2	11,9	0,95	3,9	55,9	Д
Регион Јужне и Источне Србије	3,0	11,5	0,89	3,1	40,0	Е

Извор: Ауторско израчунавање.

Табела 41: Типологија територијалних јединица Републике Србије према индексу демографског ресурса

Ознака типа	Тип територијалне јединице	Карактеристике	I_d
А	Демографски изразито прогресивно подручје	Изразито добри демографски ресурси и потенцијали, имиграција,	> 220,0
Б	Демографски стабилно подручје	Повољни и стабилни демографски ресурси	100,0- 219,9
Ц	Демографски ослабљено (регресивно) подручје	Просечни демографски ресурси, стагнација и депопулација	70,0- 99,9
Д	Демографски угрожено подручје	Слаби демографски ресурси, јака депопулација и заостајање	45,0-69,9
Е	Демографски крајње угрожено подручје	Врло слаби демографски ресурси	20,0- 44,9
Ф	Демографско изумирање	„социодемографска депресија“	<19,9

Извор: Vojinovic, N.: *Demografski resursi opcina i gradova Istarske zupanije*, ANNALES-Ser.his.sociol. -22-2012-1., str. 193.

Синтетички израз демографских кретања кроз анализиране показатеље представља индекс демографског ресурса на основу кога су разврстани посматрани региони кроз различите типове подручја са аспекта карактеристика демографског ресурса и потенцијала. Поредак посматраних региона који омогућава њихово поређење, на основу добијених резултата, према дефинисаним типовима демографског подручја је следећи:

Типу А - Демографски изразито прогресивном подручју припада Београдски регион. Република Србија и регион Војводине припадају типу Ц - Демографски ослабљеном (регресивном) подручју. Регион Шумадије и Западне Србије припада типу Д - Демографски угроженом подручју. Најслабије демографске карактеристике су у Региону Јужне и Источне Србије који припада типу Е Демографски крајње угроженом подручју. Београдски регион бележећи пораст становништва у међупописном периоду уз висок индекс образованости и невелика позитивна одступања по осталим показатељима једини је регион који је обезбедио место у демографски изразито прогресивном подручју и значајно одступа према индексу демографског ресурса од осталих региона и средње вредности која се односи на Републику Србију. И Регион Војводина са карактеристикама просечних демографских ресурса погодан је простор за побољшање демографског стања и тенденција чиме би обезбедио место у виши тип територијалне јединице према индексу демографског ресурса. Остали региони без озбиљних и свеобухватних постицајних мера развојне политике изложени су претњи значајнијег пражњења становништва.

Демографски развој као комплексан процес који обухвата природно и механичко кретање становништва и промене у свим структурама становништва, али у међусобној интеракцији и све то у склопу деловања економских, социјалних, биолошких, психолошких и осталих чинилаца који на директан и индиректан начин условљавају или усмеравају развој становништва у одређеном правцу,⁵⁷⁷ може се одредити и вредновати методама вишекритеријумске анализе. Јасни показатељи неповољне демографске тенденције изражене на простору Србије, демографска хетерогеност региона, неравномерности у достигнутом регионалном демографском развоју и њихово различито регионално испољавање могу се сагледати анализом критеријума обухваћених демографским развојем и методама вишекритеријумске анализе. Формиран модел вишекритеријумске анализе, применом АХП методе на скуп критеријума обухваћених демографским развојем, указује да се вишекритеријумска анализа може успешно

⁵⁷⁷ Wertheimer-Baletic, A.: *Demografija Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1982, str.29.

применити у циљу утврђивања реалног стања, међусобних разлика и рангирања региона према достигнутом регионалном демографском развоју. У овом случају су територијалне јединице нивоа регион третиране као скуп алтернатива из којих треба одабрати најповољнију алтернативу узимајући у обзир расположиве критеријуме обухваћене демографским развојем.

Критеријуми на основу којих ће се вршити вредновање алтернатива у овом случају су:⁵⁷⁸

К₁ - промена броја становника у међупописном периоду 2002/2011;

К₂ - природни прираштај и унутрашње миграције;

К₃ - просечна старост;

К₄ - број запослених на 1000 становника.

Табела 1 : Матрица одлучивања (база података)

Алтернативе	Критеријуми			
	К ₁	К ₂	К ₃	К ₄
Београдски регион	1,05	-1,5/7358	41,8	350
Регион Војводине	0,95	-5,4/7309	41,8	237
Регион Шумадије и Западне Србије	0,95	-5,8/-4305	42,3	199
Регион Јужне и Источне Србије	0,89	-7,6/3055	43,3	186

Табела 2: Квантификовани улазни подаци

Алтернативе	Критеријуми			
	К ₁	К ₂	К ₃	К ₄
Београдски регион	1,05	-1,5/7358	41,8	350
Регион Војводине	0,95	-5,4/7309	41,8	237
Регион Шумадије и Западне Србије	0,95	-5,8/-4305	42,3	199
Регион Јужне и Источне Србије	0,89	-7,6/3055	43,3	186

За процену релативних тежина критеријума користиће се Saaty-јева скала.⁵⁷⁹ Квантификовањем ове матрице, коришћењем Saaty-јеве скале са девет тачака за додељивање тежина добија се следећа матрица:

⁵⁷⁸ РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2012*, РЗС, Београд, 2012, стр. 38-55, 64-68,

⁵⁷⁹ Saaty, T.: „*The Analytic Hierarchy Process*”, McGraw-Hill, New York, 1980, p. 287.

Табела 3: Процена релативних тежина критеријума

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄
K ₁	1	2	3	5
K ₂	0.5	1	2	3
K ₃	0,33	0,5	1	2
K ₄	0.2	0,33	0,5	1
Σ	2.33	3.83	6,5	11

Табела 4: Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	Σ	W(Σ/4)
K ₁	0.4926	0.5222	0.4615	0.4545	1.9308	0.4827
K ₂	0.2463	0.2611	0.3077	0.2727	1.0878	0.2719
K ₃	0.1626	0.1305	0.1538	0.1818	0.6287	0.1572
K ₄	0.0985	0.0862	0.0769	0.0909	0.3525	0.0881

Истим поступком треба сагледати и алтернативе које стоје на располагању, односно регионе. Међусобно поређење алтернатива такође ће се вршити Saaty-јевом скалом. Након формирања табела упоређивања тежина у паровима за сваку алтернативу, следи рачунање сопственог вектора за сваку алтернативу посебно.

Табела 5: Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (промена броја становника у међупописном периоду)

	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Ш и ЗС	Регион Ј и ИС	Σ	W(Σ/4)
Београдски регион	1	3	4	7	2.203	0.734
Регион Војводине	0.33	1	2	5	0.990	0.247
Регион Шумадије и Западне Србије	0.25	0.5	1	3	0.576	0.144
Регион Јужне и Источне Србије	0.14	0.2	0.33	1	0.231	0.0579

Табела 6: Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (природни прираштај и унутрашње миграције)

	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Ш и ЗС	Регион Ј и ИС	Σ	W(Σ/4)
Београдски регион	1	3	5	7	2.275	0.569
Регион Војводине	0.33	1	2	5	0.963	0.241
Регион Шумадије и Западне Србије	0.2	0.5	1	3	0.534	0.13
Регион Јужне и Источне Србије	0.14	0.2	0.33	1	0.229	0.057

Табела 7: Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (просечна старост)

	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Ш и ЗС	Регион Ј и ИС	Σ	$W(\Sigma/4)$
Београдски регион	1	2	3	5	1.864	0.466
Регион Војводине	0.5	1	2	5	1.19	0.297
Регион Шумадије и Западне Србије	0.33	0.5	1	3	0.67	0.167
Регион Јужне и Источне Србије	0.2	0.2	0.33	1	0.276	0.069

Табела 8: Рачунање сопственог вектора одговарајућих сопствених вредности (број запослених на 1000 становника)

	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Ш и ЗС	Регион Ј и ИС	Σ	$W(\Sigma/4)$
Београдски регион	1	3	4	5	2.171	0.543
Регион Војводине	0.33	1	2	3	0.932	0.233
Регион Шумадије и Западне Србије	0.25	0.5	1	2	0.559	0.14
Регион Јужне и Источне Србије	0.2	0.33	0.5	1	0.338	0.085

Пошто се изврши процена релативних тежина алтернатива у односу на сваки критеријум понаособ приступа се решењу проблема избора најбоље алтернативе, односно одређивању нивоа демографског развоја по регионима у Републици Србији. Рангирање демографског развоја по регионима врши се на основу добијених сопствених вектора алтернатива и претходно добијених сопствених вектора критеријума. Укупни приоритети алтернатива се добијају тако што се за сваку алтернативу множи њена тежина у оквиру посматраног критеријума редом и на крају се добијени резултати саберу.

Табела 9: Рангирање алтернатива (региона)

Критеријуми	K_1	K_2	K_3	K_4	Укупни приоритети алтернатива
Алтернативе	$w_1=0.48$	$w_2=0.27$	$w_3=0.15$	$w_4=0.1$	
Београдски регион	0.734	0.592	0.466	0.569	0.631
Регион Војводине	0.247	0.221	0.297	0.241	0.252
Регион Шумадије и Западне Србије	0.144	0.13	0.167	0.133	0.144
Регион Јужне и Источне Србије	0.058	0.056	0.069	0.057	0.062

Спроведена АХП метода на скупу показатеља који су обухваћени демографским развојем доказује да је у Београдском региону остварен највиши ранг између свих

алтернатива, односно највиши ниво демографског развоја. На крају врло је битно да анализа индекса демографског ресурса и добијени резултати АХП методом вишекритеријумске анализе не одступају од слике добијене сагледавањем међузависности економског и демографског фактора и потврђује све предходне резултате до којих с дошло о становништву Србије.

2.8. Становништво по територијалним целинама Републике Србије

Систематично, свеобухватно и прегледно праћење развоја стања и поремећаја појава и процеса од интереса за државне органе, као и за сва заинтересована привредна и физичка лица, наметнула је потребу успостављања административно-територијалне поделе⁵⁸⁰ Републике Србије на покрајине⁵⁸¹, регионе⁵⁸², управне области⁵⁸³, Град Београд⁵⁸⁴, градове⁵⁸⁵ и општине⁵⁸⁶. Територијалну организацију Републике Србије чини пет региона: Београдски регион, Регион Војводине, Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија.⁵⁸⁷ Они обухватају Град Београд као посебну територијалну јединицу утврђену Уставом и законом и 30 управних области, 24 града, 30 градских општина, 150 општина, 6.158 насеља и 193 градска насеља. У саставу Републике Србије су АП Војводина и АП Косово и Метохија као облици територијалне аутономије.⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ *Закон о територијалној организацији Републике Србије* („Службени гласник РС“ број 129/07 и 18/16), члан 2: „Територијалну организацију Републике Србије чине општине, градови и град Београд као територијална јединица и аутономне покрајине као облик територијалне аутономије.“

⁵⁸¹ Исто, члан 25: „Аутономне покрајине су аутономне територијалне заједнице у којима грађани остварују право на покрајинску аутономију.“

⁵⁸² *Закон о регионалном развоју* („Службени гласник РС“ број 51/09 и 89/15-др.закон), члан 4: „Регион је статистичка функционална територијална целина, која се састоји од једне или више области, успостављена за потребе планирања и спровођења политике регионалног развоја, у складу са номенклатуром статистичких територијалних јединица на нивоу 2, није административна територијална јединица и нема правни субјективитет.“

⁵⁸³ Исто, члан 4: „Област је статистичка функционална територијална целина, успостављена за потребе планирања и спровођења политике регионалног развоја, у складу са номенклатуром статистичких територијалних јединица на нивоу 3, није административна територијална јединица и нема правни субјективитет.“

⁵⁸⁴ Исто, члан 21: „Град Београд је посебна територијална јединица утврђена Уставом и законом.“

⁵⁸⁵ Исто, члан 17: „Град је територијална јединица утврђена овим законом, која представља економски, административни, географски и културни центар ширег подручја и има више од 100.000 становника.“

⁵⁸⁶ Исто, члан 5 и 11: „Општина је основна територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа, која је способна да преко својих органа самостално врши сва права и дужности из своје надлежности и која има најмање 10.000 становника. Насељено место је део територије општине које има изграђене објекте за становање и привређивање, основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба становника који су ту стално настањени.“

⁵⁸⁷ *Закон о регионалном развоју* („Службени гласник РС“ број 51/09 и 89/15-др.закон), члан 5.

⁵⁸⁸ *Закон о територијалној организацији Републике Србије* („Службени гласник РС“ број 129/07 и 18/16).

Функционалне целине, које су стандарди по коме се кроз статистичке активности прикупљају, обрађују, приказују и анализирају статистички подаци, као и подаци и информације о мерама успешности регионалног развоја, образоване су по следећем⁵⁸⁹:

На нивоу Номенклатуре статистичких територијалних јединица НСТЈ 1:

1. **Србија – север** је јединица на нивоу НСТЈ 1 у чији састав улази Београдски регион и Регион Војводине.
2. **Србија – југ** је јединица на нивоу НСТЈ 1 у чији састав улазе: Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије, и Регион Косово и Метохије.

Функционалне целине нивоа НСТЈ 1 чине територијалне јединице – региони нивоа НСТЈ 2, и то:

1. Београдски регион;
2. Регион Војводине;
3. Регион Шумадије и Западне Србије;
4. Регион Јужне и Источне Србије;
5. Регион Косово и Метохија.

Функционалне целине нивоа НСТЈ 2 чине територијалне јединице - области нивоа НСТЈ 3, и то:

1. **Београдски регион** је јединица и на нивоу НСТЈ 3 у чији састав улази територија Града Београда.
2. **Регион Војводине** чине седам области нивоа НСТЈ 3 у чији састав улазе територије јединице локалне самоуправе у саставу управних округа и то: Западнобачки управни округ, Јужнобанатски управни округ, Јужнобачки управни округ, Севернобанатски управни округ, Севернобачки управни округ, Средњобанатски управни округ и Сремски управни округ.

⁵⁸⁹ Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица („Службени гласник РС“, бр. 109/09, и 46/10), члан 3, 4 и 5: “Критеријуми по којима се врши груписање нивоа НСТЈ, базирају се на општим критеријумима који су утврђени стандардима Европске уније, и то: број становника; геополитичка позиција; природни потенцијали; постојећа територијална организација; културно-историјско наслеђе. Основни критеријум при формирању одређених нивоа НСТЈ јесте број становника, тако да се, посматрано по нивоима, величина јединица креће у следећим границама:

Ниво	Најмањи број становника	Највећи број становника
НСТЈ 1	3.000.000	7.000.000
НСТЈ 2	800.000	3.000.000
НСТЈ 3	150.000	800.000

НСТЈ полази од територијалне организације Републике Србије утврђене законом. Основни принцип за успостављање нивоа у номенклатури јесте поштовање постојеће административне поделе.“

3. Регион Шумадије и Западне Србије чине осам области нивоа НСТЈ 3 у чији састав улазе територије јединице локалне самоуправе у саставу управних округа и то: Златиборски управни округ, Колубарски управни округ, Мачвански управни округ, Моравички управни округ, Поморавски управни округ, Расински управни округ, Рашки управни округ и Шумадијски управни округ.

4. Регион Јужне и Источне Србије чине девет области нивоа НСТЈ 3 у чији састав улазе територије јединице локалне самоуправе у саставу управних округа и то: Борски управни округ, Браничевски управни округ, Зајечарски управни округ, Јабланички управни округ, Нишавски управни округ, Пиротски управни округ, Подунавски управни округ, Пчињски управни округ и Топлички управни округ.

5. Регион Косово и Метохија чине пет области нивоа НСТЈ 3 у чији састав улазе територије јединице локалне самоуправе у саставу управних округа, и то: Косовски управни округ, Косовско-митровачки управни округ, Косовско-поморавски управни округ, Пећки управни округ и Призренски управни округ.

Називи области нивоа НСТЈ 3 одређују се према називима управних округа чије територије јединице локалне самоуправе улазе у састав одређене области.

Република Србија⁵⁹⁰ је посебно национално ратиште и представља највишу стратегијску категорију географског простора. Обзиром на величину ратишта Србије, рационално је подељена на два војишта⁵⁹¹: северно и јужно. Различите географске појаве, законитости, збивања, стања и односи, сврстани у војногеографске чиниоце⁵⁹² се војногеографски изучавају и процењују по оперативно географским целинама⁵⁹³ (ОГЦ) наше земље, за потребе утврђивања, не само, њиховог утицаја на оперативно-тактичке задатке већ и свеукупну одбрамбену способност ратишта Србије. При овоме стално се

⁵⁹⁰ Гиговић, Љ.: *Опита војна географија*, ВИЗ, Београд, 2010, стр. 25-41.: „Географски простор у коме се припремају и воде, или се предвиђају да могу бити вођена ратна дејства зараћених страна (држава, савеза), и на коме се налазе извори средстава за вођење рата.“

⁵⁹¹ Исто, стр. 25-41.: „Према оперативно стратегијским захтевима командовања, маневра и употребе оружаних снага, ратишта се деле на просторне целине које се називају војишта. Војиште је стратегијска категорија простора и представља целину на којој се изводи једна или више операција стратегијског и оперативног значаја.“

⁵⁹² Секуловић, Д.: *Војна географија II*, ВИЗ, Београд, 2008, стр. 7-220.: „Војногеографски чиниоци су математичко-географски (географски положај, величина и облик границе), физичко-географски (рељеф, клима, воде, геолошки и педолошки састав копна и вегетација), друштвено-географски (становништво и насеља, саобраћај и привреда).“

⁵⁹³ Исто, стр. 121-133.: „Оперативно географске целине су издвојене као познати геопростори, боље или слабије ограничени, ради њиховог даљег географског упознавања, утврђивања одлика, индивидуалности и разноликости. Целине не представљају територије које се не могу даље рашчланити или интегрисати у нову целину.“

мора имати у виду, један од фактора који утичу на ток и исход оружане борбе - становништво Републике Србије и конкретне целине, уоквирено људским фактором, а који је неизбежно исходиште војне делатности, организовања, припреме, употребе и обезбеђења Војске Србије у миру, ратном и ванредном стању.⁵⁹⁴

И административно територијална подела Републике Србије на функционалне целине, као и подела геопростора ратишта Републике Србије има за циљ успостављање ефикасне поделе и организације територије чиме се на најбољи могући начин сагледавају и искоришћавају расположиве могућности, избегавају опасности, рационално усклађују сви ресурси и чиниоци за различите области друштвеног живота. Сврха поделе геопростора ратишта Републике Србије везана је за безбедносну и одбрамбену функцију и значајно је полазиште у планирању и реализацији политике одбране, политике унутрашње безбедности, чиме се, у значајној мери може унапредити доношење одлука које Републици Србији обезбеђују заштиту националних интереса, што је општи циљ и смисао постојања и функционисања система националне безбедности. Испољена посебност поделе геопростора ратишта Републике Србије даје пуну афирмацију већ постојећим административним, политичким, етничким, историјским, природним или привредним целинама, а усклађена је са потребама уобличавања безбедносног одговора у функцији очувања и заштите државе кроз елиминисање војних и других ризика и претњи безбедности. На бази презентованог може се уочити да су територијалне поделе прихватљиве, међусобно повезане и испреплетене и у функцији подручне области за које су образоване.

На ратишту Србије (без Косова и Метохије) издвојено је 11 могућих ОГЦ, чији су геопростори адекватни окрузима у Републици Србији, по следећем:

Северно војиште ратишта Србије:

- **Бачки ОГЦ** географски се поклапа са Западнобачким управним округом, Јужнобачким управним округом и Севернобачким управним округом.
- **Банатски ОГЦ** географски се поклапа са Јужнобанатским управним округом, Севернобанатским управним округом и Средњобанатским управним округом.
- **Сремски ОГЦ** географски се поклапа се са Сремским управним округом.
- **Мачванско-колубарски ОГЦ** географски се поклапа са Колубарским управним округом и Мачванским управним округом.

⁵⁹⁴ Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010, стр. 11.

- **Шумадијски ОГЦ** географски се поклапа са Београдским регионом и Шумадијским управним округом.
- **Поморавско-стишки ОГЦ** географски се поклапа са Браничевским управним округом, Подунавским управним округом и Поморавским управним округом.
- **Западноморавски ОГЦ** географски се поклапа са Златиборским управним округом (без територија општина Сјеница, Нова варош, Пријепоље и Прибој), Моравичким управним округом, Расинским управним округом и територијом општина Краљево и Врњачка бања (припадају Рашком управном округу).

Јужно војиште ратишта Србије:

- **Тимочко-крајински ОГЦ** географски се поклапа са Борским управним округом и Зајечарским управним округом.
- **Рашки ОГЦ** географски се поклапа са Рашким управним округом (без територија општина Краљево и Врњачка бања) и територијом општина Сјеница, Нова варош, Пријепоље и Прибој (припадају Златиборском управном округу).
- **Ибарско-топлички ОГЦ** географски се поклапа са Топличким управним округом и територијом општина Бојник, Медвеђа и Лебане (припадају Јабланичком управном округу).
- **Нишавско-јужноморавски ОГЦ** географски се поклапа са Нишавским управним округом, Пиротским управним округом, Пчињским управним округом и Јабланичким управним округом (без територија општина Бојник, Медвеђа и Лебане).

Табела 42: Површина територије (ратишта), број становника, насеља и густина насељености, по процени на дан 30.06.2015

Ратиште Србије		
<p>Укупна површина територије (ратишта) Србије је 88.499 км², од тога регион Косова и Метохије заузима 10.910 км², тако да Северно и Јужно војиште територије (ратишта) Србије покривају 77.589 км². Број становника (процена на дан 30.06.2015) је 7.095.383. Број насеља је 6.158 од тога ја Косову и Метохији 1.449, тако да Северно и Јужно војиште територије (ратишта) Србије има 4.709 насеља. Број становника на км² је 91.</p>		
Северно војиште ратишта Србије:		
<ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 51.274. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 5.649.798. - Број насеља: 2.484. - Број становника на км²: 110. 		
<p>Бачки ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 28.298. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 978.831. - Број насеља: 159. - Број становника на км²: 118. 	<p>Банатски ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 9.831. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 607.981. - Број насеља: 199. - Број становника на км²: 62. 	<p>Сремски ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 3.485. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 304.889. - Број насеља: 109. - Број становника на км²: 87.
<p>Мачванско-колубарски ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 5.744. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 456.324. - Број насеља: 446. - Број становника на км²: 79. 	<p>Шумадијски ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 5.622. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 1.967.679. - Број насеља: 332. - Број становника на км²: 350 	<p>Поморавско-стишки ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 7.721. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 574.313. - Број насеља: 439. - Број становника на км²: 74.
Западноморавски ОГЦ		
<ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 10.573. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 759.781. - Број насеља: 800. - Број становника на км²: 72. 		
Јужно војиште ратишта Србије:		
<ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 26.315. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 1.445.585. - Број насеља: 2.225. - Број становника на км²: 55. 		
<p>Тимочко-крајински ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 7.131. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 231.515. 1. Број насеља: 263. - Број становника на км²: 32. 	<p>Рашки ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 5.174. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 261.803. - Број насеља: 500. - Број становника на км²: 51. 	<p>Ибарско-топлички ОГЦ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 3.356. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 125.583. - Број насеља: 386. - Број становника на км²: 51.
Нишавско-јужноморавски ОГЦ		
<ul style="list-style-type: none"> - Површина у км²: 10.645. - Број становника (процена на дан 30.06.2015): 826.684. - Број насеља: 1.076. - Број становника на км²: 78. 		

Извор: РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Од укупне површине ратишта (без Косова и Метохије), Северно војиште покрива око 66% или око 2/3 ратишта Србије, а 33% или 1/3 односи се на Јужно. Од три највећа ОГЦ, два су на Северном војишту (Западноморавски и Бачки), а један је на Јужном војишту (Нишавско-јужноморавски). За трећину мањи од највећег ОГЦ су Сремски и Ибарско-топлички ОГЦ, који су уједно и најмањи. Незнатно више је и насеља на Северном војишту (разлика је у 259 насеља или релативним бројевима исказано 5,6% поена). По броју становника Северно војиште значајно предњачи (79,6%:20,4%), а само Шумадијски ОГЦ има више од ¼ укупног броја становника. У Ибарско-топличком ОГЦ живи најмање становника и њихово учешће у укупном броју са 125.583 становника је испод 2%. Док Северно војиште има број становника на км² изнад просека, Јужно војиште значајно заостаје од средње вредности. Најгушће је насељен Шумадијски, а најређе Тимочко-крајински ОГЦ.

Табела 43: Број становника по полу и старости, националној припадности и вероисповести, по попису 2011

Ратиште Србије						
укупан број становника	пол		број становника по старости		од тога:	
	мушки	женски			мушко	женско
7.186.862	3.499.176	3.687.686	до 15 година	1.025.278	527.308	497.970
			15-64 година	4.911.268	2.444.801	2.466.467
			65 и више	1.250.316	527.067	723.249
			просечна старост	42,2	40,9	43,6
Национална припадност		Срби чине 83% укупног становништва, односно укупан број Срба је 5.988.150				
Вероисповест		Хришћана има 6.555.931 (93%) , од тога Православци чине 6.079.393 (91%) ..				
Северно војиште ратишта Србије						
укупан број становника	пол		број становника по старости		од тога:	
	мушки	женски			мушко	женско
5.742.501	2.781.695	2.960.806	до 15 година	809.772	416.293	393.479
			15-64 година	3.946.673	1.954.999	1.991.674
			65 и више	986.056	410.403	575.653
			Просечна старост у свим ОГЦ је преко 40 година			
Национална припадност		Становништво српске националности броји 4.836.677 (84%) и у свим ОГЦ је већинско становништво. Значајну заступљеност имају и Мађари у Бачком ОГЦ (14%) и Банатском ОГЦ (17%).				
Вероисповест		Хришћана има 5.344.326 (93%) , од тога Православци чине 4.887.617 (91%) . Значајну заступљеност имају Католици у Бачком ОГЦ и Бачком ОГЦ (17%).				

Бачки ОГЦ

Укупан број становника је **990.364**, од тога мушко је **478.238** и женско је **512.126**.
Број становника до 15 година је **144.466**, од тога мушко је **74.220** и женско је **70.246**.
Број становника 15-64 година је **687.295**, од тога мушко је **340.725** и женско је **346.570**.
Број становника 65 и више је **158.603**, од тога мушко је **63.293** и женско је **95.310**.
Просечна старост је **43,3;40,6;42,1** од тога мушко **41,5;39;40,4** и женско **45;42;43,7**. (дата по управним окрузима: Западнобачки, Јужнобачки и Севернобачки).
Национална структура: Срби **618.590 (62%)**; Мађари **141.688 (14%)**; Роми **16.842 (1,7%)**; Хрвати **35.437 (3,6%)**; Словаци **26.046 (2,6%)**.
Вероисповест: Хришћана има **891.777 (90%)**, од тога Православци чине **640.592 (72%)**, Католици **212.484 (24%)** и Протестанти **35.148 (4%)**.

Банатски ОГЦ

Укупан број становника је **629.167** од тога мушко је **307.887** и женско је **321.280**.
Број становника до 15 година је **89.422**, од тога мушко је **45.922** и женско је **43.500**.
Број становника 15-64 година је **432.978** од тога мушко је **219.284** и женско је **213.694**.
Број становника 65 и више је **106.767** од тога мушко је **42.681** и женско је **64.086**.
Просечна старост је **41,9;42,6;42,4** од тога мушко **40,5;40,9;40,5** и женско **43,4;44,2;44,1**. (дата по управним окрузима: Јужнобанатски, Севернобанатски и Средњобанатски).
Национална структура: Срби **405.773 (64%)**; Мађари **105.659 (17%)**; Роми **20.061 (3,2%)**; Словаци **16.119 (2,5%)**.
Вероисповест: Хришћана има **577.844 (92%)**, од тога Православци чине **445.217 (77%)**, Католици **109.205 (19%)** и Протестанти **21.063 (4%)**.

Сремски ОГЦ

Укупан број становника је **312.278**, од тога мушко је **153.492** и женско је **158.786**.
Број становника до 15 година је **43.582**, од тога мушко је **22.375** и женско је **21.207**.
Број становника 15-64 година је **217.528** од тога мушко је **110.261** и женско је **107.267**.
Број становника 65 и више је **51.168** од тога мушко је **20.856** и женско је **30.312**.
Просечна старост је **42,1** од тога мушко **40,6** и женско **42,5**.
Национална структура: Срби **265.272 (85%)**; Роми **5.488 (1,7%)**; Словаци **8.154 (2,6%)**; Хрвати **8.758 (2,8%)**.
Вероисповест: Хришћана има **294.822 (94%)**, од тога Православци чине **271.328 (92%)**, Католици **15.022 (5%)** и Протестанти **7.818 (2,6%)**.

Мачванско-колубарски ОГЦ

Укупан број становника је **473.444** од тога мушко је **234.660** и женско је **238.784**.
Број становника до 15 година је **66.538**, од тога мушко је **34.324** и женско је **32.214**.
Број становника 15-64 година је **323.630** од тога мушко је **164.186** и женско је **159.444**.
Број становника 65 и више је **83.276** од тога мушко је **36.150** и женско је **47.126**.
Просечна старост је **42,1;43,4** од тога мушко **40,9;42,2** и женско **43,3;44,5**. (дата по управним окрузима: Колубарски, Мачвански).
Национална структура: Срби **450.490 (95%)**; Роми **8.582 (1,8%)**.
Вероисповест: Хришћана има **458.597 (97%)**, од тога Православци чине **452.748 (99%)**.

Шумадијски ОГЦ

Укупан број становника је **1.952.748** од тога мушко је **929.607** и женско је **1.023.141**.
Број становника до 15 година је **273.490**, од тога мушко је **140.399** и женско је **133.091**.
Број становника 15-64 година је **1.357.571** од тога мушко је **654.667** и женско је **702.904**.
Број становника 65 и више је **321.687** од тога мушко је **134.541** и женско је **187.146**.
Просечна старост је **41,8;42,5** од тога мушко **40,3;41,3** и женско **43,2;43,6**. (дата по управним окрузима: Београдски, Шумадијски).
Национална структура: Срби **1.788.220 (92%)**; Роми **29.420 (1,5%)**.
Вероисповест: Хришћана има **1.784.835 (91%)**, од тога Православци чине **1.756.435 (98%)**. Припадника исламске вероисповести има **32.644 (1,7%)**.

Поморавско-стишки ОГЦ

Укупан број становника је **597.556** од тога мушко је **291.664** и женско је **305.892**.
Број становника до 15 година је **83.783**, од тога мушко је **43.161** и женско је **40.622**.
Број становника 15-64 година је **397.296** од тога мушко је **199.877** и женско је **197.419**.
Број становника 65 и више је **116.477** од тога мушко је **48.626** и женско је **67.851**.
Просечна старост је **44,3;41,9;44,1** од тога мушко **42,6;40,4;42,6** и женско **45,9;43,2;45,4**. (дата по управним окрузима: Браничевски, Подунавски, Поморавски).

Национална структура: Срби **547.315 (92%)**; Власи **15.193 (2,5%)**; Роми **10.579 (1,8%)**.
Вероисповест: Хришћана има **569.947 (95%)**, од тога Православци чине **563.873 (99%)**.

Западноморавски ОГЦ

Укупан број становника је **786.944** од тога мушко је **386.147** и женско је **400.797**.
Број становника до 15 година је **108.491**, од тога мушко је **55.892** и женско је **52.599**.
Број становника 15-64 година је **530.375** од тога мушко је **265.999** и женско је **264.376**.
Број становника 65 и више је **148.078** од тога мушко је **64.256** и женско је **83.822**.
Просечна старост је **42,3;43,3;43,7;38,6** од тога мушко **41,2;42,1;42,4;37,6** и женско **43,4;44,5;44,9;39,5**. (дата по управним окрузима: Златиборски (без територија општина Сјеница, Нова варош, Пријепоље и Прибој), Моравички, Расински, територија општина Краљево и Врњачка бања (припадају Рашком управном округу)).
Национална структура: Срби **761.017 (97%)**; Роми **6.127 (0,8%)**.
Вероисповест: Хришћана има **766.504 (97%)**, од тога Православци чине **757.424 (99%)**.

Јужно војиште ратишта Србије

укупан број становника	пол		број становника по старости	од тога:		
	мушки	женски		мушко	женско	
1.444.361	717.481	726.880	до 15 година	215.506	111.015	104.491
			15-64 година	964.595	489.802	474.793
			65 и више	264.260	116.664	147.596
			Просечна старост испод 40 година је једино у срединама где је већинско бошњачко (муслиманско) становништво.			
Национална припадност			Становништво српске националности броји 1.173.661 (81%) и у свим ОГЦ је већинско становништво, осим у Рашком ОГЦ где су Бошњаци већинско становништво.			
Вероисповест			Хришћана има 1.211.605 (84%) , од тога Православци чине 1.191.776 (98%) . Већинску заступљност имају припадници исламске вероисповест у Рашком ОГЦ.			

Тимочко-крајински ОГЦ

Укупан број становника је **244.959** од тога мушко је **119.569** и женско је **125.390**.
Број становника до 15 година је **29.516**, од тога мушко је **15.268** и женско је **14.248**.
Број становника 15-64 година је **160.556** од тога мушко је **81.089** и женско је **79.467**.
Број становника 65 и више је **54.887** од тога мушко је **23.212** и женско је **31.675**.
Просечна старост је **44,7;46,7** од тога мушко **43,1;45,0** и женско **46,2;48,4**. (дата по управним окрузима: Борски и Зајечарски).
Национална структура: Срби **202.470 (83%)**; Власи **19.567 (8%)**; Роми **4.286 (1,8%)**.
Вероисповест: Хришћана има **226.539 (92%)**, од тога Православци чине **223.258 (99%)**.

Рашки ОГЦ

Укупан број становника је **263.465** од тога мушко је **132.143** и женско је **131.322**.
Број становника до 15 година је **53.716**, од тога мушко је **27.686** и женско је **26.030**.
Број становника 15-64 година је **176.380** од тога мушко је **89.294** и женско је **87.086**.
Број становника 65 и више је **33.369** од тога мушко је **15.163** и женско је **18.206**.
Просечна старост је **38,6;42,3** од тога мушко **37,6;41,2** и женско **39,5;43,4**. (дата по управним окрузима: Рашки (без територија општина Краљево и Врњачка бања) и територијом општина Сјеница, Нова варош, Пријепоље и Прибој (припадају Златиборском управном округу)).
Национална структура: Срби **101.700 (39%)**; Бошњаци **142.373 (54%)**; Муслимани **12.499 (4,7%)**; Роми **1.207 (0,5%)**.
Вероисповест: Хришћана има **102.160 (39%)**, од тога Православци чине **100.794 (99%)**. Припадника исламске вероисповести има **156.603 (67%)**.

Ибарско-топлички ОГЦ

Укупан број становника је **132.296** од тога мушко је **66.632** и женско је **65.664**.
Број становника до 15 година је **19.571**, од тога мушко је **10.171** и женско је **9.400**.
Број становника 15-64 година је **85.437** од тога мушко је **44.501** и женско је **40.936**.
Број становника 65 и више је **27.288** од тога мушко је **11.960** и женско је **15.328**.
Просечна старост је **43,1;42,4** од тога мушко **41,9;42,4** и женско **44,4;43,4**. (дата по управним окрузима:

Топлички и територијом општина Бојник, Медвеђа и Лебане (припадају Јабланичком управном округу).
Национална структура: Срби **143.958 (93%)**; Роми **7.536 (5%)**.
Вероисповест: Хришћана има **126.613 (96%)**, од тога Православци чине **125.185 (99%)**.

Нишавско-јужноморавски ОГЦ

Укупан број становника је **803.641** од тога мушко је **399.137** и женско је **404.504**.

Број становника до 15 година је **112.703**, од тога мушко је **57.890** и женско је **54.813**.

Број становника 15-64 година је **542.222** од тога мушко је **274.918** и женско је **267.304**.

Број становника 65 и више је **148.716** од тога мушко је **66.329** и женско је **82.387**.

Просечна старост је **43;45,4; 40,6;42,4** од тога мушко **42;44,6; 39,6;41,3** и женско **44;46,3;41,7;43,4**. (дата по управним окрузима: Нишавски, Пиротски, Пчињски и Јабланички (без територија општина Бојник, Медвеђа и Лебане)).

Национална структура: Срби **725.533 (90%)**; Бугари **14.980 (1,8%)**; Роми **38.022 (4,7%)**.

Вероисповест: Хришћана има **756.293 (94%)**, од тога Православци чине **742.539 (98%)**.

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Вероисповест, национална припадност и матерњи језик Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд.

Према резултатима пописа становништва спроведеног 2011. године на Северном војишту живи приближно четири од пет становника Србије. Женска популација на ратишту и по војиштима је бројнија. У укупном броју становника Србије становништво до 15 година заступљено је са 14,3%, а становништво преко 65 са 17,4%. Становништво у доби 15-64 са 68,3% има највеће учешће у укупном становништву. И расподела становништва ових старосних група по војиштима готово је идентична наведеном. Само у Рашком ОГЦ удео старог становништва мањи је од 15%, док у Тимочко-крајинском и Ибарско-топличком њихово учешће прелази 20%. Нешто већа заступљеност становништва до 15 година је у Рашком ОГЦ. Гледано по полу и старосним групама мушкарци чине већину на ратишту, по војиштима и ОГЦ у групи становника до 15 година. У Банатском, Сремском, Мачванско-колубарском, Поморавско-стишком ОГЦ на Северном војишту и свим ОГЦ на Јужном војишту мушкарци такође чине већину у становништву старосне групе 15-64. Већи број жена је у старосној групи 65 и више у свим ОГЦ, што их чини и бројнијим у укупном становништву.

Просечна старост становништва је 42,2 (мушкарци 40,9, жене 43,6). Једино у срединама где је већинско бошњачко (муслиманско) становништво просечна старост је испод 40 година. Разлика у просечној старости између полова од 2,7 година на страни је жена и управо је последица њихове веће заступљености у становништву преко 65 година.

Становништво српске националности је већинско на оба војишта. У свим ОГЦ Северног војишта осим Бачком (учешће Срба 62%) и Банатском (учешће Срба 64%) Срби су већинско становништво са 90 и више процената. Веће учешће са 14% у Бачком ОГЦ и 17% у Банатском ОГЦ имају Мађари. Од 4 ОГЦ на Јужном војишту у 2 Срби су већинско

становништво са учешћем преко 90%. У Тимочко-крајинском ОГЦ чине већину са учешћем од 83%. Поред њих значајнију заступљеност у наведеном ОГЦ имају Власи (8%). Једино су у Рашком ОГЦ Срби (39%) мањинско становништво. Осим у Рашком ОГЦ где су доминантни припадници исламске вероисповести, у осталим ОГЦ најбројнији су православни хришћани.

Табела 44: Број живорођених, умрлих и природни прираштај, 2015

ОГЦ	Живорођени		Умрли		Природни прираштај	
	број	на 1000 становника	број	на 1000 становника	број	на 1000 становника
Бачки	9643	9.8	13861	14,2	-4218	-4.3
Банатски	5210	8.4	9779	15.7	-4569	-7.3
Сремски	2680	8.7	4343	14.1	-1663	-5.4
Мачванско-колубарски	3880	8.3	7203	15.4	-3323	-7.1
Шумадијски	20937	10.9	25225	13.1	-4288	-2.2
Поморавско-стишки	4458	7.5	9892	16.8	-5434	-9.2
Западноморавски	6141	7.9	11676	15	-5535	-7.1
Северно војиште	52949	9.3	81979	14.5	-29030	-5.1
Тимочко-крајински	1656	6.8	4472	18.5	-2816	-11.6
Рашки	3042	11.7	2686	10.3	356	1.3
Ибарско-топлички	1031	7.9	2298	17.6	-1267	-9.7
Нишавско-јужноморавски	6979	8.8	12243	15.4	-5264	-6.6
Јужно војиште	12708	8.9	21699	15,2	-8991	-6.3
Војиште Србије	65657	9.3	103678	14.6	-38021	-5.4

Извор: РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Нагативан природан прираштај односи се на Северно и Јужно војиште. Изражено стопом наталитета, рођено је 9,3 живорођених на 1.000 становника у Србији, а ситуација је неповољнија на Јужном војишту. Тек свако пето дете рођено је на Јужном војишту (80,6:19,4). Стопа наталитета је већа од просека у Бачком, Шумадијском и Рашком ОГЦ. Најнеповољније стање је у Поморавско-стишком, Тимочко-крајинском и Ибарско-топличком ОГЦ. Позитиван природан прираштај је једино у Рашком ОГЦ где је већинско становништво исламске вероисповести.

Табела 45: Становништво према економској активности, активно становништво, према Попису 2011

ОГЦ	Укупно	Активно становништво				
		свега	запослени	незапослени		
				свега	некада радили	траже први посао
Бачки	990364	412520	317605	94915	66462	28453
Банатски	629167	247234	191344	55890	37109	18781
Сремски	312278	126206	98385	27821	19672	8149
Мачванско- Колубарски	473444	205666	168647	37019	23329	13690
Шумадијски	1952748	845851	685145	160706	109986	50720
Поморавско- стишки	597556	224082	173745	50337	30724	19613
Западно моравски	786944	329239	261599	67640	42785	24855
Северно војиште	5742501	2390798	1896470	494328	330067	164261
Тимочко-крајински	244959	100446	80155	20291	13166	7125
Рашки	263465	93571	63516	30055	12888	17167
Ибарско-топлички	132296	49763	35136	14627	7833	6794
Нишавско-јужноморавски	803641	336642	229351	107291	61605	45686
Јужно војиште	1444361	580422	408158	172264	95492	76772
Војиште Србије	7186862	2971220	2304628	666592	425559	241033

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Економска активност Подаци по општинама и градовима, РЗС, Београд, 2013; РЗС: Општине и региони у Републици Србији, 2016, РЗС, Београд, 2016.

Према резултатима Пописа 2011. године, у Србији је од укупног броја становника 2.917.220 било активно, односно стопа активности је износила 41,3%. Економска структура становништва је повољнија на Северном војишту. Стопа активности Северног и Јужног војишта је готово уједначена (41,6%:40,2%). Око три четвртине (77%) или 2.304.628 активног становништва је припадало категорији лица која обављају занимање, док је око 23% или 666.592 било незапослено у 2011. години. Удео запослених у активном становништву (стопа запослености) је 79% на Северном војишту и већи је него на Јужном војишту (70%). Односно, подаци из Пописа становништва 2011. показују да је 32,1% укупног становништва Србије запослено. Највиши удео запослених (у укупном становништву) је у Мачванско-колубарском (35,6%), Шумадијском (35,1%) и Западно моравском (33,2%), а најнижи у Рашком ОГЦ (24,1%). Удео незапослених у укупном броју активних становника (стопа незапослености) износи 22,4%. Посматрано по војиштима, стопа незапослености на Северном је 20,7%, а на Јужном 29,7%. Најнижа стопа незапослености забележена је у Мачванско-колубарском (18,0%) и Шумадијском ОГЦ (19,0%), а највиша у Рашком (32,1%) и Нишавско-јужноморавском ОГЦ (31,9%).

Табела 46: Становништво старо 15 и више година, према школској спреми и полу, по попису 2011

ОГЦ		Укупно	Без школске спреме	Непотпуно основно образовање	Основно образовање	Средње образовање	Више образовање	Високо образовање	Непознато
ОГЦ Бачки	с	845898	17578	77368	172878	436586	42870	96831	1787
	м	404018	4080	24782	77848	231742	20852	43893	821
	ж	441880	13498	52586	95030	204844	22018	52938	966
ОГЦ Банатски	с	539745	13520	68383	128565	263278	26236	37888	1875
	м	261965	3575	24037	58888	144721	12116	17903	725
	ж	277780	9945	44346	69677	118557	14120	19985	1150
ОГЦ Сремски	с	268696	7377	30987	58318	142278	11924	17125	687
	м	131117	1404	10499	26720	78515	5675	7987	317
	ж	137579	5973	20488	31598	63763	6249	9138	370
ОГЦ Мачванско-колубарски	с	406906	16671	65843	93931	187863	17235	24176	1187
	м	200336	2315	27583	47396	102380	8325	11805	532
	ж	206570	14356	38260	46535	85483	8910	12371	655
ОГЦ Шумадијски	с	1679258	21790	88234	249380	879457	130916	301890	7591
	м	789208	4265	25617	104982	448596	62918	139146	3684
	ж	890050	17525	62617	144398	430861	67998	162744	3907
ОГЦ Поморавско-стишки	с	513773	17412	87610	136189	218533	21919	29010	3100
	м	248503	3435	33421	64611	120320	10942	14355	1419
	ж	265270	13977	54189	71578	98213	10977	14655	1681
ОГЦ Западно моравски	с	678453	21476	91380	152327	325117	35126	50953	2074
	м	330255	2638	34301	73824	175735	18163	24709	885
	ж	348198	18838	57079	78503	149382	16963	26244	1189
Северно војиште	с	4932729	115824	509805	991588	2453112	286226	557873	18301
	м	2365402	21712	180240	454269	1302009	138991	259798	8383
	ж	2567327	94112	329565	537319	1151103	147235	298075	9918
ОГЦ Тимочко-крајински	с	215443	7139	41717	52950	89191	10044	13169	1233
	м	104301	1433	14564	25563	50075	5326	6761	579
	ж	111142	5706	27153	27387	39116	4718	6408	654
ОГЦ Рашки	с	209749	9228	20918	63298	94791	7303	12626	1585
	м	104457	1862	7085	30100	53705	4292	6682	731
	ж	105292	7366	13833	33198	41086	3011	5944	854
ОГЦ Ибарско-топлички	с	112725	7492	17754	26830	49437	5074	5684	454
	м	56461	1247	7403	13768	27888	2865	3075	215
	ж	56264	6245	10351	13062	21549	2209	2609	239
ОГЦ Нишавско-јужноморавски	с	690938	25201	87305	144450	328561	39688	62882	2851
	м	341247	4374	31934	69763	179679	21658	32508	1331
	ж	349691	20827	55371	74687	148882	18030	30374	1520
Јужно Војиште	с	1228855	49060	167694	287528	561980	62109	94361	6123
	м	606466	8916	60986	139194	311347	34141	49026	2856
	ж	622389	40144	106708	148334	250633	27968	45335	3267
Војиште Србије	с	6161584	164884	677499	1279116	3015092	348335	652234	24424
	м	2971868	30628	241226	593463	1613356	173132	308824	11239
	ж	3189716	134256	436273	685653	1401736	175203	343410	13185

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост* Подаци по општинама и градовима, РЗС, Београд, 2013; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Ниво образовања је један од главних генератора развоја неког подручја, односно степен стручне спреме предуслов је раста и развоја на свим нивоима од локалног до националног. Школска спрема је поред писмености индикатор којом се одређује ниво образовања чинећи га једним од основних обележја становништва, и као такво представља неизоставан садржај пописа. У свим претходним пописима прикупљани су подаци о писмености и највише завршеној школској спреми, а 2011. године уведена је и компјутерска писменост.

Према Попису 2011, преко 34% становништва старог 15 и више година имало је ниво образовања до средњег образовања (без школске спреме, непотпуно основно образовање и основно образовање), тако да је удео ових лица на Северном војишту приближно 33%, а на Јужном војишту око 41%. Оперативно географске целине у којима удео ових лица прелази 40% је: Мачванско-колубарски, Поморавско-стишки, Тимочко-крајински, Рашки и Ибарско-топлички. У Шумадијском ОГЦ удео ових лица је најмањи. Женска популација је бројнија у овој групацији. Средње образовање има приближно половина становништва (48,9%) и ситуација је нешто повољнија на Северном војишту (49,7%:45,7%). У Бачком, Сремском и Шумадијском ОГЦ удео ове групације је преко 50% у становништву старом 15 и више година, према Попису 2011. Најмањи удео ових лица са 41,4% је у Тимочко-крајинском ОГЦ. У овој групацији је бројнија мушка популација. Са вишим и високим образовањем је 16,2% становништва старијег од 15 година (на Северном војишту 17,1%, а на Јужном војишту 12,7%). Највеће учешће ове групације је у Шумадијском ОГЦ (25,8%). Испод 10% ове групације је у Поморавско-стишком, Рашком и Ибарско-топличком ОГЦ. И овде су жене бројнија популација. Упоређујући податке о нивоу образовања и економском развоју по оперативним географским целинама и њима адекватним окрузима у Републици Србији потврђена је повезаност удела становништва са вишим и високим образовањем и степена економског развоја.⁵⁹⁵ Било која функционална целина произашла из административно-територијалне поделе Републике Србије или оперативне географске целине и војишта националног ратишта која заостаје у развоју људског капитала заостаје и у укупном друштвеном и економском развоју.

⁵⁹⁵ Видети шире: II ДЕО 5. Однос економског и демографског фактора.

Ниво образовања и запосленост становништва, као и економски активно становништво које обавља занимање⁵⁹⁶ и економски активно становништво које обавља занимање према делатности⁵⁹⁷ значајни су демографски подаци за попуњу система националне безбедности у миру и рату. У ранијим периодима, за одбрану и развој војске посебно су били значајни елементи структуре који се означавају степеном образованости и писмености становништва, посебно мушког. Сасвим је очигледна зависност - уколико је образованост и писменост становништва виша, утолико се могу очекивати већи ефекти војног васпитања и образовања. То се нарочито односи на обуку и образовање војника.

Оваква структура становништва према наведеним подацима обезбеђује услове за задовољење мирнодопских и ратних потреба система националне безбедности за људским ресурсом по броју, занимању, структури и квалификацији. Извор проблема се може најбоље сагледати на примеру Војске Србије. Чињеница је да стандард, материјални положај и услови у којима се врши служба припадника Војске Србије на врло ниском нивоу доводи до слабијег одзива на конкурсе за пријем професионалних војних лица и војних службеника односно намештеника, а припаднике Војске Србије чини мање мотивисаним за извршавање свакодневних задатака. Психичка оптерећеност тешком материјалном ситуацијом (превелика задуженост код банака, незапосленост у породици, нерешено стамбено питање...) значајно утиче на квалитет њиховог рада и залагање на радном месту, а нарочито на њихово психофизичко стање и мотивисаност за извршавање свакодневних задатака. Најугроженије категорије запослених у Војсци Србије су професионални војници, цивилна лица на служби у Војсци Србије и подофицири. На лични захтев Војску Србије напуштају највише професионални војници. Поред војника Војску Србије све више напуштају официри и подофицири са највишим квалификацијама као и цивилна лица (посебно алармантно стање је у информатичкој служби). Недовољна попуњеност јединица Војске Србије потребним и стручним кадром узрокује додатну оптерећеност и прековремени рад припадника који поред својих дужности обављају и дужности радних места која нису попуњена. На крају треба истаћи да горе наведено стање даље генерише већи одлив квалификованог и стручног кадра.

⁵⁹⁶ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Становништво Занимања Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2014.

⁵⁹⁷ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Становништво Делатност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2014.

О овоме говори и писмо Начелника Генералштаба ВС министру одбране (акт Управе за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС, број 915-1 од 20.07.2017. године). У свом обраћању министру одбране Начелник Генералштаба ВС указује да је пад животног стандарда који поред тога што прети да дестабилизује људски ресурс, повећава незадовољство и психофизичка оптерећења, за последицу има повећан одлив кадра, слабији одзив на конкурсе чиме се онемогућава стварање услова за адекватну попуњу.

2.9. Размештај становништва

Размештај становништва на територији Србије последица је не само рељефних карактеристика већ многобројних друштвено-историјских, економских, политичких, демографских, као и културних чинилаца, који су се мењали током историјских процеса на овим просторима (Прилог 13). Послератна интензивна индустријализација, економске миграције од шездесетих година прошлог века, економско-политички конфликт на крају прошлог века, као и одсељавања у/досељавања из иностранства, довела су до преразмештања становништва на простору Републике Србије. Средином прошлог века, лагано смањење броја становника по километру квадратном у сеоским, и пораста у градским подручјима, на крају 20. века доводи до интензивнијих миграција ка већим градским центрима, да би почетак 21. века карактерисало укупно смањење броја становника и опадање броја становника по километру квадратном и у већим градским центрима (Прилог 14).

Вишедеценијска појава смањења становништва окарактерисана пражњењем у руралним срединама, има озбиљне свеукупне, па и одбрамбено безбедносне последице, јер је забрињавајући мали број становника у тим срединама, а посебно у ободним граничним деловима. Смањење броја становника у Републици, а посебно њеним пограничним деловима, има за последицу и даљи пад наталитета, опадање економске моћи и функционалних капацитета, стварање старачких и самачких домаћинстава до напуштања и постепеног биолошког гашења неких насеља, па и читавих крајева у Србији (Прилог 15, Прилог 16).

Становништво се концентрише у Београдском региону с најмањом површином и највећом густином становништва. У Региону Војводине, иако је знатно мања густина становништва него у Београдском региону, густина насељености је већа него републички просек. Највећа концентрација становништва је у Новом Саду. Најмање становника по квадратном километру је у банатским општинама, а издвајају се општине Пландиште (28

ст./km²) и Сечањ (24 ст./km²). У чак 10 општина (Мајданпек (19 ст./km²), Жагубица (16 ст./km²), Кучево (20 ст./km²), Бољевац (14 ст./km²), Медвеђа (13 ст./km²), Црна Трава (5 ст./km²), Димитровград (20 ст./km²), Босилеград (13 ст./km²), Трговиште (13 ст./km²), Куршумлија (19 ст./km²)) Региона Јужне и Источне Србије густина становништва мања је од 20,0 ст./km². У овом региону Подунавска област има највећу густину становништва. Следи Нишавска област коју карактерише гушћа концентрација становништва у Нишу и Дољевцу. Шумадијска област има највећу концентрацију становништва у Региону Шумадије и Западне Србије, са најгушћом концентрацијом становништва у граду Крагујевцу. Следећи град је Ужице, иако са знатно мањом густином становништва. Најмања густина насељености је у Новој Вароши (27 ст./km²), Чајетини (22 ст./km²), Ивањици (28 ст./km²) и Рековцу (27 ст./km²) (Прилог 14).⁵⁹⁸

Табела 47: Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и 2011 у апсолутним бројевима

Регион Насеље	Број становника				Разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
СРБИЈА □ СЕВЕР	2274602	3616115	3608116	3591249	1316647	-24866	-16867
Градска	1092884	2426482	2427598	2491575	1398691	65093	63977
Остала	1181718	1189633	1180518	1099674	-82044	-89959	-80844
Београдски регион	634003	1602226	1576124	1659440	1025437	57214	83316
Градска	437053	1310920	1274924	1344844	907791	33924	69920
Остала	196950	291306	301200	314596	117646	23290	13396
Регион Војводине	1640599	2013889	2031992	1931809	291210	-82080	-100183
Градска	655831	1115562	1152674	1146731	490900	31169	-5943
Остала	984768	898327	879318	785078	-199690	-113249	-94240
СРБИЈА □ ЈУГ	4252981	4206680	3889885	3595613	-657368	-611067	-294272
Градска	624594	1788216	1790881	1780297	1155703	-7919	-10584
Остала	3628387	2418464	2099004	1815316	-1813071	-603148	-283688
Регион Шумадије и Западне Србије	1776544	2266428	2136881	2031697	255153	-234731	-105184
Градска	242679	946535	956586	963548	720869	17013	6962
Остала	1533865	1319893	1180295	1068149	-465716	-251744	-112146
Регион Јужне и Источне Србије	1743691	1940252	1753004	1563916	-179775	-376336	-189088
Градска	249836	841681	834295	816749	566913	-24932	-17546
Остала	1493855	1098571	918709	747167	-746688	-351404	-171542

Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

⁵⁹⁸ РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016, стр. 17-21.

Табела 48: Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и 2011 у релативним бројевима

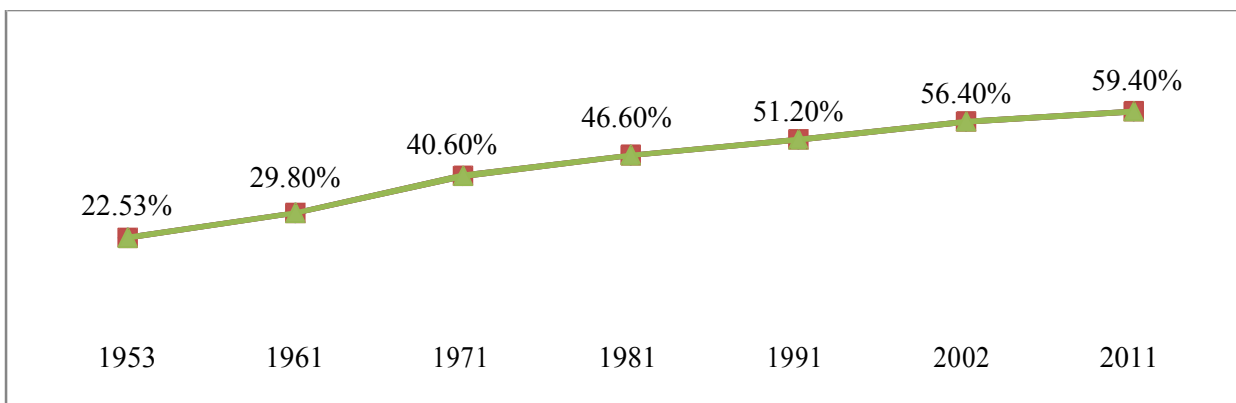
Регион Насеље	Број становника				Процентуално изражена разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
СРБИЈА □ СЕВЕР	2274602	3616115	3608116	3591249	157.88	99.31	99.53
Градска	1092884	2426482	2427598	2491575	227.98	102.68	102.64
Остала	1181718	1189633	1180518	1099674	93.06	92.44	93.15
Београдски регион	634003	1602226	1576124	1659440	261.74	103.57	105.29
Градска	437053	1310920	1274924	1344844	307.71	102.59	105.48
Остала	196950	291306	301200	314596	159.73	108.00	104.45
Регион Војводине	1640599	2013889	2031992	1931809	117.75	95.92	95.07
Градска	655831	1115562	1152674	1146731	174.85	102.79	99.48
Остала	984768	898327	879318	785078	79.72	87.39	89.28
СРБИЈА □ ЈУГ	4252981	4206680	3889885	3595613	84.54	85.47	92.43
Градска	624594	1788216	1790881	1780297	285.03	99.56	99.41
Остала	3628387	2418464	2099004	1815316	50.03	75.06	86.48
Регион Шумадије и Западне Србије	1776544	2266428	2136881	2031697	114.36	89.64	95.08
Градска	242679	946535	956586	963548	397.05	101.80	100.73
Остала	1533865	1319893	1180295	1068149	69.64	80.93	90.50
Регион Јужне и Источне Србије	1743691	1940252	1753004	1563916	89.69	80.60	89.21
Градска	249836	841681	834295	816749	326.91	97.04	97.90
Остала	1493855	1098571	918709	747167	50.02	68.01	81.33

Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Територијална јединица Србија СЕВЕР у периоду 1948.-2011. бележи пораст становника за више од 50%, тако да су градска насеља увећала број становника за више од два пута, док остала насеља бележе континуирани пад броја становника. У истом периоду Србија ЈУГ бележи сталан пад становника који је посебно изражен у периоду после 1991. године. Све области Србије СЕВЕР у последњем међуописном периоду, осим Београдска (градска и остала насеља) и Јужнобачка (само градска насеља) бележе смањење становништва, које је више испољено код становништва осталих насеља. У територијалној јединици Србија ЈУГ Регион Шумадије и Западне Србије и поред незнатног повећања градског становништва за период 1948-2011 у укупном броју становника бележи смањење. Највеће смањење становника присутно је у Региону Јужне и Источне Србије. Једино Рашка област бележи пораст становника. У Шумадијској, Браничевској и Нишавској области бележи се пораст градског становништва док укупно становништво и становништво осталих насеља се смањује (Прилог 15, Прилог 16).

2.9.1. Пропадање села

Пописом 2002. године у градовима у Србији живело је 56,4%, а 2011. 59,4% становника.⁵⁹⁹ За период 1953.-2011. године удео градског становништва у укупном становништву порастао је с 22,5% на 59,4%. Градско становништво у Србији забележило је већински удео пописом 1991. године, чинећи око 51% према око 49% становништва осталих неградских насеља.

Слика 4: Удео градског становништва у укупном становништву Републике Србије 1953-2011

Извор: РЗС: *Пописни атлас 2011*, РЗС, Београд, 2014, стр.13.

Само пре сто година, крајем XIX века, 1890. године, сеоско становништво чини 86% укупног становништва у Србији.⁶⁰⁰ Процес опадања сеоског становништва до средине XX века одвијао се тако да се апсолутни број сеоског становништва повећава али спорије од пораста укупног становништва, уз истовремено опадање релативног удела пољопривредног становништва у укупном становништву. Данас, у Србији удео пољопривредног становништва у укупном становништву у сталном је паду, тако да је 1991. износио 17%, 2002. 10,90%, а 2011. 6,84%.

⁵⁹⁹ Митровић, М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, РЗС, Београд, 2015, стр.40-48.

⁶⁰⁰ РЗС, *Два века развоја Србије-статистички преглед*, РЗС, Београд, 2008, стр. 47.

Табела 49: Пољопривредно становништво⁶⁰¹ у земљи и типу насеља, 1991-2011

	Тип насеља	Пољоп. становништво		Удео пољоп. станов. у земљи у укупном	Пољоп. становништво	
		Активно пољоп. станов.	Издржавано пољоп. станов.		Активно пољоп. станов.	Издржавано пољоп. станов.
1991	Укупно	891543	386024	17,6	69,78	30,22
	Градско	48430	52497	2,45	47,99	52,01
	Остало	843113	533527	34,94	71,65	28,35
2002	Укупно	529236	287816	10,90	64,77	35,23
	Градско	32184	33291	1,55	49,15	50,85
	Остало	497052	254525	22,97	66,13	33,87
2011	Укупно	271367	220121	6,84	55,21	44,79
	Градско	14306	21229	0,83	40,26	59,74
	Остало	257061	198892	15,64	56,38	43,62

Извор: Митровић, М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, РЗС, Београд, 2015, стр.43-44.

Пописом 2011. године, најмањи удео пољопривредног становништва је у Београдском региону, тј. 0,82% пољопривредног у односу на укупно становништво. Следи Регион Војводина где је удео пољопривредног у односу на укупно становништво 5,83% и бележи пад са 9,11% према претходном попису. У Региону Јужне и Источне Србије, удео пољопривредног у односу на укупно становништво је 7,91%, и смањен је у односу на Попис 2002 са 11,31%. Највећи удео пољопривредног у односу на укупно становништво од 11,9% је у Региону Шумадија и Западна Србија, али и овај регион карактерише брзо падање удела пољопривредног у укупном становништву (Прилог 17).

Слика депопулације села још јасније се употпуњује сагледавањем насеља с мање од 50 становника. Године 1948. у Србији је било само 17 насеља с мање од 50 становника (5 на северу, 12 на југу) и 67 насеља с бројем становника између 50 и 100 (5 на северу, 62 на југу). До 1971 нису забележене веће промене, кад је пописом евидентирано 25 насеља с мање од 50 становника (2 на северу, 23 на југу). Године 1981. бележи се пораст за 46

⁶⁰¹ Пописом 2002. године *укупно пољопривредно становништво* чине: (1) радници у пољопривреди, шумарству и рибарству који производе за тржиште; (2) пољопривредници који производе за сопствене потребе; (3) унајмљени физички радници у пољопривреди, шумарству и рибарству; (4) сва лица која су издржавана од лица која су разврстана у три претходно наведене групе. У оквиру ове најшире скупине разликују се активно и издржавано пољопривредно становништво.

Активно пољопривредно становништво чине лица стара 15 и више година која раде на свом породичном или туђем имању и тако обезбеђују егзистенцију за себе и чланове своје породице. Овој категорији припадају и *индивидуални пољопривредници*, лица стара 15 и више година која раде на свом или туђем пољопривредном газдинству.

Издржавано пољопривредно становништво чине они који немају сопствене приходе, или их немају довољно, те их издржавају они који раде у пољопривреди и од ње обезбеђују приходе за њихово издржавање. У ову категорију убрајају се домаћице, предшколска деца, ученици основних и средњих школа, студенти и стара лица издржавана од активних пољопривредника, уз услове да сами не обављају неко занимање, да немају личне приходе (пензију), да нису пријављени као незапослени или да сами не траже за себе неки посао.

насеља испод 50 становника (2 на северу, 69 на југу). Пописом 1991. бележи се значајни пораст насеља с мање од 50 становника (187 од тога 4 на северу и 183 на југу), да би их 2002. било 359 (5 на северу, 354 на југу), а 2011. чак 551 (5 на северу, 546 на југу). Наведени период карактерише и пораст броја насеља величине између 50 и 100 становника, искључиво на југу, од 62 (1948) до 447 (2011). У истом интервалу на северу пораст ових насеља је минималан, од 5 (1948) до 8 (2011). Значајна разлика у броју најмањих насеља евидентирана је између региона који чине југ. Регион Шумадије и Западне Србије бележи 157 насеља с мање од 50 становника 2011. године, а Регион Јужне и Источне Србије исте године бележи 389 (2002. било их је 250).⁶⁰²

Очекивања су да до 2041. године у Србији буде за око милион становника мање него 2011, са највећим смањењем становништва (око 30%) у Региону Јужне и Источне Србије.⁶⁰³ Ако је у Србији 2011. пописано укупно 1006 села с мање од 100 становника (највероватније врло старих), није тешко прогнозировать да ће до 2041. остати празна, односно до 2041. испразнити ће се скоро четвртина од укупног броја сеоских насеља у Србији. Наведени подаци о стању у великом броју села и сеоских региона с одмаклом депопулацијом у Србији, уважавајући и ове прогнозе које могу бити и горе од наведеног указују на поражавајућу и алармантну ситуацију.⁶⁰⁴

2.9.2. Оживљавање села и пољопривреде

Идентификовање садашњих и будућих интерних снага - слабости - шанси - претњи из окружења, као помоћ менаџерима да добију релевантне информације о самој организацији и околини у којој делује сада и у будућности, могуће је SWOT анализом. Као једна од техника у стратегијском планирању и стратегијском менаџменту пружа могућност менаџменту да развије стратегију на темељу релевантних информација. Сам назив SWOT анализа је акроним од почетних слова енглеских речи:

- S (*strengths*) - предности
- W (*weaknesses*) - слабости
- O (*opportunities*) - прилике
- T (*threats*) – претње.

⁶⁰² Митровић, М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, РЗС, Београд, 2015, стр.243.

⁶⁰³ РЗС: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2014, стр. 14.

⁶⁰⁴ Митровић, М.М.: *исто*, стр.243.

<p>Предности:</p> <ul style="list-style-type: none"> - потенцијално квалитетна радна снага и ниска цена радне снаге; - пољопривредно земљиште високог квалитета са квантитетом који обезбеђује повољан однос по становнику и запосленом у пољопривреди; - повољни климатски услови; - традиционално искуство и јак потенцијал научних и образовних институција; - стање инфраструктуре у неким руралним областима на потребном нивоу; - пораст свести о потреби планирања одрживог развоја на локалном нивоу. 	<p>Слабости:</p> <ul style="list-style-type: none"> - недостатак радне снаге и неповољна старосна и образовна структура; - уситњени поседи; - мали % наводњавања; - непланска експлоатација природних ресурса; - неповољно стање опреме и механизације; - непостојање задруга; - низак ниво продуктивности, недовољна примена нових знања и технологија као и улагања у развој пољопривреде; - нерешен социјални статус запослених у пољопривреди и отежан приступ социјалним услугама; - недостатак и непостојање инфраструктуре; - регионалне разлике и одсуство консензуса о правцима даље регионализације и децентрализације као и институција за реализацију.
<p>Прилике-шансе:</p> <ul style="list-style-type: none"> - велике могућности органске производње; - могућност повећања и ревитализације укупне пољопривредне производње; - могућност раста извоза (укључује и повећање извозног потенцијала на основу државних споразума као и повезивање са трговинским ланцима); - укључивање у фондове ЕУ; - смањење корупције и повећање транспарентности; - повећање јавно-приватног партнерства, као једна од неискоришћених могућности. 	<p>Претње:</p> <ul style="list-style-type: none"> - неповољни демографски трендови; - образовање прате програми неусклађени са потребама, одсуство праксе, као и незаинтересовани и немотивисани произвођачи; - неконкурентност са производима из земаља у којима је високо субвенционисана производња; - либерализација трговине и неприпремљеност за либерализацију трговине; - под утицајем глобализације на тржишту се непрестано повећава број конкурената који на различите начине настоје стећи, задржати или повећати удео на тржишту; - пораст незапослености, сиромаштво, задуженост и пад стандарда и куповне моћи у земљи и окружењу; - постојање сиве економије и монопола; - незавршен процес реституције и лоше ивршена приватизација; - недостатак финансијских средстава, банкарских производа и понуде, као и инвестиција за изградњу инфраструктуре; - могуће одсуство политичке воље да се спроведу законске реформе.

Слика 5: SWOT анализа села

Извор: Аутор.

Овај сложени процес после сагледавања организације, а ради усмеравања према жељеном циљу, наставља кроз активности: одређивање стратегије, дефинисање мисије, циља, стратегије и политике; примена стратегије - одређивања система, процеса, структуре и ресурса за остваривање стратегије; контрола и развој стратегије - поређење почетног и оствареног стања.

Свесни чињенице да села у Србији брзо пропадају и нестају, Српска академија науке и уметности, Одлуком Председништва од 3. октобра 2011. године, оснива Одбор за село, у чијем саставу су поред угледних академика и најпознатији стручњаци и јавне личности, који се у оквиру својих научних дисциплина и области, свог јавног друштвеног и културног деловања баве селом и пољопривредом.⁶⁰⁵ У организацији Одбора за село у Српској академији наука и уметности је 17. и 18. априла 2013. године одржан интердисциплинарни научни скуп Перспективе развоја села у Србији на којем су се, кроз научне и стручне реферате искристалисали закључци који су упућени надлежним државним органима и предочени широј друштвеној јавности.

Поред описа катастрофалног стања српског села општи закључци се односе на потребу уважавања предлога одговарајућих научних институција; нужност спровођења темељне институционалне реформе као основ реформи у аграру; структурно прилагођавање наше пољопривреде модерном одрживом развоју и стварању глобалних и локалних предуслова за развој; потреба давања привилегованог статуса сеоским школама; развој стручног образовања пољопривредника, и; унапређење културне политике према селу. Са аспекта рада посебно су битни закључци:

- Неопходна је снажнија материјална подршка државе задружном облику организовања, јачање техничко-технолошке и информатичке опремљености задруга, а посебно финансијска подршка обезбеђењу кадрова за превазилажење тешкоћа у раду постојећих и оснивање нових задруга, првенствено са високостручним и задружно оријентисаним кадровима.
- Популациона политика у сеоским срединама морала би да се темељи на одговарајућој економској, аграрној, регионално-развојној и културној политици, битно различитој од досадашње која је младе људе истискивала из села и пољопривреде. У том погледу је неопходно да се поправи изразито неповољан положај пољопривреде у односу на

⁶⁰⁵ Одбор за село у Српској академији наука и уметности: Закључци са научног скупа Перспективе развоја села у Србији, Интердисциплинарни научни скуп, *Перспективе развоја села у Србији*, 17. и 18. април 2013. године.

индустрију преласком на децентрализован модел индустријализације и урбанизације, са много више инвестира у саобраћајну и комуналну инфраструктуру сеоских подручја, побољшаним социјалним (здравственим, пензионим, инвалидским) осигурањем, али и модерним образовањем и културном просвећивању младих пољопривредника.

- Део посебних закључака односи се на посебне аспекте одрживог развоја пољопривреде у Србији.⁶⁰⁶

И члан Одбора за село САНУ и Научног друштва економиста Србије Бранислав Гулан указује на поражавајуће резултате истраживања о стању наше пољопривреде кроз: ниску продуктивност (наш сељак производи хране за само 15 људи, у Немачкој сељак произведе хране за чак 152 особе, у Француској за 77, у Аустрији за 56, у Словенији за 25, а просек у Европској унији је да један сељак храни између 50 и 80 становника) и; конзумирање месних намирница (у Србији се годишње по једном становнику троши 15,4 килограма свињског меса, а у ЕУ 32 килограма; потрошња јунетине је 4,4 килограма, а у Унији 15 килограма годишње; нешто боље стојимо са живинским месом, потрошња живинског меса је 17,3 килограма годишње, док је у ЕУ тај број само четири килограма већи - 21,6). Посебно истиче поразну чињеницу да је у првој години примене Стратегије⁶⁰⁷ регистрован пад пољопривредне производње од 8%. На крају и он истиче да је као део решења изузетно важно обновити задрugarство.⁶⁰⁸

На конференцији за штампу Друштва српских домаћина⁶⁰⁹, Миладин Шеварлић (између осталог и шеф Катедре за економику пољопривреде на Пољопривредном факултету) потврђује запостављање пољопривреде и села. Резултат је, наводи даље, егзодус сеоског становништва у градове и иностранство, стално повећавање броја незапослених радно способних становника, стотине хиљада хектара запарложених њива, полууништено сточарство и повремене или већ хроничне несташнице појединих пољопривредних производа - чак и при овако ниском животном стандарду и смањеној

⁶⁰⁶ Одбор за село у Српској академији наука и уметности: Закључци са научног скупа Перспективе развоја села у Србији, Интердисциплинарни научни скуп, *Перспективе развоја села у Србији*, 17. и 18. април 2013. године.

⁶⁰⁷ *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. године* („Службени гласник РС”, број 85/14).

⁶⁰⁸ Од рада немачког сељака једе 152 људи, а ево колико особа нахрани сељак у Србији, *Blic*, 15. октобар 2017.

⁶⁰⁹ Апел и предлози за оживљавање пољопривреде и села у Србији, *Екологија магазин*, 27. август. 2012. године. (Интернет) Доступно на: <http://www.ekologija.rs/apel-i-predlozi-za-ozivljavanje-poljoprivrede-i-sela-u-srbiji/> (приступљено 17. фебруар 2019).

куповној моћи становништва. Као пример омаложавајућег односа државе према пољопривреди и селу наводи мизеран аграрни буџет и одсуство конкретних предлога за оживљавање пољопривреде и села и равномернији регионални развој у Србији. Зато за почетак и предлаже три конкретне акције:

1. Програм резерви меса у живој стоци

Уместо да финансирамо залихе замрзнутог меса у робним резервама боље би било да се домаћинствима, која имају радну снагу и земљиште, да одређени број грла стоке без накнаде односно да пољопривредници не морају ништа да инвестирају. Пољопривредни произвођачи укључени у Програм резерви меса у живој стоци користили би за сопствене потребе све што је принос и прираст од те стоке, а у сваком тренутку морали би имати преузети број грла стоке. Када држава дође у ситуацију да треба да реагује на тржишту због несташице меса, она може да повуче одређени контингент од на пример 10 или 20 одсто грла и практично свежим месом реши проблем несташице меса на тржишту, а да на тај начин економски не уништи произвођаче. У реализацији оваквог програма је најважније да преузети број грла стоке обезбеђује одрживост таквих газдинстава. Ако пољопривреднику дате пет крава, он од тога не може да издржава породицу нити да има дугорочно економски одрживо газдинство и да, уз сопствена додатна улагања, постепено унапређује и специјализује своје газдинство. Међутим, ако му дате 30 крава или 100 оваца или 20 супрасних назимица, он ће од тога моћи да издржава породицу и да постепено развија своје газдинство. При томе је врло важно истаћи да, за разлику од ратарске производње која захтева присуство произвођача на газдинству највише десетак радних дана годишње, сточарска производња “везује” пољопривредника за газдинство сваког дана у току године. Без сточарске производње убрзо ћемо имати потпуно пуста села, јер само она обезбеђује демографску одрживост и везаност пољопривредника за село.

Надовезујући се на предлог, у другом тексту, уважавајући могућност пласмана пољопривредних производа, прецизније објашњава: „Када би незапослени који желе да се врате на село добијали по 10.000 евра, колико добијају страни инвеститори када отворе радно место у Србији, село би процветало. Када би млади брачни пар добио 20.000 евра могао би да покрене посао који би обезбедио егзистенцију не само његовој породици.“ Због потребе за великим поседима и механизацијом не препоручује ратарство, и додаје: „Решење је у интензивној воћарској или повртарској производњи, у градњи пластеника, у

сакупљању, па и гајењу лековитог биља или органских производа који су изузетно цењени."⁶¹⁰

2. Развој задругарства за одрживост пољопривреде и села

Свима који иоле промишљају о одрживости пољопривреде и села је јасно је да се мора успоставити минимум праведности према генерацијама задругара који су својим улозима у новцу и у натури, радом и пословањем преко задруга створили задружну имовину. Без тога нема будућности задругарства, а без земљорадничких задруга нема одрживости не само малих, већ ни средњих па чак и наших великих породичних пољопривредних газдинстава. Друштвена својина у задругама не може да постоји, као што не може да постоји друштвена својина у приватним предузећима. То је приватни капитал у чијем амбијенту не може да се ствара друштвена својина. Осим малог дела имовине која је као државна својина додељена на газдовање задругама у процесу спровођења аграрне реформе из 1945. године, све остало у задругама (задружни домови и други објекти, купљено земљиште, механизација и друга имовина) није друштвена својина и не може бити предмет приватизације. Друштвена својина у задругама је практично задружна својина, коју држава сада распродаје у бесцење у процесу трансформације друштвене својине у друге облике својине или кроз убрзани стечај у задругама.

3. Минималне пензијске основице за све пољопривреднике на терет буџета

Сви пољопривредници (ако немају другу професију) треба да буду пензијски и инвалидски осигурани на минималне пензијске основице, на терет буџета Министарства за рад и социјалну политику. Ако желе већу пензију, онда и они треба да изврше доплату доприноса за пензије у складу са својим жељама и економским могућностима. Основаност оваквог предлога произилази и из чињенице да је држава далеко бројнијој категорији радника у пропалим предузећима који годинама својом или туђом кривицом нису уопште радили нити ишта стварали, повезала радни стаж на терет буџета, док су сељаци радили све те године - а немају никаква права. У Србији коначно мора да се поведе рачуна и о пољопривредницима и житељима села. Зато што чак и Швајцарци кажу: "Онима на брдима даћемо шта год траже, само да не би сишли са брда. Јер ако и они са брда сиђу доле у градове, никога више никад нећемо вратити на брда!" А села у Србији сваке године напушта преко 30 хиљада још увек радно способних становника и у потрази "трбухом за

⁶¹⁰ Суботић, Н (2010).: Село решава проблем незапослености, *Вечерње новости*, 10. октобар 2010.

крухом" силазе на периферије не најближих већ углавном највећих градова. Кад изумре и оно мало преосталих старијих становника, трећина села у Србији већ крајем ове или, са Божијом помоћи, евентуално почетком следеће деценије, остаће пушта.

Обликовање овог концепта уз апсолутну подршку свих, даје Милан Кркобабић, министар без портфеља, задужен за регионални развој са пројектом 500 задруга у 500 села чији је циљ да се кроз задруге врати смисао живота на селу. Задругу као начин живљења у Србији, обележио је као организовање малих произвођача, првенствено из економских, али и других разлога, како би њихови производи могли да буду пласирани на тржиште, а да не зависе од накупаца, прекупаца, стихије, временских непогода. Друга битна корист која се не купује и продаје, како даље наводи, је аспект националне безбедности. Подсећајући како нам је у историји празан простор донео главобоље, данас решавањем узрока и стварањем услова за останак младих људи на селу, у складу са закључцима које је дао Одбор за село САНУ, избегао би се феномен „празне земље“. Како због традиције, тако и због њеног места у европској економији, задруга као носиоц многих активности (културних, привредних и спортских манифестација, стожер сеоског туризма) је најадекватнији организациони облик за остварење циља да људи остану на селу.⁶¹¹

Неповољно стање сеоских подручја Републике Србије, узорковано негативним економским и социјалним трендовима утиче на пољопривреду као темељ одрживог економског раста, која не само да је извор егзистенције за знатан део сеоског становништва и произвођач хране као стратешког ресурса, већ утиче на раст укупне привреде. Суштински значај пољопривреде огледа се високим учешћем у основним макроекономским показатељима, тако да на њој треба развијати и базирати део укупног развоја Републике Србије. Бруто додата вредност пољопривреде у бруто домаћем производу је на релативно високом нивоу. У периоду 2007-2016, чинила је 6,3%-7,1% бруто домаћег производа Србије.⁶¹² Заједно са шумарством, ловом и риболовом, у периоду 2008-2013, бруто додата вредност је 10,4%-11,4% укупног БДП. Висок удео пољопривреде присутан је и у укупној запослености и извозу и износи преко 20%.⁶¹³

Оживљавање села и пољопривреде је развојна шанса Србије у условима деиндустријализације изазване приватизацијом, драстичног смањења индустријске

⁶¹¹ Задруге враћају смисао живота на селу, *Недељник*, 28. септембар 2017, стр. 16.

⁶¹² РЗС: *Радни документ број 10-Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2007-2016*, РЗС, Београд 2017, стр. 23.

⁶¹³ *Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије* („Службени гласник РС“, број 85/14).

производње у целини и незапослености. Природни, производни и економски потенцијали омогућавају пољопривреди развој у оном обиму и размерама које нема ни једна друга привредна грана. Развој села и пољопривреде омогућио би и равномернији регионални развој у којим би се у најширем смислу постигао свеукупни, а посебно економски и социјални развој као и економска и социјална и демографска ревитализација сеоских, посебно брдско-планинских и пограничних подручја.

Предмет пољопривреде, односно њена сврха је производња хране од које у великој мери зависи социјална и економска стабилности сваке земље. Такође, храна је и политички и безбедносни фактор, али је то мање видљиво у редовном стању функционисања. Поремећаји на међународном тржишту могу довести до објективне немогућности обезбеђења стратешких пољопривредних производа увозом, тако да државе настоје да домаћом пољопривредном производњом и прехранбеном индустријом, обезбеде довољне количине хране за домаће становништво. У страху од ризика и поремећаја, државе које су у могућности изнајмљују и купују обрадиве површине у другим државама.

Србија располаже свим потребним ресурсима за производњу хране. Повећавањем обима и прилагођавањем структуре примарне пољопривредне производње и прехранбене индустрије трајно би се обезбедила национална прехранбена сигурност (самодовољност, тактичке, оперативне и стратегијске резерве и вишкови производа који обезбеђују континуирани раст извоза). Овако обезбеђен суверенитет прехранбеног система (суверенитет хране) земље у делу производње хране од стратешког је значаја за њен суверенитет. Управо је пољопривреда и обезбеђење основних животних потреба становништва, односно домаћа пољопривредна производња и прехранбена индустрија заједно са фармацеутском индустријом, која није била зависна од увоза, омогућила успешно преживљавање у периоду економских санкција деведесетих година. Интензивирање процеса продаје обрадивог земљишта, као и других природних ресурса може довести Србију у ситуацију да јој је угрожен суверенитет хране, односно да није у могућности произведе довољне количине хране за своје становништво.

2.9.3. Пражњење пограничних подручја

Према члану 2. Закона о заштити државне границе,⁶¹⁴ државна граница је замишљена вертикална равна која се граничном линијом простире по Земљиној површини и одваја простор Републике Србије, његов копнени део, унутрашње воде, ваздушни простор и простор испод површине земље од простора суседних држава. У смислу контроле државне границе под државном границом се сматрају и подручја граничних прелаза на аеродромима и пристаништима преко којих се одвија међународни саобраћај.

Укупна дужина државне границе Републике Србије⁶¹⁵ износи 2.361,7 км по граничној линији. Од тога, дужина сувоземне границе је 1.567,3 км (66,4%), а речне или језерске 794,4 км (33,6%). Највећи део копнене границе је природно јак јер води планинским гребенима и великим рекама. Отворена и добро проходна граница је на панонском простору. Природну границу Републике Србије чине и три међународне пловне реке, Дунав - према Хрватској и Румунији, Сава - према Босни и Херцеговини и Тиса. Речну границу чини и Дрина према Босни и Херцеговини, која није међународни пловни пут.

Граница према Мађарској, дуга 174,7 км (7,4%), равничарска је и пружа се од Дунава на његовом уласку у Србију на западу до насеља Рабе (општина Нови Кнежевац) на истоку.

Граница према Румунији је најдужа појединачна граница Републике Србије (547,9 км или 23,2% укупне дужине границе Републике Србије). Протеже се од Рабе до ушћа Тимока. До ушћа Нере у Дунав углавном је равничарска, а кроз Ђердап се сматра речном, иако је трасирана дуж вештачких језера Ђердап и Ђердап II (укупно 218 км).

Граница према Бугарској дугачка је 360,5 км (15,3%). Протеже се од ушћа Тимока у Дунав до села Жеравино (општина Босилеград). На северу граница је речна и равничарска (Тимок и обод Влашког басена). Већи део је трасиран гребенима Старе планине, Видлича, Руја, Миљевске планине.

Граница према Северној Македонији пружа се од Жеравина до шарпланинског села Рестелица (општина Гора). Дугачка је 282,9 км (12%) и трасирана је венцима Дуката, Козјака, Рујна, Језерске планине, Скопске Црне Горе и Шар-планине. Делом пресеца ниске

⁶¹⁴ Закон о заштити државне границе („Службени гласник РС“ број 97/2008 и 20/2015 - др. закон).

⁶¹⁵ РЗС: *Статистички годишњак 2016*, РЗС, Београд, 2016, стр.18; Гиговић, Љ. и Секуловић, Д.: *Војна географија*, Београд, 2009, стр. 39-66.

пределе (Прешевска повија), реке и речне долине (Лепенац, Пчиња).

Граница према Албанији најкраћа је граница Републике Србије, дуга 113,6 км (4,8%). Пружа се од села Рестелица (општина Гора) до тремеђе Србије, Црне Горе и Албаније. Углавном је на гребенима Шар-планине, Коритника, Паштрика, Јуничке планине, Проклетија и Богићевице. Пресеца неколико превоја и вештачко језеро Фијерза на Белом Дриму (из Албаније зашло у територију Републике Србије).

Граница према Црној Гори је дугачка 249,5 км (10.6%). Пролази кроз планинске пределе - од Богићевице, преко Хајле, Жљеба, Суве планине, Мокре горе, Пештерске висоравни, Матаруга и Градине, до планине Јаворје. Пресеца неколико саобраћајно важних речних долина - Пећке Бистрице (Руговска клисура), Ибра (Стари Колашин) и Лима.

Граница према Босни и Херцеговини дугачка је 370,9 км (15,7%) и целом дужином је према Републици Српској. Пресеца Старовлашку висију и са планине Звијезде спушта се на Дрину. Узводно Савом повучена је до тремеђе Републике Србије, Републике Хрватске и Босне и Херцеговине код сремског села Јамена.

Граница према Хрватској дугачка је 261,7 км (11.1%). Од Саве код Јамене протеже се кроз сремску равницу, прелази реку Босут и Фрушку гору и спушта се на Дунав између Илока и Бачке Паланке. Дунавом је углавном трасирана средином пловног пута, али и прелази на једну или другу страну (гранични спорови).

О значају пограничних подручја говоре и ЕУ пројекти прекограничне сарадње који настоје остварити утицај на одрживи развој ових подручја. То је свакако подразумевајућа обавеза и европски приоритет имајући у виду да 32% становништва и 40% територије која чини проширену Европску унију живи у пограничним регионима, а најчешће одлике су слаба густина насељености (75 становника по км² у просеку у граничним регионима у односу на 145 становника по км² у у остатку Уније), природна ограничења (планинска или обална подручја), неразвијена саобраћајна инфраструктура, недостатак сарадње у управљању прекограничним екосистемима, и др.⁶¹⁶

Обзиром да је Косово и Метохија аутономна покрајина у саставу Републике Србије под привременом цивилном и војном управом Уједињених нација на основу Резолуције Савета безбедности Уједињених нација 1244 од 10. јуна 1999. године у пограничне области обухватиће се и општине-градови које се налазе на административној граници са

⁶¹⁶ Лазаревић, Г., Кнежевић, И. и Божић, Р.: *Прекогранична сарадња*, Европски покрет у Србији, Београд, 2011.

Северно војиште ратишта Србије:

Бачки ОГЦ

- Западнобачки управни округ:

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Сомбор	1216	16	70,6	85903	41628	58785	43,5
Апатин	380	5	76,1	28929	14133	19888	43,3
Оџаци	411	9	73,4	30154	14906	20874	43,7

Апатин: Срби чине 18.164 (62,8%), Мађари 3.102 (10,7%), Хрвати 3.015 (10,4%).

Оџаци: Срби чине 25.077 (83,2%), Мађари 1.188 (4,0%), Роми 1.035 (3,4%).

Сомбор: Срби чине 54.370 (63,3%), Буњевци 2.058 (2,3%), Мађари 9.874 (11,5%), Хрвати 7.070 (8,2%).

- Јужнобачки управни округ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Бач	367	6	39,2	14405	7141	9902	42,3
Бачка Паланка	590	14	94,1	55528	27103	38163	42,4

Бач: Срби чине 6.750 (46,85%), Мађари 958 (6,6%), Словаци 2.845 (20,0%), Хрвати 1.209 (8,4%).

Бачка Паланка: Срби чине 43.843 (79,0%), Словаци 5.047 (9,1%), Мађари 1.356 (2,4%), Роми 1.064 (1,9%).

- Севернобачки управни округ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Суботица	1007	19	140,6	141554	68040	97448	41,9

Суботица: Срби чине 38.254 (27,0%), Буњевци 13.553 (9,6%), Мађари 50.469 (35,6%), Хрвати 14.051 (10,0%).

⁶¹⁷ Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2012; РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Вероисповест, национална припадност и матерњи језик Подаци по општинама и градовима*, РЗС, Београд, 2013; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Банатски ОГЦ

- Јужнобанатски управни округ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Пландиште	383	14	29,6	11336	5682	7684	44,7
Вршац	800	24	65,0	52026	25025	35731	41,9
Бела Црква	353	14	49,2	17367	8568	11951	42,2

Пландиште: Срби чине 5.868 (51,8%), Мађари 1.280 (11,3%), Македонци 1.042 (9,2%).

Вршац: Срби чине 37.595 (72,0%), Мађари 2.263 (4,0%), Румуни 5.420 (10,0%).

Бела Црква: Срби чине 12.715 (73,0%), Румуни 842 (5,0%), Роми 791 (4,0%).

- Севернобанатски управни округ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Кањижа	395	13	64,2	25343	12402	16998	42,4
Нови Кнежевац	305	9	36,9	11269	5563	7707	42,6
Чока	321	8	35,6	11398	5680	7739	43,5
Кикинда	783	10	75,9	59453	29102	41471	42,4

Кањижа: Срби чине 1.830 (7,0%), Мађари 21.576 (85,0%).

Нови Кнежевац: Срби чине 6.445 (57,2%), Мађари 3.217 (28,5%).

Чока: Срби чине 4.437 (39,0%), Мађари 5.661 (50,0%).

Кикинда: Срби чине 44.846 (75,5%), Мађари 7.270 (12,0%).

- Средњобанатски управни округ

	Површина	Број насеља	Густина насељеност и	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Нова Црња	273	6	37,6	10272	5107	6977	43
Житиште	525	12	32,1	16841	8321	11191	43,4
Сечањ	523	11	25,4	13267	6642	8997	43,7

Нова Црња: Срби чине 6.922 (67,4%), Мађари 1.819 (17,7%).

Житиште: Срби чине 10.461 (62,0%), Мађари 3.371 (20,0%), Роми 1.412 (8,4%).

Сечањ: Срби чине 9.195 (69,3%), Мађари 1.691 (12,7%), Роми 714 (5,4%).

Сремски ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Шид	687	19	49,8	34188	16788	23792	42,6

Шид: Срби чине 26.646 (78,0%), Русини 1.027 (3,0%), Словаци 2.163 (6,3%).

Мачванско-колубарски ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Богатић	384	14	75,1	28833	14571	19366	42,6
Шабац	797	52	145,4	115884	56671	80737	41,7
Лозница	612	54	129,6	79327	39091	54831	41,6
Мали Зворник	184	12	67,8	12482	6172	8853	41,7
Љубовија	356	27	11,0	14469	7295	9963	42,7

Богатић: Срби чине 27.517 (95,0%).

Шабац: Срби чине 110.642 (95,0%).

Лозница: Срби чине 74.686 (94,0%).

Мали Зворник: Срби чине 11.667 (93,5%).

Љубовија: Срби чине 14.108 (97,5%).

Шумадијски ОГЦ нема пограничне области

Поморавско-стишки ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Голубац	367	26	22,7	8331	4058	5268	46,3
Велико Градиште	344	24	51,2	17610	8538	11274	44,8

Голубац: Срби чине 7.576 (92,5%).

Велико Градиште: Срби чине 16.291 (92,5%).

Западноморавски ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Бајина Башта	673	36	38,7	26022	12990	17591	43,3
Ужице	667	41	117,0	78040	37874	54470	42,5
Чајетина	647	24	22,8	14745	7294	9656	44,7
Брус	606	58	26,9	16317	8375	10693	44,8

Бајина Башта: Срби чине 25.638 (98,5%).

Ужице: Срби чине 76.089 (97,5%).

Чајетина: Срби чине 14.440 (98,0%).

Брус: Срби чине 15.932 (98,0%).

Јужно војиште ратишта Србије:

Тимочко-крајински ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Књажевац	1202	86	26,2	31491	15361	19619	48,6
Зајечар	1069	42	55,6	59461	29032	33933	45,5
Неготин	1090	39	34,0	37056	17826	23157	47,4
Кладово	629	23	32,8	20635	10068	13245	46,8
Мајданпек	932	14	20,0	18686	9331	12975	43,6

Књажевац: Срби чине 29.631 (94,0%).

Зајечар: Срби чине 52.292 (88,0%), Власи 2.856 (5%).

Неготин: Срби чине 29.461 (79,5%), Власи 3.382 (9,1%).

Кладово: Срби чине 17.673 (86,0%).

Мајданпек: Срби чине 14.670 (78,5%), Власи 2.442 (13%).

Рашки ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Тутин	742	93	42,0	31155	16114	20427	32,1
Нови Пазар	742	99	135,3	100410	49984	66735	33,5
Рашка	670	61	36,8	24678	12376	16615	43
Сјеница	1059	101	24,9	26392	13434	17304	37
Нова Варош	581	33	28,6	16638	8274	11204	44,8
Пријепоље	827	80	44,8	37059	18551	25189	40,1
Прибој	553	33	49,0	27133	13410	18906	42,9

Тутин: Срби чине 1.090 (3,5%), Бошњаци 28.041 (90,0%), Муслимани 1.092 (3,5%).

Нови Пазар: Срби чине 16.234 (16,2%), Бошњаци 77.443 (77,1%), Муслимани 4.102 (4,1%).

Рашка: Срби чине 29.135 (98,0%).

Сјеница: Срби чине 5.264 (20,0%), Бошњаци 19.498 (74,0%), Муслимани 1.234 (4,7%).

Нова Варош: Срби чине 14.899 (89,5%), Бошњаци 788 (4,7%), Муслимани 526 (3,2%).

Пријепоље: Срби чине 19.496 (52,6%), Бошњаци 12.792 (34,5%), Муслимани 3.543 (9,5%).

Прибој: Срби чине 20.582 (76,0%), Бошњаци 3.811 (14,0%), Муслимани 1.944 (7,2%).

Ибарско-топлички ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Кушрумлија	952	90	20,2	19213	9862	12650	42,9
Медвеђа	524	44	14,2	7438	3846	4665	43,6

Кушрумлија: Срби чине 18.528 (96,0%).

Медвеђа: Срби чине 6.429 (86,0%), Албанци 527 (7,1%).

Нишавско-јужноморавски ОГЦ

	Површина	Број насеља	Густина насељености	Број ст.	Мушко ст.	Ст. 15-64	Просечна старост
Врање	860	105	97,1	83524	41807	58253	40,2
Бујановац ⁶¹⁸	461	59	39,2	18067	9185	12045	37,3
Бујановац ⁶¹⁹				43202	21707	26328	32,3
Прешево ⁶²⁰	264	35	11,7	3080	1591	2060	38,7
Прешево ⁶²¹				34904	17361	20523	29,3
Трговиште	370	35	13,8	5091	2716	3522	41,8
Босилеград	571	37	14,2	8129	4159	5228	45,2
Сурдулица	628	41	17,3	20319	10050	13907	41,3
Бабушница	529	53	23,3	12307	6261	7425	49,5
Димитровград	483	43	21,0	10118	5140	6568	46,5
Пирот	1232	72	47,0	57928	29108	34389	44,2
Лесковац	1025	44	140,7	144206	71632	97806	42,1

Врање: Срби чине 76.569 (92,0%), Роми 4.654 (5,5%).

Бујановац: Срби чине 12.989 (72,0%), Албанци 4.576 (25,0%); према попису 2002. Срби чине 14.782 (34,0%), Албанци 21.472 (54,7%).

Прешево: Срби чине 2.294 (74,0%), Албанци 416 (13,0%), Роми 271 (8,8%); према попису 2002. Срби чине 2.984 (9,6%), Албанци 31.098 (89,1%).

Трговиште: Срби чине 4.977 (98,0%).

Босилеград: Срби чине 895 (11,0%), Бугари 5.839 (71,8%).

Сурдулица: Срби чине 16.233 (79,9%), Роми 2.631 (12,9%), Бугари 734 (3,6%).

Бабушница: Срби чине 10.933 (88,8%), Бугари 632 (5,1%).

Димитровград: Срби чине 2.819 (27,9%), Бугари 5.413 (53,0%).

Пирот: Срби чине 53.232 (92,0%).

Лесковац: Срби чине 133.623 (92,7%).

На територији Републике Србије сви ОГЦ осим Шумадијског, односно 49 општина-градова деловима своје територије у додиру су са државном или административном границом. У додиру искључиво са административном границом је 7 општина-градова, а територије 3 општине-града су у додиру са државном и административном границом. На

⁶¹⁸ Односи се само на пописано становништво

⁶¹⁹ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. СТАНОВНИШТВО Вероисповест, матерњи језик и национална и етичка припадност према старости и полу, Подаци по општинама*, РЗС, Београд, 2003. стр. 394.

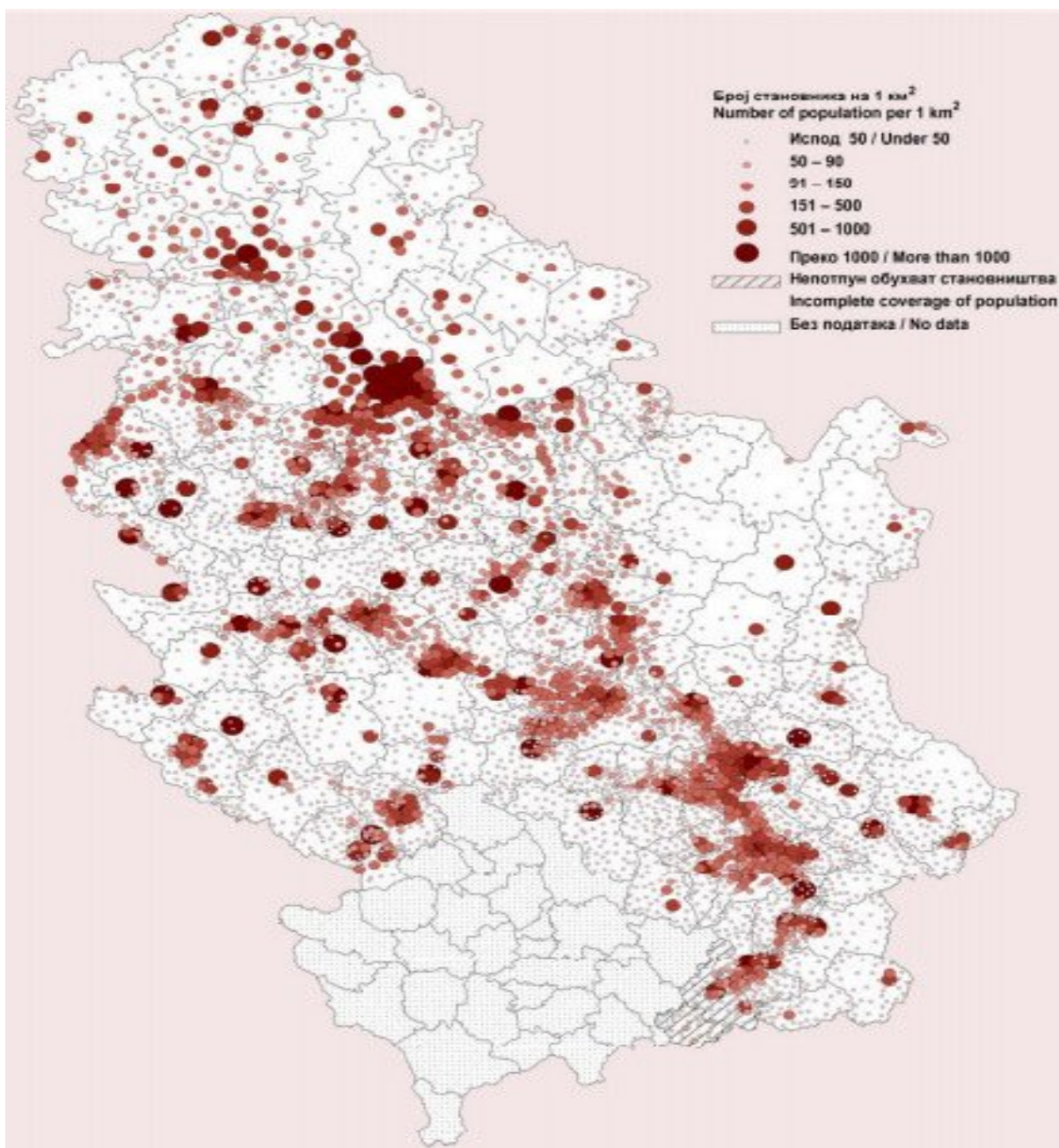
⁶²⁰ Односи се само на пописано становништво

⁶²¹ РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. СТАНОВНИШТВО Вероисповест, матерњи језик и национална и етичка припадност према старости и полу, Подаци по општинама*, РЗС, Београд, 2003. стр. 388.

Северном војишту је 25 пограничних општина-градова, а остатак на Јужном. Њихова укупна површина је 32.951 км² и чини нешто више од трећине (37,23%) укупне територије Републике Србије (на Северном војишту је 14.956 км², а на Јужном 17.995 км²). Посебно је карактеристично да пограничне општине-градови чине преко 2/3 укупне територије Јужног војишта. Од 1.939 насеља који се налазе у пограничним областима преко 2/3 је на Јужном војишту.

Са 1.851.507 становника пограничне општине-градови чине 25,80% укупног становништва. Од укупног становништва на Северном војишту 18% су становници пограничних општина-градова (1.031.293 становника). Број становника од 820.214 чини да је сваки други становник Јужног војишта настањен у пограничним општинама-градовима.

Просечна густина у пограничном подручју је између 50-60 становника на км². Податак сам за себе није довољно алармантан имајући у виду да није много мањи од најређе насељеног Региона Јужне и Источне Србије, са 60 становника на 1 км². И овде је проблем неравномерног размештаја веома изражен, посебно када говорима о насељима јер је највећа концентрација управо насеља која су мања од 100 становника. Сагласно са другим деловима Србије и овде су градска насеља зоне изразитије концентрације становника у односу на остале делове. Густина насељености већа је од просечне у Републици Србији у следећим градовима-општинама: Бачка Паланка, Суботица. Шабац, Лозница, Ужице, Нови Пазар, Врање, Лесковац. (Слика 6)

Слика 6: Насеља у Републици Србији према густини насељености

Извор: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 21.

Са 1.029.651 мушких становника њихово учешће у укупном становништву је 55,6% и бројнији су од жена. Учешће становништва старости 15-64 незнатно је мање него просечна вредност за Републику Србију.

На Северном војишту Срби су мањинско становништво у 3 града-општине: Суботица, Кањижа и Чока. У осталим општинама-градовима су већинско становништво са уделом: испод 50% - 1; до 70% - 7; до 90% - 6 и преко 90% - 7. На Јужном војишту Срби су мањинско становништво у 7 градова-општине: Тутин, Нови Пазар, Сјеница, Бујановац,

Прешево, Босилегра и Димитровград. У осталим општинама-градовима су већинско становништво са уделом: 50% до 70% - 1; до 90% - 9 и преко 90% - 7.

Укупно смањење становништва пограничних општина-градова у Републици Србији за период 1948-2011 је 78.908 становника. Кретање становништва се одвијало на начин да после периода пораста становништва које је трајало до 1991. године, наступа смањење становништва, које је само у међупописном периоду 2002-2011 било 168.087. У релативним бројевима исказано смањење је 9,3% и више је него дупло веће од медијалне вредности за Србију. Градско становништво пограничних области у периоду 1948-2011 повећало се за више од два пута (1948-389.527; 2011-921.623), док је становништво осталих насеља смањено за више од 40% (1948-1.489.892; 2011-878.888). И однос становништва значајно се изменио у корист градског становништва на начин да су 1948. четири од пет становника били житељи осталих насеља, док је 2011. већи број становника у градским насељима и његов однос према становницима осталих насеља је 51:49. Већих одступања од ових резултата нема ни и у кретању становништва по територијалним јединицама Србија СЕВЕР и ЈУГ.

Према подацима из Прилога 18, од пограничних општина-градова пораст укупног броја становника за период 1948-2011 бележе: Вршац, Бачка Паланка, Суботица, Шид (Србија СЕВЕР), Прибој, Пријепоље, Ужице, Лозница, Мали Зворник, Шабац, Нови Пазар, Тутин, Лесковац и Врање (Србија ЈУГ). Једине општине градови где се бележи пораст становника у осталим насељима су Лозница, Шабац и Нови Пазар (због бојкота албанског становништва пописа 2011. подаци за Прешево и Бујановац нису могли да се утврде). У већини општина-градова и поред смањења укупног становништва имамо пораст градског становништва. После 1991. године константан пад становништва бележи се у свим општинама-градовима осим у Новом Пазару (градска и остала насеља) и Тутину али само у периоду 2002-2011.

Смањење становништва, нарочито становништва осталих насеља, депопулација села и његово пропадање и нестајање, пражњење пограничних подручја и концентрација становништва у градским насељима, нарочито изражена на територијалној јединици Србија ЈУГ, уоквирено је феноменом „празна земља“ и представља озбиљан проблем. Посебну димензију овом проблему даје тајна и масовна куповина земљишта, некретнина и фирми у области око Врања дуж границе са Бујановцем, али и у Топличком округу (Прокупље, Куршумлија, Блаце...), тачније, селима близу административне линије са

Косовом. То је огроман проблем који се додатно погоршава због недовољне развијености региона, великог броја сиромашних, могућности слободне куповине некретнина по Србији од стране Албанаца са Косова и Метохији и понуда за некретнине неколико пута веће од реалних.⁶²²

Масовна куповина кућа и земљишта од Срба почела је још 2010, са циљем проширења ван административне линије Косова. Према локалним проценама, само у последњих пет година на подручје Ниша доселило се око 11.000 Албанца са Косова и Метохије. Поступак је у складу са законом. Албанац позајмљује новац Србину и прави уговор о хипотеци на неку некретнину. Србин не враћа позајмљене паре и Албанац постаје власник некретнине, без евиденције по основу купопродаје.⁶²³ Дугогодишњи припадник војне службе безбедности и одборник Скупштине града Ниша Момир Стојановић упозорава да и подаци који су њему доступни, а које није у стању да провери, указују на алармантност ситуације. Поред притиска, узроци ових купопродаја су и последица сиромаштва српског становништва у том делу Србије.⁶²⁴

Ситуацију усложњава и интерес водећих сила Запада за државу Косово и процене да ће, након губитка Косова и Метохије, лакше укинути Републику Српску и трајно потиснути било какав утицај Русије и Кине на Балкану.⁶²⁵ Трансверзала за повезивање исламског фактора на Балкану са муслиманским делом Босне одређује и турско залагање за признавање реалног стања на Косову и Метохији. Стране директне инвестиције Турске на Балкану, опредељене политичким и економским моментом, су у складу са овим стремљењима. Турци су постали власници неких важних предузећа на Косову и у Северној Македонији, а у Србији често циљају она места која ће бити од значаја за исламску заједницу.⁶²⁶

Оправдана је сумња да су жестоки напори америчке политике, да чак и само четири општине на Косову и Метохији, које се налазе на његовом северу, а које контролише

⁶²² Вести/инфо ОКУПАЦИЈА СРБИЈЕ: Албанци стигли до Ниша, насељавају се и масовно купују српске куће, *Србија данас*, 05. новембар 2017.

⁶²³ Пројекат „Окупација до Ниша“: Албанци купују све на југу Србије, *Спутник Србија*, 05. новембар 2017.

⁶²⁴ Срби са југа „за много пара“ продају имовину Албанцима, *B92*, 02. август. 2018. године. (Интернет) Доступно на: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2018&mm=08&dd=02&nav_category=12&nav_id=1426018 (приступљено 17. фебруар 2019)

⁶²⁵ Ковач, М.: Закључци и поруке са научне конференције о Косову и Метохији, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2017, стр. 158.

⁶²⁶ Ковач, М.: Друштвени дијалог као основа за предају или одбрану Косова и Метохије, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2017, стр. 103.

српска страна и где су Срби већина, потпадно под централну власт Приштине, заправо жеља за наставак антисрпске политике на терену, као и даље распарчавање Србије, раздвајање Србије, Црне Горе и Републике Српске, а у функцији даље албанизације српске територије и изградње тзв. „зелене трансверзале“. Северна Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић, као шпиц заривају се у остатак територије „Србије ван Косова“ и имају непроцењив значај за геополитичку безбедност и будућност Србије и српског фактора у целини.⁶²⁷

Руководство Министарства унутрашњих послова демантује да се ради о устаљеној пракси и десетинама хиљада случајева куповине српских некретнина на југу Србије од стране косовских Албанаца ради насилне албанизације нових простора, да би се накнадно, под већ опробаном изговору морала признати нова реалност.⁶²⁸ Ипак, потпредседник Владе и министар унутрашњих послова Небојша Стефановић упозорава да Албанци са Косова и Метохије спроводе у централној Србији "неку врсту тихог етничког чишћења", и то по сличном моделу који су примењивали и на Косову и Метохији. Један део наших држављана албанске националности, наводи даље, покушава да створи лажну слику о њиховом присуству на југу Србије „мењајући демографску слику“. Куповином некретнина, земљишта и фабрика, пре свега у Нишу, Врању, Прокупљу и Куршумлији, објашњава, пријављују пребивалиште и тиме стичу основ за уживање свих осталих права - од личне карте и пасоша преко социјалних давања, здравствене заштите па све до уписа у бирачке спискове. За сада то није тренд, посебно се наглашава, што не значи да не постоји интерес да се с таквом праксом почне. Одговор државе види у равномерном развоју сваког дела Србије и настојању и појачаним активностима полиције да се не дозволи фиктивно пријављивање и њихово учествовање у локалним процесима. Истовремено, председник Александар Вучић упозорава да ћемо за 40 година морати да бранимо Врање због промењене демографске слике према националној структури, позивајући се на пример Бујановца. Званични извештај о овој појави још није презентован.⁶²⁹

⁶²⁷ Петровић, Д.: Од Бриселског споразума до „унутрашњег дијалога“ - како зауставити противуставну и недржавну политику актуелних власти о Косову и Метохији, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2017, стр. 115-116.

⁶²⁸ Пројекат „Окупација до Ниша“: Албанци купују све на југу Србије, *Спутник Србија*, 05. новембар 2017.

⁶²⁹ Драматично упозорење министра Стефановића: Албанци спроводе тихо етничко чишћење у Србији, исто су радили и на Космету, *Курир*, 29. јули. 2018. године. (Интернет) Доступно на: <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3093331/dramaticno-upozorenje-ministra-stefanovica-albanci-sprovode-tiho-etnicko-ciscenje-u-srbiji-isto-su-radili-i-na-kosmetu> (приступљено 17. фебруар 2019); Стефановић: Полиција неће дозволити фиктивно пријављивање косовских Албанаца на југу Србије, *Blic*, 28. јули 2018. године.

У том смислу намеће се дилема оправданости сврставања ауто-пута Ниш-Приштина-Драч у приоритетан инфраструктурни пројекат Републике Србије и његово финансирање и градњу, док Јужна Србија одумире у привредном, економском и демографском смислу, празни се по ободима, а српска села у Топличком, Јабланичком крају далеко су од градова и са застарелим путевима. Уместо да се средства уложе у пољопривреду и рурални развој чиме би се допринело ревитализацији слабије развијених подручја Региона Јужна и Источна Србија, финансира се пројекат за албанске националне потребе и потребе САД као њиховог савезника, а у функцији даље афирмације пројекта Велика Албанија и геостратешког повезивања простора који треба да буду укључени у Велику Албанију.⁶³⁰ Свестрани развоја села, пољопривреде и прехранбене индустрије, уз нове мере државе где би пољопривреда била стратешка грана, допринео би позитивним променама економског стања, смањењу незапослености и останку становништва у традиционално емиграционом региону - Региону Јужне и Источне Србије.

Последице вишедеценијског занемаривања су огромне унутаррегионалне и међурегионалне разлике које спутавају развој, а иницирају миграционе токове. Док велики и стратешки важни простори су ненасељени и са неискоришћеним ресурсима, у развијенијим деловима је прекомерна концентрација становништва и привреде. Овај поремећај друштвено-економског амбијента продукује далекосежне последице и несагледиве импликације у безбедности. Неравномеран привредни и демографски развој идентификован је и Стратегијом националне безбедности Републике Србије као изазов, ризик и претња безбедности која може угрозити стабилност и мир Републике Србије. Поставља се питање да ли ће Србија моћи да контролише и задржи територије без становништва, посебно у граничним подручјима. Прилив имиграната као начин да се надомести дефицит радне снаге мења националну и верску структуру и може знатно допринети порасту међуетничких и верских тензија и конфликта. Ради смањења обима и вероватноће ових штетних последица држава мора хитно и активно да делује у правцу уравнотеженог и равномерног регионалног развоја, унапређења популационе политике и смањења регионалних разлика. Економска ревитализација неразвијених и девастираних

(Интернет) Доступно на: <https://www.blic.rs/vesti/politika/stefanovic-policija-nece-dozvoliti-fiktivno-prijavljivanje-kosovskih-albanaca-na-jugu/6сууbmj> (приступљено 17. фебруар 2019).

⁶³⁰ Ковач М. (2016): Аутопут Ниш-Приштина-Драч (НАТО и великоалбански пројекат), *Центар академске речи Шабач*, 30. октобар. 2016. године. (Интернет) Доступно на: <http://www.carsa.rs/autoput-nis-pristina-drac-nato-i-velikoalbanски-projekat-2/> (приступљено 17. фебруар 2019).

подручја и има за циљ да утиче на заустављање даље депопулације и поновног насељавања (репопулацију) појединих подручја.

2.10. Територијална димензија неравномерности размештаја становништва и потребе јединица Војске Србије

Промене Војске Србије које су наступиле у периоду од 2006. године одређене су променама на глобалном, регионалном и локалном нивоу, новим реалним безбедносним изазовима и потребним способности које Република Србија треба да поседује ради одговора на њих, уз уважавање економских параметара. Основна идеја је да војска буде ефикаснија, да квантитет прерасте у квалитет како би одговарала савременим безбедносним ризицима. И сви наведени показатељи из демографске сфере са депопулационим тенденцијама и негативном стопом раста на крају обавезивали су да се Војска креира у складу са постојећим и расположивим становништвом и његовим пројекцијама.

До средине 2007. године спроведене су све планиране организацијско-мобилизацијске промене у јединицама Војске, укинута су неперспективни гарнизони и касарне, а састави су растеређени вишка неперспективног наоружања и опреме. Број гарнизона, касарни и објеката које користи Војска, посебно оних мањих, смањен је за 47% - током 2006. године до јуна 2007. године укинута је 66 гарнизона. У том периоду укинута су и два оперативна састава, 37 јединица ранга бригаде и 25 самосталних батаљона, дивизиона и ескадрила. На основу актуелних прописа дефинисано је око 27.000 формацијских места, што је за око 55% мање него 2006. године.

Рedefинисана политика одбране, мисије и задаци Војске Србије, утврђени у Стратегији одбране Републике Србије као резултат анализе стратегијског окружења, стања система одбране, као и пројекције потребних способности система одбране да одговори будућим изазовима одредила су основна решења у одбрани, укључујући величину мирнодопског и ратног састава. Одређење за величину мирнодопског и ратног састава у функцији потреба Републике Србије за одбрану од оружаног угрожавања споља (I мисија) је у складу са:

- нивоом мобилизацијског напрезања који подразумева да оптимална величина војске, према могућностима становништва, је око 0,3 до 0,5%, односно до 1% у миру и од 1 до 5% у рату, од укупног (или мушког) становништва;
- линијском одбраном земље која се односи се на одбрану проходних зона

меридијанским и упоредничким правцем (линијама) и одбрана најзначајнијих концентрацијских простора стратегијског и оперативног нивоа. Постоји потреба за обезбеђењем снага величине 3.000-5.000 војника за одбрану и затварање сваког од пет природно проходних зона и снага величине 2.000-3.000 војника за одбрану и затварање граничних простора;

- успешним затварањем и одбраном издвојених шест стратегијских праваца који се могу бранити снагама величине око 5.000 војника;
- распоредом одређеног броја војника на километар квадратни које подразумева два војника на километар квадратни површине.

У складу са тим, а уважавајући најбоља домаћа и страна искуства и достигнућа научне мисли у области одбране и војне делатности и условљености: врстама и карактером изазова, ризика и претњи безбедности; одбрамбеним интересима Републике Србије; потребним оперативним способностима Војске Србије за реализацију додељених мисија и задатака; расположивим ресурсима одбране и степеном интегрисаности земље у међународне безбедносне процесе, пројектована је организација Војске Србије од 35.000 до 40.000 припадника мирнодопског састава. Ова величина војске је и оптимална величина уважавајући мобилизацијско напрезање укупног становништва једне земље од 0,3 до 0,5%, односно до 1% у миру и од 1 до 5% у рату.

Табела 50: Оптимална величина мирнодопске и ратне војске Републике Србије, у складу са нивоом мобилизацијског напрезања становништва, износи

Попис	Бр. ст. (Попис)	0,3 % бр. ст. (Попис)	0,5 % бр. ст. (Попис)	Оптимална величина мирнодопске војске	1 % бр. ст. (Попис)	5 % бр. ст. (Попис)	Оптимална величина ратне војске
2002	7.498.001	22.494	37.490	22.494-37.490	74.980	374.900	74.980-374.900
2011	7.186.862	21.560	35.934	21.560-35.934	71.869	359.343	71.869-359.343

Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику. Оптимална величина мирнодопске и ратне војске Републике Србије, у складу са нивоом мобилизацијског напрезања становништва Србије прецизно се добија на основу података о становништву из Пописа.

Дана 31.12.2012. године формацијско бројно стање Војске Србије у миру било је 28.201 формацијских места, од тога 5.048 официра, 7.589 подофицира, 10.918 професионалних војника (ПВ) и 4.646 цивилних лица (ЦЛ), а у рату је 87.751 формацијских места, од тога 8.931 официра, 14.806 подофицира, 62.284 војника и 1.730 ЦЛ (табела 51).

Табела 51: Упоредни преглед формацијског бројног стања Војске Србије на дан 31.07.2006. године и 31.12.2012. године

		М И Р						Р А Т				
		ОФ	Поф	ПВ на ста.ду.	ЦЛ	вој. на сл. в/р	ПВ на вој.ду	ФБС	ОФ	Поф.	вој.	ФБС
31.07.'06	ФБС	6.616	10.307	908	6.104	23.809	7.826	55.570	12.428	17.224	109.582	139.234
31.12.'12		5.048	7.589	0	4.646	0	10.918	28.201	8.931	14.806	64.014	87.751

Извор: Подаци Управе за планирање и развој (Ј-5) ГШ ВС.

На основу података из Табеле 51. можемо закључити да је процесом трансформације и реорганизације Војске Србије у периоду од 31.07.2006. године до 31.12.2012. године, дошло до смањења мирнодопског формацијског бројног стања за 27.369 ФМ (1.568 ФМ официра, 2.718 ФМ подофицира, 1.458 ФМ ЦЛ и 21.625 ФМ свих категорија војника), а формацијског бројног стања по ратној организацији за 51.483 ФМ (3.497 ФМ официра, 2.418 ФМ подофицира и 45.568 ФМ војника).Пројектована мирнодопска величина војске је у горњим границама нивоа мобилизацијског напрезања становништва Србије, а ратна величина војске у доњим границама нивоа мобилизацијског напрезања са становништа броја становника Србије. Без извршеног процеса трансформације и реорганизације мирнодопско формацијско бројно стање Војске Србије било би значајно изнад граница оптималног нивоа мобилизацијског напрезања становништва Србије.

Поштујући територијални принцип попуне ратних јединица в/о са најближе територије, односно, лицима чије пребивалиште или место рада најближе мобилизацијском зборишту РЈ или установе која се попуњава, а ради правовременог доласка на мобилизацијско збориште и формирање РЈ сагледан је преглед пројектоване ратне величине војске према територијалном размештају.

Табела 52: Територијални размештај пројектоване ратне величине Војске Србије и расположивост становништва територије

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

55995

Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику.

Пројектована ратна величина војске према размештају, уважавајући могућности становништва које поседује територијална јединица на којој се налази, могућа је са нивоом мобилизацијског напрезања од 1% (на укупно становништво) само у следећим градовима: Нови Сад, Крагујевац, Чачак, Нови Пазар. Примењујући услов распореда одређеног броја војника на километар квадратни (2 војника на км²) приликом одређивања мирнодопске и ратне бројне величине војске, са нивоом мобилизацијског напрезања од 1%, пројектована величина могућа је само у Београду, Новом Саду, Крагујевцу и Нишу. И ови подаци су у основи посредна потврда лоше демографске слике са којом се суочава Република Србија, а огледа се у успореном расту и опадању броја становника.

Кретања становништва које подлеже војној обавези,⁶³¹ такође упозорава на депопулационе тенденције и нужност институционалног праћења демографског фактора, а ради, између осталог, и дефинисања концепта будућег развоја Војске Србије.

⁶³¹ Становништво које подлеже војној обавези (лице у календарској години у којој навршава 18 године (постаје регрут) до навршених 60 година живота (мушкарац) и 50 година живота (жена) за Републику Србију,

Табела 53: Кретање становништва које подлеже војној обавези

Година		Србија	Београдски регион	Регион Војводине	Регион Ш. и З. Србије	Регион Ј. и И. Србије
2005 ⁶³²	мушко	2 163 344 ⁶³³				
	женско	1 616 954 ⁶³⁴				
2006 ⁶³⁵	мушко	2 167 629				
	женско	1 603 691				
2011 ⁶³⁶	мушко	2 096 009	467 021	577 572	584 942	466474
	женско	1 542 798	378 850	415 092	415 880	332 976
2015 ⁶³⁷	мушко	1 991 146	463 819	545 577	549 081	432 669
	женско	1 464 879	377 345	390 933	389 777	306 824
2019 ⁶³⁸	мушко	1 934 009 ⁶³⁹	451 549	528 660	531 675	422 125
	женско	1 409 944 ⁶⁴⁰	361 070	375 094	376 911	296 869
2024 ⁶⁴¹	мушко	1 889 897 ⁶⁴²	442 975	514 066	519 548	413 308
	женско ⁶⁴³	1 357 048	342 432	362 169	365 523	286 924

Извор: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику.

Према резултатима из табеле, становништво које подлеже војној обавези за период 1990.-2015. године смањено је за 324.273 или 3,75%. У периоду 2011-2024. године укупно смањење становништва које подлеже војној обавези, без урачунатог природног и механичког кретања становништва, биће 391.862 или релативним бројевима 10,8%. Мушко становништво биће смањено за 206.112 (9,8%) а смањење женског становништва које подлеже војној обавези биће 185.750 (12,%). Учешће мушког становништва у укупном смањењу становништва које подлеже војној обавези је 52,6%, а женског становништва је 47,4%. У Региону Београд смањење мушког становништва које подлеже војној обавези биће 24.046 (5,1%), а смањење женског становништва које подлеже војној обавези биће 36.418 (9,6%). У Региону Војводина смањење мушког становништва које подлеже војној

⁶³² РЗС: *Демографска статистика 2005*, РЗС, Београд, 2008, стр.52-55.

⁶³³ Податак мушко становништво које подлеже војној обавези (18-59) добијен тако што је од мушког становништва 15-59 одузето мушко становништво 15-17

⁶³⁴ Податак женско становништво које подлеже војној обавези (18-49) добијен тако што је од женског становништва 15-49 одузето женско становништво 15-17

⁶³⁵ РЗС: *Демографска статистика 2006*, РЗС, Београд, 2008, стр.52-55.

⁶³⁶ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији, 2011*, РЗС, Београд, 2011, стр.37-48.

⁶³⁷ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији, 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр.38-49.

⁶³⁸ Исто, стр.38-49.

⁶³⁹ Податак укупно мушко становништво које подлеже војној обавези закључно са 2019. годином је мушко становништво које у 2015. години припада старосној групи 14-55.

⁶⁴⁰ Податак укупно женско становништво које подлеже војној обавези закључно са 2019. годином је женско становништво које у 2015. години припада старосној групи 14-45..

⁶⁴¹ РЗС: *Демографска статистика у Републици Србији, 2015*, РЗС, Београд, 2016, стр.38-49.

⁶⁴² Податак укупно мушко становништво које подлеже војној обавези закључно са 2024. годином је мушко становништво које у 2015. години припада старосној групи 9-50.

⁶⁴³ Податак укупно женско становништво које подлеже војној обавези закључно са 2024. годином је женско становништво које у 2015. години припада старосној групи 9-40.

обавези биће 63.506 (11,0%), а смањење женског становништва које подлеже војној обавези биће 52.923 (12,7%). У Региону Шумадија и Западна Србија смањење мушког становништва које подлеже војној обавези биће 65.394 (11,2%), а смањење женског становништва које подлеже војној обавези биће 50.357 (12,1%). У Региону Јужне и Источне Србија смањење мушког становништва које подлеже војној обавези биће 53.166 (11,4%), а смањење женског становништва које подлеже војној обавези биће 46.052 (13,8%).⁶⁴⁴

Подаци из демографске сфере са депопулационим тенденцијама, негативном стопом раста и негативним трендом у старосној структури становништва на крају намећу обавезу да се при доношењу одлука о Војсци сагледава постојеће и расположиво стање, распоред становништва и његове пројекције. Истовремено, они указују да се последицама смањења броја и старења становништва морају прилагођавати области безбедности и одбране. Стремећи војној неутралности, процесима интеграције националних система безбедности, сарадњи и удруживању безбедносних капацитета националних држава и мултилатералним форумима безбедности, Република Србија производи ефекте који су кључни у обезбеђењу мира, стабилности и демократског развоја држава савременог света. Смањењем безбедносних изазова, ризика и претњи уз уважавање осталих чинилаца безбедности (политичких, економских, материјално-енергетских, социјалних и научно-технолошких) ствара се повољно безбедно окружење које пружа услове за одржив одговор и прилагођавање времену и околностима обликованих неповољном демографском сликом Републике Србије.

Становништво уоквирено људским ресурсом у систему националне безбедности најбитнији је и често одлучујући фактор, кључан за обављање већине задатака. Како високоорганизовани професионални рад и кадрови који чине основу организације има изузетно велики утицај на способности и обезбеђује да буду искоришћене предности, тако лоша организација, неуређена и без јасно дефинисаних поступака и процедура рада, кроз људски чинилац генерише и значајне трошкове и губитке. Све наведено означава и правце рационализације људских ресурса уз унапређење ефективности и ефикасности система, а подразумева:

- унапређење образовања и стручног усавршавања у војним и цивилним образовним

⁶⁴⁴ Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику .

установама, то јест обезбеђење припремљеног и оспособљеног високопрофесионалног кадра са одговарајућим знањима, способностима и мотивацијом;

- брз и иновативан развој наоружања и војне опреме и примену нових технологија и решења као битно одређење способности за одговор на евентуално угрожавање безбедности а опредуљујуће је и за развој других чиниоца способности;
- организацију која своју делатност врши на одговоран и квалитетан начин и оптимизацију свих процеса и активности (посебно логистичких), кроз примену различитих модела и метода везаних за распоређивање и управљање људским ресурсима, уз одговарајући систем праћења постигнутих резултата и праведног начина награђивања, у складу са резултатима.

Рационализација трошкова као и рационалнија и сврсисходнија ангажованост расположивог људског ресурса са тежишим усмерењем на извршавање задатака, оспособљавање и обучавање за једну од мисија, а у функцији очувања и заштите безбедносних и одбрамбених интереса, могућа је: обједињавањем појединих јединица (првенствено Бригада КоВ) које се данас налазе на различитим локацијама на четири локације, чиме се обједињују и логистички капацитети уз истовремено смањење броја објеката који се морају обезбеђивати и број лица који је ангажован на овим пословима; пројектовањем и унапређењем система техничке (механичке, електронске и друге) заштите објеката, просторија и других затворених просторија, а ради значајног смањења броја лица на овим пословима, стварајући већу усмереност и стабилност у функционисању за одбрану земље од оружаног угрожавања споља и извршавања других мисија и задатака; изградњом логистичких дистрибутивних центара на неколико локација на територији или адаптацијом постојећих објеката и изградњом нових на перспективним локацијама која укључује оптимизацију размештаја ПС и опремање јединице средствима интегралног транспорта (ИТ) и специјалним возилима за њихов превоз (превазишла би се потреба постојања руковоца и средстава ИТ на свим локацијама), а ради смањења броја локација складишта и обезбеђења рационалног коришћења ресурса; оптимизацијом функције одржавања кроз обједињавање појединих капацитета за одржавање по гарнизонима и према врсти средстава; побољшањем функције одржавања као и задовољења опште логистичких потреба припадника Војске као што су исхрана, прање, хемијско чишћење, оправке одеће, берберске и друге услуге ангажовањем цивилних предузећа и агенција на тржишту и коришћењем њихових услуга; територијалним принципом, централизацијом

транспортних капацитета уз формирање транспортних јединица које могу успешно подржати све јединице ВС, а подразумева и процес опремања новим теренским и теретним моторним возилима, ради лакшег планирања и ефикаснијег успостављања функције транспорта. Ово су подручја са највећим потенцијалом за стварање уштеда и преусмеравање људског ресурса са задатака који се односе на стварање услова за рад (обезбеђење, логистика) на задатке којим се изграђују и унапређују способности за адекватан одговор на ризике и претње безбедности.

Обједињавање капацитета и размештај команди, јединица и установа у миру на мање локација омогућава оптимизовање или смањење расположивог људског ресурса. Ово захтева темељну разраду расељавања и дисперзије или премештање средства и залиха ван мирнодопских локација на унапред одређене и припремљене рејоне у складу са оперативним развојем. Поред варијанте за период пре и у току мобилизације са могућношћу потпуног и делимичног расељавања, нарочиту пажњу треба посветити случају изненадне агресије са циљем заштите ресурса од војних и невојних претњи ради обезбеђења одрживости снага у операцијама. Све ово је предуслов за очување оперативних и функционалних способности јединица и установа ВС и МО, односно мобилности и аутономности у јединицама трупног ешалона и директно утиче на њихову борбену спремност са сачуваним ефектима у извршавању задатака који следе после расељавања и дисперзије.

Наведене мере за ублажавање и превазилажење демографских проблема примењиве су у систему националне безбедности у целини, јер сви његови делови имају мање или више исте потребе и проблеме. Проблеми су најизраженији у Војсци Србије због релативне бројности и мање оптерећују друге делове система националне безбедности. Смањење одлива дефицитарног кадра, као и привлачење и задржавање најстручнијих, узимајући у обзир боље услове и веће плате које нуде домаће и стране компаније, највећи је изазов у области људских ресурса за остале делове система националне безбедности, а оптерећује и забрињава и Војску Србије.

Представљена демографска слика кроз статистичке показатеље, индекс демографског ресурса и АХП методом на скуп критеријума обухваћених демографским развојем, потврдила је идентификоване негативне аспекте постојећег стања становништва Републике Србије кроз утврђене односе „узрока и последице“ изражене анализом проблема смањења броја и процес билошког старења становништва. Кроз спроведено

аналитичко сагледавање становништва Републике Србије његова квантитативна обележја, кретање и структуру на нивоу Републике Србије и успостављене административно територијалне јединице и оперативно географске целине, као и размештај становништва, неопходно је било у истраживању уважити трећу и четврту посебну хипотезу у којима се наводи: „Промене у Републици Србији значајно утичу на становништво Републике Србије, доводећи до промене броја и структуре становништва са негативним предзнаком.“ и „Диспропорција између потреба и могућности за становништвом које подлеже војној обавези даље ће се интензивирати због укупних негативних демографских трендова.“ Управо овако формулисане хипотезе, као и приступ истраживању којим су идентификоване карактеристике становништва Србије које детерминишу утицај на свеукупно функционисање државе, а самим тим и област безбедности и одбране Републике Србије, омогућио је и њихову потврду.

ЗАКЉУЧАК

Истраживање становништва Републике Србије као чиниоца система националне безбедности у условима глобалних економских процеса условљено је актуелношћу проблема и базирано на сагледавању релевантних чињеница за демографску слику, а које могу имати импликације у свим областима друштвеног живота, укључујући безбедност и одбрану Републике Србије. Безбедност и одбрана Републике Србије су обележја која су увек актуелна, нарочито у светлу догађаја који су обележиле период након распада бивше СФРЈ и последице које су резултирале тим распадом. Идентификовано негативно гледиште које пружа демографска слика у условима глобалних економских процеса, одређује и посебан значај становништва као чиниоца безбедности и одбране Републике Србије и до сада није обрађивано на презентовани начин, чинећи отежавајућим приступ и начин за решавање дефинисаног проблема. Опредељење за спровођење конкретног истраживања кроз сагледавање основних одлика становништва произашло је из актуелности, значаја и умешаности становништва у погледу утицаја на све области друштвеног живота, укључујући и безбедност и одбрану Републике Србије. Квантитативна обележја, кретање и структуре становништва, у контексту утицаја на безбедност и одбрану, нису свеобухватно истражена због немогућности спровођења истраживања на простору Аутономне покрајине Косово и Метохији.

Да би се створили услови теоријског приступа становништву Републике Србије као чиниоцу система националне безбедности у условима глобалних економских процеса, неопходно је било описати кључне елементе глобалних економских процеса и значајне економске показатеље као последице деловања глобализације у Републици Србији, систем националне безбедности, систем одбране и Војску Србије, као и повезаност људског фактора и становништва. Кроз аналитичко сагледавање становништва Републике Србије, његових квантитативних обележја, кретања и структуре на нивоу Републике Србије и успостављених административно територијалних целина и оперативно географских целина, као и размештај становништва, створени су услови за системски приступ истраживању и сагледавање узрочно-последичних релација између становништва и система националне безбедности Републике Србије. Истраживање има мултидисциплинарни карактер и упућује на потребу примене знања из других наука и научних дисциплина, а посебно из области економије и демографије.

Током истраживања дошло се до резултата који упућују на то да је глобализација

битан чинилац стварности од друге половине XX века. Глобализација је имала велики потенцијал за добробит човечанства и решење многих проблема, које није успела да оствари. Резултати показују поражавајуће неуспехе и негативне последице које су извор сталне и дуготрајне нестабилности. Њени противречни резултати су наизраженији у економији: с једне стране економска супериорност, а са друге стране сиромаштво и неједнакост који су посебно изражени у малим и неразвијеним земљама у којима је концентрисано више од 80% укупног становништва. Политика примарне улоге тржишта подржана међународним финансијским и економским институцијама успоставила је огромну неравнотежу између развијених и неразвијених и дубљу поларизацију на линији богатих и сиромашних, чинећи мултинационалне компаније и богате земље најмоћнијим глобалним актерима. Резултат остварене позиције надмоћи најбогатијих земаља, пре свега САД, је маргинализована позиција неразвијених земаља, оптерећена бројним проблемима и нарастајућим противречностима. Прекомпонизација глобалних односа није донела мир и стабилност у свету већ је увећала глобалну нестабилност и небезбедност. Стабилно безбедносно окружење угрожавају регионални и локални сукоби, војне интервенције, етнички и верски екстремизам, тероризам, организовани криминал, пролиферација оружја за масовно уништење, илегалне миграције, климатске промене и све израженији дефицит енергетских ресурса. У демографији овај несклад се огледа кроз пораст становништва у Азији, Африци и Латинској Америци у односу на развијене земље које прате неповољни демографски процеси и трендови, додајући и озбиљне размере депопулације. Демографска слика бивших социјалистичких земаља Европе, укључујући и Републику Србију, слична је развијеним земљама. Национална политика и у том оквиру однос према демографским и социјалним проблемима малих и неразвијених земаља, условљена доминацијом најбогатијих земаља света и мултинационалних компанија, уз неравномерну и неправду расподелу богатства између развијених и неразвијених земаља, погодује наведеном.

Описом глобалних економских промена са социоекономским и безбедносним последицама које носе негативан предзнак као резултат деловања глобалних економских процеса, потврђена је прва посебна хипотеза *да глобалне економске промене, које се пре свега односе на стварање светског слободног тржишта, проузрокују битне социоекономске и безбедносне последице.*

Неолиберализам као економски концепт глобализације, присутан у светској економији од осамдесетих година прошлог века, примењује се у Србији уз значајно кашњење. Занемарујући упозоравајуће чињенице из искуства других транзиционих земаља, некритичка примена концепта засниваног на либерализацији, стабилизацији и приватизацији, праћена ниском и стабилном инфлацијом и растом незапослености, кроз транзициони процес, дала је поразне резултате. Наметнута неолиберална економска политика није успела да извуче земљу из кризе, а заостајање за развијеним светом се повећава из године у годину.

Либерализација економских односа са наглим и изразитим отварањем домаћег тржишта према страном конкуренцији вишеструко је негативно утицала на домаћу производњу. Масован увоз робе, која је могла бити произведена у земљи, као последица либерализације тржишта и снижавање царинских стопа, уз низак и стабилан курс динара као део пакета стабилизационих мера, систематски је гасила домаћу производњу. Србија постаје тржиште за страну робу, а штету трпе произвођачи и извозници.

Свеопште приватизација друштвене и државне својине, као најважнији елемент овог концепта генерише економске и социјалне резултате који су изразито другачији од прокламованих циљева приватизације. Процес приватизације је био усмерен на буџетске приходе од приватизације, занемарујући економски развој и запосленост. Средства од продаје предузећа отишла су у текућу буџетску потрошњу чиме је умањена могућност стварања услова за стабилан привредни развој. Прилив СДИ, поред издашних директних субвенција, мањи је него што се очекивало, а највећи број улагања је кроз приватизацију. Поред тога, ниске стопе пореза на профит, уз бројне повластице страним инвеститорима, довеле су до одлива капитала.

Последица ниског нивоа привредног развоја је и низак ниво активности становништва. Кретање основних показатеља стања на тржишту рада индикатор је недовољног коришћење радног контингента становништва. Укупан број запослених је у паду током прве деценије транзиције после чега следи спори раст запослености. Стопа запослености је ниска и значајно заостаје у односу на чланице ЕУ.

Економска стварност и општа слика функционисања привреде, применом неолибералног економског концепта у Србији, а после економских санкција, сагледана је кроз остварене најбитније економске и социјалне последице, по следећем: стопе раста БДП-а бележе низак ниво или негативан тренд, а БДП је још увек испод БДП из 1989.

године; општа деиндустрализација; перманентан раст спољног и јавног дуга; висок дефицит спољнотрговинске размене; масован губитак радних места и незапосленост. То је довело до сиромаштва, раста економских и других неједнакости, раслојавање друштва, а држави се смањује способност да делује у складу са својим интересима, без ослоњања за превазилажење садашњег стања.

Резултати истраживања потврђују да глобални економски процеси значајно утичу на економске показатеље који су битни за социјалну и демографску структуру Србије. Истовремено је идентификовано да становништво и демографске промене нису само резултат већ и узрок друштвено-економских промена, делујући као услов или ограничење укупног развоја друштва. Транзициони процес преласка из централизоване у тржишно оријентисану привреду у Србији, применом неолибералног економског концепта, као и у другим земљама у којима је примењен, поред свих почетних разлика и примењених мера и реформи, на крају је резултовао оштрим падом основних економских показатеља и значајним и дуготрајним порастом неједнакости као и растом сиромаштва и ширењем социјалне искључености, указујући на неуспешност примењених економско-политичких мера.

Уважавајући основне економске показатеље и показатеље који се односе на неједнакост и сиромаштво као последице примене неолибералног економског концепта процеса глобализације потврђена је друга посебна хипотеза да *глобални економски процеси у функцији остваривања интереса најмоћнијих западних земаља, кроз неолибералну доктрину садржану у препорукама и мерама светских финансијских и економских институција и активностима мултинационалних компанија мењају социоекономску структуру Републике Србије.*

Слаб демографски потенцијал изражен континуираним одвијањем процеса депопулације и процеса демографског старења најважнија је одлика основних стања, кретања, пројекција и прогноза становништва Републике Србије. Послератни период до 1991. године карактерише пораст становништва, од када је присутна тенденција опадања. Међупописни период 1991-2002 бележи мањи број становника за 78.836 или 1,05%. У периоду између два последња пописа број становника је смањен за 311.139 или 4,1%. Укупно смањење становништва за период 1991-2011 је 389.975 или 5,15%, уз напомену да се укупна депопулација наставља. Према процени Републичког завода за статистику, у Србији 2017. године има 2,31% мање становника него 2011. године, а процењен број

становника од 7.020.858 у 2017. години одговара броју становника који је Србија имала крајем 1960-их.

Негативан природни прираштај, односно већи број умрлих од броја живорођених, забележен први пут на Попису 2002., генерисао је промене смера и интензитета квалитативних и квантитативних промена становништва. До тада промене које настају под утицајем рађања и умирања, односно природно кретање становништва било је позитивно. Позитиван природни прираштај последица је већег броја рођених од броја умрлих, иако су апсолутни и релативни показатељи природног кретања становништва били у сталном паду. Односно, повећање укупног броја становника у Србији проузроковано је растом становништва по основу позитивног природног прираштаја. Бржи пораст становништва у том периоду успоравало је управо, смањење природног кретања, односно смањење стопе наталитета, као и негативан миграциони салдо. Године 1961. број живорођене деце био је више него двоструко већи од броја умрлих (стопа природног прираштаја 11,3%). Од тада природни прираштај је у сталном паду, да би 2017. године износио ниских -5,5%.⁶⁴⁵ Односно, у 2017. години број живорођене деце надоместио је само 2/3 демографског губитка Србије који је последица смртности становништва. Природно смањење становништва, уз кретање становништва према страним земљама, упркос принудним миграцијама током 1990-их (са простора бивших република СФРЈ и АП Косова и Метохије), узроковало је смањење укупног становништва.

Почетком 1970-их година на депопулационе тенденције упозорава и смањење просечног броја деце које роди једна жена испод граничне вредности 2,1. Од тада укупно становништво (мушко и женско) више се не обнавља. Укупна стопа фертилитета која је 1950. године износила 3,494 (Централна Србија - 3,156; Војводина – 2,877; Косово и Метохија – 7,70), смањена је на свега 1,464 у 2015. години. Посебан проблем је и стално смањење женског фертилног становништва и његовог удела у укупном становништву, као носиоца репродукције, које прати период после 1970-тих. Подаци о негативном природном прираштају, недовољном рађању, смањењу удела фертилног становништва у укупном становништву указују да није могућ одржив демографски развој. Сталан пад броја рођених, чија је последица смањење броја становника, генерисао је неповољан утицај на све групе становништва.

⁶⁴⁵ РЗС: *Статистички годишњак 2018*, РЗС, Београд, 2018, стр. 37.

Демографску слику Србије, поред смањења становништва и природне депопулације, додатно оптерећују снажни и интензивни процеси старења и просторне поларизације становништва. Старење становништва је међу најважнијим неповољним демографским процесима. Показатељи, попут индекс старења, просечна старост, коефицијенат старосне зависности старења и удео старих у укупном становништву указују на неповољну демографску ситуацију. Индекс старења, тј. однос становништва 60 и више година и становништва 0-19 година, повећан је са 19 (1948) на 122 (2011), указујући да је становништво старије од 60 година бројније од становништва млађег од 19 година. Средином прошлог века тек је сваки двадесети становник био старији од 60 година. Просечна старост, за исти период, повећана је са 29,1 на 42,2 године. Процена Републичког завода за статистику за 2017. годину бележи максимуме и још поразније резултате: индекс старења је 141,6, а просечна старост 43,0 године. И показатељи удела старих и коефицијент старосне зависности сврставају становништво Србије у групу изразито старих у светским оквирима.

Неповољна старосна структура становништва у Србији огледа се и у све мањем уделу младих до 14 година у односу на старије од 65 година. У старосној групи од 65 и више година данас је готово петина становника Србије (17,4%), а пре шездесет година, тај је удео износио 6,69% (1961. године). Становништво у старосној групи 0-14 година данас чини тек 15% укупне популације (14,40%), а почетком 1960-их удео је био 27,5%. Процењује се да је само у периоду 2011-2017 број деце (до 14 година) мањи за 33.914, а у исто време имамо 130.648 више становника старијих од 65 година.⁶⁴⁶ Апсолутно смањење становништва млађег од 15 година, за период 2002-2017. године, је 196.769, док је становника старосне доби 15-64 године мање за 413.552. У том периоду становништво старије од 64 године бележи апсолутни и релативни пораст. Апсолутни број старих порастао је за 131.118 што је довело до даљег повећања удела старих (релативно повећање са 16,6% на 19,6%).

Компоненте природног кретања и миграције становништва, процесом одсељавања и досељавања, резултовале су и неравномерним и поларизованим територијалним размештајем становништва које карактерише недовољна насељеност сеоских подручја и пренасељеност градских подручја, као и супротни смерова кретања апсолутног и

⁶⁴⁶ РЗС: *Статистички годишњак 2018*, РЗС, Београд, 2018, стр. 38.

релативног броја градског и сеоског становника. Са једне стране, демографско пражњење првенствено руралних, неразвијених, девастираних подручја, посебно у пограничним деловима, са друге стране, велики градови и Београд као зоне изразите концентрације последице су преразмештаја становништва на простору Републике Србије.

Својства становништва: број становника и густина насељености; природно и механичко кретање-миграције (са више релевантних аспеката); социоекономска структура (од полно-старосне, етнокултурне, образовне до економске), и; пројекције становништва, утврђена су на темељу резултата пописа. Истакнута повезаност демографских и друштвено-економских кретања условила је нова демографска обележја Србије: смањење становништва, смањење морталитета становништва, веће смањење наталитета, смањење природног прираштаја (природна депопулација), појачано старење становништва и дисбаланс у старосној структури, негативан салдо нето миграција с иностранством, као и негативан миграцијски салдо руралних и економски слабије развијених подручја. Поразни резултати и назадовање Србије потврђени су и упоређивањем основних демографских показатеља са земљама Европске Уније, где Србија као 29. замишљена чланица припада групи од свега пет земаља у ЕУ које су у последњем међупописном периоду забележиле и природни пад и негативан салдо миграција.

Анализом наведених демографских промена са негативним предзнаком у условима поразних економских показатеља као последице деловања глобалних економских процеса потврђена је трећа посебна хипотеза да *промене у Републици Србији значајно утичу на становништво Републике Србије, доводећи до промене броја и структуре становништва са негативним предзнаком.*

Чињеницом да су укупни људски потенцијали, односно становништво Републике Србије један од основних ресурса система националне безбедности, установљена је повезаност и условљеност система националне безбедности и становништва. У складу са тим, сагледана су основна обележја и стања становништва, природно и механичко кретање, промене у погледу обележја, пројекције и прогнозе, према успостављеној административно територијалној подели и целинама геопростора ратишта Републике Србије. Посебна пажња дата је преразмештају становништва који карактерише пражњење пограничних делова и руралних средина, односу величине мирнодопске и ратне војске и нивоа мобилизацијског напрезања, размештају пројектоване величине Војске Србије према

расположивости становништва територије, као и кретању становништва које подлеже војној обавези.

Демографско назадовање, са којим је Србија суочена последњих неколико деценија, носи са собом низ демографских и економских промена и последица, које се одражавају на стање система националне безбедности, чиме се намеће обавеза саглевања постојећег и расположивог стања становништва, његовог размештаја и пројекције. Мањи укупан број становника, а самим тим и становништва које подлеже војној обавези, смањује базу која је извор за попуну послова људством и показатељ је слабијег потенцијала људског чиниоца у безбедности и одбрани. У појединим нижим територијалним јединицама, интензивно смањење становништва, као последица просторне поларизације и диспропорције, генерише неравномеран распоред војних обвезника (и обвезника у другим деловима система националне безбедности), чиме се смањује могућност попуне јединица према територијалном принципу са најближе територије.

Мањи број становника, у условима економске неразвијености и високе незапослености, због мањег притиска на тржиште рада и политику социјалне заштите, резултује мањим потенцијалом за конфликте унутар државе, услед економских и социјалних проблема. Ово стога јер присутна ниска стопа активности становништва радног узраста и неповољан однос активног и неактивног становништва генерише мањи прилив новца у буџет, уз раст издвајања за социјална примања, нарушавајући економску стабилност. Поред смањења издвајања финансијских средстава за потребе безбедности и одбране, негативне последице по систем националне безбедности проузроковане су и угрожавањем безбедности Републике Србије изазване растом могућности радикализације у погрешном смеру и ескалације унутрашњих противречности и сукоба, као последице економских промена које резултују социјалним раслојавањем, сиромаштвом и нестанком социјалне државе.

Смањење обима војно способног становништва и смањење прилива младог становништва, као безбедносна и одбрамбена последица демографског старења, односно промена у старосној структури становништва, чини неповољан демографски оквир за формирање војно способног становништва и у будућем периоду, уз смањење капацитета за испуњење захтева послова у области одбране и безбедности. Изразитија концентрација припадника мањина, у појединим периферним деловима, нарушава хомогену националну,

верску и језичку структуру становништва и генерише већу могућност за тензије и конфликте између припадника различитих заједница.

Из презентованих резултата може се констатовати да демографске промене које прати константан негативан тренд, после извршених организационих промена, немају директне последице по безбедност и одбрану. Неповољни демографски процеси и трендови нису ограничавајући фактор функционисања система националне безбедности и неће битно пореметити постојећу конкурентску једнакост у демографским карактеристикама између околних земаља и по етничкој структури. Највећи проблем, који ће у будућности и даље спутавати и ограничавати систем националне безбедности, је попуна и одлив кадра, као и привлачење и задржавање најстручнијих због стимулативног система плата, односно вишег нивоа плата у приватним компанијама у земљи и иностранству. Пројекције, прогнозе и потреба за праћењем промена обележја становништва Републике Србије, посебно у појединим нижим територијалним јединицама и прилагођавање организационих промена неповољној демографској слици, потврђују четврту посебну хипотезу *да диспропорција између потреба и могућности за становништвом које подлеже војној обавези даље ће се интензивирати због укупних негативних демографских трендова.*

Резултати истраживања до којих је дошло потврдили су генералну хипотезу: „Становништво Републике Србије мења се у условима глобалних економских процеса. Промене у демографској ситуацији Републике Србије могу и даље резултовати стањем које неодговара потребама система националне безбедности.“ У целини се може констатовати да су све посебне хипотезе потврђене, а посебно треба истаћи четврту посебну хипотезу: „Диспропорција између потреба и могућности за становништвом које подлеже војној обавези даље ће се интензивирати због укупних негативних демографских трендова,“ чијом потврдом дат је и значајан допринос одбрани и безбедности Републике Србије. Резултати истраживања показали су да су кључни проблеми становништва као чиниоца система националне безбедности исти они са којима се суочава држава и у другим пословима којима се осигурава живот у држави, указујући да једино породична политика заједно са другим, првенствено политичким, економским и демографским политикама, уз рационално и сврсисходније ангажовање расположивог људског ресурса је одрживо и дугорочно решење за неповољну демографску слику Републике Србије.

У наредним истраживањима неопходно је пажњу усмерити на: конципирање

система одбране и система националне безбедности у складу са стратешким опредељењима и уз уважавање демографске слике Републике Србије; даљу категоризацију и праћење становништва на један обухватнији и систематичнији начин, односно идентификовање, типизирање, разграничење и праћење група становништва до територија јединица локалне самоуправе које су у саставу управних округа, а од значаја за управљање државом, стварајући услове за сазнавања проблема и могућност његовог решења; научни приступ како превенцији тако и превазилажењу проблема који могу настати као последица негативних демографских кретања у Републици Србији.

ЛИТЕРАТУРА

А) Методолошка

1. Милосављевић, С., Радосављевић, И.: *Основи методологије политичких наука*, Службени Гласник, Београд, 2000.
2. Милошевић, Н.: *Пројектовање истраживања у војној вештини*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1989.
3. Мужих, В.: *Методологија педагошког истраживања*, III издање, Свјетлост, Сарајево, 1997.
4. Печујлић М.: *Методологија друштвених наука*, Савремена администрација, Београд, 2009.
5. Сакан, М.: *Методологија Војних наука*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.
6. Шамић, М.: *Како настаје научно дјело*, Свјетлост, Сарајево, 1977.
7. Шеших, Б.: *Опита методологија*, Научна књига, Београд, 1980.
8. Шушњић Ђ.: *Методологија*, Чигоја, Београд, 2007.

Б) Стручна

1. Аврамов, С.: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМВОН, Београд, 2001.
2. Аврамов, С.: *Постхеројски рат запада против Југославије*, Идиј, Ветерник, 1997.
3. Аврамов, С.: *Трилатерална комисија, светска влада или светска тиранија*, Идиј, Ветерник, 1998.
4. Амицић, Г., Митровић, Д.: *Друштвена структура и криминалитет-насиље, Безбедност полиција грађани број 1-2/2014*, МУП Републике Српске, Бања Лука.
5. Amstrong, M. A.: *A Handbook of Human Resource management Practice (8th edition)*, Kogan Page, London, 2011.
6. Багвати, Ј.: *У одбрану глобализације*, Службени гласник, Београд, 2009.
7. Bailes, A., Dunay, P., Guang, P. and Troitskiy, M.: *The Shanghai Cooperation Organization*, SIPRI Policy Paper No. 17, 2007.
8. Бајић, М.: *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
9. Бакан, Ј.: *Корпорација: патолошка тежња за профитом и моћи*, Миракул, Загреб, 2006.

10. Barnet, R. J., Muller, R. E.: *Globalni zahvat. Moć multinacionalnih korporacija*, Globus, Zagreb 1979.
11. Бек, У.: *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
12. Бек, У.: *Моћ против моћи у доба глобализације: новасвјетскополитичка економија*, Школска књига, Загреб, 2004.
13. Бек, У.: *Светско ризично друштво*, Академска књига, Београд, 2011.
14. Бек, У.: *Што је глобализација*, Визура, Загреб, 2003.
15. Bennett, A.L., Oliver, J.K.: *Medjunarodne organizacije*, Politička kultura, Zagreb, 2004.
16. Berger, R.: *Twenty years of the CEE economic region - Assumptions for sustainable development*, Zagreb/Vienna, 2009.
17. Бергнер, Т. Ц.: *Нови светски поредак: Нове супер силе Немачка, Јапан САД*, Белетра, Београд, 1994.
18. Wertheimer-Baletic, A.: *ДЕМОГРАФИЈА Становништво и економски развитак*, Информатор, Загреб, 1982.
19. Беденик Османагић, Н.: *Криза као шанса*, Школска књига, Загреб, 2003.
20. Vžežinski Z.: *Америка-Кина и судбина света: Стратешка визија*, Албатрос Плус, Београд, 2013.
21. Vžežinski, Z.: *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, ЦИД, Подгорица, 2004.
22. Vžežinski, Z.: *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.
23. Bloom, D.: *7 Billion and Counting, Population*, *American Association for the Advancement of Science*, vol 333, July 2011.
24. Брезник, Д.: *Демографија анализа, методи и модели*, Научна књига, Београд, 1980.
25. Видојевић, З.: *Демократија на заласку*, Службени Гласник и ИДН, Београд, 2011.
26. Видојевић, З.: *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
27. Видојевић, З.: *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Београд, 1997.
28. Влада Републике Србије: *Други национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији за период 2011-2014. године*, Београд, 2014.
29. Влада Републике Србије: *Стратегија подстицања рађања*, Београд, 2008.
30. Vojinovic, N.: *Demografski resursi opcina i gradova Istarske zupanije*, ANNALES-Ser.his.sociol. -22-2012-1.

31. Volerstin I.: *Опадање америчке моћи*, ЦИД, Подгорица, 2004.
32. Врућинић, Д.: *Демографски губици Србије произроковани ратовима у XX веку*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2007.
33. Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2003.
34. Вукадиновић, Р.: *Постхладноратовске тенденције међународних односа*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2000.
35. Вулетић, В.: *Глобализација-мит или стварност*, Социолошка хрестоматија, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
36. Вулетић, В.: *Глобализација-процес и/или пројекат*, Зборник *Глобализација*, НСПМ, 2003.
37. Вулетић, В.: *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
38. Гаве, А.: *Вештина командовања*, Војно издавачки и новински центар, Београд, 1993.
39. Гајић, А.: *Идеја светске државе*, Правни Факултет, Београд, 2012.
40. Гајић А.: *У вртлогу транзиције*, ИЕС, Београд, 2015.
41. Гајић А.: *Нови феудализам*, Конрас Београд, 2016.
42. Гаћиновић, Р.: *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
43. Гаћиновић, Р.: *Насиље у Југославији*, Евро, Београд, 2002.
44. Гаћиновић, Р.: *Политичко насиље и глобализација*, Драслер партнер, Београд, 2008.
45. Gidens, E.: *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1998.
46. Gidens, E.: *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001.
47. Gidens, E.: *Одбегли свет: Како глобализација преобликује наше животе*, Стубови културе, Београд, 2005.
48. Gidens, E.: *Климатске промене и политика*, Клио, Београд, 2010.
49. Глигоријевић М.: *Паукова мрежа глобализма*, Пан-Пласт, Београд, 2008.
50. Global Justice Now: *Controlling Corporations The case for a UN Treaty on Transnational Corporations and Human Rights*, Supporter briefing September 2016, London.
51. Goldman Sachs: *How Solid are the BRICs?*, Global Economics Paper No: 134, Economic Research from the GS Institutional Portal, 2005.
52. Голубовић, З.: *Демократија и глобализација*, Службени гласник, Београд, 2007.
53. Gray, J.: *Лажна зора - Илузије глобалног капитализма*, Масмедија, Загреб, 2002.
54. *Grow global - building business in BRIC nation*, Grant Thornton International Ltd, 2012.

55. Грубачић, А.: *Глобализација непрестајања*, Светови, Нови Сад, 2003.
56. Девеџић, М., Стоилковић Гњатовић, Ј.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Демографски профил старог становништва*, РЗС, Београд, 2015.
57. Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
58. Доктрина Војске Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2010.
59. Доктрина Копнене војске, ГШ ВС Команда Копнене војске, Медија центар МО РС, Београд, 2010.
60. Доктрина операција Војске Србије, МО, ГШ ВС, Здружена оперативна команда, Београд, 2012.
61. Драгишић, З.: *Систем националне безбедности Републике Србије*, ФБ, Београд, 2011.
62. Дугин, А.: *Основи геополитике - Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
63. Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије, МО РС, Медија центар МО РС, Београд, 2011.
64. Дујовић, Ј.: *Теорија стратегије*, Факултет политичких наука, Штампарија Фојница, Сарајево, 2005.
65. Дуловић, Љ.: *Законодавни оквир за ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама, Војно дело јесен/2014*, Београд.
66. Душанић, Ј.: *Вашингтонски консензус-кодификовани програм економског неоколонијализма*, Београд, 2007.
67. Душанић, Ј: Транзиција у Србији – да ли је неуспех био неизбежан, *Економски анали*, тематски број, април 2006.
68. Душанић, Ј: Шта да се ради-може ли се зауставити даље урушавање привреде Србије, *Нова српска политичка мисао*, број 1-2/2012, Београд, 2012.
69. Ђорђевић, И.: *Безбедносна архитектура у условима глобализације*, Службени гласник, Београд, 2007.
70. Ђурић, В., Танасковић, Д., Вукмировић, Д., Лађевић, П.: *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2015.
71. Ђурковић, М.: *Диктатура, нација, глобализација*, Институт за европске студије, Београд, 2002.

72. Ђурковић, М.: Русија и откривање меке моћи, *Национални интерес*, број 1-3/2008, Институт за политичке студије, 2008, Београд.
73. Eperson, R.: *Нови светски поредак*, Невен, Београд, 2001.
74. Esposito, M. (19 April 2016): *What is the state of the BRICS economies?*, article, World economic forum, 2016.
75. European Bank for Reconstruction and Development: *Transition Report 1999 Ten years of transition*, European Bank for Reconstruction and Development, London.1999.
76. EUROSTAT: article - *Migration and migrant population statistics*, 2018.
77. EUROSTAT: *Migration and migrant population statistics, Statistics Explained*, Eurostat, European Union, Luxembourg, 2017.
78. EU STRATEGY FOR SUPPORTING DISASTER RISK REDUCTION IN DEVELOPING COUNTRIES, COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, Brussels, 2009.
79. Живојиновић, Д.: Глобализација у међународним односима – Појам, димензије, историјат, противуречности, у зборнику: *Савремени међународни изазови: глобална и регионална перспектива*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.
80. Живојиновић, Д.: Шест разлога због којих Кина неће бити суперсила, *Годишњак ФПН*, Београд, 2009.
81. Закарија, Ф.: *Будућност слободе – Нелиберална демократија код куће и у свету*, Дан Граф, Београд, 2004.
82. Закарија, Ф.: *Постамерички свет*, Хеликс, Смедерево, 2009.
83. Закон о влади, „Службени гласник РС“ број 55/05 и 71/05 и исправке 101/07.
84. Закона о војној, радној и материјалној обавези, „Службени војни лист“, број 31/09.
85. Закон о државној управи, „Службени гласник РС“, број 79/05, 101/07 и 95/10.
86. Закон о одбрани, „Службени гласник РС“, број 104/09.
87. Закона о основама уређења служби безбедности РС, „Службени гласник РС“, број 116/07.
88. Закон о тајности података, „Службени гласник РС“, број 104/09.
89. Закон о улагањима, „Службени гласник РС“, број 89/15.
90. Ивановић, Ж.: *Ка царству добра или апокалипси*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
91. IDMC, Norwegian Refugee Council: *Serbia: Final status for Kosovo – towards durable*

- solutions for IDPs or new displacement risk, Geneva, Switzerland, 2007.
92. Илић, А: Радни документ Реформа пензионог система, *Српски економски форум*, Београд, 2006.
 93. International Labour Conference, 100th Session, Report VI: *Social security for social justice and a fair globalization*, International Labour Office Geneva, 2011.
 94. ISAC Fund Центар за међународне и безбедносне послове: *Водич кроз светску трговинску организацију*, Београд, 2015.
 95. ISAC fond: *Partnerstvo za mir*, Београд, 2010.
 96. Извештај о привредном развоју Србије, Министарство привреде Републике Србије, Београд, 2015.
 97. Jakobson, L., Holtom, P., Knox, D. and Peng, J.: *China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties*, SIPRI Policy Paper No. 29, 2011.
 98. Јевтић, Д: Повећање економских неједнакости као изазов безбедности, *Војно дело*, Београд, лето/2014.
 99. Јірген, Е.: *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд, 2009.
 100. Јовановић Гавриловић, Б.: *Привредни развој са људским ликом*, Економски факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2013.
 101. Јовановић, М.: Постхладноратовски свет између идеолгије и политике силе, *Српска политичка мисао*, 2/2013, Београд.
 102. Joksimović, A: Sankcije kao sredstvo u spoljnoj politici SAD posle hladnog rata, *Међународни проблеми*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2006.
 103. Југовић, А., Бркић, М., Симеуновић-Патић, Б.: Социјалне неједнакости и сиромаштво као друштвени контекст криминала, Факултет политичких наука, *Годишњак 2008*.
 104. Кајтез, И: Да ли је глобализација крива за све несреће садашњег света, Факултет безбедности, *Годишњак 2010*, Београд, 2010.
 105. Kaldor, M.: *Нови и стари ратови: организовано насиље у глобализованој ери*, Београдски круг, Београд, 2005.
 106. Каравидић, З., Ковач, М.: Афирмација Руске Федерације као велике силе, *Војно дело*, Београд, 3/2018.
 107. Капор, П.: Основни проблеми и перспективе страних директних инвестиција у Србији: између жеља и могућности, *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016.

108. Kar, D. and LeBlanc, B.: *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2002-2011*, Global Financial Integrity, Washington, 2013.
109. Kegli Ćarls V.Jr., Vitkof, Judžin R.: *Светска политика тренд и трансформација*, Центар за студије југоистичне Европе, Београд, 2006.
110. Кејт, Н.: *Савремена Политичка социологија - Глобализација, политика и моћ*, Службени гласник, Београд 2006.
111. Кенеди, Р.: *Припрема за двадесетпрви век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
112. Кенеди, Р.: *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2003.
113. Key figures on Europe, 2016 edition, statistical books, Eurostat, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.
114. Кековић, З.: *Систем безбедности*, Факултет безбедности, Београд, 2009.
115. Кешетовић, Ж., Милашиновић, С.: *Кризни менаџмент и слични концепти-покушај разграничења*, Београд, Часопис МУП РС *Безбедност 1-2*, 2008.
116. Килибарда, З.: *Основе геополитике*, Факултет безбедности, Београд, 2008.
117. Кисинџер, Х.: *Да ли је Америци потребна спољна политика*, Круг комерц, Београд, 2003.
118. Кисинџер, Х.: *Дипломатија 1. и 2. део*, Верзалпрес, Београд, 1999.
119. Кисинџер, Х.: *Дипломатија*, Круг комерц, Београд, 2008.
120. Кисинџер, Х.: *Светски поредак*, Клуб плус, Београд, 2015.
121. Klein, N.: *Doktrina šoka uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008.
122. Кнежевић, М.: *Време глобализације, зборник радова, Дом културе Студентски град*, Београд, 2003.
123. Ковач, М.: *Однос НАТО према Балкану, Безбедносни форум*, Београд, 2/2016.
124. Ковач, М.: *Стратегијска и доктринарна документа националне безбедности - теоријске основе*, Свет књиге, Београд, 2003.
125. Ковач, О.: *Оквири стратегије дугорочног друштвеног и привредног развоја*, Теоријски часопис *Смисао* бр.11-12, Београд, 2000.
126. Ковач, М., Форца Б.: *Историја ратне вештине, период 1920-2000. године*, Војноиздавачки завод, Београд, 2000, Београд.
127. Ковачевић, М.: *„Катастрофалне последице највеће заблуде економске науке „неолиберализам“ припремљено за Саветовање о глобалној кризи и неолиберализму*, у Београду 18.05.2012. године.

128. Ковачевић, Р.М.: Погодности и недостаци страних директних инвестиција, *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016.
129. Колев, Д.: Геополитичка моћ: одређења појма, *Цивитас*, број 6, 2013, Бања Лука.
130. Комазец, С., Ристић, Ж.: *Макроекономија*, Етностил, Београд, 2011.
131. Контић, Љ., Видицки, Ђ.: Утицај страних директних инвестиција на кључне факторе конкурентности у Србији, *Possibilities and perspectives for foreign direct investments in the Republic of Serbia*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013.
132. Контић, Љ.: *Иновације-изазови за будућност*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2008.
133. Кревелд М. В.: *Трансформација рата*, Службени гласник, београд, 2010.
134. Критеријуми за формирање листе кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин, „Службени војни лист“ број 13/12.
135. Кулић, Ж.: *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд, 2005
136. Кулић, Ж.: *Управљање људским ресурсима са организационим понашањем*, Мегатренд универзитет, Београд, 2002.
137. Kupiszewski, M., Kupiszewska, D. Nikitović, V.: *Утицај демографских и миграционих токова на Србију*, Досије студио, Београд, 2012.
138. Laeven, L. and Valencia, F.: *Systemic Banking Crises: A New Database*, 2008, IMF Working Papers.
139. Лакићевић, Д., Стојановић, Б., Вујачић, И.: *Теоретичари либерализма*, Службени гласник, Београд, 2008.
140. Лакићевић, Д., Николиш Д.: *Глобализам и тероризам*, Институт за европске студије, Београд, 2007.
141. Ливзи, Р.: *Како разумети Нови светски поредак*, Ихтус, Београд, 2004.
142. Лојић, Р.: *Управљање људским ресурсима у систему одбране*, Медија центар Одбрана, Београд, 2011.
143. Лопандић, Д.: *Мале и средње земље у међународним односима и у ЕУ*, *Међународна политика*, 1/2010, Београд.
144. Мандер Цери и Едвард Голдамит: *Глобализација*, Слио, Београд, 2003.
145. Mandelbaum M.: *Идеје које су освојиле свет*, Филип Вишњић, Београд, 2004.
146. Марковић, Д.: *Социолошки контекст економске делатности у савременом друштву*,

- зборник радова Филозофског факултета у Приштини 1/2012*, Косовска Митровица.
147. Марковић, Д.: *Глобалистика-криза глобалне економије*, Графипроф, Београд, 2010.
 148. Маркс, К., Енгелс, Ф.: *Манифест комунистичке партије*, Библиотека марксизма-лењинизма, Београд, 1945.
 149. Матић, П.: Рат за меку моћ, *Српска политичка мисао*, 2/2009, Београд.
 150. Martinez E., Garcia, A.: *What is neoliberalism*, National Network for Immigrant and Refugee Rights, 1997.
 151. Манцер, Е. : *Монополарни светски поредак*, Досије, Београд, 2003.
 152. Милановић, Б.: *Одвојени светови*, UNDP, Београд, 2006.
 153. Милановић, Б.: *Два лица глобализације*, Архипелаг, Нови Сад, 2007.
 154. Милашиновић, Р.: *Амерички поход на свет*, ЗАД, Београд, 1996.
 155. Милашиновић, Р.: *Терор запада над светом*, Идиј, Ветерник, 1998.
 156. Митровић. М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, Републички завод за статистику, Београд, 2015.
 157. Mittelman, J.: *The globalization syndrome: transformation and resistance*, Princeton University Press, 2000.
 158. Мићовић, В.: *Глобализација и нови светски поредак*, Чигоја штампа, Београд, 2001.
 159. Мићовић, В.: *Глобализација или Нова империја "Pax Americana"*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2005.
 160. Мићовић, В.: *Специјални рат и нови светски поредак*, ЈП Танјуг, Београд, 1998.
 161. Мишовић, С., Ковач, М.: *Системи одбране*, Факултет цивилне одбране, Београд, 2006.
 162. Morgenthau, Н., Thompson, К., Clinton, D.: *Politics Among Nations*, McGraw-Hill Education, Boston, 2006.
 163. Мунитлак Ивановић, О: Неолиберална доктрина – разлог економске кризе и фазе рецесије у привредном циклусу, Пети научни скуп са међународним учешћем Универзитета Едуксон у Сремској Каменици – зборник радова: *Велика рецесија и криза неолибералне економије*, Сремска Каменица, 2014.
 164. McKendrick, J.H., Mooney, G., Scott, G., Dickie, J., McHardy, F.: *Poverty in Scotland - Tools for transformation*, Child Poverty Action Group/The Open University in Scotland/Glasgow Caledonian University/the Poverty Alliance, London, 2016.
 165. Kavanagh, J.M., Gueutal G.H., Tannenbaum I. S.: *Human Resource Information*

- Systems Development and Application, Boston: PWS-Kent, 1990.*
166. Хелд, Д.: *Демократија и глобални поредак*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
 167. Нај, Ц.: *Како разумевати међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.
 168. Нај, Ц.: *Будућност моћи*, Архипелаг, Београд, 2012.
 169. Накарада, Р., Рачић, О.: *Распад Југославије изазов европској безбедности*, Институт за европске студије, Београд, 1998.
 170. Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, „Службени гласник РС”, број 86/11.
 171. НБС: *Платни биланс: Страна директна улагања, по земљама, 2010-2016*. Народна банка Србије, Београд.
 172. Николиш, Д.: *Сад или никад: Од глобализма ка тоталитаризму*, Студио плус, Београд, 1998.
 173. Нишић, С.: *Велике силе и Балкан*, Војноиздавачки завод, Београд, 1999.
 174. Нишић, С.: *Глобална сила и безбедност Балкана*, Војноиздавачки завод, Београд, 2002.
 175. Одлука о утврђивању мера за спровођење стратегије каријерног вођења и саветовања у Републици Србији у Министарству одбране и Војсци Србије, „Службени војни лист“ број 10/12.
 176. OECD: *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, OECD Publishing, Paris, 2015.
 177. Орлић, Р.: *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамњановић и синови, 2005.
 178. Пенев, Г.: *Пројекције становништва Србије од 2010. до 2060. године*, Фискални савет Републике Србије, Београд, 2013.
 179. Панев, Г.: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002 године*, Републички завод за статистику, Београд, 2006.
 180. Петровић, П., Брчеревећ, Д., Минић, С.: *Радни документ 17/01 - Фискална консолидација и преивредни раст 2015-2017: план остварење и покретачи*, Фискални савет Републике Србије, 2017.
 181. Pettersson, T. & Wallensteen, P.: *Armed conflicts, 1946–2014*, *Journal of PEACE RESEARCH* Volume 52 Issue 4, 2015.
 182. Печулић, М.: *Глобализација два лика света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002.
 183. Печулић, М.: *Планетарни кентаур: два лика глобализације*, *Нова српска политичка мисао*, Нова едиција, vol. VII, no. 3-4, Београд, 2000.

184. Печулић, М.: *Изазови транзиције - нови свет и постсоцијалистичка друштва*, Центар за публикације Правног факултета, Београд, 1997.
185. Печулић, М.: *Лавиринти политичке глобализације, Анали Правног факултета, Београд*, 2001.
186. Пикети, Т.: *Капитал у 21. веку*, Академска књига, Нови Сад, 2015.
187. Павићевић, В.: *Аспекти глобализације са прегледом основних појмова*, Досије, Београд, 2003.
188. Перишић, С.: *Нова геополитика Русије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.
189. Петровић, Д.: *Аспекти глобализације*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.
190. Петровић, Д.: *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.
191. Петровић, Д., Ђукановић, Д.: *Стубови спољне политике Србије: ЕУ, Русија, САД, Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
192. Петровић, Д.: *Геополитика Балкана*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2014.
193. Покрајац, С.: *Технологизација и глобализација*, Графолик, Београд 2002.
194. Прпић, И.: *Глобализација и демократија*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2004.
195. Правилник о критеријумима и поступку за оцењивање цивилних лица на служби у Војсци Србије, Службени војни лист број 06/16.
196. Praštaló, R.: *Kompetencija i karijera*, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, 2010.
197. Приручник за одређивање компетенција за делотворан рад на радном месту, Влада Републике Србије, Београд.
198. Приручник за управљање људским ресурсима, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд, 2012.
199. Пророковић, Д.: *Геополитика Србије*, Службени гласник, Београд, 2012.
200. Пророковић, Д.: *Стратегија НАТО 2020 и Варшавски самит: континуитет позиционирања НАТО у источној Европи*, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016.
201. Радиновић, Р.: *Актуелно стање, стратегија и перспективе НАТО савеза*, *Безбедносни форум*, Београд, 2/2016.
202. Reinert, E.: *Globalna ekonomija*, Čigoja, Beograd, 2004.

203. Републички завод за статистику: *Демографска статистика 2005*, Републички завод за статистику, Београд, 2008.
204. Републички завод за статистику: *Демографска статистика 2006*, Републички завод за статистику, Београд, 2008.
205. Републички завод за статистику: *Демографска статистика у Републици Србији 2014*, Републички завод за статистику, Београд, 2015.
206. Републички завод за статистику: *Демографска статистика 2015*, Републички завод за статистику, Београд, 2016.
207. Републички завод за статистику: *Детаљне таблице мотралитета за Републику Србију 2010-2012*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
208. Републички завод за статистику: *Општине и региони у Републици Србији, 2011*, Републички завод за статистику, Београд, 2011.
209. Републички завод за статистику: *Општине и региони у Републици Србији, 2015*, Републички завод за статистику: Београд, 2015.
210. Републички завод за статистику: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, Републички завод за статистику, Београд, 2016.
211. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Вероисповест, национална припадност и матерњи језик Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
212. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Становништво Делатност Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
213. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Економска активност Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
214. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Становништво Занимања Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
215. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Миграције Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.

216. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
217. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1961. Национална састав становништва ФНРЈ*, Републички завод за статистику, Београд, 1992.
218. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1971. Национална састав становништва СФРЈ*, Републички завод за статистику, Београд, 1991.
219. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. Национална састав становништва СФРЈ*, Републички завод за статистику, Београд, 1991.
220. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Национална припадност Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
221. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Пописни атлас 2011*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
222. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. ПРВИ РЕЗУЛТАТИ*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
223. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Старост и пол Подаци по насељима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
224. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. Становништво упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. подаци по насељима*, Републички завод за статистику, Београд, 2004.
225. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
226. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Ферилитет женског становништва Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.

227. Републички завод за статистику: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Школска спрема, писменост и компјутерска писменост Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
228. Републички завод за статистику: *Природно кретање становништва у Републици Србији Natural changes of population in the Republic of Serbia 1961 2010*, Републички завод за статистику, Београд, 2012,
229. Републички завод за статистику: *Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
230. Републички завод за статистику: *Публикације; Национални рачуни; Бруто домаћи производ и БДП по становнику Републике Србије за период 1995-2017*, Републички завод за статистику, Београд, 2018.
231. Републички завод за статистику: *Резултати контроле обухвата*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
232. Републички завод за статистику: *Саопштење Коначни резултати пописа 2002*, Републички завод за статистику, Београд, 2002.
233. Републички завод за статистику: *Србија у бројкама 2003*, Републички завод за статистику, Београд, 2003.
234. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак Србије 2005*, Републички завод за статистику, Београд, 2005.
235. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак Србије 2009*, Републички завод за статистику, Београд, 2009.
236. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак Србије 2012*, Републички завод за статистику, Београд, 2012.
237. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак 2013*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
238. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак 2015*, Републички завод за статистику, Београд, 2015.
239. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак 2016*, Републички завод за статистику, Београд, 2016.
240. Републички завод за статистику: *Статистички годишњак 2017*, Републички завод за статистику, Београд, 2017.

241. Републички завод за статистику: *Жене и мушкарци у Републици Србији*, Републички завод за статистику, Београд, 2017.
242. Ристић, К., Комазец, С., Ристић, Ж.: *Економика капитала и финансирање развоја*, ЕтноСтил, Београд, 2016.
243. Робинсон, В.: *Подстицање полиархије: глобализација, интервенција САД и хегемонија*, Службени гласник, Београд, 2012.
244. Rodrik, D.: "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?", *Journal of Economic Literature* Vol. XLIV issue 4, 2006.
245. Rodrik, D.: *Has Globalization Gone Too Far?*, Institute for International Economics, Washington, DC, 1997.
246. Rodrik, D.: *Парадокс глобализације зашто светско тржиште, државе и демократија не иду заједно*, Службени гласник, Београд, 2013.
247. Roland, B., Strategy Consultants: „*Twenty years of the CEE economic region – Assumptions for sustainable development*”, Zagreb/Vienna, 2009.
248. Сакан, М.: *Геополитика у савременом свету*, НУБЛ, Бања Лука, 2012.
249. Sarah Anderson, S., Cavanagh, J.: *Top 200- The rise of global corporate power*, Institute for Policy Studies, Washington, 2000.
250. Сименуновић, Д.: *Нација и глобализација*, Зограф, Ниш, 2009.
251. Сименуновић, Д.: *Нови светски поредак и национална држава*, Ферко, Београд, 1995.
252. Симић, В.: *Извори и узроци екстремног богатства и моћи савременог запада*, студија, Београд, 2008.
253. Симић, Д.: *Наука о безбедности савремени приступи безбедности*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
254. Симић, Р. Д.: *Светска политика*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд, 2009.
255. Симић Р. Д., Живојиновић, Д., Косовић, Н.: *Мека моћ држава*, Удружење за студије САД у Србији, Центар за друштвена истраживања, Београд, 2013.
256. Симић, Р. Д.: *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
257. Симић, Р. Д.: *Расправа о поретку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
258. *Сиромаштво и неједнакост у ЕУ*, Хрватска мрежа против сиромаштва, Загреб, 2016.
259. Sol, R. Dž.: *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.

260. Soros, G.: *On Globalization*, Oxford, Public Affairs, New York, 2002.
261. Сорош, Ц.: *Криза глобалног капитализма - угрожено отворено друштво*, Самиздат, Београд, 1999.
262. Сорош, Ц.: *О глобализацији*, Самиздат Б92, Београд, 2003.
263. Станковић, В.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији СРБИЈА У ПРОЦЕСУ СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА*, Републички завод за статистику, Београд, 2014.
264. Стегер, М.: *Глобализација*, Шахинпашић, Сарајево, 2005.
265. Stiglic, J.: *Globalization and Its Discontents*, W. W. NORTON & COMPANY, New York, 2002.
266. Stiglic, Dž.: *Глобализација и двојбе које изазива*, Алгоритам, Загреб, 2004.
267. Stiglic, Dž.: *Противречност глобализације*, SBM-x, Београд, 2004.
268. Стојановић, Р.: *Сила и моћ у међународним односима*, Радничка штампа, Београд, 1982.
269. Стојановић, С.: *САД, свет и ми*, предавање, Стојановић С. Т01. htm.
270. Стојановић, С.: *Перспектив безбедности савременог света*, *Војно дело* 4/2008, Београд, 2008.
271. Стојановић, С.: *Глобализација и безбедносне перспективе света*, Војноиздавачки завод, Београд, 2009.
272. *Стране директне инвестиције и привредни раст у Србији*, Економски факултет у Београду, 2016.
273. Стратегија за смањење сиромаштва у Србији, Влада Републике Србије, Београд, 2003.
274. Стратегија за управљање миграцијама. Влада Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 55/05 и 71/05-исправка, 101/07 и 65/08.
275. Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 88/09.
276. Стратегија одбране Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 88/09.
277. Ступар, М.: *Светски поредак, глобализација и питање суверенитета*, *Филозофија и друштво XXI*, Београд, 2002.
278. Суша, Б.: *Менаџмент људских ресурса*, СЕКОМ –booka d.o.o., Нови Сад, 2009.
279. Talbott, S.: *Why NATO Should Grow*, Review of Books, New York, 1995.

280. Талијан, М.: *Општи и безбедносни менаџмент*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011.
281. Танасковић, Д.: *Велики повратак Турске*, Службени гласник, Београд, 2015.
282. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије: *Мерење сиромаштва – теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију*, Београд, 2014.
283. Тодоровић, Б.: *Зашто Србија треба да уђе у Светску трговинску организацију анализа*, ISAC Fund Центар за међународне и безбедносне послове, Београд, 2017.
284. Томановић, С., Станојевић, Д: *Млади у Србији 2015- стања, опажања, веровања и надања*, Службени гласник, Београд, 2015.
285. Turek, F.: *Globalizacija i globalna sigurnost*, Interland, Varaždin, 1999.
286. The State Council Information Office of the People's Republic of China: *China's Military Strategy White Papers*, Beijing, 2015.
287. The World Bank: *A guide to The World Bank third edition*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington, D.C., 2011.
288. The World Bank: *Making Transition Work for Everyone Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*, The World Bank Washington, D.C., 2000.
289. The World Bank: *Транзиција првих десет година Анализа и поуке за Источну Европу и бивши Совјетски*, The World Bank, Washington, 2000.
290. Указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 года N 683 "О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации
291. UNCTAD: *World Investment Report 2009*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2009.
292. UNCTAD: *World Investment Report 2011*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2011.
293. UNCTAD: *World Investment Report 2014: Investing in the SDGs: An Action Plan*, UNITED NATIONS New York and Geneva, 2014.
294. UNCTAD: *World Investment Report, overview*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2011.
295. UNCTAD: *World Investment Report: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development*, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2009.

296. UNDP: *Human Development Report 2014 Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, New York, 2014.
297. UNDP: *Human Development Report 1999*, United Nations Development Programme, New York, 1999.
298. *UNFPA: State of the World Population 2006*, New York, 2006.
299. UNHCR Visoki komesarijat UN za izbeglice, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije, Komesarijat za raseljena lica Crne Gore: *Popis izbeglica i drugih ratom ugrozenih lica u SRJ*, Beograd, 1996.
300. UNHCR the UN Refugee Agency, JIPS, Komesarijat za izbeglice Republike Srbije: *Процена потреба интерно реселених лица у Србији*, Београд, 2011.
301. Унковић, М.: *Међународна економија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2010.
302. Упуство за физичку обуку у Војсци Србије, ГШ ВС, Управа за обуку и доктрину (Ј-7), 2011.
303. Уредба о критеријумима за распоређивање грађана и материјалних средстава за потребе одбране и попуне Војске Србије, „Службени војни лист“ број 28/10.
304. Уредба о оцењивању професионалних војних лица, „Службени војни лист“ број 06/16.
305. Уредбе о разврставању радних места и мерилима за опис радних места државних службеника, „Службени гласник РС”, број 117/05, 108/08, 109/09, 95/10, 117/12, 84/14, 132/14, 28/2015, 102/15 и 113/15.
306. Уредбе о условима и начину привлачења директних инвестиција, „Службени гласник РС”, број 28/15.
307. Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2014. годину, „Службени гласник РС”, број 104/14.
308. Уредба о утврђивању методологије за израчунавање степена развијености региона и јединица локалне самоуправе, „Службени гласник РС”, број 104/14.
309. Уставна повеља Државне заједнице Србија и Црна гора, „Службени лист Србије и Црне Горе”, број 1/03.
310. Устав РС, „Службени гласник РС“, број 98/06.
311. Фатић А.: Садржај и перспективе антитерористичке стратегије САД у другом мандату Џорџа Буша, *Војно дело*, бр. 4, Београд, 2005.
312. Ferreira, F.: *Economic Transition and the Distribution of Income and Wealth*, The World

- Bank, 1997.
313. FAO: *The State of Food Insecurity in the World 2012*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2012.
 314. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO): *Statistical Yearbook 2013*, Rome, 2013.
 315. Фридман, М.: *Слобода избора*, Global book, Нови Сад, 1996.
 316. Фридман, М.: *Капитализам и слобода*, Службени гласник, Београд, 2012.
 317. Friedman, T.: *The Lexus and the olive tree*, Farrar, Straus Giroux, New York, 1999.
 318. Friedman, T.: *The Lexus and the olive tree: Understanding globalization*, Macmillan, 2000.
 319. Friedman, T., Mandelbaum, M.: *America Really Was That Great*, *The New York Times*, November 2011.
 320. Фукујама, Ф.: *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007.
 321. Фукујама, Ф.: *Судар култура*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
 322. Фукујама, Ф.: *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1997.
 323. Фукујама, Ф.: *Наша постхумана будућност*, ЦИД, Подгорица, 2003.
 324. Fritz-Krockow, B. and Parmeshwar Ramlogan, P.: *International Monetary Fund handbook: its functions, policies, and operations*, International Monetary Fund, Washington, 2007.
 325. ФС РС- оцена и мишљење: *Мишљење на фискалну стратегију за 2018. годину са пројекцијама за 2019. и 2020. годину*, 2017.
 326. Hantington, S.: *Војник и држава*, Прометеј, Земун, 2004.
 327. Hantington, S.: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица, 1998.
 328. Hantington, S.: *Трећи талас*, Стубови културе, Београд, 2004.
 329. Hejvud, E.: *Politika*, Clio, Beograd, 2004.
 330. Хелд, Д.: *Демократија и глобални поредак. Од модерне државе ка космополитској владавини*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
 331. Held, D. and McGrew, A.: *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate*, Polity Press, Cambridge, 2000.
 332. Hobsbaum, E.: *Глобализација, демократија и тероризам*, Архипелаг, Нови Сад, 2008.
 333. Хорват Б.: *Религија тржишног фундаментализма*, SBM-х, Београд, 2004.
 334. Human Development Report 2007/2008 (HDR), UN Development Program, New York, 2007.

335. Цветановић, С., Деспотовић, Д.: *Знање као компонента људског капитала у моделима економског раста*, Школа бизниса, Нови Сад, 1/2014.
336. Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: *Инвестиције*, Привредна комора Београд, 2015.
337. Цирн М.: *Управљање с оне стране националне државе*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
338. Council of European Union: Joint report by the Commission and the Council on social inclusion, Brussels, *Council of European Union*, 2004.
339. Центар за економску политику, порески систем и пословно извештавање: *Инвестиције*, Привредна комора Београд, 2015.
340. Chantam House and The National Intelligence Council: *Globalization and future architectures: mapping the global future 2020 Project*. Report of a conference on 6 June 2005, Chantam Hounse, London, 2005.
341. Чехулић Вукадиновић, Л.: *Еуроатлантизам*, Политичка култура, Загреб, 2003.
342. Чомски, Н.: *Нови милитаристички хуманизам*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
343. Чомски, Н.: *Империјалне амбиције*, Рубикон, Нови Сад, 2007.
344. Чомски, Н.: *Светски поредак стари и нови*, СКЦ, Београд, 1998.
345. Чомски, Н.: *Шта то у ствари хоће Америка*, Чигоја, Београд, 1999.
346. Чосудовски, М.: *Глобализација сиромаштва и нови светски поредак*, Артист, Београд, 2010.
347. Чосудовски, М., Маршал, Е.: *Глобална економска криза – Велика криза 21. века*, Центар за истраживање глобализације, Канада, 2011.
348. Чупић, М.: *Увод у теорију одлучивања*, Научна књига, Београд, 1987.
349. Чупић, М., Сукновић М.: *Вишекритеријумско одлучивање: методе и примери*, УБК, Београд, 1994.
350. Чупић, М., Сукновић М.: *Одлучивање*, Факултет организационих наука, Београд, 2010.
351. Џуверовић Н.: *Аргентина вс ММФ*, *3 магазин*, 4/2008.
352. Џуверовић Н.: *Економски фактори оружаних сукоба*, Службени гласник и Југоисток XXI, Београд, 2013.
353. Шушић, С.: *Балкански геополитички кошмар*, ВИЗ, Београд, 2004.
354. Штрбац, Л.: *Глобализација и национална култура*, Културно образовни центар, Београд, 2007.

355. Wertheimer-Baletic, A: *Demografija Stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb, 1982.
356. Wilkins, M.: *The History of Multinational Enterprises*, edited by Alan M. Rugman, *International Business*, 2007, The Oxford Handbook.
357. Williamson, J.: *A Short History of the Washington Consensus*, CIDOB, Barcelona, 2004.
358. World Bank: *World Development Report 1990- Poverty*, Oxford University Press, New York, 1990.
359. United Nations: *World Population Prospects The 2015 Revision*, United Nations, New York, 2015.
360. United Nations: *World Population Prospects: The 2017 Revision*, United Nations, New York, 2015.
361. United Nations: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017.
362. United Nations: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017.
363. United Nations: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume II: Demographic Profiles*, United Nations, New York, 2017.
364. Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931-Књига II; Присутно становништво по вероисповести и матерњем језику.
<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1938/pdf/G19384002.pdf>
365. Levitt T. (1983), "The Globalization of Markets", *Harvard Business Review*(May/June)
<http://www.dl.odu.edu/partnerships/ships/mktg603/HBR.Globaliz.pdf>
366. Попис становништва, домаћинства и станова у 1991. години
<http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1991/pdf/G19914020.pdf>
367. Републички завод за статистику: Становништво.
<http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/44/02-Stanovni%C5%A1tvo.pdf>
368. Chase-Dunn, C. (1999), "Globalization: A World-System Perspective", *Journal of the World-System Research*, vol Y, no. 2,
<http://jwsr.ucr.edu/archive/vo15/number2/html/chase-dunnindex.html>
369. <http://www.kombeg.org.rs>
370. <http://dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4775&langTag=bs-BA>

371. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population and population change statistic](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistic)
372. <http://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-press-releases/-/3-16102015-CP>
373. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics/hr.
374. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Fertility/>
375. <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs>
376. <http://2010.newsweek.com/top-10/most-overblown-fears/globalization.html>: Friedman, T., *Globalization*, Newsweek, 2010.
377. <http://www.imf.org>
378. <http://www.javnidug.gov.rs>.
379. <http://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija%20podsticanja%20radjanja.pdf>
380. <http://www.mup.gov.rs>.
381. <https://www.nbs.rs>.
382. <http://www.nsz.gov.rs>
383. <http://www.pewresearch.org>.
384. <http://www.Политика>.
385. <http://www.priv.rs>.
386. <http://www.republika.co.rs>.
387. <http://www.rts.rs>
388. <http://www.Sarah Anderson i John Cavanagh u članku Top 200: The rise of global corporate power>
389. <http://www.seio.gov.rs/src/srbija-i-eu/ukratko-o-eu>
390. <http://www.Shaohua Chen and Martin Ravallion, The developing world is poorer then we thought, but no less successful in the fight against powertz, World Bank, August 2008>.
391. <http://www.stat.gov.rs>.
392. <https://www.srbijadanas.net/general-major-kovac-dijalog-o-kosovu-pripreme-izdaje-po-nalogu-zapada/>
393. http://www.tomislav-badovinac.info/.../svezak_3.pdf: Маркс, К., Енгелс, Ф.: Манифест комунистичке партије.
394. <http://www.The Worlds Biggest Companies-Forbes>.
395. <http://www.unisdr.org/we/inform/publications/42809>. United Nations Office for disaster risk reduction.

396. <http://www.fiskalnisavet.rs/istrazivacki-radovi.php>.
397. <http://www.Corp Watch: What is Neoliberalism>>
398. <http://www. World Bank Key Development Data & Statistics> , World Bank, accessed March 3, 2008; Luisa Kroll and Allison Fass, The World's Richest People , Forbes, March 3, 2007; World Bank's list of Heavily Indebted Poor Countries (41 countries) , accessed March 3, 2008
399. <http://www.World Bank World Development Report DC Washington>.
400. <http://www.worldbank.org/en/who-we-are/ibrd>
401. <http://www.worldbank.rs>: СВЕТСКА БАНКА У СРБИЈИ Успешно партнерство, Светска банка Канцеларија у Србији.

ПРИЛОЗИ

1. Бруто домаћи производ, БДП по становнику и стопе реалног раста БДП у Републици Србији за период 1995-2017
2. Спољни дуг, јавни дуг и учешће јавног дуга у бруто домаћем производу Републике Србије: 2000-2017
3. Становништво јединица локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека по старосним групама и њихов удео у укупном становништву
4. Број становника јединица локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека 1971, 1991, 2002 и 2012
5. Становништво изразито недовољно развијених јединица локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека по старосним групама и њихов удео у укупном становништву
6. Број становника изразито недовољно развијених јединица локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека 1971, 1991, 2002 и 2012
7. Укупна популација по континентима - процене 1950-2015 (у хиљадама)
8. Укупна популација по континентима према старости, 2017(у хиљадама)
9. Укупна популација по континентима према полу, 2017(у хиљадама)
10. Природно кретање становништва
11. Спољне миграције-кретање становника према страним земљама рада-боравка
12. Показатељи демографског старења становништва Републике Србије, пописи 1948-2011. године
13. Региони и области у Републици Србији према Номенклатури статистичких територијалних јединица (НСТЈ) Општине и градови у Републици Србији, по управним окрузима-стање 1. јануара 2016
14. Густина насељености по општинама/градовима, 2011
15. Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и 2011 у апсолутним бројевима
16. Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и

2011 у релативним бројевима

17. Пољопривредно становништво у земљи по регионима и типу насеља, 1991-2011
18. Упоредни преглед броја становника пограничних општина-градава по насељима 1948, 1991, 2002 и 2011
19. Објашњење апсолутног и релативног сиромаштва
20. Објашњење кризе и кризног менаџмента
21. Објашњење укупног односно сталног становништва и укупног броја становника неког подручја

Прилог 1: Бруто домаћи производ, БДП по становнику и стопе реалног раста БДП у Републици Србији за период 1995-2017

Година	БДП – укупно, мил. USD	БДП – по становнику, USD	Просечан курс, USD	БДП, стопе реалног раста ⁶⁴⁷ (%)
1995	33125.7	3342	1.7900	
1996	22634.7	2278	4.9700	2.4
1997	24948.9	2506	5.7225	7.2
1998	19629.6	2012	9.3433	2.4
1999	19508.1	2587	11.0047	-12.1
2000	25073.0	3336	16.4767	7.8
2001	12362.7	1648	66.3968	5.0
2002	16143.0	2152	64.2940	7.1
2003	21197.4	2834	57.5619	4.4
2004	24834.0	3328	58.4459	9.0
2005	26188.9	3520	66.8746	5.5
2006	30662.9	4137	67.0255	4.9
2007	40331.0	5464	58.3934	5.9
2008	49223.7	6697	55.7641	5.4
2009	42684.6	5831	67.4731	-3.1
2010	39370.4	5400	77.9066	0.6
2011	46463.7	6421	73.3382	1.4
2012	40675.9	5648	88.1169	-1.0
2013	45512.1	6351	85.1731	2.6
2014	44143.1	6190	88.5408	-1.8
2015	37145.7	5235	108.854	0.8
2016	38295.6	5426	111.29	2.8
2017	41531.9	5899	107.499	1.9

Извор: Републички завод за статистику: Публикације; Национални рачуни; Бруто домаћи производ и БДП по становнику Републике Србије за период 1995-2017.

⁶⁴⁷ Номинални БДП изражава се текућим тржишним ценама и мења се под утицајем тржишних цена. Реални БДП изражава се сталним тржишним ценама и мења се искључиво под утицајем обима производње добара и услуга.

**Прилог 2: Спољни дуг, јавни дуг и учешће јавног дуга у бруто домаћем производу
Републике Србије: 2000-2017**

Година	Спољни дуг, мил. EUR	Јавни дуг, мил. EUR	Учешће јавног дуга у БДП, %
2000	10,401.4	14,167.0	201,2
2001	11,254.6	13,434.0	97,7
2002	9,701.6	11,529.0	68,3
2003	9,978.8	11,023.0	61,7
2004	9,634.5	9,676.0	52,6
2005	12,520.1	10,283.0	50,2
2006	14,290.5	9,352.0	75,9
2007	17,382.3	8,875.0	29,9
2008	20,981.6	8,781.0	28,3
2009	22,272.4	9,851.0	32,8
2010	23,508.7	12,157.0	41,8
2011	24,123.5	14,789.0	45,4
2012	25,645.3	17,717.0	56,2
2013	25,644.3	20,141.0	59,6
2014	25,679.4	22,762.0	70,4
2015	26,234.4	24,810.0	74,7
2016	26,488.1	24,822.0	71,9
2017	26,032.6	23,210.0	61,5

Извор: UN: Народна банка Србије: Спољни дуг (Спољни дуг према кредиторима); Министарства финансије Републике Србије, Управа за јавни дуг: Стање и структура јавног дуга-јануар 2018.

Прилог 3: Становништво јединица локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека по старосним групама и њихов удео у укупном становништву

	Укупно становника	0-14	%	15-64	%	65+	%	80+	%	Просечна старост
СРБИЈА СЕВЕР										
Београдски управни округ										
Београд	1659440	232730	14.0	1154948	69.6	271762	16.4	57833	3.5	41,8
РЕГИОН БЕОГРАД										
Укупно	1659440	232730	14.0	1154948	69.6	271762	16.4	57833	3.5	41,8
Севернобанатски округ										
Кањижа	25343	3582	14.1	16998	67.1	4763	18.8	680	2.7	42,4
Сента	23316	3275	14.0	15594	66.9	4447	19.1	873	3.7	42,7
Средњембанатски округ										
Јужнобанатски округ										
Вршац	52026	7689	14.8	35731	68.7	8606	16.5	1820	3.5	41,9
Панчево	123414	17522	14.2	86728	70.3	19164	15.5	3599	2.9	41,6
Севернобачки округ										
Суботица	141554	20304	14.3	97448	68.8	23802	16.8	4642	3.3	41,9
Западнобачки округ										
Јужнобачки округ										
Нови Сад	341625	51426	15.1	241820	70.8	48379	14.2	9372	2.7	40
Бачка Паланка	55528	7956	14.3	38163	68.7	9409	16.9	1940	3.5	42,4
Врбас	42092	6502	15.4	28994	68.9	6596	15.7	1247	3.0	40,8
Беоцин	15726	2477	15.8	10859	69.1	2390	15.2	397	2.5	40,8
Сремски округ										
Пећинци	19720	2934	14.9	13654	69.2	3132	15.9	564	2.9	41,2
Стара Пазова	65792	9683	14.7	46438	70.6	9671	14.7	1718	2.6	41
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ										
Укупно	906136	133350	14.7	632427	69.8	140359	15.5	26852	3.0	
СРБИЈА СЕВЕР										
Укупно	2565576	366080	14.3	1787375	69.7	412121	16.1	84685	3.3	
Златиборски округ										
Ужице	78040	10537	13.5	54470	69.8	13033	16.7	2587	3.3	42,5
Колубарски округ										
Ваљево	90312	11638	12.9	62435	69.1	16239	18.0	3298	3.7	43,2
Лајковац	15475	2273	14.7	10557	68.2	2645	17.1	562	3.6	42
Мачвански округ										

Моравички округ										
Чачак	115337	16205	14.1	78251	67.8	20881	18.1	4468	3.9	42,7
Поморавски округ										
Расински округ										
Рашки округ										
Шумадијски округ										
Крагујевац	179417	25127	14.0	126318	70.4	27972	15.6	5441	3.0	41,8
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	478581	65780	13.7	332031	69.4	80770	16.9	16356	3.4	
Борски округ										
Бор	48615	6726	13.8	33990	69.9	7899	16.2	1435	3.0	42,5
Браничевски округ										
Пожаревац	75334	11574	15.4	51395	68.2	12365	16.4	2753	3.7	41,5
Зајечарски округ										
Јабланички округ										
Нишавски округ										
Ниш	260237	36196	13.9	180299	69.3	43742	16.8	8390	3.2	41,9
Пиротски округ										
Подунавски округ										
Пчињски округ										
Топлички округ										
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	384186	54496	14.2	265684	69.2	64006	16.7	12578	3.3	
СРБИЈА ЈУГ										
Укупно	862767	120276	13.9	597715	69.3	144776	16.8	28934	3.4	
СРБИЈА										
Укупно	3428343	486356	14.2	2385090	69.6	556897	16.2	113619	3.3	

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 4: Број становника јединица локалне самоуправе чији је степен развијености изнад републичког просека 1971, 1991, 2002 и 2012

	Број ст. 1971	Број ст. 1991	Број ст. 2002.	Број ст. 2011.	2011- 1971	2011- 1991	2011- 2002	% 2011- 1971	% 2011- 1991	% 2011- 2002
СРБИЈА СЕВЕР										
Београдски управни округ										
Београд	1209360	1602226	1576124	1659440						
РЕГИОН БЕОГРАД										
Укупно	1209360	1602226	1576124	1659440	450080	57214	83316	137.2	103.6	105.3
Севернобанатски округ										
Кањижа	33817	30668	27510	25343	-8474	-5325	-2167	74.9	82.6	92.1
Сента	31416	28779	25568	23316	-8100	-5463	-2252	74.2	81.0	91.2
Средњбанатски округ										
Јужнобанатски округ										
Вршац	60528	58228	54369	52026	-8502	-6202	-2343	86.0	89.3	95.7
Панчево	110780	125261	127162	123414	12634	-1847	-3748	111.4	98.5	97.1
Севернобачки округ										
Суботица	146770	150534	148401	141554	-5216	-8980	-6847	96.4	94.0	95.4
Западнобачки округ										
Јужнобачки округ										
Нови Сад	206821	265464	299294	341625	134804	76161	42331	165.2	128.7	114.1
Бачка Паланка	54410	58835	60966	55528	1118	-3307	-5438	102.1	94.4	91.1
Врбас	43490	46405	45852	42092	-1398	-4313	-3760	96.8	90.7	91.8
Беочин	13216	14848	16086	15726	2510	878	-360	119.0	105.9	97.8
Сремски округ										
Пећинци	18490	20077	21506	19720	1230	-357	-1786	106.7	98.2	91.7
Стара Пазова	43477	57291	67576	65792	22315	8501	-1784	151.3	114.8	97.4
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ										
Укупно	763215	856390	894290	906136	142921	49746	11846	118.7	105.8	101.3
СРБИЈА СЕВЕР										
Укупно	1972575	2458616	2470414	2565576	593001	106960	95162	130.1	104.4	103.9
Златиборски округ										
Ужице	67555	82723	83022	78040	10485	-4683	-4982	115.5	94.3	94.0
Колубарски округ										
Ваљево	88267	98226	96761	90312	2045	-7914	-6449	102.3	91.9	93.3
Лајковац	18270	17716	17062	15475	-2795	-2241	-1587	84.7	87.4	90.7
Мачвански округ										
Моравички округ										
Чачак	97924	116808	117072	115337	17413	-1471	-1735	117.8	98.7	98.5

Поморавски округ										
Расински округ										
Рашки округ										
Шумадијски округ										
Крагујевац	130551	180084	175802	179417	48866	-667	3615	137.4	99.6	102.1
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	402567	495557	489719	478581	76014	-16976	-11138	118.9	96.6	97.7
Борски округ										
Бор	52849	59900	55817	48615	-4234	-11285	-7202	92.0	81.2	87.1
Браничевски округ										
Пожаревац	73768	84678	74902	75334	1566	-9344	432	102.1	89.0	100.6
Зајечарски округ										
Јабланички округ										
Нишавски округ										
Ниш	195362	248086	250518	260237	64875	12151	9719	133.2	104.9	103.9
Пиротски округ										
Подунавски округ										
Пчињски округ										
Топлички округ										
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	321979	392664	381237	384186	62207	-8478	2949	119.3	97.8	100.8
СРБИЈА ЈУГ										
Укупно	724546	888221	870956	862767	138221	-25454	-8189	119.1	97.1	99.1
СРБИЈА										
Укупно	2697121	3346837	3341370	3428343	731222	81506	86973	127.1	102.4	102.6

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 5: Становништво изразито недовољно развијених јединица локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека по старосним групама и њихов удео у укупном становништву

	Укупно станов.	0-14	%	15-64	%	65+	%	80+	%	Просечна старост
Београдски управни округ										
РЕГИОН БЕОГРАД										
Укупно	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Севернобачки округ										
Средњембанатски округ										
Јужнобанатски округ										
Опово	10440	1603	15.4	7050	67.5	1787	17.1	324	3.1	41,6
Севернобанатски округ										
Западнобачки округ										
Јужнобачки округ										
Сремски округ										
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ										
Укупно	10440	1603	15.4	7050	67.5	1787	17.1	324	3.1	
СРБИЈА СЕВЕР										
Укупно	10440	1603	15.4	7050	67.5	1787	17.1	324	3.1	
Златиборски округ										
Нова Варош	16638	2040	12.3	11204	67.3	3394	20.4	672	4.0	44,8
Прибој	27133	3549	13.1	18906	69.7	4678	17.2	624	2.3	42,9
Пријеполје	37059	6070	16.4	25189	68.0	5800	15.7	829	2.2	40,1
Сјеница	26392	5575	21.1	17304	65.6	3513	13.3	582	2.2	37
Колубарски округ										
Љиг	12754	1700	13.3	8225	64.5	2829	22.2	644	5.0	44,7
Мионица	14335	2022	14.1	9201	64.2	3112	21.7	724	5.1	44,4
Мачвански округ										
Крупањ	17295	2349	13.6	11894	68.8	3052	17.6	555	3.2	42,9
Мали Зворник	12482	1754	14.1	8853	70.9	1875	15.0	379	3.0	41,7
Моравички округ										
Поморавски округ										
Рековац	11055	1125	10.2	6554	59.3	3376	30.5	1018	9.2	43,7

Расински округ										
Брус	16317	2021	12.4	10693	65.5	3603	22.1	739	4.5	44,8
Врварин	17966	2409	13.4	11563	64.4	3994	22.2	1099	6.1	45,1
Рашки округ										
Рашка	24678	3487	14.1	16615	67.3	4576	18.5	946	3.8	43
Тутин	31155	8195	26.3	20427	65.6	2533	8.1	380	1.2	32,1
Шумадијски округ										
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	265259	42296	15.9	176628	66.6	46335	17.5	9191	3.5	
Борски округ										
Браничевски округ										
Голубац	8331	1050	12.6	5268	63.2	2013	24.2	500	6.0	46,3
Жабари	11380	1399	12.3	6969	61.2	3012	26.5	940	8.3	47,1
Жагубица	12737	1558	12.2	7720	60.6	3459	27.2	883	6.9	47,6
Кучево	15516	1883	12.1	9574	61.7	4059	26.2	1042	6.7	47,5
Мало Црниће	11458	1497	13.1	7253	63.3	2708	23.6	778	6.8	45,7
Петровац на Млави	31259	3975	12.7	19842	63.5	7442	23.8	1981	6.3	45,6
Зајечарски округ										
Књажевац	31491	3315	10.5	19619	62.3	8557	27.2	2393	7.6	48,6
Јабланички округ										
Бојник	11104	1808	16.3	6686	60.2	2610	23.5	504	4.5	43,4
Власотинце	29893	4323	14.5	20133	67.4	5437	18.2	977	3.3	42,3
Лебане	22000	3284	14.9	14454	65.7	4262	19.4	747	3.4	42,4
Црна Трава	1663	102	6.1	959	57.7	602	36.2	130	7.8	53,7
Медвеђа	7438	1079	14.5	4665	62.7	1694	22.8	342	4.6	43,6
Нишавски округ										
Алексинач	51863	6971	13.4	34346	66.2	10546	20.3	2357	4.5	43,9
Гацин хан	8389	742	8.8	4537	54.1	3110	37.1	762	9.1	52,5
Дољевац	18463	2721	14.7	11981	64.9	3761	20.4	741	4.0	42,9
Мерошина	13968	1979	14.2	8755	62.7	3234	23.2	665	4.8	44,3
Ражањ	9150	1074	11.7	5492	60.0	2584	28.2	653	7.1	48,5
Сврљиг	14249	1407	9.9	8256	57.9	4586	32.2	1232	8.6	50,6
Пиротски округ										
Бабушница	12307	1216	9.9	7425	60.3	3666	29.8	896	7.3	49,5
Бела Паланка	12126	1473	12.1	7607	62.7	3046	25.1	784	6.5	46,3
Димитровград	10118	1141	11.3	6568	64.9	2409	23.8	538	5.3	46,5
Подунавски округ										
Пчињски округ										
Босилеград	8129	1012	12.4	5228	64.3	1889	23.2	432	5.3	45,2
Бујановац	18067	3571	19.8	12045	66.7	2451	13.6	452	2.5	37,3

Владичин Хан	20871	3012	14.4	14024	67.2	3835	18.4	698	3.3	42,7
Прешево	3080	541	17.6	2060	66.9	479	15.6	82	2.7	38,7
Сурдулица	20319	3142	15.5	13907	68.4	3270	16.1	642	3.2	41,3
Трговиште	5091	682	13.4	3522	69.2	887	17.4	167	3.3	41,8
Топлички округ										
Блаце	11754	1437	12.2	7283	62.0	3034	25.8	631	5.4	46,4
Житорађе	16368	2485	15.2	10286	62.8	3597	22.0	698	4.3	43,4
Куршумлија	19213	2788	14.5	12650	65.8	3775	19.6	657	3.4	42,9
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	467795	62667	13.4	299114	63.9	106014	22.7	24304	5.2	
СРБИЈА ЈУГ										
Укупно	733054	104963	14.3	475742	64.9	152349	20.8	33495	4.6	
СРБИЈА										
Укупно	743494	106566	14.3	482792	64.9	154136	20.7	33819	4.5	

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 6: Број становника изразито недовољно развијених јединица локалне самоуправе чији је степен развијености испод 60% републичког просека 1971, 1991, 2002 и 2012

	Број ст. 1971	Број ст. 1991	Број ст. 2002.	Број ст. 2011.	2011- 1971	2011- 1991	2011- 2002	% 2011- 1971	% 2011- 1991	% 2011- 2002
СРБИЈА СЕВЕР										
Београдски управни округ										
РЕГИОН БЕОГРАД										
Укупно	0	0	0	0	0	0	0			
Севернобачки округ										
Средњебанатски округ										
Јужнобанатски округ										
Опово	11515	11384	11016	10440	-1075	-944	-576	90.7	91.7	94.8
Севернобанатски округ										
Западнобачки округ										
Јужнобачки округ										
Сремски округ										
РЕГИОН ВОЈВОДИНЕ										
Укупно	11515	11384	11016	10440	-1075	-944	-576	90.7	91.7	94.8
СРБИЈА СЕВЕР										
Укупно	11515	11384	11016	10440	-1075	-944	-576	90.7	91.7	94.8
Златиборски округ										
Нова Варош	22740	21812	19982	16638	-6102	-5174	-3344	73.2	76.3	83.3
Прибој	32548	35951	30377	27133	-5415	-8818	-3244	83.4	75.5	89.3
Пријеполје	44022	46525	41188	37059	-6963	-9466	-4129	84.2	79.7	90.0
Сјеница	36622	33681	27970	26392	-10230	-7289	-1578	72.1	78.4	94.4
Колубарски округ										
Љиг	18549	15912	14629	12754	-5795	-3158	-1875	68.8	80.2	87.2
Мионица	20560	17368	16513	14335	-6225	-3033	-2178	69.7	82.5	86.8
Мачвански округ										
Крупањ	23529	21879	20192	17295	-6234	-4584	-2897	73.5	79.0	85.7
Мали Зворник	12084	14029	14076	12482	398	-1547	-1594	103.3	89.0	88.7
Моравички округ										
Поморавски округ										
Рековац	22710	17011	13551	11055	-11655	-5956	-2496	48.7	65.0	81.6
Расински округ										

Брус	24581	21331	18764	16317	-8264	-5014	-2447	66.4	76.5	87.0
Варварин	26143	23821	20122	17966	-8177	-5855	-2156	68.7	75.4	89.3
Рашки округ										
Рашка	29367	28747	26981	24678	-4689	-4069	-2303	84.0	85.8	91.5
Тутин	29444	34631	30054	31155	1711	-3476	1101	105.8	90.0	103.7
Шумадијски округ										
РЕГИОН ШУМАДИЈЕ И ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	342899	332698	294399	265259	-77640	-67439	-29140	77.4	79.7	90.1
Борски округ										
Браничевски округ										
Голубац	14178	12513	9913	8331	-5847	-4182	-1582	58.8	66.6	84.0
Жабари	23749	19847	13337	11380	-12369	-8467	-1957	47.9	57.3	85.3
Жагубица	21055	17777	14823	12737	-8318	-5040	-2086	60.5	71.6	85.9
Кучево	29095	25649	18808	15516	-13579	-10133	-3292	53.3	60.5	82.5
Мало Црниће	23169	19940	13853	11458	-11711	-8482	-2395	49.5	57.5	82.7
Петровац на Млави	50433	46414	34511	31259	-19174	-15155	-3252	62.0	67.3	90.6
Зајечарски округ										
Књажевац	52010	44036	37172	31491	-20519	-12545	-5681	60.5	71.5	84.7
Јабланички округ										
Бојник	18801	14498	13118	11104	-7697	-3394	-2014	59.1	76.6	84.6
Власотинце	36002	34302	33312	29893	-6109	-4409	-3419	83.0	87.1	89.7
Лебане	28228	27068	24918	22000	-6228	-5068	-2918	77.9	81.3	88.3
Црна Трава	9672	3789	2563	1663	-8009	-2126	-900	17.2	43.9	64.9
Медвеђа	20792	13368	10760	7438	-13354	-5930	-3322	35.8	55.6	69.1
Нишавски округ										
Алексинач	66082	63844	57749	51863	-14219	-11981	-5886	78.5	81.2	89.8
Гацин хан	19974	12990	10464	8389	-11585	-4601	-2075	42.0	64.6	80.2
Дољевац	20228	20662	19561	18463	-1765	-2199	-1098	91.3	89.4	94.4
Мерошина	18028	16139	14812	13968	-4060	-2171	-844	77.5	86.5	94.3
Ражањ	17113	13582	11369	9150	-7963	-4432	-2219	53.5	67.4	80.5
Сврљиг	26505	20740	17284	14249	-12256	-6491	-3035	53.8	68.7	82.4
Пиротски округ										
Бабушница	29033	19333	15734	12307	-16726	-7026	-3427	42.4	63.7	78.2
Бела Паланка	21325	16447	14381	12126	-9199	-4321	-2255	56.9	73.7	84.3
Димитровград	16365	13488	11748	10118	-6247	-3370	-1630	61.8	75.0	86.1
Подунавски округ										
Пчињски округ										
Босилеград	17306	11644	9931	8129	-9177	-3515	-1802	47.0	69.8	81.9
Бујановац	43522	49238	43302	18067	-25455	-31171	-25235	41.5	36.7	41.7
Владичин Хан	25231	25255	23703	20871	-4360	-4384	-2832	82.7	82.6	88.1
Прешево	30056	38943	34904	3080	-26976	-35863	-31824	10.2	7.9	8.8

Сурдулица	29494	24785	22190	20319	-9175	-4466	-1871	68.9	82.0	91.6
Трговиште	12556	7146	6372	5091	-7465	-2055	-1281	40.5	71.2	79.9
Топлички округ										
Блаце	19331	15709	13759	11754	-7577	-3955	-2005	60.8	74.8	85.4
Житорађе	21224	19545	18207	16368	-4856	-3177	-1839	77.1	83.7	89.9
Куршумлија	31672	23590	21608	19213	-12459	-4377	-2395	60.7	81.4	88.9
РЕГИОН ЈУЖНЕ И ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ										
Укупно	792229	692281	594166	467795	-324434	-224486	-126371	59.0	67.6	78.7
СРБИЈА ЈУГ										
Укупно	1135128	1024979	888565	733054	-402074	-291925	-155511	64.6	71.5	82.5
СРБИЈА										
Укупно	1146643	1036363	899581	743494	-403149	-292869	-156087	64.8	71.7	82.6

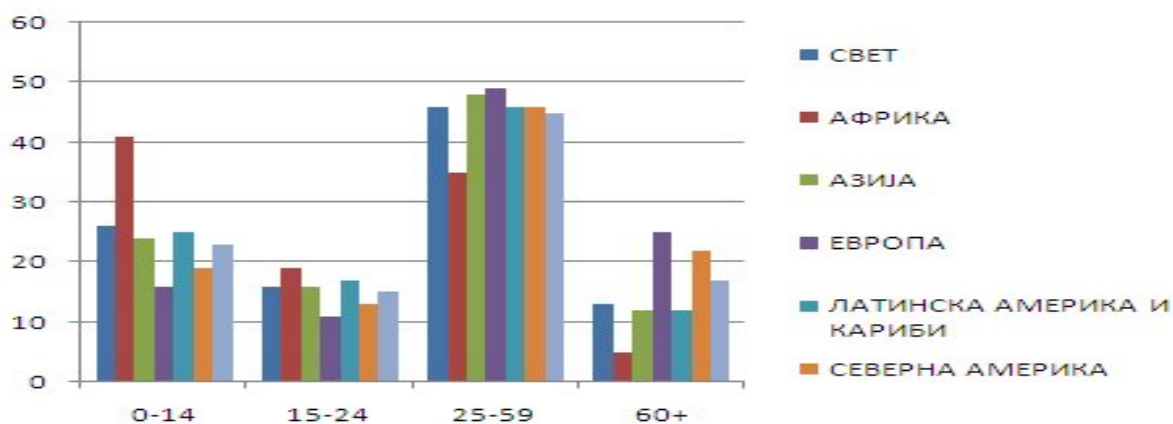
Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 7: Укупна популација по континентима - процене 1950-2015 (у хиљадама)

Континенти	Укупна популација (у хиљадама)							
	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015
СВЕТ	2 536 275	3 033 213	3 700 578	4 458 412	5 330 943	6 145 007	6 958 169	7 383 009
АФРИКА	228 670	285 142	366 459	480 012	634 567	817 566	1 049 446	1 194 370
АЗИЈА	1 404 062	1 700 463	2 137 828	2 642 489	3 221 342	3 730 371	4 194 425	4 419 898
ЕВРОПА	549 375	605 925	657 350	694 207	721 699	727 201	737 164	740 814
ЛАТИНСКА АМЕРИКА И КАРИБИ	168 918	221 051	288 077	364 284	445 919	525 795	597 562	632 381
СЕВЕРНА АМЕРИКА	172 603	204 807	231 145	254 414	280 345	312 845	342 937	356 004
ОКЕАНИЈА	12 648	15 825	19 718	23 005	27 071	31 229	36 636	39 543

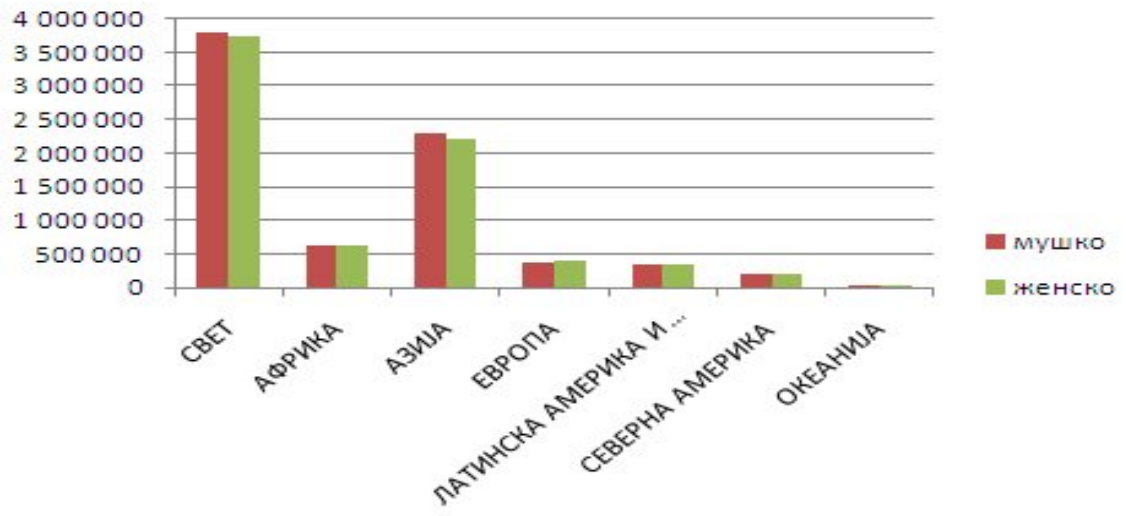
Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Volume I: Comprehensive Tables*, United Nations, New York, 2017, page 18-27.

Прилог 8: Укупна популација по континентима према старости, 2017(у хиљадама)

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 17.

Прилог 9: Укупна популација по континентима према полу, 2017 (у хиљадама)

Извор: UN: *World Population Prospects The 2017 Revision Key Findings and Advance Tables*, United Nations, New York, 2017, page 17.

Прилог 10: Природно кретање становништва

Година	Живорођени	Умрли	Природни прираштај	Живорођени	Умрли	Стопа природног прираштај
				на 1000 становника		
1961	155783	69749	86034	20,4	9,1	11,3
1971	151130	76184	74946	17,9	9,0	8,9
1981	151518	87763	63755	16,3	9,4	6,9
1991 ⁶⁴⁸	142641	97598	45043	14,6	10,0	4,6
2002	78101	102785	-24648	10,4	13,7	-3,3
2011	65598	102935	-37377	9,1	14,2	-5,2
2015	64734	100834	-36100	9,2	14,3	-5,1

Извор: РЗС: *Природно кретање становништва у Републици Србији* *Natural changes of population in the Republic of Serbia 1961 2010*, РЗС, Београд, 2012, стр 21; РЗС: *Публикације; Публикације по областима; Становништво*, РЗС, Београд, стр. 35. (Интернет). Доступно на: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/02/64/44/02-Stanovni%C5%A1tvo.pdf> (приступљено 26.октобра 2017.)

⁶⁴⁸ Попис становништва 1991. на територији АП Косово и Метохија није у потпуности спроведен, те су израчунате процене броја становника за подручје и општине.

Прилог 11: Спољне миграције-кретање становника према страним земљама рада-боравка

Година	Република Србија		Централна Србија		Војводина	
	број	удео %	број	удео %	број	удео %
1971. ⁶⁴⁹	203 981	2,8	133 389	2,5	70 592	3,6
1981.	269 012	3,5	203 421	3,6	65 591	3,2
1991.	273 817	3,5	226 295	3,9	47 522	2,4
2002.	414 839	5,3	344 151	5,9	70 688	3,4
2011.	313 411	4,2	263 083	4,8	50 328	2,5

Извор: Станковић, В.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији СРБИЈА У ПРОЦЕСУ СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА*, РЗС, Београд, 2014.

⁶⁴⁹ Праћење спољне радне миграције почиње Пописом 1971. године.

Прилог 12: Показатељи демографског старења становништва Републике Србије, пописи

1948-2011. године

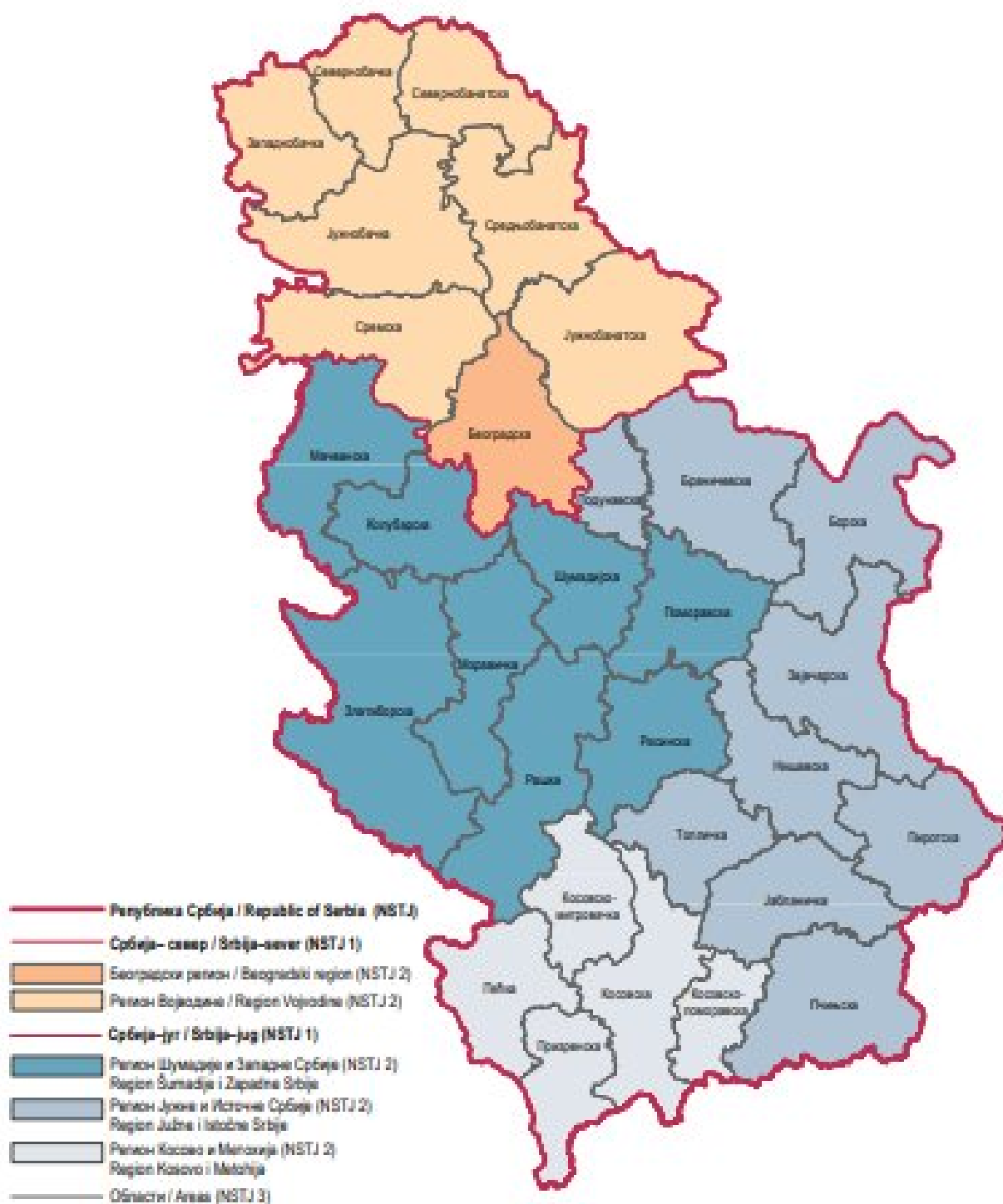
Година пописа	Просечна старост	Удео 65 и више год.	Индекс старења ⁶⁵⁰	Коефицијент старосне зависности старих ⁶⁵¹
1948.	29,1	5,60	19	8,6
1953.	29,7	6,23	23	9,3
1961.	31,0	6,69	24	10,2
1971.	33,6	9,04	42	13,1
1981.	35,8	10,38	51	15,1
1991.	37,2	11,45	60	16,8
2002.	40,2	16,54	105	24,7
2011.	42,2	17,40	122	25,5
2015.	42,7	18,70	137	28,0

Извор: Аугорско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: Девеџић, М., Стоилковић Ђатовић, Ј.: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Демографски профил старог становништва*, РЗС, Београд, 2015, стр. 22; РЗС: *Статистички годишњак 2017*, РЗС, Београд, 2017, стр. 35-36.

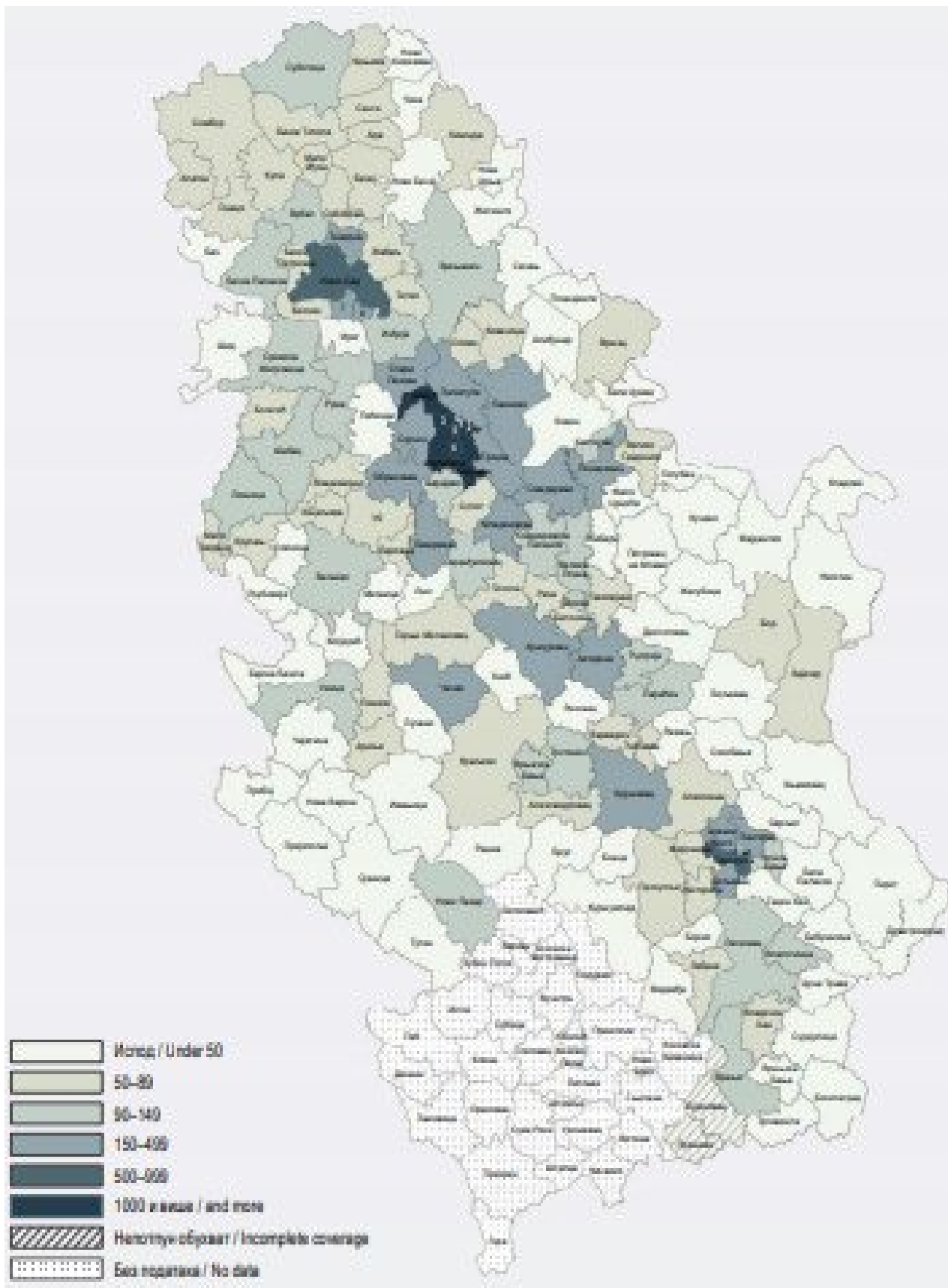
⁶⁵⁰ Индекс старости познатији као индекс старења представља однос становништва 60 и више година и становника 0-19.

⁶⁵¹ Коефицијент старосне зависности старих представља однос становништва изнад 64 године и радно способног становништва.

Прилог 13: Региони и области у Републици Србији према Номенклатури статистичких територијалних јединица (НСТЈ) - 2016

Прилог 14: Густина насељености по општинама/градовима, 2011

Прилог 15: Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и 2011 у апсолутним бројевима

Регион Област <i>Град – општина</i> Насеље	Број становника				Разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
СРБИЈА □ СЕВЕР	2274602	3616115	3608116	3591249	1316647	-24866	-16867
Градска	1092884	2426482	2427598	2491575	1398691	65093	63977
Остала	1181718	1189633	1180518	1099674	-82044	-89959	-80844
Београдски регион	634003	1602226	1576124	1659440	1025437	57214	83316
Градска	437053	1310920	1274924	1344844	907791	33924	69920
Остала	196950	291306	301200	314596	117646	23290	13396
Регион Војводине	1640599	2013889	2031992	1931809	291210	-82080	-100183
Градска	655831	1115562	1152674	1146731	490900	31169	-5943
Остала	984768	898327	879318	785078	-199690	-113249	-94240
Западнобачка област	200465	215916	214011	188087	-12378	-27829	-25924
Градска	70998	107669	110195	100712	29714	-6957	-9483
Остала	129467	108247	103816	87375	-42092	-20872	-16441
Јужнобанатска област	279092	328428	313937	293730	14638	-34698	-20207
Градска	100420	172890	174582	168286	67866	-4604	-6296
Остала	178672	155538	139355	125444	-53228	-30094	-13911
Јужнобачка област	358722	553027	593666	615371	256649	62344	21705
Градска	192466	366924	400307	433723	241257	66799	33416
Остала	166256	186103	193359	181648	15392	-4455	-11711
Севернобанатска област	189050	179783	165881	147770	-41280	-32013	-18111
Градска	93513	110212	101984	93201	-312	-17011	-8783
Остала	95537	69571	63897	54569	-40968	-15002	-9328
Севернобачка област	184506	205401	200140	186906	2400	-18495	-13234
Градска	80792	124465	123897	120254	39462	-4211	-3643
Остала	103714	80936	76243	66652	-37062	-14284	-9591
Средњобанатска област	218821	221353	208456	187667	-31154	-33686	-20789
Градска	61749	103338	100449	94920	33171	-8418	-5529
Остала	157072	118015	108007	92747	-64325	-25268	-15260
Сремска област	209943	309981	335901	312278	102335	2297	-23623
Градска	55893	130064	141260	135635	79742	5571	-5625
Остала	154050	179917	194641	176643	22593	-3274	-17998
СРБИЈА □ ЈУГ	4252981	4206680	3889885	3595613	-657368	-611067	-294272
Градска	624594	1788216	1790881	1780297	1155703	-7919	-10584

Остала	3628387	2418464	2099004	1815316	-1813071	-603148	-283688
Регион Шумадије и Западне Србије	1776544	2266428	2136881	2031697	255153	-234731	-105184
Градска	242679	946535	956586	963548	720869	17013	6962
Остала	1533865	1319893	1180295	1068149	-465716	-251744	-112146
Златиборска област	270830	335826	313396	286549	15719	-49277	-26847
Градска	27661	151467	153108	146729	119068	-4738	-6379
Остала	243169	184359	160288	139820	-103349	-44539	-20468
Колубарска област	192572	200560	192204	174513	-18059	-26047	-17691
Градска	22283	73404	76047	73558	51275	154	-2489
Остала	170289	127156	116157	100955	-69334	-26201	-15202
Мачванска област	270053	339644	329625	298931	28878	-40713	-30694
Градска	23350	88114	91014	87118	63768	-996	-3896
Остала	246703	251530	238611	211813	-34890	-39717	-26798
Моравичка област	189860	230748	224772	212603	22743	-18145	-12169
Градска	23778	109404	115105	114404	90626	5000	-701
Остала	166082	121344	109667	98199	-67883	-23145	-11468
Поморавска област	225392	264108	227435	214536	-10856	-49572	-12899
Градска	36028	100979	97589	97287	61259	-3692	-302
Остала	189364	163129	129846	117249	-72115	-45880	-12597
Расинска област	225212	283108	259441	241999	16787	-41109	-17442
Градска	23341	93559	90750	89558	66217	-4001	-1192
Остала	201871	189549	168691	152441	-49430	-37108	-16250
Рашка област	186092	300274	291230	309258	123166	8984	18028
Градска	32281	142490	146107	164543	132262	22053	18436
Остала	153811	157784	145123	144715	-9096	-13069	-408
Шумадијска област	216533	312160	298778	293308	76775	-18852	-5470
Градска	53957	187118	186866	190351	136394	3233	3485
Остала	162576	125042	111912	102957	-59619	-22085	-8955
Регион Јужне и Источне Србије	1743691	1940252	1753004	1563916	-179775	-376336	-189088
Градска	249836	841681	834295	816749	566913	-24932	-17546
Остала	1493855	1098571	918709	747167	-746688	-351404	-171542
Борска област	144049	178718	146551	124992	-19057	-53726	-21559
Градска	25306	84304	80566	70880	45574	-13424	-9686
Остала	118743	94414	65985	54112	-64631	-40302	-11873
Браничевска област	246859	253992	200806	183625	-63234	-70367	-17181
Градска	29927	73324	69330	70968	41041	-2356	1638
Остала	216932	180668	131476	112657	-104275	-68011	-18819
Зајечарска област	173603	158131	137561	119967	-53636	-38164	-17594

Градска	22928	73306	72381	69035	46107	-4271	-3346
Остала	150675	84825	65180	50932	-99743	-33893	-14248
Јабланичка област	231280	255011	240923	216304	-14976	-38707	-24619
Градска	32265	95643	98420	93679	61414	-1964	-4741
Остала	199015	159368	142503	122625	-76390	-36743	-19878
Нишавска област	283842	396043	381757	376319	92477	-19724	-5438
Градска	56695	205629	206064	213075	156380	7446	7011
Остала	227147	190414	175693	163244	-63903	-27170	-12449
Пиротска област	160285	116926	105654	92479	-67806	-24447	-13175
Градска	18238	60160	60847	57807	39569	-2353	-3040
Остала	142047	56766	44807	34672	-107375	-22094	-10135
Подунавска област	153039	226089	209987	199395	46356	-26694	-10592
Градска	28966	106227	104315	103864	74898	-2363	-451
Остала	124073	119862	105672	95531	-28542	-24331	-10141
Пчињска област	209232	243529	227690	159081	-50151	-84448	-68609
Градска	22151	96847	95444	91549	69398	-5298	-3895
Остала	187081	146682	132246	67532	-119549	-79150	-64714
Топличка област	141502	111813	102075	91754	-49748	-20059	-10321
Градска	13360	46241	46928	45892	32532	-349	-1036
Остала	128142	65572	55147	45862	-82280	-19710	-9285

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 16: Упоредни преглед броја становника по регионима и областима 1948, 1991, 2002 и 2011у релативним бројевима

Регион Област <i>Град – општина</i>	Број становника				Процентуално изражена разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
СРБИЈА □ СЕВЕР	2274602	3616115	3608116	3591249	157.88	99.31	99.53
Градска	1092884	2426482	2427598	2491575	227.98	102.68	102.64
Остала	1181718	1189633	1180518	1099674	93.06	92.44	93.15
Београдски регион	634003	1602226	1576124	1659440	261.74	103.57	105.29
Градска	437053	1310920	1274924	1344844	307.71	102.59	105.48
Остала	196950	291306	301200	314596	159.73	108.00	104.45
Регион Војводине	1640599	2013889	2031992	1931809	117.75	95.92	95.07
Градска	655831	1115562	1152674	1146731	174.85	102.79	99.48
Остала	984768	898327	879318	785078	79.72	87.39	89.28
Западнобачка област	200465	215916	214011	188087	93.83	87.11	87.89
Градска	70998	107669	110195	100712	141.85	93.54	91.39
Остала	129467	108247	103816	87375	67.49	80.72	84.16
Јужнобанатска област	279092	328428	313937	293730	105.24	89.44	93.56
Градска	100420	172890	174582	168286	167.58	97.34	96.39
Остала	178672	155538	139355	125444	70.21	80.65	90.02
Јужнобачка област	358722	553027	593666	615371	171.55	111.27	103.66
Градска	192466	366924	400307	433723	225.35	118.21	108.35
Остала	166256	186103	193359	181648	109.26	97.61	93.94
Севернобанатска област	189050	179783	165881	147770	78.16	82.19	89.08
Градска	93513	110212	101984	93201	99.67	84.57	91.39
Остала	95537	69571	63897	54569	57.12	78.44	85.40
Севернобачка област	184506	205401	200140	186906	101.30	91.00	93.39
Градска	80792	124465	123897	120254	148.84	96.62	97.06
Остала	103714	80936	76243	66652	64.27	82.35	87.42
Средњобанатска област	218821	221353	208456	187667	85.76	84.78	90.03
Градска	61749	103338	100449	94920	153.72	91.85	94.50
Остала	157072	118015	108007	92747	59.05	78.59	85.87
Сремска област	209943	309981	335901	312278	148.74	100.74	92.97
Градска	55893	130064	141260	135635	242.67	104.28	96.02
Остала	154050	179917	194641	176643	114.67	98.18	90.75
СРБИЈА □ ЈУГ	4252981	4206680	3889885	3595613	84.54	85.47	92.43
Градска	624594	1788216	1790881	1780297	285.03	99.56	99.41

Остала	3628387	2418464	2099004	1815316	50.03	75.06	86.48
Регион Шумадије и Западне Србије	1776544	2266428	2136881	2031697	114.36	89.64	95.08
Градска	242679	946535	956586	963548	397.05	101.80	100.73
Остала	1533865	1319893	1180295	1068149	69.64	80.93	90.50
Златиборска област	270830	335826	313396	286549	105.80	85.33	91.43
Градска	27661	151467	153108	146729	530.45	96.87	95.83
Остала	243169	184359	160288	139820	57.50	75.84	87.23
Колубарска област	192572	200560	192204	174513	90.62	87.01	90.80
Градска	22283	73404	76047	73558	330.11	100.21	96.73
Остала	170289	127156	116157	100955	59.28	79.39	86.91
Мачванска област	270053	339644	329625	298931	110.69	88.01	90.69
Градска	23350	88114	91014	87118	373.10	98.87	95.72
Остала	246703	251530	238611	211813	85.86	84.21	88.77
Моравичка област	189860	230748	224772	212603	111.98	92.14	94.59
Градска	23778	109404	115105	114404	481.13	104.57	99.39
Остала	166082	121344	109667	98199	59.13	80.93	89.54
Поморавска област	225392	264108	227435	214536	95.18	81.23	94.33
Градска	36028	100979	97589	97287	270.03	96.34	99.69
Остала	189364	163129	129846	117249	61.92	71.88	90.30
Расинска област	225212	283108	259441	241999	107.45	85.48	93.28
Градска	23341	93559	90750	89558	383.69	95.72	98.69
Остала	201871	189549	168691	152441	75.51	80.42	90.37
Рашка област	186092	300274	291230	309258	166.19	102.99	106.19
Градска	32281	142490	146107	164543	509.72	115.48	112.62
Остала	153811	157784	145123	144715	94.09	91.72	99.72
Шумадијска област	216533	312160	298778	293308	135.46	93.96	98.17
Градска	53957	187118	186866	190351	352.78	101.73	101.86
Остала	162576	125042	111912	102957	63.33	82.34	92.00
Регион Јужне и Источне Србије	1743691	1940252	1753004	1563916	89.69	80.60	89.21
Градска	249836	841681	834295	816749	326.91	97.04	97.90
Остала	1493855	1098571	918709	747167	50.02	68.01	81.33
Борска област	144049	178718	146551	124992	86.77	69.94	85.29
Градска	25306	84304	80566	70880	280.09	84.08	87.98
Остала	118743	94414	65985	54112	45.57	57.31	82.01
Браничевска област	246859	253992	200806	183625	74.38	72.30	91.44
Градска	29927	73324	69330	70968	237.14	96.79	102.36
Остала	216932	180668	131476	112657	51.93	62.36	85.69
Зајечарска област	173603	158131	137561	119967	69.10	75.87	87.21

Градска	22928	73306	72381	69035	301.09	94.17	95.38
Остала	150675	84825	65180	50932	33.80	60.04	78.14
Јабланичка област	231280	255011	240923	216304	93.52	84.82	89.78
Градска	32265	95643	98420	93679	290.34	97.95	95.18
Остала	199015	159368	142503	122625	61.62	76.94	86.05
Нишавска област	283842	396043	381757	376319	132.58	95.02	98.58
Градска	56695	205629	206064	213075	375.83	103.62	103.40
Остала	227147	190414	175693	163244	71.87	85.73	92.91
Пиротска област	160285	116926	105654	92479	57.70	79.09	87.53
Градска	18238	60160	60847	57807	316.96	96.09	95.00
Остала	142047	56766	44807	34672	24.41	61.08	77.38
Подунавска област	153039	226089	209987	199395	130.29	88.19	94.96
Градска	28966	106227	104315	103864	358.57	97.78	99.57
Остала	124073	119862	105672	95531	77.00	79.70	90.40
Пчињска област	209232	243529	227690	159081	76.03	65.32	69.87
Градска	22151	96847	95444	91549	413.30	94.53	95.92
Остала	187081	146682	132246	67532	36.10	46.04	51.07
Топличка област	141502	111813	102075	91754	64.84	82.06	89.89
Градска	13360	46241	46928	45892	343.50	99.25	97.79
Остала	128142	65572	55147	45862	35.79	69.94	83.16

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948,1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; и РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 17: Пољопривредно становништво у земљи по регионима и типу насеља, 1991-2011

	Тип насеља	Пољоп. становништво		Удео пољоп. станов. у земљи у укупном	Пољоп. становништво	
		Активно пољоп. станов.	Издравано пољоп. станов.		Активно пољоп. станов.	Издравано пољоп. станов.
1991						
Република Србија	Укупно	891543	386024	17,6	69,78	30,22
	Градско	48430	52497	2,45	47,99	52,01
	Остало	843113	533527	34,94	71,65	28,35
Београдски регион	Укупно	34879	21289	3,63	62,10	37,90
	Градско	5672	5314	0,86	51,63	48,37
	Остало	29207	15975	16,54	64,64	35,36
Регион Војводине	Укупно	149583	119855	13,70	55,52	44,48
	Градско	27169	25781	4,81	51,31	48,69
	Остало	122414	94074	25,01	56,55	43,45
Регион Шумадије и Западне Србије	Укупно	399298	156818	25,41	71,80	28,20
	Градско	8220	13355	2,32	38,10	61,90
	Остало	391078	143463	42,54	73,16	26,84
Регион Јужне и Источне Србије	Укупно	307783	88062	22,14	77,75	22,25
	Градско	7369	8047	1,89	47,80	52,20
	Остало	300414	80015	39,13	78,97	21,03
2002						
Република Србија	Укупно	529236	287816	10,90	64,77	35,23
	Градско	32184	33291	1,55	49,15	50,85
	Остало	497052	254525	22,97	66,13	33,87
Београдски регион	Укупно	23041	12588	2,26	64,67	35,33
	Градско	3711	3214	0,54	53,59	46,41
	Остало	19330	9374	9,75	67,34	32,66
Регион Војводине	Укупно	125506	89641	9,11	58,33	41,67
	Градско	19684	20105	3,20	49,47	50,53
	Остало	105822	69536	15,68	60,35	39,65
Регион Шумадије и Западне Србије	Укупно	229201	114787	21,57	66,63	33,37
	Градско	4497	5850	1,34	43,46	56,54
	Остало	224704	108937	40,61	67,35	32,65
Регион Јужне и Источне Србије	Укупно	151488	70800	11,31	68,15	31,85
	Градско	4292	4122	0,91	51,01	48,99
	Остало	147196	66678	20,61	68,82	31,18
2011						
Република Србија	Укупно	271367	220121	6,84	55,21	44,79
	Градско	14306	21229	0,83	40,26	59,74
	Остало	257061	198892	15,64	56,38	43,62
Београдски регион	Укупно	5146	8441	0,82	37,87	62,13
	Градско	708	1960	0,20	26,54	73,46
	Остало	4438	6481	3,47	40,64	59,36
Регион Војводине	Укупно	44326	68353	5,83	39,34	60,66
	Градско	7359	12925	1,77	36,28	63,72
	Остало	36967	55428	11,77	40,01	59,99
Регион Шумадије и Западне Србије	Укупно	145099	96476	11,89	60,06	39,94
	Градско	2810	3626	0,67	43,66	56,34
	Остало	142289	92850	22,01	60,51	39,49

Регион Јужне и Источне Србије	Укупно	76796	46851	7.91	62.11	37.89
	Градско	3429	2718	0.75	55.78	44.22
	Остало	73367	44133	15.73	62.44	37.56

Извор: Митровић, М.М.: *Села у Србији, промене у структури и проблеми одрживог развоја*, РЗС, Београд, 2015, стр.43-44.

Прилог 18: Упоредни преглед броја становника пограничних општина-градава по насељима 1948, 1991, 2002 и 2011

Регион Област <i>Град – општина</i>	Број становника / <i>Number of population</i>				Разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
Регион Војводине							
Западнобачка област							
Апатин	31145	32999	32813	28929	-2216	-4070	-3884
Градска	13195	18389	19320	17411	4216	-978	-1909
Остала	17950	14610	13493	11518	-6432	-3092	-1975
Оџаци	39355	37501	35582	30154	-9201	-7347	-5428
Градска	6607	10567	9940	8811	2204	-1756	-1129
Остала	32748	26934	25642	21343	-11405	-5591	-4299
Сомбор	90477	96105	97263	85903	-4574	-10202	-11360
Градска	33613	48993	51471	47623	14010	-1370	-3848
Остала	56864	47112	45792	38280	-18584	-8832	-7512
Јужнобанатска област							
Бела Црква	25179	23707	20367	17367	-7812	-6340	-3000
Градска	9428	11634	10675	9080	-348	-2554	-1595
Остала	15751	12073	9692	8287	-7464	-3786	-1405
Вршац	51792	58228	54369	52026	234	-6202	-2343
Градска	23038	36885	36623	36040	13002	-845	-583
Остала	28754	21343	17746	15986	-12768	-5357	-1760
Планиште	19223	14581	13377	11336	-7887	-3245	-2041
Остала	19223	14581	13377	11336	-7887	-3245	-2041
Јужнобачка област							
Бач	19215	17249	16268	14405	-4810	-2844	-1863
Градска	5158	6046	6087	5399	241	-647	-688
Остала	14057	11203	10181	9006	-5051	-2197	-1175
Бачка Паланка	46795	58835	60966	55528	8733	-3307	-5438
Градска	12830	26780	29449	28239	15409	1459	-1210
Остала	33965	32055	31517	27289	-6676	-4766	-4228
Севернобанатска област							
Кањижа	36334	30668	27510	25343	-10991	-5325	-2167
Градска	11139	11541	10200	9871	-1268	-1670	-329
Остала	25195	19127	17310	15472	-9723	-3655	-1838
Кикинда	64251	69743	67002	59453	-4798	-10290	-7549
Градска	28661	42938	41861	38065	9404	-4873	-3796
Остала	35590	26805	25141	21388	-14202	-5417	-3753
Нови Кнежевац	17311	13816	12975	11269	-6042	-2547	-1706

Градска	7246	8062	7581	6960	-286	-1102	-621
Остала	10065	5754	5394	4309	-5756	-1445	-1085
Чока	19302	15271	13832	11398	-7904	-3873	-2434
Градска	4115	5244	4707	4028	-87	-1216	-679
Остала	15187	10027	9125	7370	-7817	-2657	-1755
Севернобачка област							
Суботница	123688	150534	148401	141554	17866	-8980	-6847
Градска	66741	107761	107726	105681	38940	-2080	-2045
Остала	56947	42773	40675	35873	-21074	-6900	-4802
Средњобанатска област							
Житиште	36375	22811	20399	16841	-19534	-5970	-3558
Градска	3163	3074	3242	2903	-260	-171	-339
Остала	33212	19737	17157	13938	-19274	-5799	-3219
Нова Црња	23169	14538	12705	10272	-12897	-4266	-2433
Остала	23169	14538	12705	10272	-12897	-4266	-2433
Сечањ	25684	18438	16377	13267	-12417	-5171	-3110
Градска	4378	3544	2982	2373	-2005	-1171	-609
Остала	21306	14894	13395	10894	-10412	-4000	-2501
Сремска област							
Шид	32518	36317	38973	34188	1670	-2129	-4785
Градска	6710	14275	16311	14893	8183	618	-1418
Остала	25808	22042	22662	19295	-6513	-2747	-3367

Регион Област <i>Град – општина</i>	Број становника / <i>Number of population</i>				Разлика у броју становника		
	1948	1991	2002	2011	2011-1948	2011-1991	2011-2002
СРБИЈА □ ЈУГ							
Регион Шумадије и Западне Србије							
Златиборска област							
Бајина Башта	34183	29747	29151	26022	-8161	-3725	-3129
Градска	1222	8555	9543	9148	7926	593	-395
Остала	32961	21192	19608	16874	-16087	-4318	-2734
Нова Варош	20170	21812	19982	16638	-3532	-5174	-3344
Градска	1768	10345	10257	8795	7027	-1550	-1462
Остала	18402	11467	9725	7843	-10559	-3624	-1882
Прибој	17989	35951	30377	27133	9144	-8818	-3244
Градска	2300	18083	16209	14920	12620	-3163	-1289
Остала	15689	17868	14168	12213	-3476	-5655	-1955
Пријеполје	31328	46525	41188	37059	5731	-9466	-4129
Градска	2828	15634	15031	13330	10502	-2304	-1701

Остала	28500	30891	26157	23729	-4771	-7162	-2428
Сјеница	31980	33681	27970	26392	-5588	-7289	-1578
Градска	3770	14381	13130	14060	10290	-321	930
Остала	28210	19300	14840	12332	-15878	-6968	-2508
Ужице	45667	82723	83022	78040	32373	-4683	-4982
Градска	12066	60365	62528	59747	47681	-618	-2781
Остала	33601	22358	20494	18293	-15308	-4065	-2201
Чајетина	20266	15996	15628	14745	-5521	-1251	-883
Градска	115	1684	2344	2821	2706	1137	477
Остала	20151	14312	13284	11924	-8227	-2388	-1360
Колубарска област							
Мачванска област							
Богатић	35560	34438	32990	28883	-6677	-5555	-4107
Остала	35560	34438	32990	28883	-6677	-5555	-4107
Лозница	53436	86875	86413	79327	25891	-7548	-7086
Градска	5486	24361	26203	24363	18877	2	-1840
Остала	47950	62514	60210	54964	7014	-7550	-5246
Љубовија	24448	18391	17052	14469	-9979	-3922	-2583
Остала	24448	18391	17052	14469	-9979	-3922	-2583
Мали Зворник	9036	14029	14076	12482	3446	-1547	-1594
Градска	768	4321	4736	4407	3639	86	-329
Остала	8268	9708	9340	8075	-193	-1633	-1265
Шабац	75096	123633	122893	115884	40788	-7749	-7009
Градска	16243	54637	55163	53919	37676	-718	-1244
Остала	58853	68996	67730	61965	3112	-7031	-5765
Моравичка област							
Поморавска област							
Расинска област							
Брус	23491	21331	18764	16317	-7174	-5014	-2447
Градска	769	4558	4653	4636	3867	78	-17
Остала	22722	16773	14111	11681	-11041	-5092	-2430
Рашка област							
Нови Пазар	44020	85249	85996	100410	56390	15161	14414
Градска	11992	51749	54604	66527	54535	14778	11923
Остала	32028	33500	31392	33883	1855	383	2491
Рашка	25837	28747	26981	24678	-1159	-4069	-2303
Градска	3799	9347	9409	9108	5309	-239	-301
Остала	22038	19400	17572	15570	-6468	-3830	-2002
Тутин	24662	34631	30054	31155	6493	-3476	1101
Градска	600	8840	9111	10094	9494	1254	983
Остала	24062	25791	20943	21061	-3001	-4730	118

Шумадијска област							
Регион Јужне и Источне Србије							
Борска област							
Кладово	26161	31881	23613	20635	-5526	-11246	-2978
Градска	3867	11183	10218	9729	5862	-1454	-489
Остала	22294	20698	13395	10906	-11388	-9792	-2489
Мајданпек	19610	27378	23703	18686	-924	-8692	-5017
Градска	4193	15098	13203	10109	5916	-4989	-3094
Остала	15417	12280	10500	8577	-6840	-3703	-1923
Неготин	63447	59559	43418	37056	-26391	-22503	-6362
Градска	6143	17355	17758	16882	10739	-473	-876
Остала	57304	42204	25660	20174	-37130	-22030	-5486
Браничевска област							
Велико Градиште	27571	27174	20659	17610	-9961	-9564	-3049
Градска	2783	5973	5658	5825	3042	-148	167
Остала	24788	21201	15001	11785	-13003	-9416	-3216
Голубац	14844	12513	9913	8331	-6513	-4182	-1582
Остала	14844	12513	9913	8331	-6513	-4182	-1582
Зајечарска област							
Зајечар	62887	72763	65969	59461	-3426	-13302	-6508
Градска	11861	39625	39491	38165	26304	-1460	-1326
Остала	51026	33138	26478	21296	-29730	-11842	-5182
Књажевац	61560	44036	37172	31491	-30069	-12545	-5681
Градска	4862	19705	19351	18404	13542	-1301	-947
Остала	56698	24331	17821	13087	-43611	-11244	-4734
Јабланичка област							
Лесковац	113158	161986	156252	144206	31048	-17780	-12046
Градска	23537	67976	68826	65289	41752	-2687	-3537
Остала	89621	94010	87426	78917	-10704	-15093	-8509
Медвеђа	22478	13368	10760	7438	-15040	-5930	-3322
Градска	1836	3587	3378	3236	1400	-351	-142
Остала	20642	9781	7382	4202	-16440	-5579	-3180
Нишавска област							
Пиротска област							
Бабушница	37532	19333	15734	12307	-25225	-7026	-3427
Градска	603	4270	4575	4601	3998	331	26
Остала	36929	15063	11159	7706	-29223	-7357	-3453
Димитровград	23063	13488	11748	10118	-12945	-3370	-1630
Градска	2944	7276	6968	6278	3334	-998	-690
Остала	20119	6212	4780	3840	-16279	-2372	-940
Пирот	70049	67658	63791	57928	-12121	-9730	-5863

Градска	11868	40267	40678	38785	26917	-1482	-1893
Остала	58181	27391	23113	19143	-39038	-8248	-3970
Подунавска област							
Пчињска област							
<i>Град Врање</i>	59504	86518	87288	83524	24020	-2994	-3764
Врање	46609	74546	76239	73944	27335	-602	-2295
Градска	11252	51818	55052	55138	43886	3320	86
Остала	35357	22728	21187	18806	-16551	-3922	-2381
Босилеград	18816	11644	9931	8129	-10687	-3515	-1802
Градска	1233	2440	2702	2624	1391	184	-78
Остала	17583	9204	7229	5505	-12078	-3699	-1724
Бујановац ¹⁾	34472	49238	43302	18067			
Градска	3177	17050	12011	...			
Остала	31295	32188	31291	...			
Прешево ¹⁾	23379	38943	34904	3080			
Остала	23379	38943	34904	...			
Трговиште	15368	7146	6372	5091	-10277	-2055	-1281
Остала	15368	7146	6372	5091	-10277	-2055	-1281
Топличка област							
Куршумлија	37284	23590	21608	19213	-18071	-4377	-2395
Градска	2797	12710	13790	13306	10509	596	-484
Остала	34487	10880	7818	5907	-28580	-4973	-1911

Извор података: Ауторско израчунавање на основу података Републичког завода за статистику: РЗС: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. Подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2014; РЗС: *Општине и региони у Републици Србији, 2016*, РЗС, Београд, 2016.

Прилог 19: Објашњење апсолутног и релативног сиромаштва⁶⁵²

Све до 2010. године сиромаштво у Србији се пратило у оквиру концепта апсолутног сиромаштва, да би се у Првом извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва по први пут применио концепт релативног сиромаштва и мерење на основу индикатора ЕУ. Подаци о апсолутном сиромаштву по потрошњи су последњи пут званично објављени 2010. године и од тада се више не прате у оквиру званичне статистике. **Апсолутно сиромаштво** подразумева немогућност да се задовоље основне, базичне, минималне потребе. Најважнији индикатори у оквиру овог концепта, који нису ексклузивно везани само за апсолутно сиромаштво, су стопа сиромаштва, јаз сиромаштва и дубина сиромаштва.

Стопа сиромаштва показује удео појединаца у друштву који не могу да задовоље основне потребе и чији је доходак/потрошња испод прага (линије) сиромаштва.

Линија апсолутног сиромаштва се у основи утврђује на основу нутриционистичког минимума и структуре потрошње најсиромашнијих домаћинстава. Уобичајено, линија се у одређеном временском тренутку фиксира и индексира са индексом потрошачких цена. Међутим, на основу стопе сиромаштва не може да се сагледа колико су појединци сиромашни, тј. колика је дубина сиромаштва. Да би се она сагледала користи се индикатор јаз сиромаштва.

Јаз (дубина) сиромаштва показује колико је потрошња/доходак сиромашних удаљен од линије сиромаштва. Укупан дефицит (јаз) индицира колика су средства потребна да би се, у условима савршене таргетираности, свима који су сиромашни потрошња/доходак подигли на ниво прага сиромаштва.

Релативно сиромаштво подразумева немогућност да се оствари животни стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи. Најчешће коришћен индикатор релативног (доходовног) сиромаштва је **стопа ризика сиромаштва** - удео лица чији је доходак по потрошачкој јединици након социјалних трансфера (новчана давања и накнаде становништву као што су накнаде за боловање, накнаде у случају незапослености, новчана социјална помоћ, дечији додатак, накнаде поводом рођења детета, накнаде и додатак за помоћ и негу другог лица, личне инвалиднине и сл.) нижи од 60% медијане националног дохотка по потрошачкој јединици. Дати проценат медијане дохотка представља

⁶⁵² Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије: *Мерење сиромаштва – теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију*, Београд, 2014.

праг/линију ризика сиромаштва. Појединци који имају мање од 60% медијане дохотка су у ризику сиромаштва. Овај индикатор не мери сиромаштво или богатство, већ низак доходак у поређењу са другим становницима дате земље, што не имплицира нужно низак животни стандард.

Прилог 20: Објашњење кризе и кризног менаџмента

Грчка реч *krisis*, у Просветином лексикону страних речи и израза има различито значење: (1) ступањ у следу догађаја, одлучујући за будућност, било да потом долази до преокрета набоље или нагоре; прекретница, одсудни тренутак; (2) стање нестабилности, нпр. у економским, друштвеним, политичким или међународним односима, после којег долази до преокрета: мед обрт у некој болести (на боље или на горе). (Вујаклија., М.: *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 2003, стр. 462).

Хамблин кризу одређује као "ургентну ситуацију у којој су сви чланови групе сусрећу са заједничком претњом". (Hamblin, R., L.: *Leadership and Crisis*, "Sociometry 21", 1958. p.322).

Према Беденику Османагићу криза представља ситуацију која означава тачку преокрета неког развоја или наглу промену једне или више фундаменталних варијабли што доводи у опасност остварење досадашњих основних норми и циљева, чиме се доводи у питање опстанак организације (састава); јесте процес одлучивања под временским притиском; и одражава постојање проблема управљања. (Беденик Османагић, Н.: *Криза као шанса*, Школска књига, Загреб, 2003, стр. 13).

Савремену дефиницију кризе даје Pol t'Hart, наводећи да је она „непријатан догађај, који представља изазов за доносиоце одлука, искушава их да поступају у условима угрожавања, временске стиске и неспремности“. Криза је „озбиљна претња основним структурама или фундаменталним вредностима и нормама социјалног система која, у условима временског притиска и веома несигурних околности, захтева доношење критичних одлука“. Ова дефиниција има две битне карактеристике. Као њена значајна предност наводи се да се може применити на све врсте поремећаја (еколошке претње, сломове информационо-комуникационих система, економске кризе, конфликте унутар држава, затворске побуне, регионалне ратове, експлозије фабрика и природне катастрофе). Сама ова карактеристика условљава мултидисциплинарни приступ у разумевању криза. Друго, ова дефиниција усмерава нашу пажњу на доношење одлука: кризе се посматрају као прилика за доношење критичних одлука. (Кешетовић. Ж., Милашиновић, С.: *Кризни менаџмент и слични концепти-покушај разграничења*, Београд, Часопис МУП РС Безбедност 1-2, 2008, стр. 37-59).

Специјализована дисциплина примењеног менаџмента - кризни менаџмент, као уосталом и менаџмент уопште, не представља неку егзактну науку, већ пре праксу руковођену

теоријом чије подручје деловања је у сфери разрешавања кризе, чији је циљ усмерен на превазилажење кризног стања. (Кешетовић, Ж., Милашиновић, С.: Кризни менаџмент и слични концепти-покушај разграничења, Београд, Часопис МУП РС Безбедност 1-2, 2008, стр. 37-59).

Према Gigliotti и Ronald кризни менаџмент је одређен као способност организације да поступа брзо, ефикасно и ефективно у могућим операцијама, које имају за циљ смањивање претњи људском здрављу и безбедности, умањењу штете на јавној или имовини корпорације и смањењу негативног утицаја на наставак нормалног пословања или других операција. (Gigliotti, R. and Ronald, J.: *Emergency Planning for Maximum Protection*, Butterworth-Heinemann, New York, NY, 1991).

Кешовић и Милашиновић у складу са овим дају своје одређење кризног менаџмента као „скуп функција или процеса који имају за циљ да идентификују, изуче и предвиде могуће кризне ситуације и успоставе посебне начине које ће организацији омогућити да спречи кризу или да се са њом избори и да је превазиђе, уз минимизирање последица њеног дејства и што бржи повратак у нормално стање.“ У даљем поједностављивању кризни менаџмент су представили као укупност активности усмерених на поступање са системом у стању поремећаја: превенцију, припрему, ублажавање и опоравак. Недозвољавајући да је то синоним за заштиту и спасавање, обезбеђење од природних и других несрећа, цивилну одбрану или за све то заједно, кризни менаџмент постављају као теоријски концепт који у истраживачком смислу обухвата посебну групу догађаја (кризе) које имају одређене заједничке законитости, али и велике међусобне разлике. Даље наводећи да условљеност различитим кризама обавезује и различите професије да се њима баве и које због широког обухвата кризе имају могућност али и обавезу да измењују искуства.

Прилог 21: Објашњење укупног односно сталног становништва и укупног броја становника неког подручја

При коришћењу пописних резултата треба имати у виду да дефиниције сталног односно укупног становништва које су примењиване у пописима након Другог светског рата нису у потпуности упоредиве.

Закључно са Пописом 1991, у стално становништво, поред становништва у земљи, било је укључено и становништво на тзв. привременом раду у иностранству, као и чланови породице који су с њима боравили у иностранству.

Пописом 2002. године примењене су међународне препоруке (Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region, New York and Geneva, 1998), на основу којих су извршене неке значајније измене. У укупно становништво Републике Србије укључени су наши грађани чији је рад односно боравак у иностранству био краћи од годину дана, као и страни држављани који су у нашој земљи радили или боравили годину дана и дуже.

У складу са међународним препорукама у Попису 2011. године први пут је за утврђивање укупног броја становника неког подручја примењен концепт „уобичајеног становништва“. Према овом концепту, лице се сматра становником оног места у којем само (у случају самачког домаћинства) или са члановима свог домаћинства проводи највећи део свог времена, односно дневни/ноћни одмор, независно од тога где има пријављено пребивалиште. Тиме су у укупно становништво одређеног места укључена лица која су у том месту живела непрекидно најмање годину дана пре критичног момента пописа, као и лица која су у том месту живела краће од 12 месеци, али с намером да у њему остану најмање годину дана. Лица која су у критичном моменту пописа привремено (краткотрајно) била одсутна из места уобичајеног становања, због годишњег одмора, службеног пута, лечења и слично, укључена су у укупно становништво тог места. Лица избегла са простора бивших република СФРЈ и интерно расељена лица са простора АП Косово и Метохија укључују се у укупно становништво, у складу са истим правилима.

У пописима становништва 1981, 1991. и 2002. године становницима појединих насеља сматрана су лица која су у тим насељима стално становала, тј. имала пребивалиште, без обзира да ли су се у критичном моменту пописа налазила у тим насељима или су из њих била одсутна из било ког разлога (због рада, школовања, путовања, лечења, одслужења војног рока, издржавања казне и др.). У пописима 1948, 1953, 1961. и 1971. године активна

лица која су обављала занимање ван места сталног становања, а нису се враћала свакодневно у то место, исказана су као становници места у којима су радила.

При поређењу података о броју становника појединих насеља, треба имати у виду да су у попису 2002. године избегла лица из бивших република СФРЈ пописана као стални становници Републике Србије и да су сврстана у становништво оних насеља у којима су се настанила. Насупрот њима, расељена лица са Косова и Метохије нису исказана као стални становници насеља на подручју централне Србије и Војводине, већ су пописана као привремено присутна лица у месту пописа.